

SUOMALAISEN LAKIMIESYHDISTYKSEN JULKAISUJA
A-sarja N:o 144

RIKOS- OIKEUDELLISIA KIRJOITELMIA IV

**REINO KALERVO
ELLILÄLLE**

26. 6. 1980 OMISTETTU

**SUOMALAISEN LAKIMIESYHDISTYKSEN
JULKAISUJA**

A-sarja N:o 144

SUOMALAISEN LAKIMIESYHDISTYKSEN JULKAISUJA
A-sarja N:o 144

RIKOSOIKEUDELLISIA KIRJOITELMIA IV

REINO KALERVO
ELLILÄLLE

26. 6. 1980 OMISTETTU

AKATEEMINEN KIRJAKAUPPA
JAKAJA

RIKOS- OIKEUDELLISIA KIRJOITELMIA IV

**REINO KALERVO
ELLILÄLLE**

26. 6. 1980 OMISTETTU

Toimitusneuvosto:

ERKKI AILIO

PEKKA KOSKINEN

RAIMO LAHTI

MARTTI MAJANEN

TERTTU UTRIAINEN

Vammala 1980, Vammalan Kirjapaino Oy

ISBN 951-855-023-9 (nid.)

ISBN 951-855-024-7 (sid.)

ISBN 978-951-855-611-7 (pdf)

Ben Zetler

Reino Ellilä 70 vuotta

Rikosoikeuden oppituolin haltijana on Helsingin yliopistossa ollut monta persoonaltaan värikästä, aikaansaapaa ja oppilaitaan innostavaa todellista vanhan hyvän ajan professoria, joiden luentojen kuuleminen on ollut nautinto ja niistä saatu opetus monille enemmän kuin hyödyllinen eväs elämän taipaleelle. Professori emeritus Reino Ellilän voi täydellä syyllä lukea tähän professorien kategoriaan kuuluvaksi.

Ellilä on syntynyt kesäkuun 26. päivänä 1910 Karttulassa. Hän tuli ylioppilaaksi 1930 Kuopion lyseosta ja suoritti 1935 ylemmän oikeustutkinnon ja seuraavan vuoden alussa nykyistä oikeustieteen lisensiaattitutkintoa vastaavan lakitieteen kandidaatin tutkinnon. Vuonna 1938 hän sai varatuomarin arvon ja jo ennen talvisotaa keväällä 1939 hänet kutsuttiin jäseneksi lainvalmistelukuntaan, jonka rikosjaostossa hän toimi aina vuoteen 1960. Lainvalmistelukunnassa ollessaan Ellilä väitteli 1949 tohtoriksi teoksellaan »Tutkintavankeuden lukeminen rangaistuksen vähennykseksi Suomen oikeuden mukaan». Tieteen harjoittaminen, jonka makuun Ellilä oli päässyt lainvalmistelukunnassa laatiessaan rikosoikeuden alalta lukuisia hallituksen lakiesityksiä ja niitä varten tarvittavia oikeusvertailevia tutkimuksia, vei hänet opetustoimen piiriin. Ensin hän toimi Helsingin yliopistossa dosenttina vuodet 1951—1959 ja sen jälkeen professorina, josta virasta siirtyi eläkkeelle vuonna 1977.

Kun puhutaan Ellilästä tiedemiehenä ja opettajana, ei voi jättää mainitsematta hänen panostaan oikeuskirjallisuuden hyväksi. Väitöskirjan ja lainvalmistelijana suoritettujen töiden sekä laadullisesti mittavan artikkelituotannon lisäksi Ellilä on kirjoittanut perustavaa laatua olevat liikenne rikosoikeutta ja niiden tulkintaa koskevat teokset »Suomen Liikenne rikosoikeus (1958), »Liikenne rikosten tutkintaopin perusteet» (1960) ja »Uusiittu liikenne rikosoikeus (1968 ja 1974). Edelleen on todettava hänen yhdessä professori Brynolf Honkasalon kanssa kirjoittaneen teokset »Rikosten uusimisesta» (1945) ja »Rikosoikeuden yleiset opit pääpiirteittäin» (1966).

Ellilältä riitti aikaa myös lakimiesten järjestötoimintaan. Suomalaisessa Lakimiesyhdistyksessä hän toimi sihteerinä ensin Kuopion paikallisosastossa (1938—39) ja sitten Helsingissä (1941—43) sekä puheenjohtajana yhdistyksen yleisessä kerhossa (1965). Suomen Kriminalistiyhdistyksessä ja Suomen oikeuslääketieteellisessä yhdistyksessä hän oli pitkäaikainen hallituksen jäsen. Viimeksi mainitussa yhdistyksessä valittiin hänet kunniajäseneksi.

Reino Ellilä on vaikuttajayksilö. Kun hän toimeen tarttuu voi olla varma, että hän tarmollaan vie oikeaksi katsomansa asian haluamaansa päätökseen. Hänen persoonallisuutensa kuvaan kuuluu terävä äly, naseva kielenkäyttö ja hersyvä huumori, joka tekee hänestä pidetyn keskustelijan, jonka seurassa aika ei käy pitkäksi.

Suomalainen Lakimiesyhdistys omistaa tämän rikosoikeudellisia kirjoitelmia sisältävän juhlakirjan Reino Ellilälle ja esittää hänelle lämpimät onnentoivotuksensa hänen merkkipäivänään. Näihin onnentoivotuksiin yhtyvät tämän kirjan kirjoittajat ja tabula gratulatoriaan nimensä merkinneet sekä varmaan muutkin Reino Ellilän työtoverit ja oppilaat toivottaen hänelle terveyttä ja runsaasti luomisvoimaa jatkossakin.

Erkki Ailio

Sisällysluettelo

<i>Ailio, Erkki</i> , oikeusneuvos: Reino Ellilä 70 vuotta	V
<i>Anttila, Inkeri</i> , professori: Kannattaako katua?	1
<i>Backman, Eero</i> , vt. professori: Tieteellinen keskustelu ja rikosoikeus erityisesti tieteen kritiikkioikeuden kannalta	11
<i>Heinonen, Olavi</i> , oikeusneuvos: Pakkolaitokseen eristäminen	28
<i>Helminen, Klaus</i> , esittelijäneuvos: Vangitsemismenettelystä de lege lata et ferenda	41
<i>Kantola, Antero</i> , lainsäädäntöneuvos: Huumaantuneena ajaminen, lääkeaineiden käyttö ja tahallisuusvaatimus	66
<i>Kiuru, Hannu</i> , vanhempi oikeussihteeri: Défense sociale -liikkeen lähtökohtia ja periaatteita	79
<i>Koskinen, Pekka</i> , professori: Lievästä pahoinpitelystä pahoinpitelyksi. RL 21 luvun 5 §:n 2 momentin tarkastelua	91
<i>Lahti, Raimo</i> , professori: Rikosseuraamukset ja niihin verrattavat pakko-toimenpiteet. Eräiden kontrollipolitiikan kysymysten tarkastelua	104
<i>Majanen, Martti</i> , vt. apulaisprofessori: Virkamiehen väkivaltaisen vastustamisen (RL 16:1) kohteesta	123
<i>Nikula, Paavo</i> , lainsäädäntöneuvos: Joukkoliikenteen tarkastusmaksu. Teorian käytäntöä	135
<i>Palmén, Harri</i> , vs. assistentti: Heitteillepanosäännösten uudistamisesta	157
<i>Träskman, P. O.</i> , vt. professori: Lentokonekaappaus kansallisena ja kansainvälisenä rikoksena	170
<i>Utriainen, Terttu</i> , assistentti: Objektiivinen rangaistusvastuu ja syyksiluettavuus	186
<i>Tabula gratulatoria</i>	204

Kannattaako katua?

Professori *Inkeri Anttila*

Sosiaalisella kontrollilla ohjataan yhteiskunnan jäseniä käyttäytymään heihin suunnattujen odotusten mukaisesti ja noudattamaan määrättyjä normeja. Epävirallinen kontrolli toimii jatkuvasti ja samanaikaisesti eri tasoilla, ohjaten normien mukaiseen käyttäytymiseen ja johtaen yksilöä sisäistämään normit ja noudattamaan niitä omantunnon palkosta. Näitä kontrollin muotoja täydentää eräissä tilanteissa rikosoikeudellisten seuraamusten järjestelmä. Se toimii ennen kaikkea yleisestävasti, vahvistamalla normistoa, mutta samalla sen tavoitteena on mm. se, että rikosentekijä rangaistuksen saatuaan tämän negatiivisen kokemuksen johdosta välttäisi uusia rikoksia.

Vaikka sosiaalisen kontrollin yleisenä lähtökohtana on, että toivotulla tavalla käyttäytyvälle annetaan palkintoja ja epätoivotulla tavalla menettelevälle rangaistuksia, rikosoikeudellinen järjestelmä ei ole tässä mielessä kovinkaan tasapainoinen. Rikosoikeudellinen kontrolli on laadittu yksipuolisesti negatiivisten sanktioiden varaan. Sille, joka ei syyllisty rikokseen, ei yleensä ole luvassa muuta palkintoa kuin negatiivisten sanktioiden puuttuminen. Tätä järjestelmän luonnetta voidaan tietenkin puolustella sillä, että rikosoikeudellisen järjestelmän rinnalla jatkuvasti toimiva epävirallinen kontrolli suo odotusten mukaisesti käyttäytyvälle runsaasti positiivisia sanktioita: hyväksymistä, arvonnantoja, luottamusta. Mutta kun todistetusti mm. psykologisten kokeiden ansiosta nähdään, että ohjattaessa yksilöä menettelemään toivotulla tavalla palkinnot ovat rangaistuksia ylivoimaisesti tehokkaampia, positiivisten sanktioiden vähäisyyttä virallisen kontrollin piirissä on syytä pitää heikkoutena.

Rikosoikeudellisen kontrollijärjestelmän alalla saattaa positiivinen sanktio merkitä vain sitä, että rikoksen tapahtumisesta huolimatta negatiiv-

tiivisesta seuraamuksesta luovutaan tai että seuraamus ainakin tuomitaan normaalia lievempänä. Eräs tilanne, missä palkitsemisen periaatetta voidaan ajatella sovellettavaksi, on rikollisen menettelyn katuminen. Katumus määritellään Nykysuomen sanakirjassa »oman teon tai menettelyn aiheuttamaksi siveelliseksi mielipahaksi tai itsesyytöksen tunteeksi». Katumuksen arvoa ja hyödyllisyyttä korostetaan, kuten tiedämme, uskontojen ja muiden eettisten normistojen ohjeissa, lasten kasvatuksessa ja itsekasvatuksessa. Voitaisiinko sen aikaansaama mielenmuutos palkita rikosoikeudellisen järjestelmänkin piirissä?

Ajatus ei sinänsä ole outo. Sekä oman maamme että muiden Euroopan maiden rikosoikeudellisessa lainsäädännössä on jo vanhastaan ollut säännöksiä, jotka ainakin osaksi ilmentävät tätä periaatetta. Seuraavassa mainitaan eräitä sellaisia omasta lainsäädännöstämme:

— Rikoksen valmistelu ja salaliitto jäävät yleensä rankaisematta, ellei niitä johdeta pitemmälle; myös useiden rikosten yritys on rankaisematon. Tätä on rikosoikeudellisessa kirjallisuudessa useimmiten perusteltu lähinnä sillä, että vaaratilanne ei tällöin ole tarpeeksi läheinen tai intensiivinen, osittain myös sillä, että rikoksentekijän rikoksen suorittamiseen tähtäävä yhteiskunnanvastainen tahto ei ole riittävän voimakas. Rankaisematta jäävät luonnollisesti myös ne tilanteet, joissa tekijä rikosta suunniteltuaan jättää tankoitusellisesti sen toteuttamatta. Näistä tilanteista voidaan eräissä otaksua katumuksen olleen menettelyn motiivina.

— Yritys, joka muuten olisi rangaistava, jää rankaisematta, jos tekijä omasta vapaasta tahdostaan eikä ulkonaisten esteiden vuoksi luopuu rikoksen toteuttamisesta ennen yrityksen päättymistä (RL 4:2). Päättyneestäkin yrityksestä voidaan tekijä, joka ennen teon täyttymistä vapaasta tahdostaan aktiivisesti toimii seurauksen välttämiseksi, jättää rankaisematta (RL 4:2). Näitä säännöksiä on RL 4 luv. 3 §:n mukaan sovellettava myös valmisteluun niissä poikkeuksellisissa tapauksissa, joissa valmistelu on Suomen rikosoikeudellisen lainsäädännön mukaan rangaistava teko. Edellä tarkoitettuja rangaistavuuden poistavia perusteita on totuttu nimittämään yrityksestä luopumiseksi ja tehokkaaksi katumukseksi. Vaikka todellisen katumuksen ei kummassakaan tilanteessa tarvitse olla tekijän motiivina, voi muuttunut tahdonsuuntaus luonnollisesti perustua tällaiseen mielenmuutokseen.¹

¹ Ks. tästä esim *Brynolf Honkasalo*, Suomen rikosoikeus, Yleiset opit II, 2 painos, Helsinki 1967, 179—188; *Henrik Grönqvist*, Om tillbakaträdande från fullbordat brott, JFT 1958, 361—369.

— Rikoslain erityisessä osassa annetaan eräissä tapauksissa merkitystä vielä täyttyneen rikoksen jälkeisellekin käyttäytymiselle. RL 17 luv. 7 §:n mukaan voi perättömän lausuman peruuttaminen tai salatun ilmaiseminen, ennenkuin asiassa on annettu tuomio tai toinen on siitä joutunut vahinkoon, jopa kokonaan poistaa rangaistavuuden. Varsin mielenkiintoinen on RL 34 luv. 21 §:n säännös, jonka mukaan rangaistus tuottamuksellisesti aiheutetusta hengen, terveyden tai omaisuuden vaarantamisesta voidaan oikeuden harkinnan mukaan jättää tuomitsematta, jos vaara, ennenkuin siitä aiheutui vahinkoa, »tekijän toimen tai ilmoituksen kautta poistettiin». Kysymys on siis eräänlaisesta tehokkaasta katumuksesta rikoksen jo täytyttyä.² — Jossakin määrin saman suuntaista periaatetta kuvastanevat konkurssirikosten alalla RL 39 luv. 2—4 §:n säännösten maininnat velkojen täyden tyydytyksen rangaistavuuden poistavasta merkityksestä.³

— Eräissä tilanteissa palkitaan rikoksen tapahtumisen jälkeinen toivottu käyttäytyminen rangaistusta lieventämällä. Rikoslaisissa ovat sellaisia vanhastaan olleet RL 17 luv. 7 §:n säännös, minkä mukaan perättömään lausumaan syyllistynyt saa eräissä tapauksissa rangaistuksen alennetun asteikon mukaan tai lievempänä rangaistuslajina, ja RL 40 luv. 7 §:n 2 momentin säännös rangaistuksen lieventymisestä, jos kavallukseen syyllistynyt virkamies pystyy heti korvaamaan vahingon tai antamaan siitä vakuuden. Myös aikaisempi ehdollista rangaistustuomiota koskeva lakimme sisälsi saman suuntaisen periaatteen säätäessään nimenomaan, että ehdollisen rangaistustuomion edellytyksiä punnittaessa oli otettava huomioon »tekijän käytös tekonsa jälkeen ja erittäinkin hänen auliutensa kykynsä mukaan korvata sen kautta aikaansaamansa vahinko» (L 1918, 3 §).

Tärkein tämän periaatteen ilmentymä on nykyisin kuitenkin epäilemättä rikoslain 6 luv. 3 §:n 3 kohdan säännöksessä, jonka mukaan rangaistusta mitattaessa lieventämisperusteena on »tekijän oma-aloitteinen pyrkimys estää tai poistaa rikoksensa vaikutuksia taikka edistää rikoksensa selvittämistä». Uuden lain mukaan on siis aikaisempaa huomattavasti laajemmalti mahdollista ottaa huomioon rikoksen tehneen menettely teon jälkeen.

² Ks. tästä *Brynolf Honkasalo*, Suomen rikosoikeus, Erityinen osa III, Helsinki 1962, 226—227 ja II, Helsinki 1960, 134—135.

³ Ks. *Olavi Heinonen*, Velallisen konkurssirikoksista, Helsinki 1966, 92—95.

On ilmeistä, että kaikki edellä mainitut säännökset ilmentävät ainakin osittain sitä ajatusta, että rikoksen toteutumatta jättänyttä, sen seuraukset poistanutta tai niitä lieventänyttä rikoksen tekijää on syytä palkita joko rankaisemattomuudella tai ainakin tavallista lievemmillä rangaistuksella. Tämä koskee erityisesti yrityksestä luopumista ja päättyneen yrityksen tehokasta katumusta. Säännöksiä tulkittaessa on »palkitsemisperuste» nimenomaan mainittu rankaisemattomuuden pääasiallisena tai osittaisena syynä, katsottiinpa sitten kysymyksen olevan rangaistavuuden poistavasta perusteesta tai syyllisyyteen vaikuttavasta perusteesta; nykyisen rikoslakimme valmistelutöissä oli tästä nimenomainen mainintakin.⁴ Rikoksen tekijälle halutaan tapahtumaketjun eri vaiheissa antaa etua siitä, että hän jättää rikoksen suorittamatta tai, täytetyn yrityksen tapauksissa, poistaa rikoksen seuraukset. Tähän, eri maiden rikoslaeissa varsin yleiseen kantaan on ilmeisesti ollut voimakkaat oikeuspoliittiset syyt.

Sama ajatus koskee myös täytetyn teon tehokasta katumusta. Rikoksen jälkeisen menettelyn osalta on hallituksen esityksessä rikoslain uuden 6 luvun 3 §:n 3 kohdaksi lausuttu mm. seuraavaa:⁵

»Oikeustieteessä tunnetaan käsite »tehokas katuminen», jolla tarkoitetaan sitä, että rikoksen yritykseen syyllistynyt omasta tahdostaan tekee yrityksensä tyhjäksi ja siten vapautuu rangaistuksesta. Tästä on nimenomainen säännös rikoslain 4 luvun 2 §:ssä. Pääasiallisesti samat syyt, jotka puoltavat yrityksen asteelle edenneen rikoksen rangaistuksesta vapautumista tehokkaan katumuksen tapauksissa, tekevät oikeutetuksi tämänkin mittaaamisperusteen. Vielä rikoksen tapahtuttuakin on tarkoituksenmukaista palkita tavallista lievemmillä rangaistuksella rikoksentekijää, joka oma-aloitteisesti pyrkii estämään rikoksensa vaikutuksia tai edistää rikoksensa selvittämistä.»

Hallituksen esityksessä luetellaan myös eräitä sellaisia tilanteita, joissa näyttäisi olevan erityisen suotavaa saada rikoksen suorittanut henkilö lieventämään rikoksen vahingollisia seurauksia:

⁴ Ks. esim. *Jaakko Forsman*, *Straffrättens allmänna läror*, Helsingfors 1893, 183; *Allan Serlachius*, *Suomen rikosoikeuden oppikirja*, Yleiset opit, Helsinki 1909, 163; *Brynolf Honkasalo*, *Suomen rikosoikeus*, Yleiset opit II, 180. — Ks. myös *Johs. Andenaes*, *Alminnelig Strafferett*, 2 utg., Oslo 1974, 399; *Klaus Ulsenhöimer*, *Grundfragen des Rücktritts vom Versuch in Theorie und Praxis*, Berlin — New York 1976 ja *Pekka Koskinen*, *Arvostelu em. teoksesta*, LM 2/1977, 208—209.

⁵ Hallituksen esitys 1975 II vp. n:o 125, 15.

»Rikoksen vaikutuksia tekijä voi estää tai poistaa useilla tavoin. Pahoinpitelijä voi poistaa rikoksensa seurauksia auttamalla uhrin sairaalahoitoon, murhapolttoon syyllistynyt voi hälyttää palokunnan. Vaikutusten estäminen voi tapahtua myös korvaamalla aiheutetut vahingot. Säännös ei edellytä, että näin olisi todella tapahtunut, vaan rikoksentekijän vakaa pyrkimys tähän riittää.»

Hallituksen esityksessä lueteltujen esimerkkien lisäksi on helppoa mainita muitakin tapauksia, missä rikoksen jälkeisen katumuksen aiheuttamalla toiminnalla usein olisi yhteiskunnan kannalta edullisia vaikutuksia tilanteeseen kokonaisuudessaan. Esimerkiksi väärä ilmianto ja kunianloukkaus aiheuttaisivat usein vähemmän haittaa, jos valheelliset tiedot nopeasti oikaistaisiin; varkaus ja kavallus saattaisivat jäädä vahingotta, jos anastetut rahat tai muut esineet palautettaisiin.⁶ Myös monissa vaarantamisrikoksissa vaaratilanteen poistaminen olisi tärkeätä; jatkuvan vaaratilanteen poistaminen saattaisi usein olla pitkäänkin mahdollista.

Luonnollisesti myös säännöksessä viimeisenä mainittu rikoksen tekijän oma-aloitteinen pyrkimys edistää rikoksensa selvittämistä tähtää yhteiskunnalle rikoksesta aiheutuvien kustannusten vähentämiseen. Hallituksen esityksessä lausutaan siitä mm. seuraavaa:

»Rikoksentekijä voi edistää rikoksen selvittämistä paitsi ilmiantamalla itsensä myös esimerkiksi siten, että hän kuulustelussa kertoo vilpittömästi omat tekonsa tai osoittaa, mihin hän on piilottanut anastamansa omaisuuden. Mahdollisten todistajien ilmoittaminen poliisille voi tehokkaasti auttaa rikoksen selvittämistä. Säännös koskee vain auttamista omien rikosten selvittämisessä. Sillä ei ole tarkoitus tuoda Suomeen eräissä maissa vallitsevaa ns. kruunun todistajajärjestelmää. Tässä järjestelmässä pääsee rangaistuksetta tai lievemmillä rangaistuksella se rikokseen osallinen, joka suostuu kertomaan kumppaniensa rikoksista. Ehdotettua vain omien rikosten selvittämisen edistämiseen rajoittuvaa lievennysperustetta on pidettävä meidän oikeusjärjestykseksemme paremmin soveltuvana.»

Rikoslain vanha 4 luvun 2 §:n säännös ja uusi 6 luv. 3 §:n 3 kohdan säännös eroavat toisistaan tietenkin ennen kaikkea siinä suhteessa, että edellisen mukaan teko jää kokonaan rankaisematta, jälkimmäisen mukaan taas teko on periaatteessa rangaistava, mutta rikoksen jälkeinen menet-

⁶ Rikoksen jälkeen tapahtuvan omaisuusesineen palauttamisen mahdollinen vaikutus rangaistavuuteen de lege ferenda oli Suomen Lainopillisen yhdistyksen keskustelukysymyksenä nr. 4/1958. Ks. tästä *Grönqvist*, em. artikkeli, 361.

tely on rangaistuksen lieventämisperuste. Kun palautetaan mieliin, että rikoslakia valmistelleen vuoden 1875 komitean kannan mukaan ei päätymeen yrityksen tehokas katumuskaan johtanut rankaisemattomuuteen, vaan asianomaiselle piti antaa rangaistukseksi varoitus,⁷ voidaan todeta, ettei ero oikeuspoliittisen ajattelun kannalta näytä olevan kovinkaan suuri. Voidaan pikemminkin hahmottaa asteikko, missä RL 4 luv. 2 §:n tarkoittama tehokas katumus jää rankaisemattomuuden puolelle mutta lähellä rangaistavuuden rajaa, 6 luv. 3 §:n 3 kohdan tarkoittama tilanne taas tulee rangaistavuuden puolelle, lähelle sen alarajaa.

Uusi säännös on mielenkiintoinen myös siinä suhteessa, ettei sillä ole yleisten säännösten tasolla selvää »peilikuvaa», rangaistuksen koventamisperustetta, missä perusteena olisi tekijän moitittava tai piittaamaton käyttäytyminen teon jälkeen. Yleisten lainkonkurenssiperiaatteiden mukaan on rikoksen välttämätön tai säännönmukainen jälkiteko rankaisematon, kun siinä käytetään hyväksi rikoksella saavutettua etua.⁸ Rikoksen tekijää ei Suomen oikeuden mukaan rangaista myöskään esimerkiksi oman rikoksensa suosimisesta (RL 16:20), itse anastamansa esineen kätke misestä (RL 32:1 ja 32:4) tai perättömän lausuman antamisesta esitutkin nassa tai oikeudessa (RL 17 luku).⁹ Yleensä on siis rikoksen jälkeisen käyttäytymisen sanktioinnissa pitäydytty palkitsemisen linjalla.

Toisin kuin RL 4 luv. 2 §:n tarkoittamissa tilanteissa, ei RL 6 luv. 3 §:n 3 kohdan tapauksissa edellytetä, että rikoksen tekijä onnistuu estämään tai poistamaan toimintansa seuraukset. Oma-aloitteinen pyrkimys riittää. Tässä suhteessa uusi säännös noudattaa kriminaalipolitiikan nykyistä syyllisyyshakuista ajatussuuntaa. Vanha tehokasta katumusta koskeva säännös on seuraushakuinen: jos esimerkiksi uhriaan vilpittömästi varoit tamaan pyrkinyt epäonnistuu, kysymys ei ole tehokkaasta katumuksesta. Anteeksiannettavalle erehdyksellekään ei ilmeisesti voida antaa merki tystä, vaan rangaistavuus säilyy, vaikka tekijä itse olisi hyvällä syyllä täysin vakuuttunut siitä, että hän on pystynyt poistamaan päättyneen yri tyksensä aiheuttaman seurauksen ja seuraus olisi tapahtunut jonkin hä nestä riippumattoman ja vaikeasti arvattavan syyn johdosta.

⁷ Ks. Forsman, em. teos, 183.

⁸ Ks. Brynolf Honkasalo, Suomen rikosoikeus, Yleiset opit II, 264—265.

⁹ Poikkeuksena tästä periaatteesta voidaan pitää joitakin hengen ja ter veyden vaarantamista koskevia säännöksiä, erityisesti eräitä tieliikennelain ja tieliikenneasetuksen säännöksiä. Viimeksi mainituista ks. tarkemmin Reino Ellilä, Uusittu liikenne rikosoikeus, Porvoo 1968, 18—31.

On ymmärrettävää, että yli 90 vuotta vanhassa laissamme on omakuttu tämä kanta, koska seurauksen tapahtumiselle tai tapahtumatta jäämiselle yleensäkin pantiin enemmän painoa kuin nykyisin. RL 4 luv. 2 §:n mukaan on myös ilmeistä, että jos seuraus jonkun muun kuin rikoksen tekijän itsensä toiminnan johdosta jäi toteutumatta, rikoksen tekijä ei saanut siitä itselleen hyötyä, vaikka hän itsekin olisi pyrkinyt omaloitteisesti poistamaan tekonsa seuraukset. Tässä suhteessa edustavat eräät uudet eurooppalaiset rikoslait kehittyneempää linjaa.¹⁰

Edellä selostettu rangaistuksen mittaamissäännös koskee nimenomaisesti vain rangaistuksen lieventämistä. Voidaan siksi kysyä, onko raja kriminalisoidun ja rankaisematta jäävän suhtautumisen välillä nykyisellään tarkoituksenmukainen. Voitaasiinko katuminen rikoksen jälkeen palkita jättämällä teko rankaisematta eikä vain rangaistusta lieventämällä?

Naapurimaissamme on etsitty tähän ongelmaan ratkaisuja eri tavoin. Samoin kuin oman rikoslakimme erityiseen osaan, sisältyy myös Ruotsin rikoskaareen eräitä sellaisia säännöksiä (BrB 13: 11, 14: 11 ja 15: 11), joissa täytettyä rikosta voi vielä tehokkaasti katua, ja rangaistuksesta voidaan jopa kokonaan luopua. Nämä tapaukset koskevat yleisvaarallisia rikoksia ja väärennysrikoksia, joissa periaatteessa on mahdollista poistaa vahingollinen seuraus vielä jonkin osan tekoketjusta toteuduttua.¹¹ Norjassa ja Tanskassa taas on päädytty yleissäännösten linjalle. Norjan rikoslain 59 §:n kriteerit ovat lähellä Suomen rikoslain 6 luv. 3 §:n 3 kohdassa mainittuja edellytyksiä, mutta lisäksi Norjan säännökseen sisältyy viittaus 58 §:ään, jonka mukaan rangaistus voidaan eräissä tapauksissa jättää kokonaan tuomitsematta.¹² Tanskan rikoslain 84 §:n 1 mom. 6—9 kohdissa on luettelonomaisesti esitetty periaatteessa samoja kriteerejä

¹⁰ Itävallan v. 1974 annetun rikoslain 16 §:n 2 momentissa säädetään: »Der Täter wird auch straflos, wenn die Ausführung oder der Erfolg ohne sein Zutun unterbleibt, er sich jedoch im Unkenntniss dessen freiwillig und ernstlich bemüht, die Ausführung zu verhindern oder den Erfolg abzuwenden». — Periaatteessa samalla kannalla on Saksan Liittotasavallan v. 1969 säädetty ja 1975 voimaan tullut rikoslain 24 §. — Puolan v. 1970 annetun rikoslain yrityksestä luopumisesta ja tehokasta katumusta koskevan Kap. II Art. 13 § 2 säädetään: »Gegenüber einem Täter, der freiwillig die Folgen der Straftat zu verhindern versucht hat, kann gerichtlich ausserordentliche Strafmilderung zur Anwendung gebracht werden». Ks. Der polnische Strafkodex, Berlin 1970, 9.

¹¹ Ks. Ivar Strahl, Allmän straffrätt, Stockholm 1976, 224.

¹² Norjan rikoslain 59 § sekä Andenaes, em. teos, 399.

kuin Suomen laissa ja lisäksi vielä viitattu 85 §:ään, jonka mukaan rangaistus voidaan erityisissä tapauksissa jättää tuomitsematta; viimeksi mainittu mahdollisuus koskee vain sitä tapausta, että rikoksen tekijä on poistanut rikoksen täyttymisen jälkeen sillä aiheutetun vaaran.¹³

Vaikka Suomen rikoslaista puuttuu selväsanainen ja suoranainen mahdollisuus antaa rikoksen jälkeiselle katumukselle yleisesti rangaistuksen poistava vaikutus, tämä ei merkitse sitä, että katumuksella voisi käytännössä Suomessa olla korkeintaan rangaistusta lieventävä vaikutus. Jo asianomistajarikossäännöstö antaa käytännössä mahdollisuuden »sopia asian ilman oikeudenkäyntiä». Moni pahoinpitely ja vielä useampi omaisuusrikos jätetään käytännössä poliisiviranomaisille ilmoittamatta rikoksentekijän anteeksipyyntön, katumuksen ja vahinkojen korvaamismahdollisuuden tähden. Rikoksen tehneen asennoituminen ja toiminta rikoksen jälkeen voidaan ottaa ja otetaan käytännön oikeuselämässä ilmeisesti huomioon myös harkittaessa syyttämisen tai tuomitsematta jättämisen edellytyksiä mm. RVA 15 §:n 2 momentin tai RL 3 luv. 5 §:n 3 momentin perusteella, samoin sovellettaessa RL 3 luv. 5 §:n 2 mom. säännöstä vankeusrangaistuksen tuomitsemisesta vähimmäisaikaa lyhyempänä tai sen vaihtamisesta sakkorangaistukseen. On luonnollista, että näissä tapauksissa otetaan huomioon samoja periaatteita, jotka ilmenevät RL 6 luv. 3 §:ssä. Tämä voi tapahtua vaikeuksista kysymyksen ollessa rangaistusasteikon alarajan alentamisesta tai rangaistuslajin vaihtamisesta lievempään, koska mainittuja tilanteita sääntelevässä RL 3 luv. 5 §:n 2 momentissa ei tuomioistuimen harkinnalle aseteta mitään muita nimenomaisia rajoja kuin että yleinen etu ei saa vaarantua.¹⁴ Mutta olisi epäilemättä epä johdon-

¹³ Tanskan rikoslain 22 § sekä *Stephen Hurwitz — Knud Waaben*, Den danske kriminalret, Almindelig del, 4. udgave, København 1971, 345—346.

¹⁴ RL 3 luv. 5 §:n 2 momenttia koskevassa hallituksen esityksessä todetaan, että tuomioistuimella tulisi tätä säännöstä soveltaessa olla vapaampi harkintavaltta kuin sen pohtiessa rangaistuksen tuomitsematta jättämisen aiheellisia edellytyksiä. Ks. Hall. esitys 1972 vp. n:o 23,5. — Tekijän luopuminen muodollisesti täytetystä rikoksesta, seurausten torjuminen ja vahingon hyvittäminen on nimennomaan mainittu eräänä RL 3 luv. 5 §:n 2 momentin kriteerinä lakia valmistelleen silloisen lainsäädäntöjohtaja *Per Lindholmin* esitelmässä Rangaistusasteikosta poikkeaminen, ks. Varallisuusrikoksia, rangaistusten mittaamista ja todistelukustannuksia koskevat uudistukset, Oikeusministeriön lainvalmisteluosaston moniste 5/1972, Helsinki, 7. — Samoin on teoksessa *Markku Halinen* ym., Rikosten seuraamukset, Helsinki 1978, 138, eräänä RL 3 luv. 5 §:n 2 mom. kriteerinä mainittu se, että tekijä on poistanut tekonsa seuraukset. — Laajemmin RL 3 luv.

mukaista ja epätarkoituksenmukaista kieltää vastaava mahdollisuus syyttämättä tai tuomitsematta jättämisestä päätettäessä. Rikoksenteikijän oma-aloitteinen pyrkimys poistaa tekonsa vaikutukset tai edistää rikoksen selvittämistä voidaan, muiden seikkojen ohella, ottaa huomioon seuraamuksen kokonaisharkinnassa.¹⁵

Lainsäädäntöä uudistettaessa olisi ehkä käytettävissä muitakin mahdollisuuksia. Eräs olisi yrityksen ja täytetyn rikoksen välisen rajan muodostaminen toisin kuin nykyisin. Periaatteessa olisi mahdollista useissa rikoksissa ulottaa yritys pitemmälle kuin nykyisessä laissa ja siten saada enemmän tilaa yrityksestä luopumiselle ja tehokkaalle katumukselle RL 4 luvun 2 §:n tarkoittamassa merkityksessä. Sanamuotojen selvennykset ovat joka tapauksessa paikallaan, koska raja yrityksen ja täytetyn rikoksen välillä ei suinkaan aina ole selvä. Eräissä tapauksissa raja vaikuttaa lain nykyisen sanamuodon mukaan epäoikeudenmukaiselta, kuten rikoksen täyttyminen jo tuleen sytyttämisellä (RL 36:2) tai vääräsisältöisen todistuksen antamisella viranomaiselle (RL 17:8).¹⁶ Joissakin tapauksissa toisilleen läheiset säännökset on lain tulkinnassa aiheettomasti saatettu eri asemaan. Niinpä veropetoksen ei eräiden esitettyjen käsitysten mukaan katsota täyttyneen vielä väärän tiedon antamisella veroviranomaisille (RL 38:11), mutta yksityisen asiakirjan väärennyksen (RL 38:5) kuitenkin jo veroilmoitukseen lain mukaan liitettävien omaisuus- ja tulotaseiden tultua veroviraston tarkastettavaksi.¹⁷ Jos sanamuotoja selvennetäisiin, näyttäisivät palkitsemisperiaatteen kannalta suhteellisen myöhäiset täyttymisajankohdat suositeltavilta, mikäli pysytään nykyisissä tehokkaan katumuksen rajoissa.¹⁸

5 §:n 2 momentin tulkinnasta ja oikeuskäytännöstä ks. *Raimo Lahti*, Toimenpiteistä luopumisesta rikosten seuraamusjärjestelmässä, Vammala 1974, erit. 321. Lahti katsoo, että rangaistusasteikon alentamisen ja tuomitsematta jättämisen aineellisissa edellytyksissä on vain aste-ero eikä laatueroa.

¹⁵ Ks. tästä tarkemmin *Raimo Lahti*, em. teos, erit. 272 ja 336.

¹⁶ Ks. edellisestä *Brynolf Honkasalo*, Suomen rikosoikeus, Erityinen osa I, 2, Helsinki 1964, 189; jälkimmäisestä sama Erityinen osa III, Helsinki, 230 ja *Paavo Kekomäki*, Perättömästä lausumasta, LM 1954, 117, aliv. 78.

¹⁷ Ks. *Paavo Kekomäki*, Veropetoksesta Suomen oikeuden mukaan, LM 1969, 35—39; *Brynolf Honkasalo*, Suomen rikosoikeus, Erityinen osa II, Helsinki 1960, 223.

¹⁸ Ruotsin verorikoslaissa on katsottu tarvittavan erityissäännös täytetyn verorikoksen tehokkaasta katumuksesta. Lain 2 §:ssä säädetään: »Ansvar enligt 2—9 § inträder ej för dem som frivilligt vidtager åtgärd som leder till att skatten eller avgiften kan påföras eller tillgodoräknas med rätt belopp».

Rikosoikeuskomitea on vuonna 1976 valmistuneessa mietinnössään esittänyt tästä ongelmasta oman kantansa.¹⁹ Komitea pitää ensiksikin säännöstä yrityksestä luopumisen ja tehokkaan katumuksen rangaistusta poistavasta tai sitä lieventävästä vaikutuksesta oikeudenmukaisena ja tarkoituksenmukaisena. Tämä on komitean mielestä erityisen tärkeää siksi, että komitea ehdottaa yrityksen rangaistavuuden koventamista nykyisestäään. Komitean omaksumasta syyllisyyssajattelusta seuraa näet, ettei yritystä olisi aihetta pitää yleisesti lievemmin rangaistavana kuin täytettyä tekoa. Tosin komitea tässä yhteydessä toteaa, että yritykset ryhmänä tarkastellen ilmentävät keskimäärin hieman lievempää rikollista tahtoa kuin täytetyt rikokset ja että yleinen oikeustajuntakin vielä perinnäisesti on taipuvainen suosimaan vahinkohakuista ajattelutapaa, minkä johdosta komitea ehdottaa, että tuomioistuimelle annettaisiin harkinnanvarainen oikeus alittaa rangaistusasteikon alaraja tuomitessaan rangaistuksen rikoksen yrittämisestä.

Komitea haluaisi samalla toisessakin suhteessa jonkin verran laajentaa tuomioistuimen mahdollisuuksia. Se huomauttaa, että eräillä rikoksilla on niin varhainen täyttymisajankohta, etteivät yrityksestä luopuminen tai tehokas katumus käytännössä ole mahdollisia, vaikka rikosten tekijä toiminnallaan osoittaisi katuvansa tekoaan jo ennen kuin hän on saavuttanut rikoksella haluamansa tavoitteen. Komitea katsookin, että jos tekijä on omasta aloitteestaan toiminnallaan, vaikkapa vasta rikoksen tapahduttua, estänyt vahingon syntymisen hänelle olisi joko käytettävä vähennettyä rangaistusasteikkoa tai hänet jätettävä rangaistukseen tuomitsematta.

Rikosoikeuskomitean ehdottama muutos oli epäilemättä tarpeellisempi ennen RL 6 luvun uudistamista kuin sen jälkeen. Se tekisi järjestelmän kuitenkin nykyistä joustavammaksi ja saisi sen vastaamaan vaihtelevia, eri rikoksissa eri tavoin ilmeneviä tilanteita. Sen merkitys ilmeni tosin lähinnä periaatteellisella tasolla. Se soveltuisi uuteen kriminaalipoliittiseen ajattelutapaan, jonka mukaan rikosten aiheuttamia vahinkoja olisi kaikin keinoin pyrittävä minimoimaan; järjestelmän sisältämien sanktioiden kaavamaista kytkeytymistä menneisyyteen olisi koetettava vähentää ja suuntautumista tulevaisuuteen lisätä; asianosaisten keskeistä sovitteluratkaisua olisi mahdollisimman tehokkaasti yritettävä edistää.

¹⁹ Rikosoikeuskomitean mietintö 1976: 72, Helsinki 1976, 122—123.

Tieteellinen keskustelu ja rikosoikeus erityisesti tieteen kritiikioikeuden kannalta

Vt. professori *Eero Backman*

1. Tiedeyhteisössä esiintyvistä konfliktitilanteista

Tiedeyhteisö, erityisesti nykyajan suomalainen yliopistomiljöö, on ikään kuin koko yhteiskunta pienoiskoossa. Yhteiskunnan kehityksessä vaikuttavat vastakohtaiset tendenssit heijastuvat myös akateemiseen maailmaan. Toisten mielestä se on ollut välttämätöntä, toisten käsityksen mukaan kehitys on mennyt lähinnä kielteiseen suuntaan. Tiede on sosiaalinen instituutio siinä missä politiikka, taloudellinen tuotanto, kirkko ja uskonto, kulttuuri, taide jne. Tiedeyhteisö on kuitenkin useassakin mielessä erikoislaatuinen yhteiskunnallinen instituutio. Leimallisimpana piirteenä sille on usein esitetty vaatimus tieteen vapaudesta. Tämä sangen problemaattinen vaatimus voidaan ymmärtää useallakin eri tavalla. Joka tapauksessa on selvää, että tieteellisellä tutkimuksella täytyy olla suhteellinen itsenäisyytensä. Se tarkoittaa tutkimuksen tehokkaita mahdollisuuksia itse määritellä toimintansa perussuuntaviivat erilaisten ulkopuoleltaan tulleiden haasteiden paineessa, joihin vastaamista tieteen vapaus, hallinnollinen autonomia ja suhteellinen itsenäisyys oikein ymmärrettynä ei suinkaan estä vaan pikemminkin edistää.

Kun tiedeyhteisö on yhteiskunnallinen instituutio, siihen on sisään rakentunut useitakin konfliktien aiheuttajia. Tärkeimpiä niistä ovat tieteellisten verkkojen täyttämisprosessit. Niissä saattavat kärjistyä useat erilaiset ristiriidat, tiedepoliittiset näkemykset, käsitykset viran alan luonnehinnasta, tieteelliset koulukuntavastakohdat jne. Virantäyttöprosessit toimivat tietynlaisina tutkimuksen kehitystä ohjaavina palkintoina

ja sanktioina. Normaalitiede on yleensä suosituimmuusasemassa ja osayhteisöön tunkeutuvaa uutta tai muuten poikkeavaa traditiota vieroksuutaan vaatimalla sen edustajilta enemmän kuin hallitsevan normaalitieteen edustajilta. Virantäyttöprosessissa käytyyn tieteelliseen keskusteluun tuo oman ruudikkaan lisänsä tutkijan uraan liittyvä henkilökohtainen intressivastakohta. Suomalaiselle yliopisto- ja korkeakouluyhteisölle on tyypillistä juuri virantäyttöprosessien personalisoiminen ja tiedepoliittisten näkökohtien muotoileminen siitä johtuvien tarpeiden mukaisesti. Eri suuntaan menevien näkökohtien henkilölistyminen aiheuttaa houkutuksen keskustelussa käytetyn kielen terävöittämiseen jopa yli voimassa olevien oikeusnormien rajojen.

Toinen tiedeyhteisössä oleva mahdollinen konfliktimahdollisuus liittyy vallankäyttötilanteisiin. Aktiivisen ja kunnianhimoisen nuoren tutkijan ei ole helppoa hyväksyä muodollista vallankäyttöasemaa tieteellisestä kehityksestä jälkeen jääneelle tutkijalle, jolla ei ole ollut halua ja kykyä viedä eteenpäin oman alansa kehitystä. Legitiimiksi koetaan opin-
näytearvosteluun, tieteellisten laitosten johtamiseen, tutkimussuunnitteluun tai virantäyttöprosesseihin liittyvä vallankäyttö silloin, kun vallankäyttäjänä on etevä, tiedoiltaan laaja-alainen ja aktiivisesti uutta tietoa luova tiedemies. Vallankäyttö on kyettävä perustelemaan tieteellisin, ei hallinnollisin ja muodollisin argumentein. Kielenkäytön kärjekkyyks on tällöin perusluonteeltaan tieteellisen vallankäyttäjän legitimaatioperustan kieltämistä tai vastaavasti muodollista pönkittämistä.

Tiede kehittyi vain siten, että sen perusteet riittävän usein asetetaan kriittisen punninnan alaisiksi. Tieteellisen kielenkäytön kärjekkyyks on ominaista tieteen murroskausille, erityisesti uusien tieteellisten teorioiden alkaessa vallata alaa. Kopernikusta ei aluksi suinkaan vastustanut yksin katolinen kirkko, vaan myös huomattavat tiedeyhteisöpiirit. Sama on koskenut monia muitakin ajattelijoita, jotka ovat luoneet suuria tieteellisiä edistysaskeleita (Galilei, Newton, Linné, Darwin, Einstein, Marx jne.). Rikosoikeudellisen järjestelmän välitönkään käyttö uusia ajatuksia vastaan ei ole ollut tieteen historiassa tuntematonta.

2. Tieteellisen keskustelun rikosoikeudellisesta sääntelystä yleensä

Rikosoikeutta on menneisyydessä siis käytetty tieteellistä edistystä vastaan (Giordano Bruno, Galileo Galilei) ja sillä on uhkailtu. Esimerk-

kinä jälkimmäisestä on tässä syytä mainita Cesare Beccarian pääteoksen »*Dei delitti e delle pene*» saama kohtelu. Kirjoittaja ei voinut julkaista sitä omalla nimellään vangitsemisen pelosta ja vielä sata vuotta myöhemmin katolinen kirkko syytti Beccariaa useista rikoksista.¹ Suomessa poliittinen rikoslainkäyttö omalta osaltaan esti vuosina 1918—1944 marxilaisen yhteiskuntatieteen tradition juurtumisen maahamme.

Rikosoikeudellisen järjestelmän käyttöä tiedettä vastaan ei tässä yhteydessä ole tarkoitus käsitellä. Pääasiana on selvittää sitä oikeutta, joka tutkijalla on ja täytyy olla kriittisesti käsitellä muiden tutkijoiden toimintaa tieteen sisäisessä keskustelussa. Tieteellinen tutkimus- ja keskusteluprosessi ei ole oikeudellisen sääntelyn ulkopuolella. Erityisesti sitä koskevia oikeusnormeja on niukasti, mutta esimerkiksi paino-, sanan- ja uskonnonvapauden käyttöä koskevat oikeudelliset normit sääntelevät tieteellistä prosessia yhtä laajasti kuin muitakin elämänalueita yhteiskunnassa. Oikeusnormit voivat säännellä tieteellistä prosessia myös välillisesti. Välillisestä sääntelystä on kysymys silloin, kun kohteeksi jouuu tietyn yhteiskuntatieteellisen teorian avulla perusteltu poliittinen tai yhteiskunnallinen toimintamalli ja sen organisoiminen. Oikeudellisen sääntelyn kohteena ei tuolloin ole niinkään itse tieteellinen tutkimustyö ja keskustelu kuin tutkimuksen sisällöstä johdettavat yhteiskunnalliset arvopremissit ja toiminta niiden mukaan.

Tiedeyhteisöä koskeva oikeudellinen sääntely rajoittuu pääosin tieteellisen tutkimuksen aineellisten edellytysten, hallinnon ja opetuksen ongelmien ratkaisuun. Tutkimusta koskevat erityissäännökset ovat yleensä ohjelmaluonteisia. Helsingin yliopiston järjestysmuodosta annetun lain (1923/191) 1 §:n mukaan yliopiston tehtävänä on edistää vapaata tutkimusta ja tieteellistä sivistystä Suomessa. Muiden yliopistojen ja korkeakoulujen perustavissa säännöksissä on vastaavia lausumia, joiden mukaan yliopiston tai korkeakoulun tehtävänä on harjoittaa kriittistä ja vapaata tieteellistä tutkimusta edustamallaan tieteenaloilla sekä siihen perustuvaa opetusta.² Voidaan perustellusti sanoa, ettei erityistä tieteellistä tutkimus- ja keskusteluprosessia koskevaa oikeusnormistoa ole. Tie-

¹ Ks. *Lekschasin* jälkipuhe teokseen *K. F. Hommel, Des Herrn Marquis von Beccaria unsterbliches Werk von Verbrechen und Strafen* (1966) s. 223. Hommelin nimiin merkitty teos on hänen saksannoksensa Beccarian alkuperäisteoksesta.

² Ks. myös Asetus tieteellisen tutkimuksen järjestelystä (20.2.1976/186) 2 § (tieteen keskustoimikunnan tehtävät) ja 9 § (valtion tieteellisten toimikuntien tehtävät).

teellisen tutkimuksen erikoisluonteesta johtuu, ettei sellaista voi olla-kaan, oikeusnormit säännellessään tieteellistä tutkimus- ja keskusteluprosessia koskevat lähinnä sille vieraita — yleensä kielteisiä — lieveilmiöitä.

Tieteellisellä kritiikkioikeudella voidaan tarkoittaa eri asioita. Se sisältää oikeuden arvioida vallitsevaa todellisuutta. Tältä osin voitaneen lähtökohtana pitää sitä, että tutkijalla on oikeudellisesti samat edellytykset kuin muillakin arvostella vallitsevia oloja ja instituutioita. Eri asia on, että tulkittaessa normeja voidaan päätyä tutkimusta suosiviin johtopäätöksiin. Rikosoikeuden tutkimuksessa ollaan varsin vakiintuneesti esimerkiksi sillä kannalla, etteivät uskontorikoksia koskevat säännökset ulotu tieteelliseen uskonnon kritiikkiin. Kritiikkioikeus siinä mielessä kuin se tässä yhteydessä käsitetään sisältää kuitenkin muuta. Tässä yhteydessä tarkastellaan tiedemiehen oikeutta arvostella muiden tutkijoiden tieteellistä toimintaa ja vastaavasti tiedemiehen oikeutta suojautua rikosoikeudellisten normien avulla perusteetonta, kohtuuttoman ankaraa tai loukkaavassa muodossa esitettyä arvostelua vastaan. Keskeiseen asemaan tulevat tällöin rikoslain 27 luvussa olevat kunnianloukkausta koskevat säännökset.

Tutkijat ovat tottuneet välttämään ulkopuolisia auktoriteetteja suojautuessaan perusteetonta tai loukkaavaa arvostelua vastaan. Tästä johtuu, ettei sitä koskevia oikeusjuttuja juuri esiinny. Tiettävästi ainoa poikkeus on Oulun yliopiston yleisen aate- ja oppihistorian professorin jälkiselvittely Oulun RO:ssa. Siinä häviölle jäänyt kilpahakija nosti virkaan nimitettyä vastaan syytteen herjauksesta sillä perusteella, että syytetty oli valitukseen antamassaan vastineessa ankarasti arvostellut häviölle jääneen tutkijan tuotantoa ja toimintaa. Oulun RO hylkäsi syytteen vuoden 1977 lopulla. Kun asia on valituksen johdosta vireillä Vaasan HO:ssa ja mahdollisesti tulee esille vielä KKO:ssa, lienee tässä yhteydessä syytä välttää ottamasta konkreettisesti kantaa mainittuun ajankohtaiseen oikeustapaukseen.

3. Tieteellisestä kritiikistä kunnianloukkaussäännösten valossa

Ratkaiseva kysymys tieteellisen kritiikkioikeuden rajojen muotoilemisessa on se raja, joka muuttaa tieteelliseen toimintaan erottamattomasti kuuluvan kritiikin kunnianloukkaukseksi. Rikoslain 27 luvun säännökset,

jotka koskevat herjausta (1 ja 2 §), solvausta (3 ja 6 §), yksityiselämän loukkaamista (3 a §) ja soimauksen toteen näyttämistä (5 §), eivät anna kysymykseen mitään selvää ohjetta. Tämän vuoksi on syytä tarkastella kritiikin oikeutusta koskevaa suomalaista oikeuskäytäntöä ja varsinkin oikeustieteessä esitettyjä tieteellistä kritiikkiä ja sen oikeutusta koskevia kunnianloukkaussäännösten tulkintasuosituksia.

Oikeuskäytäntöä kritiikkioikeudesta on erittäin niukasti, tiedeyhteisöstä ei ole ainakaan ylimpään tuomioistuimeen tullut ainoatakaan tapaista. Olen käynyt läpi korkeimman oikeusasteen kritiikkioikeutta koskevan julkaistun oikeuskäytännön, mutta en ole löytänyt enempää kuin yhden tapauksen. Sekin on taiteen alueelta ja niinkin varhaiselta kaudelta kuin vuodelta 1914:

Senaatin oikeusosaston päätös 14.2.1914 N:o 45: Besvär af A. Sandberg i ett mål ang. ärekränkning. Rn i Nikolaistad förkastade medels u. den 19/4 1912 Sandbergs emot A. Schütz utförda talan. Vasa Hfr., dit Sandberg besv. sig, ansåg uti den 29/11 1912 en af Schütz i skämttidningen »Kulkuri» införd uppsats vara till sitt innehåll nedsättande för Sandberg såsom konstnär, men enär ej utredt blifvit att med sagda uppsats, hvilken innefattat en kritik öfver af Sandberg offentlig utställda taflor, afsäts att kränka Sandbergs ära, lät Hfrn bero vid Rns u. J.D.: Ej ändring.

Mainittu tapaus sisältää siis sen periaatteen, että käytettäessä tieteen, taiteen, politiikan yms. toiminnan alalla vallitsevaa kritiikkioikeutta huomiota on kiinnitettävä siihen, onko kysymyksessä kritiikin kohteen julkisen toiminta tai toiminnan julkisuuteen saatettu tulos. Taiteilija julkistaessaan töitään ottaa sen riskin, että niitä arvioidaan kritiikin kohdetta halventavin ilmaisin, edellytyksin, että kritiikin tarkoituksena ei ole loukata asianomaisen taiteilijan tms. kunniaa. Kyseinen tapaus on ratkaistu nykyajan oloihin verrattuna varsin toisenkaltaisissa oloissa, mutta sillä voi olla nykyaikana jonkinlaista merkitystä tulkinnallisena ohjeena.

Ns. kritiikkioikeuden katsotaan yleensä perustuvan tavanomaiseen oikeuteen. Kun se merkitsee rikosoikeudellisen tunnusmerkistön mukaisen teon oikeutusperustetta, ei ole välttämätöntä legaliteettiperiaatteen kannalta, että se olisi lain tasoisella säännöksellä määritelty. Eräissä mielessä sillä kuitenkin on lainsäädännöllistäkin pohjaa. Tarkoitin vuonna 1974 säädettyä yksityiselämän loukkaamista koskevaa rikoslain 27 luvun 3 a §:ää, jonka mukaan yksityiselämän loukkaamisena ei ole pidettävä julkistamista, joka koskee henkilön menettelyä julkisessa virassa tai teh-

tävässä, elinkeinoelämässä, poliittisessa toiminnassa tai muussa näihin rinnastettavassa toiminnassa ja on tarpeen yhteiskunnallisesti merkittävän asian käsittelemiseksi. Säännöksen esitöissä ei otettu kantaa kritiikkioikeuden laajuuteen ja sisältöön,³ mutta voitaneen katsoa, että tieteellinen toiminta on lainkohdassa nimenomaan mainittuihin toimintoihin rinnastettavaa. Siten tieteelliseen tutkimukseen kohdistuva kritiikki ei ole ainakaan pääsäännön mukaan yksityiselämän loukkaamista, vaikka esimerkiksi tutkijan tekemien virheiden julkistaminen joukkotiedotusvälineessä vaikuttaisikin hänen saamaansa arvontaan.

Kritiikkioikeutta on oikeustieteessä käsitelty melko usein. Esimerkiksi 1960-luvulla Saksan LT:ssä pohdittiin laajasti poliittista kritiikkioikeutta.⁴ Suomenkin rikosoikeudellisessa kirjallisuudessa siihen on puututtu useita kertoja. Tässä keskitytään suomalaisen rikosoikeustutkimuksen käsitysten kriittiseen selvittelyyn. Ulkomaista tutkimusta lienee syytä erikseen mainita ruotsalaisen Alvar Nelsonin väitöskirja Rätt och ära (1950), jossa on varsin perusteellisesti selvitetty kritiikkioikeuden suhdetta kunnianloukkaussäännöksiin. Nelsonin mielestä kritiikkioikeuden kohteena voivat olla viranomaisten toimet, poliittisten puolueiden ja niiden edustajien toiminta, aatteelliset ja uskonnolliset yhdistykset, tiede ja taide.⁵

Rikoslain 27 luku on valtaosaltaan voimassa vuonna 1889 säädetyssä alkuperäisessä muodossaan. Ainoat siihen tehdyt muutokset johtuivat yksityiselämän loukkaamisen kriminalisoimisesta vuonna 1974. Vuoden 1889 rikoslainsäädännön perustelut kunnianloukkausrikosten osalta ovat verrattain niukkoja, erityisesti kritiikkioikeutta lain virallisissa esitöissä ei pohdittu. Muutoinkin alkuperäisen rikoslain viralliset perustelut eivät voineet ottaa huomioon yhteiskunnallisten olojen muutoksia sadan vuoden tähtäimellä, erityisesti joukkotiedotuksen voimakasta kehitystä. Toisaalta rikoslain muotoiluun oleellisesti vaikuttanut Jaakko Forsman selvitti laajasti kunnianloukkausrikosten rangaistavuuden rajoja tavalla, josta aina-

³ Painovapaustoimikunnan mietintö (kom.miet. 1973:1) s. 96—182, HE 84/1974.

⁴ Esimerkiksi Wolfgang Hoffmann, Beweislast und Rechtfertigung bei ehrverletzenden Behauptungen im politischen Bereich, NJW 1966 s. 1200 ss, Otto Uhlitz, Politischer Kampf und Ehrenschaft, NJW 1967 s. 129 ss. ja Erich Schwinge, Ehrenschaft im politischen Bereich, MDR 1973 s. 801 ss.

⁵ Alvar Nelson, Rätt och ära s. 254—256.

kin osittain kuvastuvat 1800-luvun loppupuolen rikoslainsäädännön ydinajatuksat.

Forsmanin argumentaation lähtökohtana oli kunnian käsite. Kunnian juridisessa mielessä oli »den aktning hvar och en människa är berättigad att åtnjuta af andra i egenskap af person, detta såväl som människa i allmänhet som såsom medlem i det borgerliga samhället». Loukatun henkilön yhteiskunnallinen asema muotoili kunnian käsitteen sisältöä sen vuoksi, että siihen liittyvät kunnioituksen vaatimukset vaihtelivat eri kansalaispiireissä. Liikemiehillä ne olivat erilaisia kuin taiteilijoilla, tiedemiehillä erilaisia kuin sanomalehtimiehillä jne. Kunnianloukkauksessa relevantin kunnian käsite oli Forsmanin mukaan ulotettu varsin pitkälle. Hän korosti kuitenkin painokkaasti sitä, että kunnianloukkausten piiriin eivät kuulu sellaiset teot, joissa halventavasti puhutaan toisen henkilön kirjallisen, tieteellisen tai taiteellisen toiminnan tuloksista, esimerkiksi tieteellisestä teoksesta tai taideteoksesta, olipa arvostelu tunnettavissa miten kipeänä ja loukkaavana tai epäoikeudenmukaisena tahansa. Loukkaavaksi tämä voi muuttua vain, jos tekijällä oli animus injuriandi eli loukkaamistahallisuus, ja teko kohdistui asianomaiseen henkilöön sinänsä eikä hänen toimintansa tuloksiin.⁶

Forsmanin argumentaatiossa käsitteellä animus injuriandi oli siis keskeinen asema. Animus injuriandi on erälle tutkijoille merkinnyt loukkaamistarkoitusta, mutta Forsmanille se merkitsi tahallista tekoa tietoisena siitä, että teko oli luonteeltaan loukkaava. Toisaalta animus injuriandi loukkaamistarkoituksena tuli Forsmanillekin relevantiksi sellaisessa tapauksessa, että toista moititaan RL 27:1—2:ssä luonnehditusta teosta, osoitetaan moite perustelluksi, mutta loukkaamistarkoituksen takia moitetta käsitellään solvauksena (RL 27:6). Mikään teko ei kuitenkaan voinut olla rangaistava kunnianloukkauksena, ellei siihen sisällynyt animus injuriandi edellä mainitussa mielessä. Kunnianloukkausrikoksen tahallisuuteen tuli siis välttämättä sisältyä tietoisuus ilmaisun loukkaavasta luonteesta.⁷

Vuonna 1901 julkaisi Allan Serlachius laajan artikkelin kunnianloukkausrikoksista. Artikkelit etenee korkealla abstraktiotasolla ja siitä on

⁶ Forsman, De särskilda brotten I s. 141—144. Kunnian käsitteen historiasta ja historiallisesta suhteellisuudesta ks. esim. Ernst A. Wolff, Ehre und Beleidigung, ZStrW 1969 s. 886 ss, etenkin s. 893 ss. ja siinä mainittu kirjallisuus.

⁷ Forsman m.t. s. 144—145.

konkreettisissa kritiikkioikeuden rajaa koskevista pohdintoissa verrattain vähän hyötyä.⁸ Tieteellistä kritiikkioikeutta ja sen justifiointia Serlachius käsitteli ohimennen. Epäedullinen ihmisen tekoihin ja toiminnan tuotteisiin suuntautuva kritiikki saattoi alentaa arvostelun kohteen sosiaalista arvoa, mutta se ei sinänsä merkitse kunnian loukkaamista. Vaikka kriitikko tunsi puuttuvan objektiivisuutensa, toisin sanoen ei toiminut hyvässä uskossa, ja vaikka kritiikin tarkoituksena olisiikin ollut kritikoitavan sosiaalisen arvon heikentäminen, ei se vielä merkinnyt kunnianloukkauksen käsillä oloa. Tieteellinen yhteisö on tuntenut paljon arvosteluja, joiden vahvin puoli ei ole ollut objektiivisuus ilman, että arvostelulla olisi ollut mitään tekemistä kunnianloukkauksen kanssa. Kritiikki voi siis vähentää tiedemiehen sosiaalista arvoa ja hänen tieteellistä merkitystään, mutta kunnianloukkausta ei kritiikki vielä sillä edellytyksellä ole. Serlachius korosti, että kritiikin tosiasiallisilla vaikutuksilla ei tässä kohden ole merkitystä.⁹ Milloin tieteellinen kritiikki muuttuu kunnianloukkaukseksi, ei Serlachius kuitenkaan tarkemmin esittänyt.

Aatos Alanen julkaisi vuonna 1937 artikkelin herjausrikoksesta. Artikkelin on eräissä suhteissa kritiikille altis, mutta sen pääajatuksena ovat tässä huomion arvoisia. Tavalliseen tapaan Alanen lähti liikkeelle rikoksen suojeleobjektista, siis kunnian käsitteestä. Kunnia oli niin hyvin yksilön omanarvontunto kuin hänen arvonsa yhteiskunnan käsityksissä. Forsmanin tapaan Alanen korosti kunniakäsitteen relatiivisuutta. Sen sisältö oli riippuvainen siitä miljööstä, jossa yksilön toiminta tapahtuu ja hänen yhteiskunnallisen toimintansa laadusta. Varsin huomattava merkitys tässä oli kunnianloukkauksen kohteen ammattitoiminnalla. Jokaisella ammattikunnalla oli oma yhteiskunnallisesti väritynyt ammattikunniansa.¹⁰

Artikkelinsa toisessa osassa Alanen käsitteli mm. herjausrikoksen subjektiivista puolta. Herjaushan on teko, joka sisältää väitteen, että asianomainen on syyllistynyt tiettyyn rikokseen, tiettyyn rikoksen lajiin tai muuhun sellaiseen tekoon, joka voi saattaa hänet halveksimisen alaiseksi

⁸ Ks. Serlachius, Åran såsom föremål för straffbar kränkning, JFT 1901 s. 145—182.

⁹ Serlachius JFT 1901 s. 153.

¹⁰ Alanen, Herjausrikoksesta, DL 1937 s. 177—192, erityisesti s. 180—182. Vrt. H. J. Hirsch, Ehre und Beleidigung (1967) laajasti. Hirschin ydinajatus on erottaa kaksi kunnian käsitettä, faktinen ja normatiivinen. Ks. myös Wolff, ZStrW 1969 s. 886 ss.

tai haitata hänen elinkeinoaan tai menestystään. Herjausta on myös mainitunkaltaisen kulkupuheen levittäminen. Sillä seikalla, pitääkö loukkauksen kohteena oleva henkilö itse moitetta arvoaan alentavana tai ei, ei ole ratkaisevaa merkitystä. Vastoin parempaa tietoa tehtyjä (RL 27:1) herjauksia ovat vain ne tapaukset, joissa tekijällä ei ole minkäänlaista epätietoisuutta väitteensä perättömyydestä. Jos tekijä on todenperäisyydestä vähänkin epävarma, RL 27:1 ei tule kyseeseen. RL 27:2:n osalta Alanen piti rangaistavana herjauksena sellaista tapausta, jossa tekijä on pitänyt väitettään mieluummin totuudenvastaisena kuin totuudenmukaisena. Kunnianloukkauksen tekijällä oli Alasen käsityksen mukaan siis se-lonottovelvollisuus, jonka tuottamuksellinenkin laiminlyönti riitti rangaistavaan herjaukseen. Muutoin herjaus edellytti tahallisuutta.¹¹

Oikeustieteessämme on muutamassa artikkelissa käsitelty nimenomaan kritiikkioikeutta. Eräs näistä on Inkeri Anttilan artikkeli vuodelta 1947. Anttilan esityksen lähtökohtana oli se, että kritiikkioikeuden laajuudesta ei päästä selvyyteen kirjoitetun rikosoikeuden pohjalta, vaan kyseessä on esimerkki siitä läheisestä yhteydestä, joka vallitsee kirjoitetun oikeuden ja muiden oikeuslähteiden, muiden muassa oikeustieteen, välillä.¹²

Tarkastellessaan kunnianloukkausrikosten suojeluobjektia Anttila tuli sille varsin yleisesti hyväksytylle kannalle, että säännökset suojelevat sitä intressiä, joka jokaisella yhteiskunnan jäsenellä on siihen nähden, etteivät muut kiellä hänen todellista arvoaan. Jokaisella on hänen ammatistaan johtuva yhteiskunnallinen kunnia. Erityisesti Anttila kiinnitti huomiota siihen näkökohtaan, ilmensikö arvostelu arvosteltavan henkilön moraalisien ja yhteiskunnallisen arvon kieltämistä, etenkin elämäntehtävään soveltuvuuden kieltämistä. Jos arvostelu sisältäisi esimerkiksi sen, että tiedemies on täysin sivistymätön tai ettei hänen työllään ole mitään tekemistä tieteen kanssa, olisi ilmeisesti Anttilan käsityksen mukaan kunnianloukkaus käsillä.¹³ Anttilan lausumasta voitaneen johtaa esimerkiksi se, ettei tutkijan luonnehtiminen »tieteellisesti päteväksi barbaariksi» ole kohteen arvon kieltämistä tiedemiehenä eikä siten kunnian loukkaamista.

Anttila pohdiskeli myös kritiikkioikeuden justifikaatioperusteita. Virheellinen on hänen mielestään se käsitys, jonka mukaan kritiikki kohdis-

¹¹ Alanen DL 1937 s. 407—420, etenkin s. 408—416.

¹² Anttila, Tieteeseen ja taiteeseen kohdistuvan kritiikin oikeudellinen luonne, LM 1947 s. 62—70.

¹³ Anttila, LM 1947 s. 65, jossa tosin on käytetty esimerkkiä taiteen alalta.

tuu suorituksiin ja kunnianloukkaus henkilöön.¹⁴ Ajatuksessa on oikeuksensa, sillä tieteessä ja taiteessa suorituksen ja henkilön erottaminen toisistaan ei ole loppuun saakka mahdollista. Suoritusta koskeva arviointi voi henkilöllistyä ja usein niin käykin. Anttilan mielestä työn laatuun kohdistuva negatiivinen arvostelu voi toteuttaa herjauksen tai solvauksen tunnusmerkit edellyttäen tietysti, että muutkin tunnusmerkit toteutuvat. Kritiikkioikeutta ei Anttilan käsityksen mukaan voida perustaa loukatun suostumukseen, ts. siihen, että tiedemies ryhtyessään julkiseen toimintaan suostuisi mahdollisuuteen joutua kritiikin kohteeksi. Päinvastoin kritiikki voi olla oikeusnormien mukaista, vaikka kritiikin kohde olisi sen kieltänyt.¹⁵ Myöskään subjektiiviset tekijät eivät ole kritiikin justifikaatiopeuste, vaan vastausta on etsittävä kritiikin yhteiskunnallisesta tarpeellisuudesta.¹⁶ Kritiikki tieteessä ja taiteessa on välttämätön niiden kehityksen edellytyksenä eikä kritiikkiä tästä syystä rangaista silloinkaan, kun se selvästi vahingoittaa kritiikin kohteen yhteiskunnallista mainetta.¹⁷ Anttilan mielestä kritiikki, joka pysyy näin luonnehdituissa rajoissa, on saanut tavanomaisen oikeuden aseman. Raja luvallisen kritiikin ja rangaistavan kunnianloukkauksen välillä määräytyy objektiivisin kriteerein. Tekijän tai kritiikin kohteen subjektiivinen asennoituminen ei ole ratkaiseva kriteeri.¹⁸ Tähän on tietenkin sanottava, että kritiikin muuttuminen

¹⁴ Näin esim. *Honkasalo*, Suomen rikosoikeus. Erityinen osa I 1 s. 130—132. Anttilan kannalla myös *Nelson*, Rätt och ära s. 253.

¹⁵ *Anttila*, LM 1947 s. 65—67.

¹⁶ Samoin esimerkiksi *Ernst Helle*, Die Rechtswidrigkeit der ehrenrührigen Behauptung, NJW 1961 s. 1896 ss: kyseessä ovat »oikeutetut intressit». Jo Nelsonilla esiintyi oppi intressikollisoiden poikkeuksellisesta sääntelystä kunnianloukausrikosten kannalta (Rätt och ära s. 239 ss.). Se on saanut ilmauksensa myös lainsäädännössä (BrB 5:1.2), kaikkein selvimmin BRD:n StGB 193 §:ssä: »Tadelnde Urteile über wissenschaftliche, künstlerische oder gewerbliche Leistungen, ingleichen Äusserungen, welche zur Ausführung oder Verteidigung von Rechten oder zur Wahrnehmung berechtigter Interessen gemacht werden, sowie Vorhaltungen und Rügen der Vorgesetzten gegen ihre Untergebenen, dienstliche Anzeigen oder Urteile von seiten eines Beamten und ähnliche Fälle sind nur insofern strafbar, als das Vorhandensein einer Beleidigung aus der Form der Äusserung oder aus den Umständen, unter welchen sie geschah, hervorgeht». Tieteen vapaus on tällainen oikeutettu intressi. Ks. myös *K. H. Mölin*, Kan juridisk person vara målsägande i mål angående ärekränkingsbrott? JFT 1952 s. 32 ss, etenkin s. 39.

¹⁷ *Anttila*, LM 1947 s. 67.

¹⁸ *Anttila*, LM 1947 s. 69—70.

kunnianloukkaukseksi tekijän osalta edellyttää subjektiivisena kriteerinä loukkaamistahallisuutta, joka sisältää havainnon arvostelun loukkaavasta luonteesta ja hyväksyvän suhtautumisen siihen nähden.

Lars Bruun artikkelissaan vuodelta 1970 yhtyy pääasiassa Inkeri Anttilan käsityksiin.¹⁹

Soimauksen todistettavuudella on kunnianloukkauksissa erityinen merkitys. RL 27:2:n mukaan ei vastoin parempaa tietoa tehdyssä herjauksessa syytetty vapautuu rangaistuksesta, jos hän saattaa kulkupuheen tai soimauksen tueksi esittää todennäköisiä syitä. RL 27:5:n mukaan kunnianloukkauksesta syytetty saa näyttää soimauksensa toteen, jos kysymyksessä on määrätyn teon tehdyksi osoittaminen. RL 27:6 säättää rangaistavaksi kunnianloukkauksesta syytetyn, joka on näyttänyt soimauksensa toteen, jos hänellä oli loukkaamistarkoitus.

Todennäköisten perusteiden näyttämisen mahdollisuus koskee sanamuodon mukaisesti siis vain määrätynlaisia tekoja. Se antaisi aiheen olettaa, että tieteellisessä kritiikissä ei olisi merkitystä arvostelun perusteltavuudella. Rikosoikeudellisen arvioinnin kannalta ei voida asettaa samaan asemaan perusteellista, tieteellisesti argumentoitua ja konkreettisesti virheet osoittavaa arvostelua, vaikka se ilmenisikin loukkaavalla tavalla, ja kritiikkiä, jonka perusmotiivina on kritiikin kohteen tieteellisten töiden peruslähtökohtien ymmärtämisen puute yhtyneenä yleisluonteeseen haukkumiseen. Olisinkin taipuvainen kritiikkioikeuden sisällön muotoilemaan siten, että paremmin ja täsmällisemmin tieteellisen arvioinnin kriteerejä vastaava kritiikki ylittää loukkauskynnyksen suuremmin edellytyksin kuin älyllisesti matalatasoinen sättäminen. Tiedemiehen on sallittava enemmän tiedemiesmäiselle arvostelijalle kuin epätieteellisesti ajattelevalle kriitikolle.

Kysymystä todennäköisten syiden esittämisestä kunnianloukkaus oikeudenkäynnissä on perusteellisimmin Suomessa selvittänyt Brynolf Honkasalo. Honkasalon lähtökohta oli se, että kunnianloukkauksesta syytetty ei voi vapautua rangaistuksesta pelkästään sillä perusteella, että hän luuli toisen kunniaa loukkaavan lausumansa olevan totta. Erehdys tässä mielessä johtaa kuitenkin siihen, ettei häntä voida tuomita vastoin parempaa tietoa tehdystä herjauksesta. RL 27:2:ssä säännellyn herjauksen osalta Honkasalo huomautti, ettei erehdys lausuman todenperäisyyden suhteen poista siihen sen enempää kuin selvaukseenkaan kuuluvaa tahallisuutta.

¹⁹ Bruun, När är kritik ärekränkande? JFT 1970 s. 508—513.

Tahallisuuteen kuuluu Honkasalon mukaan herjauksessa se, että tiedetään lausuman olevan omiaan loukkaamaan ja että loukkaus tekijän myötävaikutuksella tulee kolmannen henkilön tietoon. Uskomus loukkauksen sisältävän lausuman todenperäisyyteen ei siis sinänsä Honkasalon käsityksen mukaan poista tahallisuutta.²⁰ Artikkelinsa lopussa Honkasalo käsitteli tärkeätä kysymystä siitä, poistaako näyttö loukkaavan lausuman oikeudenvastaisuuden vaiko pelkästään sen rangaistavuuden. Jos se poistaisi oikeudenvastaisuuden, pitäisi siitä seurata, että usko lain edellyttämän näytön olemassa oloon poistaisi tahallisuuden. Honkasalo ei asiaa sano, mutta samalla se poistaisi myös esimerkiksi mahdollisuuden vahingonkorvauksen tuomitsemiseen. Edellä mainittu perustuu siihen, että erehdys oikeudenvastaisuuden poistavan perusteen käsillä olosta (häätävarjelu, pakkotila, loukatun suostumus jne.) poistaa tahallisuuden. Käsitys Ruotsissa on vallitsevasti ollut sillä kannalla, että usko soimauksen todistettavuuteen poistaa tahallisuuden. Ongelmia vastaavanlaisen käsityksen omaksumiseen Suomessa aiheuttaa se, että muiden pohjoismaiden kunnianloukkauksia koskevat säännökset on muotoiltu siten, että mainitunkaltainen käsitys on legaalisesti perusteltavissa. Honkasalon käsityksen mukaan ajatusmalli on kuitenkin omaksuttavissa myös Suomessa. Itse asiassa RL 27 luvun säännökset Honkasalon käsityksen mukaan perustuvat tällaiseen ajatusmalliin. Pohjoismaainen rikosoikeustutkimus on Honkasalon mielestä osunut oikeaan asettaessaan soimauksen rankaisemattomuuden riippuvaksi oikeudenvastaisuuskysymyksen ratkaisemisesta. Kysymys on intressikonfliktista yksilön vaatiman kunnian ja yhteiskunnallisesti perusteltavan sanan- ja lausuntovapauden välillä. Meidän oikeusjärjestyksemme mukaan todennäköisiin syihin perustuva asiallisista syistä tapahtuva toisen kunnialle käyvä lausuma jää rankaisematta, koska se sellaisessa tapauksessa vastaa yhteiskunnan intressejä. Lain edellyttämä näyttö (todennäköiset syyt) poistaa siis loukkaavan lausuman oikeudenvastaisuuden, ellei lausumaa ole annettu loukkaamistarkoituksessa. Tästä johtuen poistaa perusteltavissa oleva usko siihen, että lausuma on todistettavissa, kunnianloukkaukseen välttämättä kuuluvan tahallisuuden.²¹

Eräiden pohjoismaisten tutkijoiden tapaan pidän tarpeettomana käsi-

²⁰ Honkasalo, Soimauksen todistettavuus kunnianloukkauksessa, DL 1964 s. 387—399, erityisesti s. 387—388.

²¹ Honkasalo, DL 1964 s. 394—399.

tettä oikeudenvastaisuus sellaisena kuin sitä traditionaalisessa rikoslainopissa käytetään.²² Rikosoikeudellisen arvioinnin lähtökohtana on se, että tietty teko tai laiminlyönti toteuttaa rikosteon tunnusmerkistössä mainitut edellytykset. Oikeudenvastaisuuden poistavat perusteet ovat siten käsitykseni mukaan yleensä perusteita, jotka sulkevat pois tunnusmerkistön toteutumisen. Oikeudenvastaisuuskäsitteen tarpeettomuuden hypoteesilla on laajoja heijastusvaikutuksia rikosoikeudellisten oppirakennelmien eri osiin, mutta niiden käsittely ei tässä yhteydessä tule kysymykseen.

Palatkaamme Honkasalon esitykseen. Rikosoikeuden oppikirjassaan hän palasi edellä esitettyyn problematiikkaan. Perinteelliseen tapaan lähtökohtana on kunnian käsitteen määrittely rangaistussäännöksen suojelukohteena. Objektiivisessa mielessä kunnia on se arvonnanto, joka yksilölle kuuluu ihmisenä ja yhteiskunnan jäsenenä. Se koostuu monista moraalisisista ja sosiaalisista tekijöistä. Subjektiivisessa suhteessa kunnia on sama kuin yksilön kunniantunto. Kunnian käsite on yhteiskunnallisesti relatiivinen, sen sisältö muuttuu yhteiskuntaluokasta ja aikakaudesta toiseen. Tieteellisessä yhteisössä kunnian käsitteen sisältö oleellisesti on riippuvainen yhteisössä omaksutuista yleisistä näkemyksistä.²³ Relevanttien seikkojen arvioimisessa tuottaa usein vaikeuksia kysymys, onko loukkaava lausuma ollut varteen otettavien intressien vaatima ja sen vuoksi oikeutettu. Yleisenä rikosoikeudellisena periaatteena voidaan pitää sitä, että yksityiselämään liittyvissä kysymyksissä kunnian suojaamisen tarve esiintyy polttavampana kuin julkisessa toiminnassa. Esimerkiksi valtiollisessa toiminnassa tai elinkeinoelämässä lähtökohdaksi on asetettava kritiikin vapaus.²⁴ Honkasalon esityksen ilmestymisen jälkeen RL 27 lukuun lisätty 3 a § lausuu julki mainitun periaatteen. Tutkijan ura on sellainen ammatti, jossa olevan on alistuttava siihen, että julkinen arvostelu varsin pitkälle menevänakin sallitaan. Tiedeyhteisössä olevan on varauduttava kestämaan erittäin voimakastakin kritiikkiä. Tämä johtuu tieteen vapauden periaatteesta, joka tieteen kehitysedellytysten turvaamiseksi ei voi sallia itsensä kahlehtimista poleemisiet kritiikin muodot kieltävillä normeilla. Eri asia on, että normaalissa tieteellisessä kritiikissä käytetään

²² Ks. mm. *Andenaes*, *Alminnelig strafferett* (1974) s. 158 ss. ja *Strahl*, *Allmän straffrätt i vad angår brotten* (1976) s. 370 s.

²³ *Honkasalo*, Suomen rikosoikeus. Erityinen osa I 1 s. 121—124.

²⁴ *Honkasalo* m.t. s. 130.

kohteliaita ja jopa kunnioittavia sanontoja. Kuitenkin ns. poleemisessa suhteessa oleville tutkijoille tiedeyhteisössä vallitsevat epäviralliset normit sallivat erittäin kovankin kielenkäytön erityisesti silloin, kun tieteelliseen erimielisyyteen liittyy intressiristiriitoja. Tämä johtuu siitä, että sama kritiikkioikeus sallitaan molemmille erimielisyyden tai intressiristiriidan osapuolille. Epävirallisten normien mukaan tiedeyhteisön suhtautumisen tutkijaan tulee perustua hänen tutkimuksiansa laadun ja merkittävyyden arviointiin poleemisten kriitikoiden arvostelusta riippumatta. Valitettavasti tämä normi usein on pelkkä illuusio erityisesti tieteellisen tiedon kasvun ja differentioitumisen estäessä omakohtaisen perehtymisen kovin monen tieteenalan perusteisiin. Tiedeyhteisössä on tiettyä vastahakoisuutta etsiä kunniaansa ulkopuolisilta auktoriteeteilta, sillä vaarana on se, että esimerkiksi tuomioistuin joutuu ratkomaan tieteellisiä kysymyksiä.²⁵ Siihen sillä ei ole edellytyksiä eikä periaatteellisistakaan syistä ole syytä ratkoa tiedeyhteisön ongelmia hallinnollisin auktoriteetin menetelmin vaan rationaaliseen argumentaatioon perustuvin vakuuttamisen menetelmin. Tieteellisen katsomuksen perusteltavuutta ei saa päättää auktoriteetti, vaan sen suhde objektiiviseen todellisuuteen ja ihmisyyhteiskunnan kokonaiskäytäntöön.

Alvar Nelson käsitteli vuonna 1950 tieteellistä kritiikkioikeutta suomalaista rikosoikeustutkimusta rajoittavammin:

»Ingen kritikrätt har så odelat erkänts, som rätt till kritik av vetenskaplig verksamhet. Den vetenskapliga prestation, som framlägges för allmänheten, är underkastad allmänt bedömande såväl med avseende å riktigheten av de uppgifter, som meddelas, som de omdömen, som på grundval därav avgivas. I viss motsats till Hurwitz, som med anledning av ett ryktbart danskt rättsfall behandlat detta ämne, tror jag, att den allmänna kritikrätten må kunna utövas i lika mån i allmänna publikationer som i fackpressen, men att den må kunna riktas mot vetenskapsmannen blott så långt som dennes offentliggjorda forskningsresultat giva anledning till. Det kan icke bestridas, att kritiken av vetenskaplig verksamhet, särskilt i samband med befordringsärenden, stundom sträckt sig vida längre, men detta förhållande får icke tagas till intäkt för åsikten, att yttrandefrihetens gränser mot ärekränkning i betydlig mån ha framflyttats» (kurs. — EB).²⁶

²⁵ Helle, NJW 1961 s. 1900.

²⁶ Nelson, Rätt och ära s. 255.

4. Yhteenvedoa ja johtopäätöksiä

Tieteellinen kritiikkioikeus koskee lähinnä tieteellisen työn prosessia ja tuloksia, siis tutkimuksia, artikkeleja yms. Johdonmukaisuusyyt kuitenkin puoltavat sitä, että esimerkiksi tieteellisten verkkojen täytön yhteydessä tapahtuvassa keskustelussa noudatetaan samanlaisia sääntöjä. Tieteen kritiikkivapauden täytyy koskea kaikkea tieteellistä toimintaa, julkaisujen ohella julkisia väittelytilaisuuksia, virallista opinnäytteen arvoittelua, seminaareja, konferensseja jne. Kuten edellä on esitetty, tieteessä vallitseva kritiikkioikeus on varsin laaja ja sallii loukkaavankin arvostelun tiettyynajaan asti.

Edellä on pitkin matkaa esitetty kommentteja ja kritiikkiä vallitsevaan rikosoikeusdoktriiniin. Sitä onkin syytä eräissä kohdin problematisoida. Kun kritiikkioikeudesta ei ole kirjoitettua normia, voidaan kysyä, eikö sellaisen luominen olisi tarpeellista. Ymmärtääkseni se ei ole välttämätöntä. Jos niin meneteltäisiin, kunnianloukkauksia koskevat säännökset muodostuisivat liian kasuistisiksi, sillä johdonmukaisuusyyt vaatisivat saman konkreettisuusasteen omaavien muidenkin oikeuspoliittisten ongelmien legaalista ratkaisua, ellei haluta tyytyä Ruotsin BrB:n sanonnalliseen väljyyteen.²⁷ Toisaalta rikoslain 27:5:n säännökset soimauksen todistettavuudesta ovat mielestäni liian ahtaita salliessaan vain määrättyyn tekoon kohdistuvan näytön. Kunnianloukkauksesta syyteyllä pitäisi olla mahdollisuus muutoinkin esittää näyttöä siitä, että hänen moitteensa on ollut perusteltu. Rajanvedon pitäisi ymmärtääkseni perustua moitteen periaatteelliseen verifioitavuuteen, ts. jos kysymys on tietyn faktan olemassaolon tai puuttumisen väittämisestä, oikeus näytön esittämiseen pitäisi olla. Jos kunnianloukkaus on käsittänyt vain pilkallisen huomautuksen (esimerkiksi »Tiedemies A:n tutkimus on kirpunnylkemistä parhaimmillaan»), moite ei periaatteessakaan ole verifioitavissa. Jos moite sisältää väitteen tietystä teosta tai laiminlyönnistä tai kohteen henkilökohtaisesta ominaisuudesta (esimerkiksi väite tutkijan koulutuksen puuttumisesta), seikka on periaatteessa verifioitavissa ja sellaisen näyttäminen kunnianloukkaussasian yhteydessä olisi sallittava. Eri asia on, että moite voisi tulla arvioiduksi RL 27:3 a:n nojalla, joka säättää rangaistavaksi myös totuudenmukaisten tietojen julkistamisen tai julkisen levittämisen. Kun kunnianloukkaukset ovat ansaitsemattoman epäkun-

²⁷ BrB 5:1.2 ja SOU 1972:88 (Ärekränkning) s. 8 ja s. 86 ss.

nioituksen ilmaisemista, siitä syytetyllä pitäisi olla oikeus esittää kaikki ne perustelut, joiden mukaan moitetta voitaisiin pitää ansaittuna.

Tieteellisessä kritiikissä on otettava huomioon provokaation mahdollisuus. Lähtökohtana voitaneen pitää sitä, että vastatessa epäasialliseen arvosteluun voi käyttää kärkevämpää muotoa kuin perusteltuun tai hillitysti esitettyyn arvosteluun vastatessa. Toisin sanoen myös kritiikin kohteen oma kielenkäyttö muotoilee kritiikkioikeuden rajoja.

Eri tieteenaloilla voi vallita erilaisia käytäntöjä sallitun kritiikin rajojen suhteen. Poleeminen kritiikki, joka yhteiskuntatieteissä on verrattain tavallista, saattaa esimerkiksi biologiassa muodostaa solvauksen, ja kääntäen. Kritiikkioikeuden rajat ylittyvät siis vasta sellaisessa poleemisessa arvostelussa, jossa ylitetään asianomaisella tieteenalalla tavanomaiset rajat tieteellisen vastustajan moittimisessa ja jossa arvostelu kohdistuu henkilöön pyrkien osoittamaan hänet kelvottomaksi tai epäpäteväksi kyseiseen ammattiin. Vallitsevan doktriinin käsitys siitä, että kunnianloukkaus kohdistuu henkilöön ja tieteellinen kritiikki suorituksiin, ei ole erokriteerinä loppuun asti vietävissä. Esimerkiksi asiantuntijalausunnoissa, joissa punnitaan jonkun tutkijan pätevyyttä, joudutaan perustelemaan arvio tutkijan ominaisuuksista hänen tutkimussuoritustensa avulla. Jos niin kävisi, että asiantuntijalausunnossa arvosteltaisiin kohteen tieteellisiä tutkimuksia räikeän valheellisesti ja oleelliset ansiot sivuuttaen ja tultaisiin sillä perusteella kielteiseen arvioon henkilön kyvystä tutkijana, voitaneen joissakin tapauksissa katsoa ainakin solvauksen tunnusmerkistön täyttyvän.

Kritiikkioikeuden laajuus riippuu myös kritiikin tieteellisestä tasosta. Korkeatasoisella tieteellisellä kritiikillä täytyy olla suurempi vapaus kohteensa arviointiin kuin arvostelulla, jota ovat ohjanneet muut kuin tieteelliset vaikuttimet. Eri asia on, että korkeatasoinen tieteellinen kritiikki ei juuri tarvitse arvioinnin kohdetta halventavia lausumia. Merkitystä voi olla myös kritiikin kohteen tieteellisellä arvolla. Tunnetusti etevän tiedemiehen väittäminen »tieteelliseksi huijariksi» täyttää epäilemättä helpommin herjauksen tunnusmerkistön kuin kolmannen luokan yliopiston heikkotasoisimman tutkijan leimaaminen vastaavalla määreellä.

Tieteellisten väittelyjen kielenkäytössä tapaa joskus ilmaisia, jotka näyttäisivät viittaavan väitteeseen syylistymisestä tiettyyn rikokseen, mikä on osa herjauksen tunnusmerkistöä. Kuitenkin akateeminen »kielipeli» tällaisista ilmaisuista huolimatta useimmiten voi merkitä muuta

kuin väitettä tietynlaisesta rikoksesta. Tiedeyhteisön »pettäminen» ei siis välttämättä merkitse väitettä, jonka mukaan olisi syyllistytty RL 36:1:ssä mainittuun petokseen. »Akateemisen oikeusmurhan» ei välttämättä tarvitse olla RL 40:2:n mukainen rikos. Kiistakumppanin tieteellisen esityksen »väärentäminen» ei-viittaa RL 36 luvussa luonnehdittuihin väärennysrikkoksiin, koska tieteelliset esitykset eivät ole siinä mainittuja asiakirjoja. Kielenkäytön sosiaalinen yhteys voi antaa tieteelliselle kritiikille siis toisenlaisen sisällön kuin vastaava ilmaisu jokapäiväisessä kielessä tai rikosoikeudellisessa kielenkäyttöyhteyksissä. Esimerkkinä kielen ilmaisan erilaisista merkityssisällöistä käyttöyhteydestä riippuen voidaan esittää myös ilmaisu »julkinen». Herjauksen tapahtuminen AsiakJulkL:n mukaan julkisena pidettävässä asiakirjassa ei vielä välttämättä merkitse, että herjaus olisi tapahtunut »julkisesti» RL 27:1.2:ssä tai 27:2.2:ssä mainitulla tavalla kvalifioidusti.²⁸

Yleisesti ottaen ja edellä luonnehdittujen problematisointien jälkeen tieteellistä kritiikkioikeutta koskeva rikosoikeudellinen doktriini vaikuttaa tarkoituksenmukaiselta. Oikeutta ei ole tarpeen laajentaa, nykyisellään se antaa tieteen kehitykselle soveliaat juridiset kehykset. Rajoituksia siihen kaipaisivat kenties ns. tieteelliset vallankäyttötilanteet, joissa kritiikon vastuun ymmärtääkseni pitäisi olla ankarampi kuin tieteellisessä debatissa yleensä. Toisaalta virkarikoksia koskevat säännökset saattavat vastuun ankarammaksi tehdäkin, ainakin potentiaalisesti.

²⁸ Ks. vertaillen *Forsman*, De särskilda brotten I s. 159 ja *Alanen*, DL 1937 s. 419.

Pakkolaitokseen eristäminen

Oikeusneuvos *Olavi Heinonen*

1.1. Pakkolaitos liitettiin rikosoikeudelliseen seuraamusjärjestelmäämme vuonna 1932 säädetyllä lailla vaarallisista rikoksenuusijoista (180/32). Eristämisseuraamus nykyisessä muodossaan sisällytettiin seuraamusjärjestelmään Ruotsissa 1927, Norjassa 1929 (jo Norjan vuoden 1902 rikoslaissa oli säännöksiä ajallisesti epämääräisestä vapausrangaistuksesta, ks. Inkeri Anttila, Säilytettäväksi kaiken varalta. LM 1975, 776) ja Tanskassa 1930 (taustoista Anttila, m.lk, 777, Kaarlo L. Ståhlberg, Kuka on 'vaarallinen rikoksenuusija'? LM 1966, 130 ja Jacob Söderman, Förbrytare på burk. JFT 1967, 389). Ajankohtien yhdenaikaisuus ei ole satuma. Periaatteessa epämääräiseksi ajaksi tapahtuvan eristämisen takana on voimakas kriminaalipoliittinen ideologia. Tämän ajattelutavan läpimurto pohjoismaissa oli kyllä tapahtunut jo aivan vuosisatamme alussa. Mutta eristäminen lienee sen takana olevan ideologiankin kannalta niin kova seuraamus, että sen käyttöönottoaminen edellytti vahvaa aatteellistakin pohjaa.

Vuoden 1932 laki pohjautui voimakkaaseen erityisestävään ajattelutapaan. Ideologian perusajatuksot kiteytti johdonmukaiseksi kokonaisuudeksi ensimmäisenä kuuluisa saksalainen rikosoikeusoppinut *Franz von Liszt* (1851—1919) ns. Marburgin ohjelmassa vuodelta 1882. Ydinajatuksena tässä ohjelmassa oli rangaistuksen määrääminen rankaisemisen tavoitteen mukaan. Siten *tilapäisrikollista* oli rangaistuksella »varoitettava». *Parantumiskykyinen taparikollinen* oli rangaistuksen täytäntöönpanoon liittyvällä hoidolla ja varoittamisella »parannettava». *Parantumaton rikoksenuusija* oli tehtävä vaarattomaksi »eristämällä» hänet epämääräiseksi ajaksi muusta yhteiskunnasta. Tavoitteena oli siis erityisesti keinoin estää rikosentekijää tekemästä uusia rikoksia (Olavi Hei-

nonen, Suomen kriminaalipoliittisen päätöksenteon kehitys. Teoksessa Rikollisuus ongelmana. Helsinki 1974, 97 ja Söderman, m.k, JFT 1967, 389).

Eristämisen edellytykseksi asetettiin vuoden 1932 laissa se, että rikoksentekijä oli aikaisemmin tuomittu vapausrangaistukseen vähintään kolmesta rikoksesta, niistä ainakin yhdestä kuritushuoneeseen vähintään yhdeksi vuodeksi, taikka että hän oli kärsinyt välittömästi tuomittua vapausrangaistusta yhdessä tai useammassa erässä vähintään 10 vuotta ja että hän sen jälkeen syyllistyi uuteen rikokseen, josta hänet tuomittiin kuritushuoneeseen vähintään kolmeksi vuodeksi. Lisäksi edellytettiin, että tuomittua ilmaantuneiden asianhaaran perusteella oli pidettävä yleiselle tai yksityiselle turvallisuudelle vaarallisena (edellytyksistä tarkemmin Uno Halttunen, Eristämislain uudistamisesta. Teoksessa *Ars boni et aequi*. Helsinki 1972, 105). — Uuden lain perusteella antoivat tuomioistuimet 1930-luvulla noin 20—60 pakkolaitoslausumaa vuosittain. Näistä noin 80 % oli annettu kolmas- tai useampikertaisen varkauden johdosta. Eristettyjen määrä 1930-luvun lopussa huipussaan oli noin 200. Eristämismenettely on alusta alkaen ollut periaatteessa samanlainen kuin tälläkin hetkellä.

1.2. Vuoden 1932 laki korvattiin vuonna 1953 annetulla lailla vaarallisten rikoksenuusijain eristämisestä (317/53). Laki ehdotusta perusteltiin hallituksen esityksessä sillä, että 17.11.1939 annetuilla laeilla tapahtunutta ja 1.1.1941 voimaan tullutta rikoslain uusimisäännösten uudistamista seurannut varkausrikosten rangaistusasteikkojen alentuminen oli vaikuttanut pakkolaitoslain soveltamisalaa olennaisesti rajoittavasti. Siten yhteiskunnan katsottiin jääneen vaille sitä turvaa, joka pakkolaitoslain olisi pitänyt sille taata. Hallituksen esityksessä todetaan edelleen, että vaarallisten rikoksenuusijain joukossa oli huomattava osa rikoksentekijöitä, jotka jatkuvasti syyllistyivät lukuisiin varkausrikoksiin, niiden silti olematta törkeitä. Yhteiskunnan suojelun kannalta katsottiin olevan tärkeää, että eristämismahdollisuuksia tältä osin lisättäisiin. Vielä kiinnitettiin huomiota sellaisiin vaarallisiin rikoksenuusijoihin, jotka rakenteellisesti vahvasti poikkeavina, pysyvästi epänormaaleina tai vajaa-kykyisinä henkilöinä oli rikoslain 3 luvun 4 §:n 1 momentin mukaisesti tuomittava täyttä ymmärrystä vailla olevina normaalia lievempään rangaistukseen. Yhteiskunnan suojelemiseksi pidettiin välttämättömänä, että pakkolaitoslain soveltamisalaa laajennettaisiin käsittämään myös tällaiset vaaralliset epänormaalit rikoksentekijät.

Vuoden 1953 laissa väljennettiin eristämisen muodollisia edellytyksiä. Eristämiskriteeri säilyi entisellään. Eristettävän oli oltava »yleiselle tai yksityiselle turvallisuudelle vaarallinen» (vuoden 1953 lain eristämisen edellytyksistä tarkemmin *Halttunen*, m.k, 106 ja *Ståhlberg*, m.k, 131).

Uuden lain voimaantullessa eristettyjen määrä oli noin 100. Siitä se alkoi vähitellen nousta ja huippu, 389, saavutettiin vuonna 1966. Vuosittaisessa eristettyjen määrässä saavutettiin huippu jo 1960, jolloin eristettiin 104 vaarallista. Esimerkiksi vuonna 1968 eristettyjen määrä oli enää vain 27 (*Olavi Heinonen* — *Paul Perovu*, Vaarallisten rikoksenuusijain valikoituminen. *JFT* 1969, 434).

Vuoden 1953 eristämislaki ei nähdäkseni enää vastannut alkuperäistä lisztiläistä ajatusta. Eristämisestä tehtiin tällöin tietoisesti asteettain ankarammaksi käyvän seuraamusjärjestelmän viimeinen vaihe. Tämä osaltaan johti siihen, että eristämistä alettiin käyttää kaavamaisesti, silloin kun rikoksenteijä oli suorittanut vapausrangaistusta määrätyn ajan — ehkä 6—8 vuotta — syyllistyen rangaistuslaitoksesta vapauduttuaan aina uusiin rikoksiin.

1.3. Vuoden 1953 laki joutui lisääntyvän arvostelun kohteeksi 1960-luvun jälkipuoliskolla (*Inkeri Anttila*, Vaaralliset vaarattomiksi. *LM* 1971, 443 ja *Heinonen* — *Perovu*, m.k, *JFT* 1969, 436). Tämä johti vuonna 1967 eristämislakikomitean asettamiseen lain tarkistamista valmistelemaan. *Eristämislakikomitea* (komiteanmietintö 1969: B 72,3) kirjaa oman selvityksensä tuloksen seuraavasti:

»Komitea on työssään tullut siihen tulokseen, että yhteiskunnan suojelemiseksi vakavaa uusintarikollisuutta vastaan on rangaistusseuraamusten lisäksi edelleen oltava käytettävissä erityistoi-menpiteitä. Näiden tulisi kuitenkin olla toissijaisia rangaistukseen nähden. Rikoksenteijän laitokseen eristämistä olisi komitean ehdotuksen mukaan käytettävä ainoastaan niissä tapauksissa, joissa valvomalla rikoksenteijää laitoksen ulkopuolella ei saada riittävää suojaa yhteiskunnalle rikoksenteijän taholta uhkaavalta vakavalta rikollisuudelta.»

Komitean ehdotus toteutettuna olisi todennäköisesti jonkin verran alentanut eristettyjen määrää. Muutoksia järjestelmän yksityiskohtiin olisi tullut paljon, mutta peruseriaatteiltaan järjestelmä olisi säilynyt jorkeenkin entisellään.

Eristämislakikomitean mietintöä seuranneessa julkisessa keskustelussa (*Anttila*, m.k, *LM* 1971, 442) pakkolaitos joutui kiihtyvän arvostelun

kohteeksi. Tämän kritiikin seurauksena lienee pidettävä sitä, että asiaa koskevassa hallituksen esityksessä (n:o 176/1970 vp.) oltiin valmiita menemään vielä pitemmälle eristämisen käytön rajoittamisessa. Hallituksen esityksessä koko eristämisyjärjestelmän olemassaolo asetettiin kysymyksenalaiseksi («— — — nykyisenlainen erillinen eristämisyjärjestelmä ei ole ainoa eikä ehkä tarkoituksenmukaisinkaan keino vaaralliseksi katsottujen rikoksentekijöiden saattamiseksi yhteiskunnalle vaarattomiksi»). Järjestelmästä luopumisen katsottiin edellyttävän kuitenkin uudistus- ja selvitystyötä, jonka ajaksi oli syytä pikaisesti uudistaa eristämislakia siten, että eristettäväksi voitaisiin määrätä vain vaarallisia väkivaltarikollisia.

Eduskunnan lakivaliokunta (mietintö n:o 3/1971 vp.) hyväksyi hallituksen esityksen peruslinjan:

»Esityksen perusteluissa mainituista syistä valiokunta katsoo, ettei eristämisyjärjestelmästä luopuminen ainakaan tässä vaiheessa ole mahdollista, sekä yhtyy kannattamaan esitykseen sisältyvää osittaisuudistusta. Valiokunnan mielestä rikoslainsäädäntöä uudistettaessa olisi kuitenkin erityisesti kiinnitettävä huomiota sellaisiin säännöstöihin, joiden vanhentuneisuus ainakin osaksi on esteenä eristämisyjärjestelmästä luopumista koskeville suunnitelmille, sekä ryhdyttävä muutenkin toimenpiteisiin, jotka mahdollistavat nykyisestä eristämisyjärjestelmästä luopumisen.»

Siteeraan myös omaa käsitystäni noilta ajoilta (*Heinonen — Perovuori*, m.k. JFT 1969, 444):

»— — — näyttää todennäköiseltä, että väkivaltarikoksiin suuntautuneiden ryhmä jää meidän oloissamme melko pieneksi. Jos krooniset omaisuusrikolliset jäävät pois eristämismenettelyn piiristä, näyttää jäljellejäävä ryhmä muodostuvan niin pieneksi, että on aiheellista tutkia mahdollisuuksia tämän ryhmän vaarallisuuden eliminoinniseen muillakin tavoilla kuin säilyttämällä erillinen eristämisyjärjestelmä.»

Tänä päivänä olemme täsmälleen siinä tilanteessa, jota edellisessä lainauksessa ennakoidaan. — Koko ongelma saattaakin näyttäytyä toisenlaiselta väkiluvultaan suuremmissa maissa, joissa tiukkojenkin eristämisedellytysten perusteella päästään suurempaan eristettävien ryhmään.

1.4. Uudet eristämisen edellytykset tulivat voimaan 1.8.1971. Pakkolaitos tyhjäntyi kymmenenteen osaan entisestään. Uuden lain soveltamiskäytännöstä saadaan pääpiirteittäinen kuva seuraavasta asetelmasta:

Vuosi	Vankilaoikeuden käsittelemät eristämisasiat		Pakkolaitoksessa vuoden lopussa
	Määrätty eris- tettäväksi	Ei eris- tetty	
1972	2	—	12
1973	—	—	9
1974	2	1	8
1975	2	3	6
1976	—	1	4
1977	—	2	4
1978	4	2	6
1979	—	5	6
Yhteensä		10	14

Vuoden 1971 jälkeen eristetyistä ($n = 10$) on ollut eristämisrikkoksena vähintään yksi uhrin kuolemaan päättynyt rikos (tahallinen henkirikos tai törkeä pahoinpitely + kuolemantuottamus) yhdeksällä ja yhdellä kaksi törkeää pahoinpitelyä. *Halttunen* (m.k, 121) ennusti vuoden 1971 lopussa näin:

»Eristetyt tulevat olemaan pääasiassa taposta, pahoinpitelystä tai ryöstöstä tuomittuja, joukossa jokunen seksuaalirikollinen ja murhapolttaja sekä joku törkeisiin huumausainerikoksiin syyllistynyt.»

Toistaiseksi pakkolaitokseen on joutunut vain RL 21 luvun rikoksen perusteella eristämislauseuman saaneita. Eristämisrikosta edeltäneen kymmenvuotiskauden aikana on törkein rikos ollut kuolemaan johtanut rikos kuudella ja neljällä pahoinpitelyrikos. Siten pakkolaitokseen eristettäessä on jäljellä oleva rangaistus aika yleensä ollut suhteellisen pitkä.

Vankilaoikeus hankkii eristämisasiain käsittelyä varten lausunnot yleensä vankilapsykiatrialta, -psykologilta ja säilytysvankilan johtajalta tai johtokunnalta. Lisäksi vankilaoikeudella on käytettävissään se kirjallinen aineisto, joka on kertynyt asianomaisen väkivaltarikosten tuomioistuinkäsittelyssä. Eristämistä on vankilaoikeuden päätöksissä perusteltu viittaamalla rikoksista ilmenevään vaarallisuuteen sekä hankituista lausunnoista ilmeneviin eristämistä perusteleviin seikkoihin. Jos eristämisrikos ja aikaisemmat rikokset ilmentävät yhdensuuntaista vaarallisuutta toisten ihmisten hengelle ja terveydelle sekä lausunnoissa

päädytään pitämään syytettyä erittäin vaarallisena, vankilaoikeus on yleensä päätenyt eristämiseen. Vastaavasti jos rikoksista ei voida tehdä vaarallisuudesta yhtä varmoja johtopäätöksiä eikä lausunnoissa päädytä myöskään kannattamaan eristämistä, ei vankilaoikeuskaan siihen mene. Näiden »ääritapausten» välissä on erittäin vaikeita tapauksia. Eristämisestä äänestämisen vankilaoikeudessa ei ole ollut mitenkään epätavallista oman toimikauteni — vankilaoikeuden puheenjohtajana vuoden 1975 alusta — aikana.

On ehkä yllättävää, että vankilaoikeus on päätenyt eristämisen suhteen kielteiselle kannalle niinkin usein, silloin kun tuomioistuin on antanut asiassa eristämislauseman eli pitänyt syytettyä erittäin vaarallisena toisen hengelle tai terveydelle. Vankilaoikeuden päätöksenteko tapahtuu nykyisin suhteellisen pian lainvoimaisesta tuomioistuintratkaisusta, noin 1—1½ vuoden kuluttua siitä. Perusaineisto tuomioistuimessa ja vankilaoikeudessa on sama. Mitään uutta ja yllättävää tietoa ei vankilaoikeuden hankkimissa lausunnoissa yleensä tule esille. Vankilaoikeuden lausunnonantajilla on kyllä yleensä pitkäaikainen kokemus eristämisasioiden ja siten heidän henkilökohtaisilla kannanotoillaan sellaisenaan on kyllä merkitystä.

Olen itselleni selittänyt tilanteen johtuvan osittain siitä, että vankilaoikeus on psykologisesti toisenlaisessa päätöksentekotilanteessa kuin tuomioistuin. Tuomioistuin ei pääte asiasta lopullisesti. Sen vuoksi saatetaan ehkä pääte eristämislausemaan ajatellen, että kysymys kuitenkin tulee vielä harkittavaksi vankilaoikeudessa. Vankilaoikeus sen sijaan tekee asiassa lopullisen päätöksen, joka saattaa tuoda eristetylle »useita vankilavuosia lisää». Vankilaoikeuden tiukka linja kuvastanee myös asioiden vaikeutta. Ainakin itse olen kokenut eristämisasiat erityisen hankaliksi verrattuina tavallisissa tuomioistuimissa käsiteltävissä rikosjutuissa esiintyviin ongelmiin. Eristettävän kannalta on kysymys niin tärkeästä päätöksestä, ettei varaa erehtymiseen juurikaan saisi olla. »Oikeusmurhan» vaikutukset saattavat olla yhtä kohtalokkaat, kuin jos törkeää rikosta koskevassa jutussa päädyttäisiin virheellisesti näyttö arvioiden syyttömän tuomitsemiseen.

»Uuden» pakkolaitoksen ajalta kokemukset vapautumisesta ovat vähäiset. Ainakin viime vuosina eristäminen on päätenyt useammin »epänormaalisti» (= mielisairaalaan siirtäminen, itsemurha, henkirikos, luonnollinen kuolema, armahdus) kuin pakkolaitoksesta ehdonalaisesti vapautumiseen. Toisaalta ei ole ollut sellaistaakaan eristettyä, jota olisi säily-

tetty rangaistusajan loppuunkulumisen jälkeen vielä pitkään pakkolaitoksessa. Muutamassa tapauksessa tuomittu rangaistusaika on ylitetty parilla kuukaudella, jotta on ehditty hankkia vapautuvalle asunto ja toimeentulo. — Vertailun vuoksi voidaan todeta, että rangaistuslaitoksissa on tällä hetkellä 20 elinkautista vankeusvankia. Heidän keskimääräinen laitosaikansa lienee pitempi kuin eristettyjen ja heidän joukossaan lienee myös todella »pitkäaikaisia». Olen saanut sen käsityksen, että heidän asemansa tästä huolimatta on yleensä »helpompi» kuin eristettyjen. He suorittavat rikoksensa rangaistusta. Elinkautisten määrä on pitkään ollut laskusuunnassa, esimerkiksi vuonna 1960 elinkautisia oli 80, vuonna 1964 enää 47 ja 1968 vain 26. Aivan viime aikoina täytynee laskun kuitenkin katsoa päättyneen ja jonkin aikaa on ollut havaittavissa jo lievää nousuakin, esimerkiksi vuonna 1976 elinkautisia oli vain 15.

Eristetyt ovat laitoksessa periaatteessa epämääräisen ajan osaksi tehtyjen osaksi tekemättömien rikosten takia. Hyvin palveleva elinkautinen hankkii itselleen ennen pitkää armahduksen. Hyvin palveleva eristetty ei ehkä voi omalle vaarallisuudelleen mitään, joskin kokemukset »vanhasta» pakkolaitoksesta osoittavat, että pakkolaitoksesta vapauttamisessa oltiin — ja ehkä edelleenkin oltaneen — inhimillisiä ja hyvä palvelu luettiin ansioksi (Heinonen — Perovuori, m.k., JFT 1969, 443: »Nykyisin pakkolaitosjärjestelmä perustuu olennaisesti ajatukseen, että parantamattomat rikoksenteijät on tehtävä eristämällä yhteiskunnalle vaarattomiksi. Tämä ajatus ei käytännössä toimi. Pakkolaitoksesta päästetään jatkuvasti vapaaksi eristettyjä, joiden uusimisriski on erittäin korkea.»).

2.1. Miten sitten pakkolaitos tällä hetkellä istuu rikosoikeudelliseen seuraamusjärjestelmäämme. Periaatteellisesti ei voitane päätyä muuhun kuin kielteiseen tai hyvin varaukselliseen suhtautumiseen. Alkuperäisessä lisztalaisessa ajattelussa lähdettiin siitä, että käyttämällä itsekkyyden rikoksenteijälle sopivia seuraamuksia voidaan saavuttaa erityisestä välittä kannalta myönteisiä tuloksia. Nykyisin seuraamusten käytön perusteeksi nähdään lähinnä yleisestäävytyteen liittyvät tekijät. Tähän on päädytty, koska käytettävissä olevan tutkimustiedon mukaan rangaistuksilla ei yleensä ole parantavaa vaikutusta. Niitä on kuitenkin käytettävä yleisestävistä syistä samalla tiedostaen se, että tuomittavan itsensä kannalta erityisesti vapaudenriistoa merkitsevät seuraamukset yleensä ovat vain omiaan heikentämään vastaisen sosiaalisen selviytymisen mahdollisuuksia. Tämän vuoksi ankarimpienkaan seuraamusten kohteiksi joutuvia ei ole syytä valita heidän henkilöllisyytensä vaan tekonsa perus-

teella. On myös luonnollista, että ankarimpien seuraamusten tuomitsemisesta tulee tällöin hyvin voimakkaasti oikeudenmukaisuuskysymys. Lainkäytön oikeudenmukaisuuden peruselementtejä on yhdenmukainen, kiinteisiin ja avoimesti ilmaistuihin perusteisiin pohjautuva käytäntö. Näin päädytään korostamaan esimerkiksi oikeuskäytännön yhdenmukaisuutta ja ennalta-arvattavuutta sekä rikoksentekijöiden yhdenvertaisuutta ja erottelemista lähinnä vain rikosten törkeyden perusteella.

Saatetaan huomauttaa, että yleisestävyyden korostaminen erityisestävyyden sijasta, tekorikosoikeuden painottaminen tekijärikosoikeuden kustannuksella ja normaalirangaistusajattelun suosiminen yksilöllisesti määräytyvien seuraamusten asemesta koskee ensisijaisesti varsinaisten rangaistusten tuomitsemista. Pakkolaitokseen eristäminen on sen sijaan turvaamistoimenpide, jonka käyttämisestä on arvioitava kokonaan toiseltaiselta pohjalta. Niinpä alkuperäisen lisätiläisen ajattelunkin mukaan parantumattomien rikoksentekijöiden kohdalla erityisestävä vaikutus oli saavutettavissa juuri eristämällä rikoksentekijä.

Turvaamistoimenpideajatus ei mielestäni missään vaiheessa ole pysytty toteuttamaan niin, että pakkolaitosjärjestelmä perustuisi tosiasiallisesti siihen. Puhdas turvaamistoimenpide tuskin tarvitsisi tuekseen eristämisen voimakasta sitomista jo tehtyihin rikoksiin. Myös pakkolaitoksen kohdalla lienee selvempää kuin tavallisen vankeusrangaistuksen kohdalla, että laitosaika yleensä vain vaikeuttaa vastaista sosiaalista selviytymistä. Siitä huolimatta pitkäaikaista eristämistä rangaistusajan päättymisen jälkeen ei meillä ole käytetty. Pakkolaitoksen puolustaminen sinänsä johdonmukaiselta tuntuvalta turvaamistoimenpideajattelulla ei näytä perustellulta — kysymyksessä on varsin selväpiirteinen »Etiketenschwindel». Tähän silmänkääntötemppuun on kiinnittänyt huomiota myös Anttila (m.k, LM 1971, 442). Kaksijakoisuus — syyllisyyteen perustuvat rangaistukset ja yhteiskunnan suojaamiseen pohjautuvat turvaamistoimenpiteet — on alunperin kehitelty saksalaisessa rikosoikeustieteessä ja siellä se näyttää olevan edelleenkin varsin elinvoimainen (ks. Hans-Heinrich Jescheck, *Der Einfluss der neueren Kriminalpolitik auf die deutsche Strafrechtsreform*. ZfStrW 1978, 789).

Jos taas arvioidaan pakkolaitokseen eristämistä edellä mainittujen rikosoikeudellisen seuraamusjärjestelmän käyttämisessä nykyisin hyväksyttävänä pidettyjen arvojen pohjalta, voitaneen päätyä vain siihen, että se edustaa periaatteellisesti jo vanhentunutta kriminaalipoliittista ajattelua.

2.2. Samantapaista kritiikkiä epämääräiseksi ajaksi tapahtuvaa vapaudenriistoa vastaan on esitetty muuallakin. Ruotsalaisessa periaateselvityksessä (Brottsförebyggande rådet. Rapport 1977:7. *Nytt straffsystem*. Idéer och förslag, 230 ss.) todetaan eristämisen säilyttämistä voitavan perustella lähinnä kahdella seikalla. Ensinnäkin se mahdollistaa eristetyn säilyttämisen suljetussa laitoksessa, jos todennäköisyys rikosten jatkumisesta on suuri. Toiseksi se mahdollistaa yksittäistapauksessa hyvin pitkän laitosajan. Ensiksi mainittua perustetta pidetään ruotsalaisessa selvityksessä ongelmallisena sen takia, että luotettavan rikosprognosin tekeminen on mahdotonta. Tätä osoittaa Ruotsissakin se, että eristettyjen vapauttaminen tapahtuu kaavamaisesti tuomioistuimen määräämän vähimmäisajan kuluttua. Toinen eristämisen peruste saavutetaan työryhmän mielestä myös varsinaisten vapausrangaistusten avulla. Työryhmän kannanotto eristämisseuraamuksen säilyttämiseen onkin selvästi kielteinen. — Ruotsissa on annettu vuoden 1979 keväällä valtiopäiville hallituksen esitys eristämisseuraamuksen lakkauttamisesta. Vastapainona tälle esityksessä ehdotetaan uutta rangaistuksen koventamissäännöstä vakavaa uusintarikollisuutta varten. Lisäksi ehdotetaan ehdonalaiseen vapauteen päästämisen tiukentamista niiden kohdalla »som har dömts till fängelse i lägst två år för grov narkotikabrottslighet eller i övrigt för grova brott som utgör led i en yrkesmässigt eller på annat sätt i organiserade former bedriven kriminell verksamhet, ofta med internationell anknytning» (esityksen sisällöstä ja taustasta ks. myös NTfKr 1978, 263).

Tanskassa uusiittiin epämääräiseksi ajaksi tapahtuvaa eristämistä koskevat säännökset vuonna 1973. Uudistus merkitsi eristämisseuraamuksen käytön olennaista rajoittamista. Vuonna 1974 tuomittiin eristettäväksi (förvaring) 5 ja 1975 3 henkilöä (*Nytt straffsystem*, 91 sekä Anttila, m.k., LM 1975, 783).

Norjassa on eristämisseuraamuksen käyttö ollut jo pitkään laskusuunnassa. Saattaa olla, että lähitulevaisuudessa eristämisseuraamuksesta tullaan kokonaan luopumaan (Stortingsmelding nr. 104/1977—78 jakso 8.5.7: »Sikringsinstituttet i sin nåvaerende form synes under enhver omstendighet på vei ut. Står man overfor særlig farlig sinnslidende er det eventuelt aktuelt med plassering etter lov on psykisk helsevern.»).

Saksan liittotasavallassa eristämisseuraamusta näytetään edelleen pidettävän käyttökelpoisena. Elinvoiman taannee lähinnä vanha ja vahva oppi rikosoikeudellisten seuraamusten kaksijakoisuudesta toisaalta ran-

gaistuksiin toisaalta turvaamistoimenpiteisiin. Tosin sielläkin tuomioistuimet suhtautunevat entistä pidättyväisemmin tämän turvaamistoimenpiteen käyttämiseen (*Jescheck, m.k, ZfStrW 1978, 794*). Joitakin epäilyksiä myös periaatetasolla jo esiintyneen (*Jescheck, m.k, ZfStrW 1978, 795*: »Es scheint, als ob die unbestimmte Verurteilung in Europa, ebenso wie übrigens in den USA, wohl wegen der für das Rechtsgefühl schwer erträglicher Loslösung von der Schuld ihren Höhepunkt überschritten hat.»). Mutta järjestelmästä luopuminen ei liene kuitenkaan ajankohtainen asia (*Jescheck, m.k, ZfStrW 1978, 803*: »Für die Fälle erheblicher Gefährlichkeit wird die Sicherungsverwahrung wahrscheinlich bestehen bleiben müssen, da wegen des Vorrangs des Schuldprinzips als Verfassungsgrundsatz eine Regelung im Sinne der 'extended sentence' des heutigen englischen Rechts nicht in Betracht kommt. »).

2.3. Käytännössä pakkolaitoksesta luopuminen ei ilmeisestikään ole helposti toteutettavissa. Pakkolaitos olemassaolollaan luo turvallisuuden tunnetta. Sen poistaminen koetaan varsinkin sopivalla tavalla esitettynä helposti yhteiskunnan perusturvallisuuden järkyttämiseksi. — Tässä yhteydessä voidaan palauttaa mieliin Suomen Rikospoliisien Liiton kesällä 1979 julkisuudessa käynnistämä kriminaalipoliittinen keskustelu, jossa eräänä vaatimuksena oli vanhaan pakkolaitokseen palaaminen. Tähän vastattiin Vankeinhoitolehden 4/1979 pääkirjoituksessa: »On yllättävää havaita, että vanhan pakkolaitoksen haamu on nyt alkanut kummitella. Kukaan ammattitaitoinen ja vastuuntuntoinen vankeinhoitaja ei ole tänä päivänä vaatimassa pakkolaitosta takaisin. Pakkolaitoksesta saadut kokemukset ovat erittäin kielteisiä.»

Nykyinen eristettyjen vähäinen määrä saattaa myös näyttää varsin kohtuulliselta hinnalta, joka järjestelmän olemassaolosta joudutaan maksamaan.

On myös sanottu, että kriminaalipoliittiset uudistusresurssit ovat Suomen oloissa aina rajalliset. Näitä resursseja tarvitaan tällä hetkellä ennen kaikkea rikoslain kokonaisuudistuksen toteuttamiseen. Sen vuoksi juuri tällä hetkellä ei ole oikea aika käyttää uudistusresursseja pakkolaitoksen poistamiseen.

Miten ja milloin pakkolaitoksesta luopuminen onnistuu, riippunee käytännössä paljon siitä, minkälaisiksi näemme sen vaihtoehdot.

2.4. Suhteellisen törkeän rikoksen jälkeen ihminen voidaan eristää etukäteen määräämättömäksi ajaksi paitsi pakkolaitokseen myös mielisairaalaan ja elinkautisen vankeusrangaistuksen perusteella vankilaan.

Sekä mielisairaala että vankila ovat tällöin pakkolaitokseen verrattuina ensisijaisia. Edellä on jo viitattu siihen, että pakkolaitoksesta tapahtuu siirtymistä mielisairaalaan. Tämän takana lienee osittain eristämisen kohteiksi joutuville yleensä olevat psyykkiset rasitukset osittain eristämisseuraamuksen negatiivinen vaikutus eristetyn henkiseen tasapainoon. Tahdosta riippumaton mielisairaalahoido edellyttää lääketieteellistä perustetta. Sen vuoksi mielisairaalan ja pakkolaitoksen välistä rajaa ei voida siirtää.

Sen sijaan elinkautisen vankeusrangaistuksen ja eristämisen nykyistä rajaa voitaisiin jonkin verran siirtää. Tämä olisi mahdollista lähinnä siten, että vähentyneesti syyntakeisia koskevaa RL 3:4:n säännöstä muutettaisiin niin, että sen vaikutus rangaistuksen määräämiseen jäisi riippumaan tuomioistuimen harkinnasta. Muutos tekisi mahdolliseksi sen, että murhasta voitaisiin tuomita elinkautinen myös vähentyneesti syyntakeiselle. Käytännössä tällainen muutos tuskin aiheuttaisi merkittävää elinkautisten tuomioitten lisääntymistä. Mutta muutos saattaisi olla merkittävä tekijä yleisen turvallisuudentunteen kannalta luovuttaessa pakkolaitoksesta. — Vastaavasti jos rikoslain kokonaisuudistuksessa päädyttäisiin siihen, että elinkautisesta vankeusrangaistuksesta luovutaan ja eristämismahdollisuus olisi edelleen olemassa, syntyisi varmaan painetta eristämisen käytön lisäämiseen. Ainakaan tällaiseen tilanteeseen ei pitäisi mennä. Elinkautinen rangaistus toimii käytännössä hyväksyttävien rikosoikeudellisten periaatteiden pohjalla. Kun sen käyttäminen määräytyy rikoksen törkeyden perusteella, ei sen käyttämiseen liity samanlaista sattumanvaraisuutta kuin eristetyksi joutumiseen. — Eräs merkittävä tekijä, joka tekee elinkautisesta eristämistä »paremman» seuraamuksen tuomitettujen vastaista sosiaalista selviytymistä ajatellen, lienee se, että elinkautinen perustuu teon tuomitsemiseen, eristäminen sen sijaan tekijän tuomitsemiseen. Eristäminen merkitsee tekijän persoonallisuuden toteamista epäonnistuneeksi. Elinkautinen ei jänkytä samalla tavalla tekijän itsetuntoa ja minäkuva (ks. myös Johs. Andenaes, Signaler i kriminalpolitikken. NTfKr 1974, 108 ja Söderman, m.k. JFT 1967, 400). — Eristettyjen valikoituminen ei mielestäni toimi käytännössä täysin luotettavasti. »Pahimmat» tapaukset kyllä nykyinen järjestelmä seuloo. Mutta eristämislausemaa ja -seuraamustakin jouduttaneen käyttämään myös sellaisissa tapauksissa, joissa vastaavalla tavalla vaarallisia jää ehkä paljon nykyisen eristämisyjärjestelmän ulkopuolelle. Tämä taas ei mielestäni ole merkki nykyisen järjestelmän tai seulomismenetelmän heik-

koudesta vaan korjauskelvottomasta mahdottomuudesta. — Sen sijaan elinkautiset valikoituvat tekonsa törkeyden perusteella ja seuraamuksen kohteeksi joutuminen perustunee selvästi paremmin kuin eristäminen oikeudenmukaisuuteen, tasapuolisuuteen ja ennalta-arvattavuuteen.

Käytännössä jokseenkin samaan lopputulokseen kuin eristämällä päästäisiin sillä, että määrättyistä suhteellisen törkeistä rikoksista tuomit-
tuja ei päästettäisi lainkaan ehdonalaiseen vapauteen. Näin menettele-
mällä vältettäisiin useat nykyiseen »pieneen» pakkolaitokseen liittyvät
ongelmat. Erityisesti ajattelen tässä yhteydessä sitä voimakasta leimau-
tumista, joka nykyisin eristämiseen liittyy. Eristettyjen määrä on niin
pieni, ettei kukaan pysty häviämään joukkoon. Jokainen eristetty on to-
della vaarallinen rikoksenuusija. Tällainen arvonimi ei jää pakkolaitok-
seen sieltä vapauduttaessa. Eräissä tapauksissa voitaneen puhua suoras-
taan itseään toteuttavasta ennusteesta. Ongelmia liittyynee myös tällai-
sen pienen, vankiaineksena tavallista vaikeamman ryhmän kokoamiseen
samaa laitokseen. Nämä ongelmat poistuisivat tai ainakin lievenisivät
olennaisesti, jos eristetyt hajotettaisiin eri vankiloihin ja heitä käsiteltäi-
siin rangaistustaan suorittavina vankeina.

Pakkolaitoksen »hävittämiseen» edellä tarkoitettulla tavalla liittyy eri-
näisiä ongelmia. Käytännössä ilmeisesti hyvin vaikeaa olisi määritellä
ne edellytykset, joiden täytyessä rangaistus voitaisiin määrätä suoritetta-
vaksi rangaistuslaitoksessa päivästä päivään (ks. tältä osin ehdotusta RTA
2 luvun 16 §:ksi Ehdonalaista vapautta koskevien säännösten uudistamis-
ta selvittäneen työryhmän mietinnössä. Oikeusministeriön lainsäädäntö-
osaston julkaisu 4/1977). Päätöksentekomenettely herättää myös kysy-
myksiä. Mutta tuskinpa ongelmat ovat kuitenkaan niin vaikeita, että pak-
kolaitoksesta luopuminen kaatuisi niiden ratkaisemattomuuteen.

3. Yhteenvetona edellisestä on se, että pakkolaitokseen eristäminen
on periaatteellisesti arveluttavalla pohjalla. Järjestelmää tai eristämis-
menettelyä kehittämällä tuskin on päästävässä olennaisesti kestävämmäl-
le pohjalle. Mikä on nykyisen eristämijärjestelmän merkitys yhteiskun-
tamme turvallisuuden kannalta, on ongelmallista. Järjestelmän toimi-
mista läheltä seurattuani en jaksa uskoa, että se suurestiakaan lisäisi taval-
listen ihmisten turvallisuutta. Päinvastoin eristämiseen eristettyjen kan-
nalta liittyvät ongelmat saattavat aiheuttaa sen, että eristämijärjestel-
män myönteiset vaikutukset jäävät olemattomiksi.

Yhteiskunnalla on oikeus suojautua vaarallisia rikoksentekijöitä vas-
taan. Käsittääkseni eristämijärjestelmälle on esitettävissä tältäkin kan-

nalta käyttökelpoiset vaihtoehdot. Tämän vuoksi eristämisestä luopuminen ei merkitsisi edes rikosoikeudellisen seuraamusjärjestelmän lieventämistä pikemminkin vain sen nykyisten kielteisten piirteitten karsimista.

Keskustelu kroonisten rikoksentehtäjäiden seuraamuksista on ollut jatkuva ja käsitykset aaltoilevia. Tuskin mitään lopullista periaatelinjaa on näköpiirissä vieläkään. Tämäkin perustelee käyttämään osittain epäinhimillistä eristämisseuraamusta mahdollisimman rajoitetusti ja tietysti mieluummin ei ollenkaan. On myös nähty, että juuri eristämisseuraamuksen käyttö helposti heijastelee yleistä kriminaalipoliittista ilmapiiriä (Anttila, m.k, LM 1971, 454 ja Anttila, m.k, LM 1975, 782. Osaltaan eristämisseuraamuksen käytön vähentyminen meillä on suorassa yhteydessä vapaudenriiston käytön yleiseen vähentymiseen. Tästä Tuija Mäkinen, Suljettujen laitosten laitospopulaatioiden kehitys. Oikeuspoliittisen tutkimuslaitoksen julkaisu 31. Helsinki 1979, 92: »Kun vuonna 1961 vankiloihin ja 'pakkohoitoloihin' oli sijoitettuna runsaat 20.000 ihmistä, oli vuonna 1975 vastaavissa laitoksissa runsaat 14.000 ihmistä»). Uutta eristämislakia on sovellettu suhteellisen rajoittuneesti, mutta kukaan ei tiedä, mitä tapahtuu, jos kriminaalipoliittinen ilmapiiri kiristyy. Olisi turvallisempaa, jos eristämistä ei tällaisessa tilanteessa olisi enää lainkaan käytettävissä.

Vangitsemismenettelystä de lege lata et ferenda

Esittelijäneuvos *Klaus Helminen*

I. Vangitseminen voidaan *määritellä* pakkokeinoksi, jolla rikoksesta epäillyltä tai tuomitulta riistetään vapaus pitämällä häntä säilössä rikosprosessuaalisessa tarkoituksessa.¹ Vangitseminen suoritetaan useimmiten jo esitutinnan loppuvaiheessa tai syyteratkaisua harkittaessa, mutta myös tuomioistuin voi oikeudenkäynnin aikana määrätä syytetyn vangittavaksi. Esitutkintavaiheessa toimitettua vangitsemista edeltää käytännössä miltei aina pidättäminen. Jos syytetty on vangittuna, tuomioistuimen tulee jokaisessa lykkäysvälipäätöksessään ottaa kantaa vangitsemiskysymykseen. Tuomioistuin voi myös rangaistustuomion yhteydessä vangita vapaalla jalalla olevan syytetyn tai määrätä vangittuna olevan syytetyn pidettäväksi edelleen vangittuna.

Vangitsemisella puututaan vangitun *henkilökohtaiseen vapauteen* tavalla, joka muistuttaa vapausrangaistuksen täytäntöönpanoon sisältyvää pakkoa. Henkilökohtainen vapaus on HM 6 §:n 1 mom:n mukaan suojattu

¹ Ks. *Tirkkonen*: Suomen rikosprosessioikeus II, 2. painos, Porvoo 1972 s. 8 ja s. 11. Tirkkosen rikosprosessioikeuden käsikirjan VI luku sisältää laajimman maassamme laaditun yleisesityksen rikosprosessuaalisista pakkokeinoista. Teoksessa omaksuttujen kannanottojen käytäntöä ohjaava merkitys voidaan arvioida huomattavaksi.

Vangitsemissännöstömme muistuttaa läheisesti Ruotsin oikeuden aikaisempaa vangitsemissännöstöä, joka siellä uudistettiin vuonna 1948 voimaan tulleella uudella oikeudenkäymiskaarella. Tämän johdosta saadaan vangitsemista koskeviin kysymyksiin tulkintatukea vanhemmista ruotsalaisista rikosprosessuaalisista tutkimuksista, joista mainittakoon erityisesti *Hassler*: *Föreläsningar över den svenska kriminalprocessen* I, Lund 1930, s. 179—309.

kansalaisen perusoikeutena. Tämän vuoksi vapauteen kohdistuvista, kuten muihinkin suojattuihin perusoikeuksiin kohdistuvista pakkokeinoista on säädettävä eduskuntalaissa.² Vangitsemisesta säädetään hallitusmuotoa huomattavasti aikaisemmassa, vuonna 1889 annetussa lainluontoisessa asetuksessa rikoslain voimaannpanemisesta (RVA). Vangitun käsittelyä koskevat perussäännökset sisältyvät 19. 7. 1974 annettuun lakiin tutkintavankeudesta (TVL),³ jota on soveltuvin osin noudatettava myös pidätettyjen käsittelyssä (19 §:n 1 mom.). Merkittävimmät erikoissäännökset vangitsemisesta ovat sotilasrikosten johdosta toimitettavaa vangitsemista sääntelevässä sotatuomioistuimista ja oikeudenkäynnistä niissä 16. 4. 1920 annetun lain (STL) 6 luvussa.⁴

Oikeusministeriön lainsäädäntöosaston julkaisussa n:o 3/1973 »Esitutkinta, puolustus ja pakkokeinot rikosasioissa» eli *nk. esitutkintapakettissa* ehdotetaan, että pakkokeinoja koskevat yleissäännökset koonnettaisiin uuteen lakiin pakkokeinoista rikosasioissa (jäljempänä PKLE). Oikeusministeriön asettama työryhmä on suorittanut esitutkinta- ja pakkokeinolainsäädännön jatkovalmistelun. Säädettyä lakia koskevilta osin

² Vapauteen kohdistuvista pakkokeinoista kansalaisten perusoikeuksien kanalta ks. *Ahtee*: Hallinto-oikeudellinen vapaudenriisto, Vammala 1950, VI luku s. 62 ss. sekä *Kastari*: Kansalaisvapauksien perustuslainturva, Vammala 1972, s. 145—148. Ks. myös HE n:o 184/1947 vp. vangitsemis-, pidättämis- ja kiinnittämissäännösten uudistamisesta s. 1.

Vangitsemiseen on kiinnitetty huomiota myös kansainvälisissä yleissopimuksissa. Vuonna 1948 hyväksytyn YK:n ihmisoikeuksien julistuksen 9 artiklassa kielletään mielivaltainen pidättäminen ja vangitseminen. Vuonna 1966 hyväksytyn kansalaisoikeuksia ja poliittisia oikeuksia koskevan kansainvälisen yleissopimuksen 9 artiklassa lausutaan julki vangitsemista koskeva legaliteettiperiaate: Keneltäkään ei saa riistää hänen vapauttaan paitsi laissa säädettyillä perusteilla ja sen määräämässä järjestyksessä. Artiklan mukaan pidätetyllä ja vangitulla on oikeus saada vapaudenriiston laillisuus tuomioistuimen tutkittavaksi. Laittomasti pidätetyllä ja vangitulla on oikeus vahingonkorvaukseen.

³ TVL sisältyi 1970-luvun ehkä merkittävimpään rikosoikeudelliseen lainsäädäntökokonaisuuteen, ns. RTA-pakettiin. Ks. HE n:o 239/1972 vp. vapausrangaistuksia ja niiden täytäntöönpanoa rangaistuslaitoksissa sekä tutkintavankeutta koskevan lainsäädännön uudistamisesta s. 39—44.

⁴ STL:n vangitsemista koskevat säännökset kuten laki muiltakin osin ovat vanhentuneet ja tulisi kokonaan uudistaa. Ks. tästä esim. Sotilasrikos- ja sotilas-oikeudenkäyntilainsäädännön uudistamiskomitean mietintö (Kom 1972: A 18) vars. s. 106—110 sekä laintarkastuskunnan lausunto n:o 2/1977 sotilasoikeudenkäyntilainsäädännön uudistamisesta s. 35-36 ja laintarkastuskunnan lausunto n:o 1/1978 sotilaskurinpitolainsäädännön uudistamisesta s. 6, 18 ja 23—24.

esitykseni perustuu työryhmän valmistelemaan ehdotukseen, sellaisena kuin se on vuoden 1979 lopussa.⁵

Tässä kirjoitelmassa tarkastelen vangitsemismenettelyä. Aiheen ulkopuolelle jää vangitsemisen edellytysten selvittäminen.⁶

II. Vangitsemisen *tarkoituksperät* ilmenevät käänteisesti vangitsemisen edellytyksiä koskevasta perussäännöksestä RVA 20 §:stä. Rikoksesta epäillyn vangitsemisella pyritään estämään häntä vaikeuttamasta rikosprosessin häiriötöntä kulkua. Rikosprosessin edistymistä ja sen tarkoituksen toteuttamista epäilty voi vaikeuttaa pakenemalla (paon vaara) taikka hävittämällä todisteita tai vaikeuttamalla muulla tavoin asian selville saamista (kolluusion vaara). Vankeusrangaistukseen tuomitun vangitsemisella tuomion yhteydessä pyritään puolestaan turvaamaan rangaistuksen täytäntöönpano. RVA 20 §:n 4 mom:sta ilmenee vielä muuan vangitsemisen tarkoitus, nimittäin rikoksesta epäillyn tunnistaminen (identifiointi). Käytännössä tämä tulee kysymykseen lähinnä pidättämisperusteena, kun taas sangen harvinaista lienee, että epäilty jouduttaisiin vangitsemaan tunnistamistarkoituksessa. Kun epäilty on luotettavasti identifioitu, hänet on päästettävä vapaaksi, ellei ole muuta perustetta hänen pitämisekseen edelleen pidätettynä tai vangittuna. Edellä selostetut vangitsemisen tarkoituksperät ovat prosessuaalisia. Vangitseminen onkin tapana luokitella ensi sijassa rikosprosessuaaliseksi *pakkokeinoksi*.

Rikoksesta epäilty voidaan vangita myös, »kun on syytä olettaa hänen jatkavan rikollista toimintaansa» (RVA 20 §:n 1 mom.).⁷ Rikollisen toiminnan estämiseksi tapahtuvalla vangitsemisella on *rikosoikeudellisen suojatoimenpiteen* luonne,⁸ kysymyksessä on henkilön »turvasäilöön» ot-

⁵ OM lains.os:n julkaisu n:o 2/1974 sisältää yhteenvedon ns. esitutkintapakettia koskevasta ehdotuksesta hankituista lausunnoista. Esitutkintatyöryhmän vuonna 1976 laatimista tarkistetuista ehdotuksista esitutkintalaiksi ja pakkokeinolaiksi hankittiin vuosina 1976—1977 lausunnot eräiltä viranomaisilta ja järjestöiltä. Työryhmä jatkoi valmistelutyötään näiden lausuntojen pohjalta. Tätä kirjoitettaessa työryhmän tarkistettu ehdotus on lähes valmis.

⁶ Näiltä osin viitataan *Tirkkosen* esitykseen mt. s. 12—29 ja HE:een n:o 267/1978 vp. laiksi rikoslain voimaannpanemisesta annetun asetuksen 22 ja 30 a §:n muuttamisesta.

⁷ Tämän säännöksen tulkinnasta ks. *Tirkkonen* mt. s. 17.

⁸ Näin *Reino Ellilä*: Tutkintavankeuden lukeminen rangaistuksen vähenykseksi Suomen oikeuden mukaan, Vammala 1949, s. 75.

Aikaisemmassa vangitsemista koskevassa kirjallisuudessamme *Granfelt* on

taminen preventiivisessä tarkoituksessa. Tämä näkökohta on entisestään korostunut, kun vuoden 1979 alussa RVA 30 a §:ään tehdyllä lainmuutoksella on tehostettu tuomioistuimen mahdollisuuksia katkaista vapausrangaistukseen tuomitun rikoskierre vangitsemalla hänet, »jos hänet on tuomittu useista lyhyin väliajoin suoritetuista rikoksista vankeusrangaistukseen ja vangitseminen on tarpeen vakavuusasteeltaan samanlaisen rikollisen toiminnan jatkamisen estämiseksi».⁹

Rikosoikeudellinen piirre sisältyy mielestäni myös *ns. puolipakolliseen vangitsemiseen* eli siihen, että erittäin törkeästä rikoksesta epäilty tai syytteessä oleva samoin kuin vähintään kahden vuoden ehdottomaan vankeusrangaistukseen tuomittu on vangittava tai pidettävä edelleen vangittuna, »jollei ole ilmeistä, ettei vangitsemiseen ole aihetta» (RVA 20 §:n 2 mom. ja 30 a §:n 3 mom.). Vangitsemista näissä tapauksissa voidaan tosin perustella rikosprosessuaalisillakin näkökohdilla, ennen muuta sillä, että paon vaara tällöin on suuri. Mutta tönkeään rikokseen syyllistyneen vangitsemisella on eittämättä myös yleispreventiivistä merkitystä, minkä ohella siihen sisältyy yleisön turvallisuudentunnetta tyydyttävä ajatus rikoksentehtijän turvasäilöön ottamisesta.

Rikoksentehtijän luovuttamisen edellytykseksi monet maat asettavat tuomioistuimen tekemän vangitsemispäätöksen. Voimassa olevan oikeutemme mukaan tuomioistuin voi yleensä päättää vangitsemisesta vain syytejutun yhteydessä, mutta ei erillisenä toimenpiteenä. Poikkeuksen tästä muodostaa rikoksen johdosta tapahtuvasta luovuttamisesta annetun lain 28—29 §:n säännökset, sellaisina kuin ne ovat 2. 2. 1979/114 muutetussa laissa. Aikaisemmin tunnettiin luovuttamislaissa vangitsemispäätöksen korvikkeena sellainen tuomioistuimen päätös, »josta ilmenee, että tuomioistuin on todennut luovutettavaksi pyydettyä henkilöä todennäköisin perustein epäiltävän (luovutus)pyynnössä ilmoitetusta rikoksesta». Koska eräät maat oudoksuivat tätä päätöskummajaista, se korvattiin vuoden 1979 lainmuutoksessa vangitsemispäätöksellä.¹⁰ Luovuttamislaissa ennakoidaan järjestelyä, jota esitetään esitutkintapakettiin sisältyvässä pakkokeinolakiehdotuksessa.¹¹

korostanut vangitsemisen rikosoikeudellisia liittymäkohtia teoksessaan, jonka nimenäkin on »Straffrättslig häktning», 5. uppl., Tammerfors 1937.

⁹ Lainmuutoksen perusteluista ks. HE n:o 267/1978 vp., vars. s. 3—4.

¹⁰ Ks. HE n:o 230/1978 vp. rikoksen johdosta tapahtuvaa luovuttamista koskevan lainsäädännön muuttamisesta s. 2.

¹¹ Rikoksen johdosta tapahtuvasta luovuttamisesta Suomen ja muiden poh-

Tutkintavankeudesta aiheutuva vapaudenmenetys on käytännössä samanveroinen kuin vapausrangaistuksen sovittamiseen sisältyvä rangaistuspaikka. Tätä on omiaan korostamaan se, että tutkintavankeja säilytetään rangaistuslaitoksissa, lääninvankiloissa. Nykyisin vallitsevan uusklassisen rangaistusteorian mukaan tutkintavankeus ei olemukseltaan näyttäisi olennaisesti eroavan vankeusrangaistuksesta. Vankeusrangaistuksen olemuksena katsotaan olevan yleisestävssä tarkoituksessa tapahtuva vapauden rajoittaminen sellaisenaan, eikä vankeusrangaistuksen sopeuttavaa vaikutusta enää korosteta.¹² Näillä näkökohdilla voidaan perustella RL 3:11:een sisältyvää säännöstöä *tutkintavankeusajan vähentämisestä* tuomitusta rangaistuksesta.¹³ Voimassa olevan lain mukaan tuomioistuimen, myös muutoksenhakuinstanssin, on määräaikaista vapausrangaistuksesta ehdottomasti vähennettävä täysimääräisesti jokainen vähintään vuorokauden mittainen tuomiota edeltänyt, asianomaisesta rikoksesta johtunut vapaudenmenetys, olipa kysymyksessä vangitseminen, pidättäminen, noutoon liittyvä vapaudenriisto, mielentilatutkimus tai muu vastaava.¹⁴

Koska vangitseminen perustuu todennäköisyysnäyttöön, saattaa käydä niin, että vangittuna ollut henkilö sittemmin osoittautuu syyttömäksi. Vapaudenriisto aiheuttaa sen kohteeksi joutuneelle kärsimystä ja usein suoranaista taloudellista vahinkoa, esimerkiksi ansionmenetystä. Kansalaisoikeuksia ja poliittisia oikeuksia koskevan vuonna 1966 hyväksytyn kansainvälisen yleissopimuksen 9 artiklan 5 kohdan mukaan jokaisella, joka on laittomasti pidätetty tai vangittu, on oikeus *vahingonkorvaukseen*. Meillä tästä säädetään 31.5.1974 annetussa laissa syyttömästi van-

joismaiden välillä 3.6.1960 annettuun lakiin ei ole tehty vastaavaa muutosta. Tämä johtunee siitä, että muut pohjoismaat jo ovat tottuneet hyväksymään Suomeen luovuttamisen perusteeksi sellaisen päätöksen, jossa tuomioistuin toteaa luovutettavaa henkilöä todennäköisin syin epäiltävän pyynnössä ilmoitetusta rikoksesta.

¹² Ks. esim. Rikosoikeuskomitean mietintö (Kom 1976:72) s. 62—65 ja 73—74.

¹³ Ks. erityisesti *Reino Ellilä* mt. s. 78—91.

¹⁴ RL 3:11 on viimeksi muutettu lailla 2.7.1973, ks. myös HE n:o 237/1972 vp. Kaksinkertaisen vähentämisen estämiseksi lisättiin lailla 10.12.1976/958 RTA 2 lukuun uusi 2 a §. RL 3:11:een tehdyistä muutoksista huolimatta *Reino Ellilä* em. tutkimuksessa esitetyillä kannanotoilla on edelleen merkitystä säännöstöön liittyvissä tulkintakysymyksissä.

Sotilaskurinpitomenettelyn osalta vastaava vähentämisperiaate on toteutettu 31.5.1972 annetun sotilaskurinpitoasetuksen 30 §:ssä.

gitulle tai tuomitulle valtion varoista maksettavasta korvauksesta. Laki koskee myös aiheetonta pidättämistä, joka on kestänyt yhtä vuorokautta kauemmin. Lain esitöissä mainitaan nimenomaan, että valtion korvausvelvollisuus ei riipu siitä, onko asianomainen virkamies ehkä syylistynyt virheeseen tai laiminlyöntiin vai ei.¹⁵

III. Vangitseminen on *ankarin rikosprosessuaalinen pakkokeino*, koska sillä riistetään rikoksesta epäillyn vapaus usein varsin pitkäksi aikaa. Pakkokeinojen osalta noudatetaan *suhteellisuusperiaatetta*, mikä tarkoittaa sitä, että pakkokeinon ankaruuden tulee olla järjestäytyneessä, oikeustajun hyväksymässä suhteessa tutkittavana olevan rikoksen laatuun ja suuruusluokkaan. Tämä on lainsäädännössä otettu huomioon porrastamalla ankarampien pakkokeinojen käyttämisen edellytykset rikoksen suuruusluokan mukaan.¹⁶ Ennen tuomiota tapahtuvan vangitsemisen edellytyksenä normaalitapauksessa on nykyisen RVA 20 §:n 1 mom:n mukaan, että epäilystä rikoksesta saattaa seurata yli yhden vuoden vankeusrangaistus.¹⁷ Ehdotuksessa uudeksi pakkokeinolaiaksi *rikoksen suuruusluokkakäynnys* on säilytetty samana.¹⁸ Vangitsemisessa myös todennä-

¹⁵ Ks. HE n:o 187/1973 vp. vahingonkorvausta koskevaksi lainsäädännöksi s. 31. — Mielestäni tätä virkamiehen syyllisyydestä riippumattoman korvausvastuun periaatetta ei ole riittävän selvästi ilmaistu lain 1 §:ssä varsinkaan pidättämisen osalta. Lain 5 §:n 2 momentin mukaan määräaika vahingonkorvauskanteen nostamiselle on 6 kuukautta. Eräissä tilanteissa näyttää olevan tulkinnanvaraista, mistä hetkestä tuo määräaika alkaa juosta.

¹⁶ Rikosoikeuskomitean mietinnössä s. 161—167 luonnosteltu tyyppirangaistusasteikkojen käyttäminen helpottaisi tällaisten rikosprosessuaalisten normien lakiteknistä kirjoittamista.

¹⁷ KytKentäperusteena on ns. rangaistusmaksimi in abstracto, jonka tulkinasta ks. *Tirkkonen mt. s. 13—14*.

¹⁸ OM lains.os:n ehdotuksessa n:o 3/1973 kytKentäperusteeksi oli edelleen ehdotettu rangaistusmaksimia in abstracto. Esitutkintatyöryhmä sitä vastoin on esittänyt, että kysymys ratkaistaisiin *asianhaarakohtaisen enimmäisrangaistuksen* mukaan, jossa ei otettaisi huomioon yleisiä rangaistuksen vähentämisperusteita. Tulkinta olisi toisin sanoen sama kuin RL 8:1:ssa laissa 16.2.1973, ks. HE n:o 130/1972 vp. rikosoikeudellista vanhentumista koskevan lainsäädännön uudistamisesta s. 3—4. Viitataan lisäksi perusteelliseen esitykseen *Majasen* väitöskirjassa »Yksityishenkilön oikeudesta voimakeinojen käyttöön», Vammala 1979, s. 178—186.

PKLE:n mukaan myös tuomitun vangitseminen ratkaistaisiin rikoksen enimmäisrangaistuksen mukaan eikä kuten nykyisessä RVA 30 a §:ssä konkreettisen rangaistuksen pohjalta. Vangita voitaisiin kuitenkin vain ehdottomaan vapausrangaistukseen tuomittu.

köisyyskynnys on korkea: Vaaditaan, että vangittavaa »todennäköisin syin epäillään» tuollaista suuruusluokkaa olevasta rikoksesta. Todennäköisyysvaatimus koskee niin syyllisyyskysymystä kuin rikoksen törkeysastettakin.

Vangitsemista harkittaessa joudutaan rikoksen abstraktisen suuruusluokan lisäksi ottamaan huomioon myös rikoksen konkreettinen laatu. Uuteen pakkokeinolakiin onkin ehdotettu otettavaksi nimenomainen säännös (PKLE 1 luv. 4 §), jonka mukaan vangitsemista ei saisi suorittaa silloin, kun se olisi kohtuutonta mm. »asian laatuun — ja odotettavissa olevaan rangaistukseen nähden». Rikosprosessuaalisten pakkokeinojen käyttämisessä on pyrittävä noudattamaan myös *ns. vähimmän haitan periaatetta*. Periaate sisältää sen, että pakkokeinolla aiheutetaan mahdollisimman vähän vahinkoa ja haittaa sen kohteeksi joutuvalle henkilölle ja ettei pakkokeinoja myöskään ajallisesti uloteta pitemmälle kuin sen tarkoituksen saavuttaminen välttämättä edellyttää.¹⁹ Vangitseminen on kumottava niin pian kuin harkitaan, ettei epäillyn vangittuna pitäminen enää ole tarpeen sen tarkoituksensa saavuttamiseksi, mihin vangitsemisella pyrittiin. Samoin on luonnollisesti välittömästi tehtävä, jos vangittu osoittautuu syyttömäksi tai jos rikos ilmenee aikaisemmin epäiltyä lievemmäksi siten, etteivät vangitsemisen edellytykset enää täyty (RVA 27 §).²⁰ Vangitsemisen ankaruuden vuoksi sille on pyritty löytämään lievämpiä vaihtoehtoja. Esitutkintatyöryhmä ehdottaa, että varsinkin nuoriin kohdistuvana vangitsemisurrogaattina otettaisiin käyttöön *tutkintavalvonta* (PKLE 2 luku).²¹

Vangitsemisella on eräs tärkeä prosessuaalinen oikeusvaikutus, joka ei liity mihinkään muuhun rikosprosessuaaliseen pakkokeinoon. Kun henkilö julistetaan rikoksesta epäiltynä vangituksi, vangitsemisen kautta aina samalla *tulee rikosjuttu vireille tuomioistuimessa* vangittua henkilöä vastaan.²² Tästä saadaan tulkintatukea vangitsemisessa vaadittavaa to-

¹⁹ Suhteellisuusperiaatetta ja vähimmän haitan periaatetta olen käsitellyt poliisiopetusta varten laatimassani rikosprosessuaalisia pakkokeinoja koskevassa esityksessä, ks. Poliisimies n:o 3/1973 s. 127.

²⁰ Ks. myös *Tirkkonen* mt. s. 31—32.

²¹ Tutkintavalvonta olisi eräänlainen yhdistelmä vuoden 1973 ehdotuksessa esitetyistä kahdesta eri pakkokeinosta, nimittäin tutkintavalvonnasta ja matkustamiskiellosta.

²² Vireilletulovaikutuksesta ks. OK 11:22 sekä *Tirkkonen*: Suomen rikosprosessioikeus I, 2. painos, Porvoo 1969, s. 370—372.

dennäköisyyden määrää arvioitaessa: Vangittavan syyllisyydestä tulee olla niin paljon näyttöä kuin syytteen nostamiseen RVA 18 §:n 1 mom:n mukaan vaaditaan. Vireilletulopäiväksi katsotaan se päivä, jolloin tuomioistuimen puheenjohtaja, saatuaan RVA 26 §:n mukaisen ilmoituksen vangitsemisesta, määrää jutun oikeuskäsittelypäivän. De lege ferenda on todettava, että esitutkintapaketin mukaan vangitsemisen vireilletulovaikutus jäisi ennalleen. Kun syytejuttu tulee vireille vangitsemisella, vangitun haastaminen ei ole tarpeen. Oikeuskansleri on *syytteen ennakkotiedoksi*antoa koskevassa yleiskirjeessä n:o 2380/16.12.1971 korostanut pitävänsä erityisen tärkeänä, että jutun tullessa vireille vangitsemisella vangitulle henkilölle annetaan ennen oikeudenkäyntiä tieto syytekirjelmästä. Ellei varsinaista syytettä voida esittää vielä ensimmäisessä oikeudenkäyntitilaisuudessa, syyttäjän tulee kuitenkin pyrkiä toimittamaan asianosaisille tieto syytekirjelmästä ennen seuraavaa oikeudenkäyntitilaisuutta.

Vangitsemisen prosessuaaliseen vireilletulovaikutukseen rinnastuu se rikosoikeudellinen vaikutus, että vangitseminen *katkeaa rikoksen syyte-oikeuden vanhentumisen*, RL 8:2.²³ Vanhentuminen katkeaa sinä päivänä, jona hallintoviranomainen tai tuomioistuin tekee vangitsemispäätöksen, mikäli asianomainen jo on pidätettynä tai länä tuomioistuimessa siten, että vangitsemispäätös heti voidaan panna täytäntöön ja vangittu samalla saa tietoonsa vangitsemisperusteen. Jos kysymyksessä on »kirjoituspöytävangitseminen» eli vangitsemispäätöstä tehtäessä vangittava ei ole viranomaisen käsissä, vanhentuminen katkeaa vasta silloin, kun hänet otetaan kiinni vangitsemista varten.

Pidättäminen voidaan luonnehtia pakkokeinoksi, jolla rikoksesta epäillyltä joksikin aikaa riistetään vapaus pitämällä häntä säilössä esitutkinnan turvaamiseksi ja hänen mahdollista myöhempää vangitsemistaan varten.²⁴ Teoreettisesti pidättäminen voidaan katsoa vangitsemisen esitoimenpiteeksi, joskin käytännössä vain murto-osa pidätyksistä johtaa vangitsemiseen. Pidättäminen on kehittynyt poliisikäytännössä vangitsemis-säännösten nojalla. Vasta vuonna 1948 otettiin lakitasolle nimenomaisia säännöksiä pidättämisestä, erityisesti pidättämisen laillisista enimmäis-

²³ Ks. Koskinen: Rikosoikeudellista vanhentumista koskevien säännösten uudistus, DL 1973 s. 109—110.

²⁴ Pidättämisestä ks. esim. Tirkkonen: Rikosprosessioikeus II s. 11 ja s. 40—44 sekä Jotuni: Vangitsemisesta, pidättämisestä ja kiinniottamisesta, Poliisimies 1945 s. 142—145 ja 187—194.

ajoista. Pidättämisen edellytykset kytkeytyvät vangitsemisen edellytyksiin,²⁵ mutta epäilykynnys on jonkin verran matalammalla kuin vangitsemisessa. Pidättämisellä ei ole vireilletulovaikutusta kuten vangitsemisellä.

Vangittujen ja pidätettyjen määristä ei valitettavasti ole tarkkoja tilastoja. Viime vuosina on vankiloihimme tullut yhteensä 3.500—4.500 tutkintavankia vuodessa.²⁶ Noin puolet tapauksista on ollut sellaisia, joissa tutkintavankeusajan kesto on ollut enintään 30 päivää. Päivittäisen tutkintavankien kokonaismäärän 700—800 perusteella voidaan laskea, että keskimääräinen tutkintavankeusaika kuitenkin on ollut runsaat 2 kuukautta. Poliisin pidätettyjen kirjoista kerättyjen tietojen mukaan pidätettyjen yhteismäärä viime vuosina on ollut keskimäärin noin 50.000.²⁷ Tilastoista ei ilmene, mikä on pidättämisaajan keskimääräinen pituus, mutta se jää joka tapauksessa alle kolmen vuorokauden.²⁸

IV. Vangitsemiseen oikeutettuja viranomaisia ovat toisaalta eräät hallintoviranomaiset ja toisaalta tuomioistuimet.²⁹ Hallintoviranomaisten ja tuomioistuinten välinen vangitsemistoimivalta on järjestetty siten, että tuomioistuimen otettua käsiteltäväkseen vangittua koskevan jutun siirtyy tuomioistuimelle valta määrätä vangitsemisesta siinä asiassa (RVA 27—29 §).

Vangitsemiseen oikeutetut hallintoviranomaiset luetellaan RVA 22

²⁵ Tämä näkyy RVA 23 §:n 2 ja 3 mom:ssa olevista viittauksista RVA 20 §:ään.

²⁶ Oikeusministeriön vankeinhoito-osastolta saatu tieto.

²⁷ Vangittujen ja pidätettyjen määristä ks. Vankitilatoimikunnan mietintö (Kom 1977:66) s. 40—49.

Koska pidätettyjen kirjaan merkitään muitakin kuin rikoksesta epäiltyinä pidätettyjä, kokonaislukumäärä ei anna oikeata kuvaa varsinaisten pidätettyjen lukumäärästä. Arvioni mukaan kokonaislukumäärästä on vähennettävä ainakin neljännes.

²⁸ Rikoslajikohtaisia tietoja pidätysaikojen pituuksista Helsingin poliisilaitoksessa sisältyy Pertti Virolaisen tutkimukseen »Pidätettyjen oikeusturvakysymys pidättämissäännösten puitteissa tarkasteltuna», Poliisimies n:o 10/1974 s. 447—454.

Tutkintavankeutta tosiasiallisena ilmiönä tarkastellaan myös Kriminologisen tutkimuslaitoksen julkaisussa M:16 Matti Lahti: Tutkintavankeus seuraamuksena, Helsinki, 1971.

²⁹ Ks. Tirkkonen mt. s. 29—32 ja Granfelt mt. s. 38—48 sekä Majanen mt. s. 141—149.

§:ssä, jota on viimeksi muutettu 9.2.1979/163 annetulla lailla. Vangitsemisoikeus on poliisipäälystään kuuluvilla poliisitoimenhaltijoilla, eräin poikkeuksin,³⁰ sekä virallisilla syyttäjillä ja eräillä rajavartiolaitosviranomaisilla. Viimeksi toteutetulla lainmuutoksella vangitsemisvalta annettiin muun muassa nimismiespiirien komisarioille.³¹ Kullakin vangitsemiseen oikeutetulla virkamiehellä on tietenkin vangitsemisoikeus vain asiallisen ja alueellisen toimivaltansa rajoissa. Eräiden poliisitehtävien, kuten päivystys- ja hälytystoiminnan sekä paikoin myös rikostutkinnan, yhteisesti hoitamista varten on muodostettu yhteistoiminta-alueita useista poliisipiireistä. Onko esimerkiksi yhteistoiminta-alueen päivystävä komissario oikeutettu suorittamaan pidättämisen rikoksesta, joka on tapahtunut muussa yhteistoiminta-alueeseen kuuluvassa poliisipiirissä kuin mikä on hänen virantoimituspiirinsä? Mielestäni kysymykseen voidaan vastata myöntävästi poliisiasetuksen 10 §:n (16.2.1973) perusteella.³²

Sotatuomioistuinaissa ei ole selvää säännöstä siitä, keillä on valta määrätä vangittavaksi sotilasrikokseen syypääksi epäilty. Käytännössä vangitsemisoikeuden on katsottu kuuluvan joukko-osaston komentajalle ja hänen suoramaisille esimiehilleen.³³

Vangitsemisviranomaisten luettelon sisältävällä RVA 22 §:n säännöksellä on laajempikin merkitys toimivaltasäännöksenä. Vangitsemisoikeuteen on nimittäin kytketty valta määrätä myös *muiden rikosprosessuaalisten pakkokeinojen käyttämisestä*. Tämä koskee ensiksikin pidättämisoikeutta, mikä ilmenee RVA 23 §:n 2 ja 3 mom:sta.³⁴ Takavarikosta ja etsinnästä rikosasioissa 12.6.1959 annetussa laissa säänneltyjen pakko-

³⁰ Tärkein poikkeus on se, ettei suojelupoliisiin kuuluvilla ole vangitsemisoikeita varsinaista pidättämisoikeuttakaan, vaan ainoastaan oikeus epäillyn kiinnittämiseen enintään yhden vuorokauden ajaksi, ks. RVA 23 a §.

³¹ Edellisen kerran lainkohtaa oli muutettu vuonna 1965, jolloin ei vielä ollut maaseutukomisarioita. Vangitsemisoikeuden puuttuminen näiltä lieneekin ollut tärkein syy vuonna 1979 toteutettuun RVA 22 §:n tarkistamiseen. Samalla pykälää selvennettiin ja sen sisältöä tarkistettiin eräiltä muiltakin osin tapahtuneiden organisaatio- ja virkanimikemuutosten johdosta. Ks. HE n:o 267/1978 vp. s. 5—6.

³² Mainittakoon tässä, että yhteistoiminta-alueet ovat aiheuttaneet eräitä muitakin toimivaltaongelmia.

³³ Ks. Sotilasrikos- ja sotilasoikeudenkäyntilainsäädännön uudistamiskomitean mietintö (Kom 1972: A 18) s. 106—107. Ks. lisäksi A eräistä sotilas- ja siviiliviranomaisten välisistä suhteista rauhan aikana 11.11.1922, vars. 1—2 §.

³⁴ RVA 23 §:n 2 mom:sta ilmenee lisäksi, että muullakin poliisimiehellä so. poliisikonstaapelilla on *väliaikainen pidättämisoikeus*.

keinojen osalta toimivalta on järjestetty siten, että se pääsääntöisesti on vangitsemiseen oikeutetulla viranomaisella (3, 15 ja 23 §). Kiireellisessä tapauksessa muukin poliisimies saa suorittaa nämä toimenpiteet (4, 15 ja 23 §). Vielä mainittakoon, että poliisilain 15 §:n mukaan vangitsemiseen oikeutettu poliisimies antaa määräyksen henkilön noutamisesta poliisi-kuulusteluun.

Tuomioistuimella on valta päästää vapaalle jalalle hallintoviranomaisen vangitsema henkilö (RVA 27 ja 29 §). Vastaavasti on pidetty selvänä, että vangitsemispäätöksen tehnyt virkamies voi itse kumota aikaisemman päätöksensä ja määrätä, että vangittu on päästettävä vapaaksi. Toisaalta käytännössä on katsottu, ettei ylempi poliisitoimenhaltija voi virkahierarkkisen asemansa perusteella kumota alemman vangitsemiseen oikeutetun poliisimiehen suorittamaa vangitsemista.³⁵ Entä voiko asianomainen syyttäjä kumota esitutkintaviranomaisen, esimerkiksi komisarion, tekemän vangitsemispäätöksen, jos syyttäjä syytetä harkitessaan katsoo, ettei vangitsemiseen ole perusteita? Myönteisen vastauksen puolesta voitaisiin esittää, että syyttäjän syyteharkinta on yhä selvemmin hahmotunut omaksi erilliseksi rikosprosessimenettelyn vaiheeksi. Lisäksi voidaan viitata niihin vaikeuksiin, mitkä muutoin saattavat syntyä sellaisessa tapauksessa, että syyttäjä ei katso olevan riittäviä perusteita syytteen nostamiseen.³⁶ Kielteistä vastausta voidaan perustella sillä, että RVA 22 §:ssä luetellaan rinnakkaisina kaikki vangitsemiseen oikeutetut hallintoviranomaiset. Mistään säännöksestä ei muutoinkaan ilmene, että syyttäjä voisi puuttua esitutkintaviranomaisen vangitsemispäätökseen. Syyttäjäkäytännössä ei myöskään ole katsottu, että syyttäjällä olisi tällainen valta. Mielestäni tämä ratkaisuvaihtoehto on oikea.³⁷

³⁵ Näin Granfelt mt. s. 41—42.

³⁶ Tämä on nähdäkseni eräs nykyisen vangitsemisjärjestelmän heikoista kohdista. Normaalisti vangitsemisen suorittaa ensi vaiheessa esitutkintaa johtanut komisario tai muu poliisimies. Vangitsemisella oikeudenkäynti tulee vireille. Toisaalta vangitsemisen toimittaja ei voi tehdä tyhjäksi syyttäjän omavastuista syyteharkintaa. Käytännössä näitä ristiriitatilanteita ei juuri ole esiintynyt. Tämä johtunee paljolti siitä, että esitutkintaviranomaiset yleensä suorittavat vangitsemisen vain, jos vangittavan syyllisyydestä on vahva näyttö. Ehkä syyttäjät puolestaan ovat tehneet syytteen silloinkin, kun se edellytyspuolen osalta on ollut rajatapaus.

³⁷ Jos syyttäjä katsoo, ettei hän voi asettaa vangittua syytteeseen, hänen on heti ilmoitettava tästä vangitsemispäätöksen tehneelle poliisimiehelle, jotta tämä voisi kumota vangitsemisen.

Ns. esitutkintapaketissa on ehdotettu sellaista olennaista muutosta vangitsemistoimivaltaan, että *vangitsemisesta aina päättäisi tuomioistuin*.³⁸ Tätä on perusteltu ennen muuta kansalaisoikeuksia ja poliittisia oikeuksia koskevan kansainvälisen yleissopimuksen 9 artiklan 3 kohtaan sisältyvällä, näin kuuluvalla oikeusohjeella: »Jokainen rikoksesta epäiltynä pidätetty tai vangittu on viipymättä saatettava tuomarin tai muun lain nojalla tuomiovaltaa käyttävän viranomaisen eteen ja hänellä on oikeus oikeudenkäyntiin kohtuullisen ajan kuluessa tai oikeus tulla vapautetuksi.»³⁹ Eräissä esitutkintapaketista annetuissa lausunnoissa on arvosteltu vangitsemistoimivallan siirtämistä yksinomaan tuomioistuimille.⁴⁰ Useimmat lausunnonantajat, myös poliisia edustavat, ovat kuitenkin suhtautuneet tähän muutokseen myönteisesti.

Siinä tapauksessa, että vangitsemisvalta siirretään yksinomaan tuomioistuimille, jää RVA 22 §:ssä luetelluille hallintoviranomaisille *valta pidättää* rikoksesta epäilty. Pakkokeinolakiehdotuksen mukaan pidättämiseen oikeutettuja virkamiehiä olisivat poliisipäällystään kuuluva esitutkinnan johtaja, muu päällystään kuuluva poliisimies sekä syyttäjä. Muissa laeissa tultaisiin säätämään sotilashenkilöiden sekä rajavartiolaitoksen ja tullilaitoksen toimenhaltijoiden pidättämisoikeudesta.

Nykyisen lain mukaan tuomioistuimien ei voi päättää vangitsemisesta erillisenä asiana, vaan ainoastaan syytejutun käsittelyn yhteydessä. Uusimmassa lainsäädännössä meillä kuitenkin on jo yksi säännöstö erilisestä vangitsemiskäsittelystä, nimittäin rikoksen johdosta tapahtuvaa luovuttamista koskevassa laissa (28 §:n 1 mom. 2.2.1979/114). Pakkokeinolakiehdotuksen mukaan vangitsemiskysymyksen voisi käsitellä yhden miehen tuomioistuimien. Sellainen tuomioistuin meillä jo nyt käsittelee sakon muuntorangaistuksen määräämistä koskevat asiat, RTA 6:7 laissa 21.7.1977/595. Laillista tuomioistuinta koskevaan OK 10 lukuun esitetään lisättäväksi uusi 25 a §, jossa säädettäisiin vangitsemisasian käsittelyn *oikeuspaikasta*.⁴¹ Valittavina olisi kaksi vaihtoehtoa oikeuspaikasta:

³⁸ OM lains.os:n julkaisu n:o 3/1973 s. 73 ja 83.

³⁹ Suomi joutui sopimuksen ratifioinnin yhteydessä tekemään tältä osin varauman ilmoittamalla, että Suomen nykyisen lainsäädännön mukaan hallinnollinen viranomainen voi päättää pidättämisestä ja vangitsemisesta, jolloin asia tulee tuomioistuimen päätettäväksi vasta määrätyn ajan kuluttua, ks. em. sopimuksen voimaansaattamisesta 30.1.1976/108 annetun asetuksen 2 §:n 1 kohta.

⁴⁰ Ks. OM lains.os:n julkaisu n:o 2/1974 s. 65—67.

⁴¹ Em. ehdotus s. 111.

se tuomioistuin, joka on toimivaltainen tutkimaan kysymyksessä olevaa rikosta koskevan syytteen, taikka pidättämispaikkakunnan tuomioistuin.⁴²

V. *Vangitsemismenettelystä* tarkastelen ensiksi sitä käytännössä yleisintä tilannetta, että poliisiviranomainen vangitsee rikoksesta epäillyn esitutinnan loppuvaiheessa. Useimmiten epäilty silloin jo on pidätettynä. Tällaisessa normaalitilanteessa ei siten voida erottaa *vangitsemispäätöksen tekemistä* ja *päätöksen täytäntöönpanoa*. Joissakin tapauksissa voi kysymykseen tulla vapaalla jalalla olevan rikoksesta epäillyn määrääminen vangittavaksi. Mikäli vangittava on tietymättömissä, hänet *etsintäkuulutetaan* vangitsemista varten.⁴³

Rikoksesta epäiltynä pidätetty on laissa säädetyssä määräajassa joko vangittava tai päästettävä vapaalle jalalle. *Pidätysaika* on 23 §:n 3 mom:n mukaan enintään 3 vuorokautta. Jos pidätetty on otettu kiinni muussa poliisipiirissä kuin missä rikos on tehty ja missä esitutkinta siten on toimitettava, saadaan pidätysaikaan lisätä ns. matkapäivät eli pidätetyn kuljettamiseen käytetty aika, enintään kuitenkin 4 vuorokautta. Siinä tapauksessa, että rikostutkinnallisista syistä on erittäin tärkeätä pitää epäiltyä jatkotutkinnan aikana säilössä, voidaan pidättämistä jatkaa vielä enintään 14 vuorokaudella. Pidättämismääräajat lasketaan vapaudenriistohetkestä vapauttamis- tai vangitsemishetkeen eikä siis täysin kalenterivuorokausin.⁴⁴ Pidättämisestä tehdään tarpeelliset merkinnät poliisipiiriin *pidätettyjen kirjaan*, johon myös on merkittävä mahdollinen pidätysajan jatkaminen.⁴⁵ Lisäksi pidättäminen mainitaan tutkintapöytäkirjassa.

⁴² Vastaavanlainen järjestely on jo toteutettu aikaisemmin mainitussa RTA 6:7:ssä.

⁴³ Ks. RVA 23 §:n 1 mom., jossa myös luetellaan etsintäkuuluttavat viranomaiset. Etsintäkuulutusten julkaisemisesta Poliisisanomissa ja etsintäkuulutusrekisterin pitämisestä huolehtii keskusrikospoliisin pääosaston tutkintatoimisto, PoliisiA 30 §:n 4 mom. Etsintäkuulutusrekisteri on nykyään ATK-pohjainen.

Tutkintavaiheessa on yleisempää, että epäilty ensi vaiheessa kuulutetaan pidättämistä varten. Vangittavan tai pidätettävän tavoittamista tarkoittavat etsintäkuulutukset julkaistaan Poliisisanomissa ns. A I -kuulutuksina.

⁴⁴ Pidättämisaikoja koskevista tulkintakysymyksistä ks. myös *Tirkkonen* mt. s. 40—43.

⁴⁵ Pidätettyjen kirjasta on määrätty hallinnollisessa järjestyksessä annetuissa poliisin käskylehdissä n:o 6/1953 ja 6/1954. On todettava, että pidätettyjen kirja kaipaasi uudistamista.

Lain mukaan pidätetty on viipymättä joko vangittava tai päästettävä vapaaksi. Poliisin tai muun hallintoviranomaisen on toimittamastaan vangitsemisesta RVA 26 §:n 1 mom:n mukaan heti ilmoitettava sille tuomioistuimelle, joka on toimivaltainen käsittelemään vangitsemisperusteena olevaa rikosta koskevan syytejutun. Säännöksen katsotaan tarkoittavan, että ilmoitus on lähetettävä kirjallisena virkakirjeessä.⁴⁶ Raastuvanoikeudelle tehty ilmoitus diarioidaan myös kaupunginviskaalinvirastossa pidettävään syyttäjän diaariin. Vastaavasti nimismies tekee vangitsemispäätöksistään merkinnän pitämänsä syyttäjän diaariin. Selostetut toimenpiteet johtuvat tietenkin siitä, että vangitsemisella syytejuttu aina samalla tulee vireille tuomioistuimessa.

Vangitsemisesta ei lain mukaan ole tehtävä muuta kirjallista päätöstä kuin RVA 26 §:n mukainen tuomioistuimelle toimitettava ilmoitus. Poliisi-piirissä ei pidetä varsinaista kirjaa tai luetteloa vangitsemispäätöksistä. Poliisi-piirin kansliaan tosin yleensä jää jäljennös vangitsemisilmoituksesta, minkä lisäksi vangitsemisesta on tapana tehdä merkintä tutkintapöytäkirjaan. Vankipasseista on lisäksi pidettävä luetteloa. Valvonnallisesti tilanne on vangitsemispäätösten osalta epätydyttävämpi kuin pidättämisten kohdalta. Vangitsemista koskevat ilmoitukset ovat lisäksi usein niin ylimalkaisia, etteivät niistä ilmene esimerkiksi kaikki vangitsemisen edellytykset.⁴⁷

Edellisessä alajaksossa olen maininnut, että asianomainen syyttäjä saattaa katsoa, ettei ole riittäviä perusteita asettaa syytteeseen henkilöä, jonka poliisiviranomainen on rikoksesta epäiltynä vanginnut. Tällaisessa tapauksessa syyttäjän on heti ilmoitettava kielteisestä ratkaisustaan sille poliisimiehelle, joka on tehnyt vangitsemispäätöksen. Poliisimies joutuu tällöin yleensä peruuttamaan vangitsemispäätöksensä, jolloin vangittu on päästettävä vapaaksi, mikäli ei ole muuta syytä hänen edelleen vangittuna pitämiseensä. Jos vangittu jo oli passitettu lääninvankilaan, poliisimiehen on ilmoitettava sinne, että hän on kumonnut aikaisemman vangitsemispäätöksensä. Poliisimiehen on lisäksi ilmoitettava asianomaiselle alioikeudelle vangitsemisen peruuttamisesta, jolloin juttu samalla

46 Syyttäjäsanommat n:o 3/1973 s. 30—31.

47 Usein mainitaan vain ne rikokset, joista epäiltynä kysymyksessä oleva henkilö on vangittu. Toisaalta esim. Helsingin poliisilaitoksessa käytetään ilmoituslomaketta, jossa yksilöityinä mainitaan kysymykseen tulleet vangitsemisen edellytykset ja eräitä muitakin tietoja.

lakkaa olemasta vireillä.⁴⁸ Jos tuomioistuimen puheenjohtaja jo olisi ehtinyt tilata tutkintavangin oikeuskäsittelyyn, hänen on tietenkin peruutettava tilaus. Mikäli vangitsemisesta päättänyt poliisimies ei katsoisi olevan aihetta vangitsemisen peruuttamiseen, esimerkiksi sen johdosta että kielteinen syyteratkaisu on saatettu ylemmän syyttäjän harkittavaksi, asia tulee tuomioistuimen käsiteltäväksi. Ellei syytettyä tällöin tehdä, tuomioistuimen on RVA 27 §:n mukaisesti määrättävä, että vangittu on päästettävä vapaaksi, ellei muuta syytä ole hänen pitämiseensä edelleen vangittuna.

VI. Tuomioistuimen puheenjohtajan on vangitsemisilmoituksen saatuaan heti määrättävä *jutun käsittelypäivä*. RVA 26 §:n 1 mom:ssa säädetään, että vangittua koskeva asia on kihlakunnanoikeudessa otettava käsiteltäväksi yhden kuukauden sisällä ja raastuvanoikeudessa kahdeksan vuorokauden kuluessa.⁴⁹ Puheenjohtajan on lisäksi ajoissa tilattava vangittu vankilasta oikeudenistuntoon.

Käytännössä esiintyy myös sellaista menettelyä, ettei pidätettynä olevaa rikoksesta epäiltyä julisteta vangituksi, vaan tuodaan pidätettynä häntä koskevan syytejutun oikeuskäsittelyyn, jos se ehditään järjestää laillisten pidätysaikojen puitteissa. Tällöin epäilty aina voidaan säilyttää poliisivankilassa passittamatta häntä lääninvankilaan.⁵⁰ Selostettua menettelyä voidaan ehkä pitää periaatteellisesti kysymyksenalaisena. Koska se kuitenkin on joustava käytännöllinen menettelytapa eikä se RL 3:11:n säännökset huomioon ottaen nähdäkseni myöskään huononna epäillyn oikeusturvaa vangitsemisvaihtoehtoon verrattuna, menettelyä mielestäni ei ole syytä arvostella. Kuten tuonnempana ilmenee, pakkokeinolakiehdotuksen mukainen menettely tulisi olemaan juuri tällainen.

⁴⁸ Mielestäni vangitsemisen vireilletulovaikutus ei estä tässä omaksumaani tulkintaa. Muutoinhan jouduttaisiin sellaiseen epätydyttävään tilanteeseen, että vangituksi julistettua olisi pidettävä vangittuna asiallisesti tarpeettomaan oikeuskäsittelytilaisuuteen asti, vaikka vangitsemisesta päättänyt hallintoviranomainen jo olisi todennut vangitsemisen jatkamisen aiheettomaksi. Viitattakoon myös OK 20:1:n säännökseen, josta ilmenee, ettei oikeudenkäynnin vireilletulo poista asianosaisten prosessuaalista disponointivaltaa.

⁴⁹ STL 39 §:n 2 mom:n mukaan myös sota-oikeudessa on otettava vangittua koskeva asia käsiteltäväksi viimeistään kahdeksan päivän kuluessa vangitsemisilmoituksen saapumisesta.

⁵⁰ Jäljempänä käsiteltävästä TVL 1 §:stä tosin ilmenee tämän olevan mahdollista myös siinä tapauksessa, että epäilty on vangittuna.

Rikoksesta epäiltynä vangittua henkilöä koskeva tutkinta on pyrittävä saattamaan nopeasti loppuun. Poliisillailla kumotun, poliisitoimesta Suomessa 14. 2. 1925 annetun asetuksen 13 §:ssä säädettiin: »Kun joku on rikoksen takia pidätetty, on asia asianomaisen poliisipäällikön toimesta viivyttelämättä ja tarkasti tutkittava. Jos tutkimus on johtanut pidätetyn vangitsemiseen, on ilmoitus siitä heti asianomaiselle viranomaiselle tehtävä sekä pöytäkirja niin joutuun valmistettava, että asia voidaan tuomioistuimessa käsiteltäväksi ottaa siinä ajassa kuin rikoslain voimaannapemisesta annetun asetuksen 26 §:ssä määrätään.» Vaikka pykälä on kumottu, siihen sisältyvät oikeusohjeet eivät ole menettäneet merkitystään. Vangittua koskevassa asiassa tutkintapöytäkirja olisi saatava valmiiksi mahdollisimman nopeasti.⁵¹ RVA 26 §:n 1 mom:ssa säädetyn määräjän lyhydestä johtuen varsinkin raastuvanoikeudessa käsiteltävissä asioissa käy usein niin, ettei tutkintapöytäkirjaa ehditä saada valmiiksi ensimmäiseen oikeudenkäyntitilaisuuteen mennessä.

Tällaisessa *ns. läpihuutojutussa* ei oikeastaan tapahdu muuta kuin että raastuvanoikeus lykkää asian käsittelyn. Syyttäjä yleensä vain ilmoittaa suullisesti asettavansa tai tulevansa asettamaan vangitun syytteesen siitä rikoksesta tai niistä rikoksista, mistä hänet on vangittu. Lykkäyspäätöksessä tuomioistuimen on myös määrättävä vangitsemisesta. Koska tuomioistuimen käytettävissä olevat tiedot ovat puutteelliset, sillä harvoin on muuta mahdollisuutta kuin määrätä vastaaja edelleen pidettäväksi vangittuna hallintoviranomaisen vangitsemispäätökseen tukeutuen.⁵² Vaikkakin RVA 26 §:n mukaisissa tapauksissa prosessissa on inkvisitorisia piirteitä, syyte lienee kuitenkin katsottava esitetyksi jo syyttäjän edellä selostetulla ilmoituksella. Jos syyttäjä näin ollen saatuaan myöhemmin tutkintapöytäkirjan tulisi poikkeuksellisesti siihen tulokseen, ettei syytteen nostamiseen olekaan riittäviä perusteita, hänen on ilmoi-

⁵¹ Poliisikäytännön mukaan vangitulla tai hänen oikeudenkäyntiasiamiehellään ja toisaalta vastaavasti asianomistajalla on oikeus saada käytettäväkseen jäljennös tutkintapöytäkirjasta niin pian kuin pöytäkirja on valmistunut. Ks. myös oikeuskanslerin kertomuksessa v. 1967 s. 35—36 selostettu tapaus.

⁵² *Granfelt* mt. s. 44—45 katsoo, että asiallinen vastuu vangitsemisesta tällöin edelleen jää kysymyksessä olevalle hallintoviranomaiselle. Samoin *Tirkkonen* mt. s. 32 aliv. 34. Vrt. *Majanen* mt. s. 148: »Tuomioistuin tuskin kuitenkaan voi vapautua vastuusta tällä perusteella.»

Granfelt käsittelee samassa jaksossa s. 43—44 myös sitä tilannetta, että vangitsemisasi on saatettu sellaisen tuomioistuimen käsiteltäväksi, joka ei ole toimivaltainen tutkimaan asianomaista syytejuttua.

tettava tuomioistuimelle luopuvansa syytteestä. Käsitykseni mukaan ilmoitus on tehtävä heti, jotta tuomioistuin tarvittaessa voisi ottaa väli-päätöksessä määrättyä aikaisemmin asian käsiteltäväkseen vangitsemisen kumoamista varten.⁵³

Vangittua koskevan syytejutun käsittelyä on pyritty nopeuttamaan myös RVA 26 §:n 3 momtiin sisältyvillä säännöksillä *enimmäislykkäys-ajoina*. Ne ovat raastuvanoikeudessa enintään 14 vuorokautta ja kihlakunnanoikeudessa enintään yksi kuukausi kerrallaan.⁵⁴

Alioikeuden on *lopullisessa päätöksessään* aina myös lausuttava, onko tuomittu edelleen pidettävä vangittuna.⁵⁵ Kysymykseen voi tulla myös, että siihen asti vapaalla jalalla ollut syytetty vangitaan rangaistustuomion yhteydessä. Jos tuomioistuin antaa syytejutussa vapauttavan päätöksen, sen on samalla määrättävä vangittuna oleva vastaaja laskettavaksi vapaalle jalalle, sikäli kuin häntä ei muusta syystä ole pidettävä edelleen vangittuna.⁵⁶ RVA 31 §:n 2 mom:n mukaan alioikeudella on valta poikkeustapauksissa määrätä, että vangittu on pidettävä vankilassa siihen asti, kunnes alioikeuden tuomio saa lainvoiman tai hovioikeus toisin määrää.⁵⁷ Syytejutun tullessa muutoksenhakuteitse ylemmän tuomioistuimen käsiteltäväksi siirtyy vangitsemistoimivalta muutoksenhakutuomioistuimelle. Rangaistustuomiossa tuomioistuimen on RL 3:11:n mukaisesti myös määrättävä, että rangaistuksesta on vähennettävä edeltänyt sessuaalinen vapaudenriisto aika.

Hallinnollisen viranomaisen vangitsemispäätökseen *ei voi hakea muutosta* muutoksenhausta hallintoasioissa 24.3.1950 annetun lain mukaisin hallintovalituksin.⁵⁸ Sitä vastoin viranomaisen menettelyn laillisuus voi-

⁵³ Näissä tilanteissa saattaisi kysymykseen tulla se, että vangitsemisesta päättänyt hallintoviranomainen tai tuomioistuin saattaa syyttämiskäytön kan-teluteitse ylemmän syyttäjän harkittavaksi.

⁵⁴ Poikkeuksen muodostavat tapaukset, joissa vangittuna oleva syytetty on määrätty mielentilatutkimukseen. Ks. tästä OK 17:45 sekä MielisairasL 33—34 § laissa 23.6.1977/521 ja -A 23.12.1977/1044, 15—17 §.

⁵⁵ Rangaistustuomion yhteydessä tapahtuvasta vangitsemisesta ks. myös *Tauno Ellilä*: Oikeudenkäynti ja täytäntöönpano, 2. painos, Porvoo 1965, s. 212—215.

⁵⁶ Tämä johtuu siitä, että henkilö voi olla moninkertaisesti vangittuna. Sil-loin hän pääsee vapaaksi vasta, kun kaikki vangitsemiset on kumottu.

⁵⁷ Säännöstä sovellettaaneen nykyisin aniharvoin. PKLE ei sisällä vastaavaa säännöstä.

⁵⁸ *Tirkkonen* mt. s. 29.

daan hallintokanteluiin saattaa valvontaviranomaisen tutkittavaksi. Tuomioistuimen vangitsemispäätöksestä vangitulla RVA 30 §:n mukaan on valta tehdä *prosessuaalinen kantelu* oikeusastejärjestyksessä seuraavaksi ylemmälle tuomioistuimelle.

Langettavan tuomion yhteydessä vangittu *passitetaan lääninvankilaan* sovittamaan rangaistustaan, jos hän tyytyy tuomioon siltä osin kuin hänet on tuomittu vankeusrangaistukseen, ja muussa tapauksessa säilytettäväksi siellä, kunnes hänestä toisin määrätään. Vangitulla on mahdollisuus RTA 2 luv. 1 §:n 2 mom:n ja vankeusrangaistuksen täytäntöönpanosta 13.6.1975 annetun asetuksen 6 §:n mukaisessa järjestyksessä *tyytyä tuomioonsa vankeusrangaistuksen osalta*, jolloin hänen asemansa muuttuu tutkintavangista rangaistusvangiksi. Mahdollista myös on, että vankeusrangaistusta suorittava samalla on muusta syystä vangittuna, jolloin hän on yhtä aikaa sekä vankeus- että tutkintavanki.⁵⁹ Sellainen vankeusrangaistukseen tuomittu, joka on vangittuna, ei voi saada lykkäystä rangaistuksen täytäntöönpanoon (RTA 2 luv. 1 d §:n 2 mom.).

Tutkintavanki on yleensä passitettava *lääninvankilaan* siellä säilytettäväksi. Vaihtoehtoisesti tulee säilytyspaikkana kysymykseen oikeusministeriön tutkintavankien säilyttämistä varten hyväksymä, aikaisemmin kaupunginvankilana toiminut *poliisivankila*. Rikostutkinnallisten syiden välttämättä vaatiessa saadaan vangittua kuitenkin pitää muussakin pitempiaikaista säilytystä varten soveliaassa poliisivankilassa siihen asti, kunnes tuomioistuin ottaa asian tutkittavakseen.⁶⁰ Vangitsemisesta päätäneen viranomaisen on vangitun kuljetuksesta huolehtiva poliisi- tai vankilaviranomaista varten sekä vankilanjohtajaa varten laadittava *vankipassi*.⁶¹ Rangaistustuomion yhteydessä päätetyn vangitsemisen johdosta laadittu vankipassi on samalla väliaikainen täytäntöönpanokirja,

⁵⁹ Ks. tästä TVL 18 §.

⁶⁰ Ks. TVL 1 § laissa 30.3.1978/231. Mielestäni tutkintavankia tulisi voida myös alioikeuskäsittelyn aikana säilyttää muussakin tähän tarkoitukseen soveltuvassa, ministeriön hyväksymässä poliisivankilassa kuin sellaisessa, joka aikaisemmin on ollut kaupunginvankila. Lailla 23.4.1976/346 on aikaisemmat kaupunginvankilat lakkautettu 1.4.1978 alkaen.

STL 45 §:stä ilmenee, että sotilasrikoksesta vangittua sotilashenkilöä yleensä on säilytettävä päävartiossa.

⁶¹ Vankipassista ks. VanginkuljetusA 4 § ja VHA 6 §. Passittavien viranomaisten on pidettävä passituksista luetteloa, VanginkuljetusA 18 §.

minkä vuoksi siihen merkitään vankeusrangaistuksen täytäntöönpanosta annetun asetuksen 2 a §:ssä (3. 12. 1976/946) määrättyt tiedot.

Tutkintavangin käsittelyä koskevat säännökset sisältyvät TVL:iin.⁶² Perussäännös tutkintavangin käsittelystä on lain 2 §:ssä ja kuuluu seuraavasti: »Tutkintavangin vapautta on rajoitettava vain siinä määrin kuin vangitsemisen tarkoitus sekä vankilassa pitämisen varmuus ja järjestyksen säilyminen edellyttävät.» Lain 6 §:ssä säädetään, että tutkintavankia on yleensä säilytettävä erillään rangaistusvangeista ja mahdollisuuksien mukaan yksinäishuoneessa. Lain 11 §:stä ilmenee, ettei tutkintavangilla ole työpakkoa. Jos hän kuitenkin haluaa tehdä työtä, siihen on mahdollisuuksien mukaan varattava tilaisuus.⁶³ Tutkintavangilla on mahdollisuus saada poistumislupa (»vankiloma») vain poikkeustapauksissa, joista säädetään 3 §:ssä.⁶⁴ Tutkintavangilla on ehdoton oikeus pitää yhteyttä oikeudenkäyntiavustajansa kanssa; lain 12 §:n mukaan yhteydenpitoa saadaan valvoa vain erityisistä syistä. Tutkintavankiin ei voida kohdistaa RTA 2 luv. 10 §:ssä säänneltyjä rangaistusvangille määrättäviä kurinpitörangaistuksia.⁶⁵ Tutkintavankeuslain 15 §:ssä on tutkintavangin kahlehtimisesta annettu samansisältöiset säännökset kuin rangaistusvangista RTA 2 luv. 11 §:ssä.

Poliisiviranomaiset ja vankilaviranomaiset ovat kritisoineet eräitä tutkintavankeuslain säännöksiä. Vangin tapaamisoikeutta koskevan 13 §:n 3 mom:n säännöksiä on pidetty liian väljinä ja tulokinnanvaraisina siltä osin, missä määrin tapaamisoikeutta voidaan rajoittaa 2 §:n yleissäännöksen perusteella. Lain 15 §:n mukaan tutkintavankia ei milloinkaan saa tuoda käsirautoissa tuomioistuimen eteen. Tätä on pidetty liian ehdottomana määräyksenä silloin, kun karkaamisvaara on huomattava. On myös esitetty, että rangaistustuomion yhteydessä vangittu tai edelleen vangit-

⁶² Lain 19 §:n mukaan TVL:n säännöksiä on soveltuvin osin sovellettava myös pidätettyihin. Sisäasiainministeriö oli 24. 1. 1972 poliisin käskylehdessä n:o 1/1972 antanut yksityiskohtaiset määräykset pidätettyjen käsittelystä. Tätä kirjoitettaessa ministeriössä on valmisteltavana tämän ohjeiston uusiminen, joka eräiltä kohdin on tullut välttämättömäksi TVL:n säätämisen johdosta.

Tutkintavankeuslaista ks. HE n:o 239/1972 vp. eli ns. RTA-paketti s. 39—44.

⁶³ Käytännössä tämän järjestäminen on monissa vankiloissa osoittautunut vaikeaksi.

⁶⁴ Vrt. rangaistusvankien ns. vankilomia koskevaa säännöstä RTA 2:3b.

⁶⁵ Vankilaviranomaiset ovat arvostelleet tätä. Käytännössä eristysluoneessa on jouduttu pitämään itsensä huumanneita tutkintavankejakin siksi, kunnes he ovat selvinneet.

tuna pidettäväksi määrätty tutkintavanki joissakin suhteissa tulisi jo rinnastaa rangaistusvankiin.⁶⁶

VII. Lopuksi tarkastelen *vangitsemismenettelyä de lege ferenda*. Esi-tykseni perustuu esitutkintatyöryhmän ehdotukseen, sellaisena kuin se on vuoden 1979 lopussa. Vangitsemista koskevat säännökset tulisivat ehdo-
tuksen mukaan sisältymään pakkokeinoista rikosasioissa annettavan lain 1 lukuun.⁶⁷ Edellä IV jaksossa olen jo maininnut siitä nykytilanteeseen verrattuna merkittävästä muutoksesta, että vangitsemistoimivalta tulisi olemaan pelkästään tuomioistuimella (PKLE 1 luvun 14 §). Alioikeus voisi käsitellä vangitsemisasi-*aa yhden miehen tuomioistuimena*. Istunto voitaisiin pitää myös muuna aikana ja muussa paikassa, esimerkiksi poliisiasemalla, kuin alioikeuden normaali istunto. Poikkeuksellisesti voisi kysymykseen tulla se, että vangitsemiskäsittely pidettäisiin lauantaina tai sunnuntaina, vaikkakin jäljempänä selostettavat määräaika-säännökset on kirjoitettu siten, ettei tämä yleensä tulisi olemaan tarpeen.

Oikeudenkäymiskaaren 10 lukuun ehdotetaan lisättäväksi uusi 25 a §, jossa säädettäisiin oikeuspaikasta pakkokeinojen käyttämistä koskevassa asiassa. *Laillinen forum* olisi pääsääntöisesti se tuomioistuin, joka on toimivaltainen tutkimaan kysymyksessä olevaa rikosta koskevan syytteen, tavallisimmin rikoksen tekopaikan alioikeus (*forum delicti*, OK 10: 21).⁶⁸ Pidätetyn vangitsemista koskeva asia voitaisiin tutkia vaihtoehtoisesti myös pidättämispaikkakunnan tuomioistuimessa. Viimeksi mainittu saat-taisi käytännössä tulla kysymykseen silloin, kun pidätetyn kuljettaminen tekopaikan tuomioistuimeen veisi niin paljon aikaa, ettei vangitsemis-
vaatimusta ehdittäisi ottaa käsiteltäväksi määräaika-*kojen puitteissa*. Myös

⁶⁶ Esimerkkinä mainittakoon kansaneläkkeen maksamisen keskeyttämistä koskevat säännökset KEL 42 §:ssä verr. KEA 62 §:ään.

⁶⁷ Vrt. myös OM lains.os:n julkaisu n:o 3/1973 s. 75—89 olevat perustelut ja lakitekstiehdotus s. 148—155. Esitutkintatyöryhmä on tehnyt näihin useita muutoksia, joiden johdosta pykälänumerointikin on muuttunut.

Ehdotettu vangitsemisjärjestelmä vastaa sisällöltään Ruotsissa voimassa ole-
vaa vangitsemisäännöstöä, ks. Ruotsin OK 24 luku. Kirjallisuudesta mainitta-
koon *Dillén: Föreläsningar i straffprocessrätt*, Falun 1947, s. 141—186; *Gärde—
Engströmer—Strandberg—Söderlund: Nya rättegångsbalken. Med kommentar*,
Stockholm 1949, s. 316—341; *Olivecrona: Rättegången i brottmål enligt RB*, 3. uppl,
Lund 1968, s. 218—230.

⁶⁸ Oikeuspaikasta rikosjutuissa ks. *Tirkkonen: Rikosprosessioikeus I* s. 191—
217.

sellaisissa tapauksissa, joissa sama henkilö on syyllistynyt rikoksiin usean tuomioistuimen tuomiopiirissä, saattaisi olla käytännöllistä käsitellä kaikki vangitsemisvaatimukset jossakin näistä tuomioistuimista. Jos vangitsemisesta päättäisi eri tuomioistuin kuin missä syyte asianomaisesta rikoksesta tulee nostettavaksi, ensiksi mainittu tuomioistuin olisi velvollinen ilmoittamaan vangitsemisesta jälkimmäiselle vireilläolovaikutuksen säilyttämiseksi (PKLE 1 luvun 23 §).

Vangitsemisvaatimuksen tekisi normaalisti pidättämiseen oikeutettu virkamies (15 §). Pidättämiseen oikeutettuja olisivat ehdotuksen mukaan poliisipäällystään kuuluva esitutkinnan johtaja, muu päällystään kuuluva poliisimies tai syyttäjä (6 §:n 1 mom.). Käytännössä jäänevät harvinaisiksi tapaukset, joissa syyttäjä esittää vangitsemisvaatimuksen ennen syytejutun vireilletuloa. Lakiehdotuksen perusteluissa lausutaan kuitenkin nimenomaan, että syyttäjällä aina on valta olla saapuvilla vangitsemisvaatimusta käsiteltäessä. Suurissa ja vaikeissa jutuissa tätä mielestäni voidaan suositella. Syytteen ollessa vireillä tuomioistuin saisi päättää vangitsemisesta myös asianomistajan vaatimuksesta tai omasta aloitteestaan. Ennen jutun vireilletuloa asianomistajan olisi siis käännyttävä esitutkinnan johtajan tai, jos asia on syyttäjän harkittavana, hänen puoleensa.

Esitutkintapaketin kiistanalaisimpia kysymyksiä on ollut *pidättämisaajan enimmäispituus* eli toisin sanottuna se, missä ajassa pidätettyä koskeva vangitsemisvaatimus on toimitettava tuomioistuimen kansliaan. Alunperin esitutkintapakettissa ehdotettiin, että tämän olisi tullut tapahtua *kolmen vuorokauden kuluessa* eli samassa ajassa, mikä nykyisinkin on varsinainen pidätysaika. Pidättämisviranomaisella ei olisi ollut valtaa jatkaa pidättämisaikaa millään perusteilla. Sisäasiainministeriö ja poliisia edustavat lausunnonantajat arvostelivat ankarasti ehdotusta ja katsoivat ehdotetun enimmäispidättämisaajan liian lyhyeksi erityisesti liiga-, sarja- ja ammattirikollisuuden sekä suurten taloudellisten rikosten tutkinnassa.⁶⁹

Esitutkintapaketin tarkistamistyöryhmä on ehdotuksessaan pysyttänyt normaalin pidätysajan kolmena päivänä (PKLE 1 luvun 16 §). Paina-

⁶⁹ Ks. OM lains.os:n julkaisu n:o 2/1974 s. 60—63. Myös oikeuskansleri ylimpänä syyttäjänä kritisoi pidätysajan lyhentämistä.

Esitutkintatyöryhmä on pyrkinyt löytämään hyväksyttävän kompromissin. Nähtäväksi jää, tuleeko tähän säännöstöön muutoksia lakiluonnoksen myöhemmissä käsittelyvaiheissa.

vien rikostutkinnallisten syiden vaatiessa pidättämisaika voisi kuitenkin olla *enintään viikon mittainen*: »Milloin vangitsemisen edellytyksiä ei tämän määräajan (so. kolmen päivän pidätysajan) kuluessa ole vielä täysin selvitetty, mutta rikoksesta epäillyn pitäminen edelleen pidätettynä on rikostutkinnallisista syistä erittäin tärkeätä, saadaan vaatimus toimittaa tuomioistuimelle viimeistään seitsemäntenä päivänä.» Aikaa saataisiin jatkaa myös *ns. matkapäivillä* eli pidätetyn kuljetukseen käytetyllä ajalla. Kuljetusaika otettaisiin laskennallisista syistä huomioon siten, että se siirtäisi pidättämisaajan alkamishetkeä, enintään kuitenkin 24 tunnilla. Pidätysaikaan sovellettaisiin 25. 4. 1930 annettua lakia säädettyjen määräaikain laskemisesta. Jos määräaika päättyisi arkilauantaina tai pyhäpäivänä, hakemuksen saisi siten toimittaa tuomioistuimen kansliaan vielä seuraavana maanantaina. Sen varalta, että tuomioistuimen kanslia sijaitsee etäällä esitutinnan suorituspaikkakunnalta, ehdotetaan sellaista järjestelyä, että vangitsemisvaatimuksesta saataisiin ilmoittaa tuomioistuimelle esimerkiksi puhelimitse, jolloin riittäisi, että kirjallinen vangitsemisvaatimus *lähetettäisiin* määräajan kuluessa tuomioistuimelle todisteellisesti (kirjatussa kirjeessä tms.). Kiireellisissä tapauksissa voitaisiin käytännössä menetellä esimerkiksi sillä tavoin, että esitutinnan johtaja toimittaisi vangitsemisvaatimuksen tuomioistuimen kansliaan jonkun alaisensa poliisimiehen poliisiautolla kuljettamana. Tarkoituksena on, että vangitsemisvaatimus laadittaisiin lomakkeelle.

VIII. Pakkokeinolakiehdotuksen mukaan *tuomioistuimen olisi otettava vangitsemisvaatimus käsiteltäväkseen viipymättä* sen saavuttua kansliaan. Pidätettynä olevaa koskevan vangitsemisvaatimuksen käsittelyn tulisi tapahtua *viimeistään kolmantena päivänä* vaatimuksen tekemisestä. Jos vangitsemisvaatimuksen aiheuttanutta rikosta koskeva syyte pidätettynä olevaa vastaan määrättäisiin käsiteltäväksi *seitsemän päivän kuluessa* vangitsemisvaatimuksen tekemisestä, se saataisiin käsitellä syytejutun yhteydessä (PKLE 1 luvun 17 §). Prosessuaalinen *kuulemisperiaate* otettaisiin huomioon siten, että vangitsemisvaatimuksen käsittelyssä olisi aina kuultava pidätettynä olevaa vangittavaksi vaadittua ja että hänen avustajalleen myös olisi yleensä varattava tilaisuus olla saapuvilla (18 §). Poissa-olevana henkilö voitaisiin määrätä vangittavaksi vain siinä tapauksessa, että hänen olinpaikkansa on tuntematon tai hän ei ole maassa tahi hän jää laillisetta esteettä saapumatta tuomioistuimeen, johon hänet on kutsuttu henkilökohtaisesti vastaamaan (19 §).

Vangitsemisvaatimusta koskeva asia olisi yleensä ratkaistava samassa käsittelyssä. Asian käsittely saataisiin *lykätä* vain erityisistä syistä ja silloinkin enintään kolmella päivällä (20 §). Vangitsemisasiassa on tarkoitus käsitellä vain sitä kysymystä, ovatko riittävät vangitsemisen edellytykset olemassa. Vangitsemiskäsittely ei saisi muodostua jonkinlaiseksi syytejutun ennakko-oikeudenkäynniksi. Tämän estämiseksi *todistelua* on pyritty rajoittamaan siten, että vangitsemisasiassa yleensä ratkaistaisiin vangitsemisvaatimuksen ja sitä tukevien tutkinta-asiakirjojen sekä asianosaisten lausumien perusteella. Muuta selvitystä ei saataisi esittää, esimerkiksi kuulustuttamalla todistajia, ellei tuomioistuimien erityisistä syistä katsoisi sitä tarpeelliseksi (18 §:n 3 mom.).

Jos tuomioistuin hyväksyy vangitsemisvaatimuksen, sen tulisi tehdä lyhyesti perusteltu *vangitsemispäätös* (21 §). Tähänkin tarkoitukseen tul-taneen suunnittelemaan erityinen lomake. Samalla tuomioistuimen olisi *määrättävä päivä*, jolloin vangittua koskeva syytejuttu viimeistään on otettava käsiteltäväksi (22 §). Käsittelypäivän määrittämisen osalta lakiin ei tul-taisi ottamaan sellaisia nimenomaisia määräaikoja kuin nykyisessä RVA 26 §:ssä, vaan aika voit-taisiin määrätä vapaammin ottamalla huo-mioon jutun laatu ja laajuus. Mietinnön perusteluissa on arveltu, ehkä liian optimistisesti, että viikon pituinen aika normaalisti riittäisi. Jos tuo-mioistuimen määräämä aika osoittautuisi riittämättömäksi, tuomioistuin voisi esitutkiminnan johtajan tai syyttäjän tekemästä pyynnöstä *pidentää* sitä. Toisaalta vangitun oikeusturvasta on pyritty huolehtimaan ehdot-tamalla säädettäväksi, että vangitulla olisi oikeus saada vangitsemiskysy-mys *kahden viikon väliajoin* uudelleen tuomioistuimen käsiteltäväksi, mikäli nimittäin syytejutun käsittelyn aloittamiselle määrätty aika olisi kahta viikkoa pitempi (24 §). Vangitulla olisi edelleen, siten kuin nykyi-sin RVA 30 §:ssä säädetään, oikeus myös *kannella* vangitsemisesta määrä-ajasta riippumatta (29 §).

Vangittua koskevan syytejutun käsittelyn *enimmäislykkäysajat* ehdo-tetaan yhtenäistettäväksi. OK 16 luvun 4 §:ään tehtävän muutoksen mu-kaan vangittua koskevaa juttua ei saataisi *lykätä kahta viikkoa* pitem-mäksi ajaksi, paitsi jos se olisi tarpeen vastaajan mielentilan tutkimista varten.

Pidätysaikojen lyhentämisestä tulisi käsitykseni mukaan aiheutumaan, että vangitsemisen edellytyksiä koskeva todennäköisyyskynnys tulisi käy-tännössä jonkin verran alenemaan. Tämän johdosta saattaisi nykyistä useammin syntyä sellainen tilanne, ettei syyttäjä katso olevan riittäviä

perusteita asettaa syytteeseen vangituksi määrättyä rikoksesta epäiltyä.⁷⁰ Syyttäjä joutuisi ehkä nykyistä vaikeampaan ristiriitatilanteeseen, kun vangitsemispäätös olisi tehty tuomioistuimen arvovallalla. Mielestäni on korostettava, että tämä ei sinänsä vähennä syyttäjälle kuuluvaa syyteharkintavaltaa ja -velvollisuutta. Selostetun tilanteen varalta PKLE 1 lukuun on ehdotettu otettavaksi erityinen pykälä (25 §), jossa säädettäisiin seuraavaa: »Jos syytettä ei ole esitetty tuomioistuimen määräämässä ajassa eikä pyyntöä ajan pidentämisestä ole tehty, tuomioistuimen on kumottava vangitsemispäätös.»

Vallitsevan poliisikäytännön mukaan rikoksesta epäilty tavallisesti julistetaan vangituksi vasta esitutkinnan tultua loppuun suoritetuksi tai tutkinnan ollessa ainakin loppuvaiheessa. Pidätysaikojen lyhentämisestä tulee välttämättömyydellä seuraamaan, että *tutkintaa nykyistä useammin joudutaan jatkamaan epäillyn ollessa jo vangittuna*.⁷¹ Tämä tulee heijastumaan myös vangittujen säilyttämiseen. Nykyään poliisiviranomaisenkin vangituksi julistama henkilö miltei poikkeuksetta heti passitetaan läänivankilaan, vaikka TVL 1 §:n mukaan vangittua saadaan säilyttää poliisivankilassa aina siihen asti, kunnes tuomioistuin ottaa asian tutkittavakseen. Tulevaisuudessa jouduttaneen huomattavasti nykyistä useammin säilyttämään vangittuja poliisivankilassa.⁷²

Jonkin verran ongelmalliseksi on osoittautunut se, miten säädettävässä laissa tulisi järjestää *vangitsemisvaatimuksen käsittelyn julkisuus*. Oikeudenkäynti on pääsääntöisesti julkinen. Esitutkinta sitä vastoin on salaista.⁷³ Esitutkintapakettiin sisältyy ehdotus uuden 5 momentin lisäämisestä oikeudenkäytön julkisuudesta 5. 2. 1926 annetun lain 1 §:ään, jossa kysymys esitetään järjestettäväksi seuraavasti: Vangitsemisvaatimusta

⁷⁰ Viittaan myös edellä IV jaksossa olevaan esitykseeni.

⁷¹ Esitutkintatyöryhmä korostaa tätä seikkaa vangitsemista koskevissa yleisperusteluissaan.

⁷² Tällöinkin vangitun käsittelyssä on soveltuvin osin sovellettava TVL:n säännöksiä.

⁷³ Ks. esim. *Tirkkonen: Rikosprosessioikeus* II s. 344. Yleisten asiakirjain julkisuudesta 9. 2. 1951 annetun lain 4 §:n mukaan esitutkinta-asiakirjat eivät ole julkisia, ennen kuin asia on ollut ensi kertaa esillä oikeudessa tai jätetty sikseen. Tämän säännöksen on katsottu koskevan *yleisöjulkisuutta*. *Asianosaisjulkisuuden* osalta käytäntö on sellainen, että asianosaisilla on oikeus saada jäljennös tutkintapöytäkirjasta niin pian kuin se on valmistunut, ks. myös OK:n kertomus 1967 s. 35—36. Näin on tarkoitus nimenomaan säätää esitutkintalain 42 §:n 1 mom:ssa. Siinä säädettäisiin lisäksi, että asianosaisella on oikeus saada

koskevan asian käsittely olisi pääsääntöisesti julkinen. Käsittely olisi kuitenkin toimitettava suljetuin ovin, jos vangittavaksi vaadittu sitä pyytää tai tuomioistuin katsoo käsittelyn julkisuudesta voivan aiheutua haittaa rikoksen selvittämiseksi. Jälkimmäisellä perusteella tuomioistuin voisi määrätä asian käsiteltäväksi suljetuin ovin joko vangitsemisvaatimuksen esittäjän pyynnöstä tai oma-aloitteisestikin. Kahdeksaatoista vuotta nuoremman henkilön vangitsemista koskeva asia olisi aina käsiteltävä suljetuin ovin.

jäljennös esitutkinnassa laaditusta asiakirjasta tai talletteesta jo tutkinnan kestäessä, jos se voisi tapahtua haitatta.

Hallinnollisessa järjestyksessä annettu poliisin käskylehti n:o 2/1970 sisältää ohjeet rikostutkintaan liittyvien tietojen antamisesta julkisuuteen.

Huumaantuneena ajaminen, lääkeaineiden käyttö ja tahallisuusvaatimus

Lainsäädäntöneuvos Antero Kantola

1. Tahallisuudesta yleensä

Suomen rikoslaissa ei määritellä tahallisuutta tai tuottamusta. Rikoksesta rangaistaan kuitenkin vain, jos se voidaan lukea tekijälleen syyksi joko tahallisuudesta tai tuottamuksellisesta. Laki ei aina sisällä mainintaa siitä, kumpaa syyksiluettavuuden muotoa kukin rikostunnusmerkistö edellyttää. Vallitseva käsitys rikosoikeudessamme on, että teko rangaistaan vain tahallisuudesta, jollei poikkeuksellisesti ole säädetty, että se on myös tuottamuksellisesta rangaistava.¹ Eräiden maiden rikoslaissa on tämänsisältöinen säännös² ja joissakin maissa tahallisuus ja tuottamus on nimenomaisesti rikoslaissa määritelty.³

Tahallisuusvaatimus sisältyy rikoksen subjektiiviseen puoleen. Sen lisäksi, että teon tulee olla tekijälleen tahallisuudesta syyksiluettava, edellytetään pääsääntöisesti, että tahallisuuden tulee kaikissa rikosoikeudellisesti merkityksellisissä kohdissa ulottua teon objektiiviseen puoleen. Subjektiivisen ja objektiivisen puolen tulee peittää toisensa (peittämisperiaate).⁴ Rikoksentekijällä on oltava teon hetkellä oikea käsitys teon koh-

¹ Ks. Forsman, 169, Serlachius, 129 s., Honkasalo, 122 s., Honkasalo—Ellilä, 75 ss., Ellilä, 68 s., Anttila—Heinonen, 101 s. ja Vikatmaa, 96.

² Ruotsin BrB 1:2, ks. Beckman ym., 23 ss. ja Strahl, 1976, 89, Tanskan rikoslaki § 19, ks. Hurwitz, 314, Norjan rikoslaki § 40, ks. Andenaes, 207 s. ja 225, Saksan liittotasavallan rikoslaki § 15, ks. Schönke—Schröder, 190.

³ Saksan demokraattisen tasavallan rikoslaki §§ 6—7 sekä Itävallan rikoslaki §§ 5—6.

⁴ Ks. Honkasalo—Ellilä, 114, Jareborg, 4 ja Strahl, 1976, 119 ss. Rikoslaki

teesta, rangaistavuuteen vaikuttavista seikoista ja teon aiheuttamasta vaarasta tai vahingosta.⁵ Tahallisuuteen kuuluu tietoisuus teon yleisestä yhteiskunnan- ja oikeudenvastaisuudesta, mutta ei sitä vastoin sen rangaistavuudesta tai yksityiskohtaisista tunnusmerkistötekijöistä.⁶

Erehdys voi poistaa tekijän tahallisuuden, vaikka teko muutoin olisi-kin oikeudenvastainen. Tosiasiaerehdys poistaa tahallisuuden, jos tekijä on erehtynyt jostakin asiaan olennaisesti vaikuttavasta seikasta. Tekijän erehtyminen teon rangaistavuudesta tai hänen laintuntemattomuutensa ei yleensä poista rangaistavuutta, mutta saattaa aiheuttaa sen poikkeustapauksissa, jos tekijä toimii anteeksiannettavan erehdyksen vallassa. Rankaisemiseen ei vaadita yksityiskohtaista tietoa rikostunnusmerkistöstä tai siitä, minkälaisen rangaistuksen tuomioistuin teosta määrää. Sekä tosiasiarehdyksen että oikeuserehdyksen vallitessa voidaan tekijää rangaista tuottamuksellisesta teosta, jos teko on myös tuottamuksellisessa muodossa rangaistava.⁷

2. Päihtymyksen merkitys

Alkoholin tai muun huumausaineen aiheuttamalla päihtymyksellä saattaa olla merkitystä paitsi syyksiluettavuutta, myös rikoksentehtäjän syyntakeisuutta arvosteltaessa. Mikäli alkoholi tai huumausaine on aiheuttanut tekijässä sellaisen sielullisen sekavuustilan, että se on poistanut henkilöltä kyvyn käsittää tekonsa ja sen seuraukset, se on katsottava syyntakeettomuustilaksi ja henkilö on jätettävä täyttä ymmärrystä vailla olevana rankaisematta (RL 3:3⁸). Määrätyin edellytyksin voidaan rangaistus tuomita myös alennettuna, jos henkilön harkitaan olleen täyttä ymmärrystä vailla (RL 3:4¹). Rangaistuksesta vapautuminen tai sen alentaminen edellyttää, että henkilö on joutunut päihtymystilaan ilman omaa syytään. Näin voi olla esimerkiksi silloin, kun henkilö on nauttinut alkoholia tai muuta huumausainetta tietämättään tai erehdyksessä sitä

ei tunne syyllisyydestä riippumatonta vastuuta, kun taas erikoisrikosoikeudessa kysymys on tulkinnanvarainen, ks. *Thornstedt*, 1952, 104.

⁵ Ks. *Anttila—Heinonen*, 97 ja *Honkasalo—Ellilä*, 98 ss.

⁶ *Honkasalo—Ellilä*, 106 ss. ja *Serlachius*, 138.

⁷ *Anttila—Heinonen*, 103 s. Erehdyksestä laajalti ks. *Vikatmaa*.

⁸ *Forsman*, 71, *Serlachius*, 126 s., *Honkasalo—Ellilä*, 41 s. Ks. myös *Kom.* 1976: 72, 115.

muuksi aineeksi luullen taikka tuntematta aineen vaikutuksia.⁹ Päihtymystä, johon rikoksentekijä on itsensä saattanut, ei rikoslain 3 luvun 4 §:n 2 momentin mukaan yksinään katsota rikosoikeudellista vastuuta alentavaksi.¹⁰

Edellä lausuttu on voimassa yleisesti kaikkiin rikoksiin nähden. Liikennejuopumusta koskevilla rangaistussäännöksissä (RL 23 luku) päihtymyksellä on erityisasema sen vuoksi, että se kuuluu suoranaisesti rikoksen tunnusmerkistöön ja leon olemukseen.

3. Minkälaista tahallisuutta RL 23:3 edellyttää

Huumaantuneena ajamisesta tuomitaan rangaistukseen se, joka kuljettaa moottorikäyttöistä ajoneuvoa muun huumaavan aineen kuin alkoholin vaikutuksen alaisena tai alkoholin ja muun huumaavan aineen yhteisvaikutuksen alaisena niin, että hänen kykynsä virheettömiin suorituksiin on huonontunut. Huumaavalla aineella tarkoitetaan myös suorituskykyyn vaikuttavaa lääkettä (RL 23:3). Toisin kuin rattijuopumuksessa rangaistavuus ei perustu langettaviin promillerajoihin vaan kielletyn aineen vaikutuksen alaisuuteen, niin kuin aiemmin oli laita rattijuopumussäännöksessäkin (TLL 143/57 § 8).

Rangaistussäännöksessä ei lausuta mitään tahallisuudesta tai tuottamuksesta. Yleisen säännön mukaan on lähdettävä siitä, että rikos on rangaistava vain tahallisenä.

3.1. Kuljettaminen

Objektiivisessa suhteessa kuljettamisella tarkoitetaan periaatteessa sitä, että henkilö on saanut ajoneuvon kulkemaan tai hän sen liikkuessa ainakin osaltaan huolehtii ajoneuvon ohjaamisesta.¹¹ Kuljettamiseen si-

⁹ Honkasalo—Ellilä, 41, Anttila—Heinonen, 110.

¹⁰ Vrt. BrB 1:22. Tulkinnanvaraisena on pidetty, voidaanko itse hankittu päihtymys ottaa huomioon RL 3 luvun 3 §:n tarkoittamana syyntakeisuuden poistavana tekijänä, koska nimenomainen säännös koskee vain RL 3 luvun 4 §:ssä mainittuja tapauksia. Oikeuskäytännössä ei liene tapauksia, joissa rikoksentekijä olisi päihtymystilan vuoksi vapautettu rangaistuksesta. Ks. Honkasalo—Ellilä, 43 s.

¹¹ Ellilä, 113, Thornstedt, 1954, 148, Strahl, 1960, 285, Fredrikson, 130 ss. ja siinä mainitut oikeustapaukset.

sältyy puhtaasti kielellisesti ajatus tahallisuudesta toiminnasta, tietty finaalin sisältö, jonka mukaan olisi luonnotonta katsoa kuljettamiseksi se, että joku varomattomuudesta tai ilman tuottamusta saa ajoneuvon liikkeelle.¹² Oikeuskäytännössä on kuljettamiseksi katsottu tällainenkin toiminta.¹³

3.2. Huumaavan aineen vaikutuksen alaisuus

Vaikeampi on kysymys siitä, minkälaista tahallisuutta (tai tuottamusta) kuljettajalta edellytetään huumaavan aineen vaikutuksen alaisuuden (päihtymyksen) suhteen. Peittämisperiaatteen mukaan tahallisuuden tulee ulottua rikoksen objektiiviseen puoleen kokonaisuudessaan. Jos henkilöltä puuttuu tahallisuus sen suhteen, että hän ei lainkaan tiedä nauttineensa huumaavaa ainetta taikka tunne sen vaikutusta itsessään, on vaikeata perustella rikosoikeudellisen vastuun syntymistä.¹⁴ Erityisen vaikeasti arvosteltava on kysymys lääkeaineen käyttäjien kohdalla. Lääkeaineiden käyttäminen sairauksien hoitokeinona kuuluu olennaisena osana normaaliin ihmiselämään, minkä vuoksi on yleensä vaikeata kuvitella tällaisen hoidon liikenteessä ajoneuvoa kuljetettaessa perustavan rikosoikeudellista rangaistusvastuuta.¹⁵ Kuitenkin suorituskykyyn haitallisesti vaikuttavat lääkkeet mainitaan nimenomaisesti puheena olevassa rangaistussäännöksessä esimerkkinä huumaavista aineista.

Asiaa tarkastellaan seuraavassa oikeustapausten valossa. Käytettävissä on ainakin yksi kotimainen hovioikeuden ratkaisu ja useita tapauksia Ruotsin oikeuskäytännöstä, joita ongelman vastaavuuden perusteella voidaan pitää hyvin vertailukelpoisina Suomenkin oikeuden kannalta.

3.2.1. Oikeustapauksia

Helsingin HO 28. 12. 1972 (selostettu LM 1973, 458 s.): A oli kuljettanut autoa erilaisten rauhoitus- ja unilääkkeiden (mebumaali,

¹² *Thornstedt*, 1954, 148.

¹³ *Elülä*, 114 ss. ja siinä mainitut oikeustapaukset, erityisesti KKO 1954 II 59. Vrt. KKO 1972 II 59: henkilö oli ottanut auton luvottomasti käyttöönsä ja alkoholin vaikutuksen alaisena kuljettanut sitä auton moottoria käynnistämättä antamalla auton vieriä vaihteen ollessa vapaa-asennossa kadulla alamäessä. Ks. myös *Thornstedt*, 1954, 148, *Strahl*, 1960, 285 ja SvJT 1966 s. 22 (selostettu myöhemmin tässä kirjoituksessa).

¹⁴ Vrt. edellä s. 2 s. RL 3 luvun 3 ja 4 §:n kohdalla.

¹⁵ Ks. *Solarz*, 680 ss.

fenemaali, meprobaatti) yhdistyneen vaikutuksen alaisena seuraavaksi, että ajoneuvo oli törmännyt toiseen ajoneuvoon, jonka kuljettaja oli saanut ruumiinvammoja. RO oli tuominnut A:n yksin teoin tehdyistä moottoriajoneuvon kuljettamisesta huumausaineen vaikutuksen alaisena, varomattomuudesta liikenteessä ja ruumiinvamman tuottamuksesta.

HO hylkäsi syytteen moottoriajoneuvon kuljettamisesta huumausaineen vaikutuksen alaisena, koska — huolimatta siitä että A:n oli näytetty olleen sanottujen lääkeaineiden vaikutuksen alaisena — ei ollut näytetty A:n olleen tietoinen siitä, että hänen käyttämillään lääkkeillä oli huumausaineen vaikutus. A:n ei myöskään voitu katsoa käyttäneen mainittuja lääkkeitä siinä määrin, että hänen oli täytynyt olla selvillä sanotun lääkeaineiden vaikutuksenalaisuuden syntymisestä. Jutun näyttö ei myöskään antanut aihetta olettaa, että A ajonsa aikana olisi tuntenut olevansa mainitunlaisen vaikutuksen alainen.

Hovioikeus kiinnitti huomiota kuljettajan tahallisuuteen seuraavissa suhteissa: a) kuljettajan tietoisuuteen siitä, että hän nauttii lääkkeitä, joilla on huumausaineen vaikutus, b) kuljettajan tietoisuuteen siitä, että hän on nauttinut lääkkeitä niin paljon, että hänen on täytynyt olla selvillä vaikutuksen alaisuuden syntymisestä ja c) kuljettajan käsityksestä siitä, onko hän tuntenut olevansa ajon aikana sanottujen aineiden vaikutuksen alainen. Tahallisuuden puute edellä mainituissa suhteissa aiheutti sen, että HO hylkäsi syytteen huumausaineena ajamisesta.

NJA 1956 s. 66: A oli saanut vaimoltaan hermoja rauhoittavia tabletteja (isofen), joita hän oli nauttinut 4—5 kappaletta. Jonkin ajan kuluttua A oli lähtenyt ajamaan autolla, jolloin hän oli törmännyt pysäköityyn ajoneuvoon ja poistunut paikalta. Tablettien vaikutus oli sellainen, ettei A siinä tilassa kyennyt turvallisesti kuljettamaan ajoneuvoa. A kiisti syytteen rattijuopumuksesta (huumaantuneena ajamisesta) sillä perusteella, ettei hän tiennyt minkälaisista tableteista oli kysymys. Hän oli täysin tietämätön tablettien mahdollisesta vaikutuksesta ajokykyyn eikä hän myöskään ajon aikana ollut huomannut itsessään mitään haitallisia vaikutuksia. — KO ja HO tuomitsivat A:n rattijuopumuksesta katsoen, ettei tietämättömyys tablettien ominaisuuksista ja vaikutuksista voinut vapauttaa häntä vastuusta, koska hän olisi helposti kyennyt saamaan selville siitä, minkälaisia tabletteja hän nautti. A:n katsottiin menetelleen varomattomasti nauttiessaan sellaisen määrän tabletteja, joiden laadusta hän ei ollut tietoinen.

Korkein oikeus hylkäsi kuitenkin rattijuopumussyytteen katsoen, että A oli nauttinut tabletteja, joiden ominaisuuksista hän ei ollut

tietoinen, kiistattomasti hermojen rauhoittamiseen eikä päihtymistarkoituksessa. A ei ollut ajon aikana havainnut tablettien vaikuttaneen häneen päihdyttävästi eikä jutussa muutoinkaan ollut ilmennyt aihetta olettaa, että A olisi ajon aikana ollut tietoinen mahdollisuudesta, että tableteilla olisi voinut olla sellainen vaikutus, että A:n olisi pitänyt pidättäytyä ajamisesta.

Päätöksestä käy ilmi, että korkeimman oikeuden mielestä rattijuopumus on tahallinen rikos, joka edellyttää, että kuljettaja on tiennyt nauttineensa ainetta, jolla on päihdyttäviä ominaisuuksia. Päätöksestä ei sitä vastoin käy ilmi, että kuljettajalta edellytettäisiin tietoa siitä, että hän on nauttinut ainetta niin paljon kuin rangaistussäännös edellyttää vastuun syntymiseen.¹⁶

SvJT 1970 s. 81: A, joka oli käyttänyt valiumtabletteja parin vuoden ajan, oli nauttinut sanottuja tabletteja kolme kappaletta (normaali annostus 3 tablettia päivässä) hermojen rauhoittamiseen ja lähtenyt sitten ajamaan autolla. Ajo oli ollut epävarmaa ja A:n oli näytetty olleen tablettien nauttimisen johdosta sellaisessa tilassa, ettei hän kyennyt turvallisesti kuljettamaan ajoneuvoa. — RO tuomitsi A:n rattijuopumuksesta.

HO kuitenkin *hylkäsi* syytteen sillä perusteella, ettei A:lla ollut ollut tietoa siitä, että olisi sopimatonta kuljettaa ajoneuvoa valiumtablettien nauttimisen jälkeen (häntä ei ollut siitä varoitettu). A ei ollut tosin noudattanut annostusohjeita, vaan hän oli nauttinut koko päivän annoksen yhdellä kertaa. Yliannostuksella ei kuitenkaan katsottu olevan sellaista merkitystä, että A:n olisi sen vuoksi täytynyt havaita lääkkeellä olevan päihdyttävää vaikutusta. Muutoinkaan ei ollut käynyt ilmi, että A olisi ajon aikana havainnut tablettien vaikuttaneen häneen päihdyttävästi.

NJA 1961 B 33: A oli nauttinut resteniltabletteja (meprobamaatti) 6—8 kappaletta (normaaliannostus 4—6 tablettia päivässä) ja ryhtynyt sitten kuljettamaan autoa. A:n näytettiin olleen tablettien nauttimisen johdosta sellaisessa tilassa, ettei hän turvallisesti kyennyt kuljettamaan ajoneuvoa. A:lla ei ollut ennen ajoa ollut tietoa siitä, että resteniltableteilla saattaisi olla päihdyttävä vaikutus. — KO hylkäsi rattijuopumussyytteen, mutta HO tuomitsi A:n rattijuopumuksesta.

Korkein oikeus *hylkäsi* syytteen ja perusteli päätöstä seuraavasti. Henkilön, joka käyttää lääkeaineita rauhoittavaan tai piristävään tarkoitukseen, täytyy olla tietoinen siitä, että sellaisen lää-

¹⁶ Ks. *Strahl*, 1960, 286.

keaineen nauttimiseen huomattavasti yli lääkärin määräämän annostuksen liittyy mahdollisuus päihdyttävän vaikutuksen syntymisestä. A:n nauttimien tablettien lukumäärän ei kuitenkaan katsottu siinä määrin ylittäneen määrättyä annostusta, että hänen sen vuoksi olisi täytynyt havaita tablettien vaikuttaneen itseensä päihdyttävästi. Jutussa ei muutoinkaan ollut käynyt ilmi sellaista, että A olisi ajon aikana havainnut tablettien vaikuttaneen häneen haitallisesti. Korkeimman oikeuden päätös syntyi äänestyksen jälkeen.

Edellä mainituissa kahdessa tapauksessa lievän yliannostuksen ei ole katsottu synnyttäneen vaadittua tahallisuutta, vaikka kuljettaja on tien-
nyt lääkeaineen rauhoittavasta, mutta ei sen mahdollisesta päihdyttävästä vaikutuksesta.

SvJT 1965 s. 72: A oli usean vuoden ajan käyttänyt selkäsärkyyn lääkettä (Sedisonal Napa), jonka normaaliannostus oli 1—2 tablettia tarvittaessa. A tiesi, että tableteilla oli unettava ja kipua lievitävä vaikutus ja että alkoholin nauttiminen lääkkeen yhteydessä vahvisti niiden vaikutusta, vaikka häntä ei ollut siitä erityisesti varoitettu. A oli illalla nauttinut ensin 2 tablettia ja hieman myöhemmin toiset 2 tablettia sekä ruokailun yhteydessä nauttinut 18 cl viinaa ja yhden oluen. Ennen nukkumaanmenoa A oli ottanut vielä 1—2 tablettia. Aamulla klo 5 ja 6 välillä A oli lähtenyt ajamaan autolla. A oli tuntenut itsensä väsyneeksi, mutta ei mielestään ollut niin paljon tablettien vaikutuksen alainen, että olisi ollut sopimaton kuljettamaan ajoneuvoa. Poliisi keskeytti A:n ajon ja hänestä otettiin verikoe, joka kuitenkin osoitti, ettei hänen veressään ollut alkoholia. — KO ja HO tuomitsivat A:n rattijuopumuksesta.

HO katsoi selvitetyn, että A oli 10—11 tuntia ennen ajoa nauttinut tabletteja, joiden vaikutuksen hän tiesi, huomattavasti yli määrätyn annostuksen ja lisäksi alkoholia, jonka hän tiesi vahvistavan lääkkeen vaikutusta. A:n oli täytynyt havaita, että hän tablettien nauttimisen johdosta oli kykenemätön turvallisesti kuljettamaan ajoneuvoa, minkä vuoksi hän oli syylistynyt rangaistavaan rattijuopumukseen.

SvJT 1966 s. 22: A oli nauttinut autossaan itsemurhatarkoituksessa 6—7 vesparaxtablettia, joiden ominaisuuksista hän tiesi, että 1/2 tablettia antaa »hyvän unen». A oli nukahtanut ja tietämättään lähtenyt myöhemmin ajamaan autollaan ehtien ajaa noin kolme kilometriä. — KO ja HO tuomitsivat A:n rattijuopumuksesta.

Kuljettamisen katsottiin tapahtuneen tahallisesti. HO katsoi selvitetyn, että A:n tarkoitus oli ollut hengen riistäminen itseltään. Tablettien nauttimisen johdosta A oli ollut ajon aikana »från sina

sinnens bruk». A:n olisi kuitenkin pitänyt ottaa huomioon, että unitableteilla voi olla päihdyttävä vaikutus ja että hän istuessaan nauttimishetkellä autossa kuljettajan paikalla saattaisi ryhtyä kuljettamaan autoa tablettien vaikutuksen alaisena. Teon katsottiin tapahtuneen itse hankitussa päihtymystilassa. A:n katsottiin ajolaan aiheuttaneen liikenneturvallisuudelle vakavaa vaaraa, minkä vuoksi tekoa ei sinänsä voitu pitää lieventävien asianhaarojen vallitessa tehtynä. Ottaen kuitenkin huomioon A:n syvän masennustilan, sen että tablettien nauttiminen oli tapahtunut itsemurhatarkoituksessa ja A:n aikaisemman nuhteettoman elämän HO määräsi tuomion ehdolliseksi.

3.2.2. Johtopäätöksiä

Edellä selostettujen oikeustapausten perusteella on pääteltävissä, että rattijuopumusta (huumautuneena ajamista) pidetään oikeuskäytännössä selvästikin tahallisenä rikoksena. Tahallisuusvaatimus koskee sekä kuljettamista että alkoholin tai muun huumautavan aineen vaikutuksen alaisuutta.

Kuljettajaa ei ole tuomittu rattijuopumuksesta, jos hän on kuljettanut ajoneuvoa nautittuaan lääkkeitä, joiden huumautavista ominaisuuksista hänellä ei ole ollut tietoa (Helsingin HO 1972 ja NJA 1956). Vaikka kuljettaja on tiennyt lääkkeen unettavasta tai rauhoittavasta vaikutuksesta, häntä ei ole tuomittu, vaikka hän on syyllistynyt lievään yliannostukseen, mikäli häntä ei ole varoitettu lääkkeen mahdollisista liikenteellisistä haittavaikutuksista (SvJT 1970 ja NJA 1961).¹⁷

Jos kuljettaja on ollut tietoinen lääkkeen unettavasta tai rauhoittavasta vaikutuksesta ja hän on nauttinut lääkkeitä huomattavasti yli määrätyn annostuksen, hänet on tuomittu, vaikka häntä ei ole nimenomaan varoitettu lääkkeen mahdollisista liikenteelle aiheutuvista haitoista (SvJT 1965 ja 1966). Viimeksi mainituissa tapauksissa kuljettaja on lisäksi havainnut tai hänen olisi pitänyt havaita lääkkeen nauttimisen vaikuttaneen haitallisesti ajokykyynsä. Kuljettajan käsityksellä omasta tilastaan tai lääkkeen vaikutuksen asteesta ei kuitenkaan ole ratkaisevaa oikeudellista merkitystä, jos hän on tiennyt lääkkeen unettavasta tai rauhoittavasta vaikutuksesta ja hän syyllistyy huomattavaan yliannostukseen, vaan tekoa on tällöin pidettävä tahallisenä. Toisaalta tahallisuus on ole-

¹⁷ Samalla kannalla *Falconer*, 162.

massa, vaikka kuljettaja ei ole tiennyt nauttimansa lääkkeen huumaaavista ominaisuuksista, jos hän itse havaitsee ennen ajoa tai sen aikana olevansa haitallisesti lääkkeen vaikutuksen alainen.¹⁸ Näin on ymmärtääkseni siinäkin tapauksessa, että kuljettaja on noudattanut määrättyä annostusta eikä häntä ole erikseen varoitettu lääkkeen haittavaikutuksista.

Tahallisuus puuttuu, jos kuljettaja ei tiedä nauttineensa lainkaan ainetta, jolla on huumavia ominaisuuksia tai hän on erehtynyt nauttimansa aineen suhteen, jollei hän havaitse itsessään aineen haitallista vaikutusta. Näin voi tapahtua, jos kuljettaja tietämättään nauttii sanotunlaista ainetta esimerkiksi ruokaan tai juomaan sekoitettuna tai hän erehdyksessä nauttii huumavaa lääkettä luullen sitä vitamiinipilleriksi.¹⁹

3.2.3. Tahallisuuden toteennäyttäminen

Tahallisuuden toteennäyttäminen voi käytännössä olla hankalaa.²⁰ Lääketieteelliseen tarkoitukseen määrätyn annostuksen puitteissa nauttittuna lääkkeen käyttäjällä ei säännönmukaisesti voitane osoittaa olevan tahallisuutta, ellei häntä ole erityisesti varoitettu lääkkeen liikenteelle mahdollisesti aiheuttamista haitoista. Yliannostustapauksissa tahallisuus on helpommin osoitettavissa, sillä lääkeainetta käytetään tällöin usein juuri päihtymistarkoituksessa eikä hoitokeinona. Yliannostustapauksissaakaan tahallisuutta ei yleensä voida näyttää toteen, ellei kuljettaja ole saanut tietoa aineen huumaaavasta ja suorituskykyä huonontavasta vaikutuksesta.

Suuria vaikeuksia tuottavat tapaukset, joissa useita lääkeaineita tai lääkeainetta ja alkoholia on yhdistelty. Yhteisvaikutusta on yleensä vaikea mitata ja henkilön on sitä vaikea ennakoida. Tahallisuuden arvioiminen riippuu paljon siitä, onko kuljettajaa edeltä käsin tiedotettu eri aineiden vaikutuksesta. Poikkeuksellisia yhteisvaikutustilanteita (esim. alkoholin tai muun huumaaavan aineen nauttimista joidenkin sienilajien yhteydessä) on yleensä mahdotonta edeltä käsin arvata, joten tahallisuuden toteennäyttäminen näissä tapauksissa voi osoittautua mahdottomaksi.²¹

¹⁸ Vrt. *Thornstedt*, 1954, 149 s.

¹⁹ Samansuuntaisesti *Thornstedt*, 1954, 150.

²⁰ Ks. *Solarz*, 684 ss.

²¹ Ks. STM 19/1979, 16.

4. Lääkeaineiden merkitseminen

4.1. Yhteispohjoismainen merkitsemisjärjestelmä

Edellä on todettu, että lääkeaineen käyttäjän tietoisuudella lääkkeen vaikutuksesta suorituskykyyn on olennainen merkitys rangaistusvastuun syntymiseen RL 23 luvun 3 §:n tarkoittamassa mielessä. Käytäntö on osoittanut, että kyseinen tieto on varsin usein epämääräistä, sattumanvaraista ja puutteellista. Liikenneturvallisuuden ja lääkeaineen käyttäjän oikeusturvan parantamiseksi olisi erittäin tärkeätä, että luotaisiin järjestelmä, joka säännönmukaisesti tekisi lääkkeen käyttäjän tietoiseksi niistä haittavaikutuksista, joita lääkkeen nauttiminen liikenteessä saattaa aiheuttaa.²²

Pohjoismainen ministerineuvosto antoi vuonna 1974 pohjoismaisen lääkelausakunnan tehtäväksi selvittää mahdollisuudet niiden lääkeaineiden merkitsemiseksi sopivalla tavalla, jotka saattavat vaikuttaa haitallisesti suorituskykyyn liikenteessä.²³ Tämän perusteella pohjoismainen lääkelausakunta laati liikenteelle haitallisten lääkkeiden merkitsemistä koskevan mietinnön (Läkemedel och trafik, NU 1977: 11), jossa ehdotettiin yhteisen pohjoismaisen käytännön aikaansaamista tällaisten lääkkeiden merkitsemisessä. Ehdotuksen mukaan sen seikan varmistamiseksi, että lääkkeen käyttöön liittyvästä mahdollisesta liikennehaitasta saadaan tieto lääkkeen käyttäjälle, lääkepakkaukset tulisi varustaa sopivalla merkinnällä (symbolilla), joka osoittaa liikenteelle koituvaa haittaa tai vaaraa. Samalla lääkkeen käyttäjälle voidaan antaa laajempi asiaan liittyvä kirjallinen tiedote.

Periaatteessa tulisi olla lääkärin tehtävä päättää, olisiko lääke merkittävä symbolilla vai voitaisiinko tämä jättää tekemättä esimerkiksi sen vuoksi, että potilas on saanut liikenteeseen liittyvistä haitoista riittävästi tietoa. Merkitseminen tapahtuisi sen jälkeen apteekissa. Työryhmä päätyi kuitenkin ratkaisuun, että lääkkeen valmistaja merkitsisi ne lääkkeet, jotka ovat erityisen selvästi liikenteelle haitallisia. Ne jäljelle jäävät lääkkeet, jotka mahdollisesti saattavat aiheuttaa liikenteelle haittoja, merkittäisiin vain silloin, kun lääkäri on näin ilmoittanut reseptissä. Näiden lääkkeiden pakkaukset merkittäisiin apteekissa. Ilman reseptiä myytävät

²² Ks. Alho—Alha, 267.

²³ Nordiska Rådets rekommendation nr. 9/1974.

lääkkeet, jotka sisältävät liikenteelle erityisen haitallisia lääkeaineita sekä lääkeaineet, joissa on enemmän kuin 5 % alkoholia, tulisi merkitä aina. Lääkepakkauksiin liitettävä merkintä olisi punainen varoituskolmio, joka sopivan kokoisena olisi joko painettuna tai liimattuna lääkepakkauksessa.

Ehdotus on ollut Suomessa laajalla lausuntokierroksella ja se on saanut myönteisen vastaanoton. Sosiaali- ja terveysministeriön asettama työryhmä (puheenjohtajana yllääkäri Juhana Idänpään-Heikkilä) on vuonna 1979 selvittänyt, mitä mahdollisia oikeudellisia ja taloudellisia vaikutuksia pohjoismaisen lääkelautakunnan toimenpide-ehdotuksien toteuttaminen aiheuttaisi sekä valmistellut ehdotuksen tarvittaviksi hallinnollisiksi, lainsäädännöllisiksi ja käytännöllisiksi toimenpiteiksi.²⁴ Ensi vaiheessa merkitsemisjärjestelmä toteutettaisiin siten, että se käsittäisi vain liikenteelle erityisen vaaralliset lääkkeet. Lääkintöhallituksen toimesta laadittaisiin luettelo erityisen vaarallisista lääkevalmisteista ja se jaettaisiin tiedoksi lääkkeen valmistajille, lääkäreille, hammaslääkäreille ja apteekkeille. Merkitsemisestä ja siihen liittyvistä käytännön sovellutuksista laadittaisiin yksityiskohtaiset ohjeet, jotka jaettaisiin edellä mainituille ryhmille. Lääkkeiden käyttäjille laadittaisiin erityinen apteekista luovutettava opaslehtinen, minkä lisäksi liikenneministeriön, Liikenneturvan ja lääkintöhallituksen toimesta valmisteltaisiin erityinen yleisölle tarkoitettu tiedotuskampanja. Pohjoismaisen ministerineuvoston suosituksen mukaan merkitsemisjärjestelmä toteutettaisiin viimeistään 1. 1. 1983 lukien.

4.2. Merkitsemisjärjestelmän vaikutus

Merkitsemisjärjestelmän toteuttaminen tulisi selkeyttämään lääkeaineiden käyttämiseen liittyviä vastuukysymyksiä. Lääkeaineen käyttäjän tahallisuuden arvosteleminen huumautuneena ajamista koskevan rangaistussäännöksen valossa helpottuisi huomattavasti nykyisestä. Kun lääkepakkauksessa on asianmukaiset varoitusmerkinnät ja kun lisäksi lääkäri ja apteekkihenkilökunta erikseen huomauttavat lääkeaineen ajokykyä huonontavasta vaikutuksesta ja potilas saa asiaa koskevan opaslehtisen, hänen olisi vaikea väittää, ettei hänellä ole ollut tietoa nauttimansa aineen huumavasta ja suorituskykyä huonontavasta vaikutuksesta. Sään-

²⁴ Sosiaali- ja terveysministeriön työryhmämuistio 1979: STM 19.

nönmukaisesti voitaisiin lähteä siitä, että kuljettaja on ollut tietoinen lääkkeen suorituskykyä heikentävästä vaikutuksesta.

Tahallisuus voi puuttua, jos lääkkeen valmistaja, lääkäri tai apteekkihenkilökunta on laiminlyönyt tiedottamisvelvollisuutensa. Tiedottamisvelvollisen laiminlyönti olisi otettava huomioon lääkeaineen käyttäjän tahallisuutta arvosteltaessa. Laiminlyönti on luonnollisesti arvosteltava itsenäisesti tiedonantovelvollisen omien vastuusääntöjen valossa. Rikosoikeudellista vastuuta RL 23 luvun 3 §:n tarkoittamassa mielessä ei lääkkeen valmistajalle, lääkärille tai apteekkihenkilökunnalle voi säännönmukaisesti syntyä tiedottamisvelvollisuuden laiminlyönnin johdosta.²⁵

Poikkeuksellisesti voi lääkärikin joutua RL 23 luvun 3 §:n mukaiseen rangaistusvastuuseen osallisuutta koskevien säännösten perusteella. *Reino Ellilä* mukaan »näin olisi asianlaita esimerkiksi siinä tapauksessa, että lääkäri kehottaa alkoholia nauttineeksi tietämänsä henkilön ottamaan vaikkapa kohmelon lievittämiseksi lääkeainetta sekä sitten ajamaan autoa ja sanottu henkilö tuleeekin tällöin niin huumaaavan vaikutuksen alaiseksi, että hänellä ei ole tarvittavaa ajovarmuutta».²⁶

Kirjallisuusluettelo

- Aho — Pikkarainen:* Aho, Kimmo — Pikkarainen, Jarmo, Oikeuslääketieteellisistä tutkimuslausunnoista, LM 1979, 544—554.
- Alho — Alha:* Alho, Antti — Alha, Antti, Alkoholi ja lääkkeet liikenteessä, Sosiaalilääketieteellinen Aikakauslehti 1972, 263—268.
- Andenaes:* Andenaes, Johs., Alminnelig strafferett, 2. rev. utg., Oslo 1974.
- Anttila — Heinonen:* Anttila, Inkeri — Heinonen, Olavi, Rikos ja seuraamus, 2. p., Helsinki 1974.
- Beckman ym.:* Beckman, N. — Holmberg, C. — Hult, B. — Strahl, I., Brottsbalken jänte förklaringar, Band I, Brotten mot person och förmögenhetsbrotten m.m., 4. uppl., Stockholm 1974.
- Ellilä:* Ellilä, Reino, Uusittu liikennetrikosoikeus, Toinen, uusittu painos, Porvoo—Helsinki 1974.
- Falconer:* Falconer, Bertil, Det s.k. tablettfylleriets medicinska och juridiska aspekter, SvJT 1957, 161—173.
- Forsman:* Anteckningar enligt professor Jaakko Forsmans föreläsningar öfver straffrättens allmänna läror med särskild hänsyn till strafflagen af den

²⁵ Ks. STM 19/1979, 17.

²⁶ *Ellilä*, 121. Osallisuudesta rattijuopumukseen laajemmin ks. *Thornstedt*, 1954, 145 ss.

- 19 december 1889. Med tillstånd af föreläsaren utgifna af Lars Wasa-
stjerna, Helsingfors 1893.
- Fredrikson*: Fredrikson, Gunnar, Vägtrafikförordningen m.m., Fjärde översedda
upplagan, Stockholm 1967.
- Hagströmer*: Hagströmer, Johan, Svensk straffrätt, Föreläsningar, Första bandet,
Uppsala 1901—1905.
- Honkasalo*: Honkasalo, Brynolf, Kausaalisuuskysymys rikosoikeudessa, Helsinki
1933.
- Honkasalo — Ellilä*: Honkasalo, Brynolf, Suomen rikosoikeus, Yleiset opit, Toinen
osa, Toinen painos, Oppikirjana käyttämistä varten tarkastanut Reino
Ellilä, Hämeenlinna 1967.
- Hurwitz*: Hurwitz, Stephan, Den danske kriminalret, Almindelig del, 2. oplag,
København 1961.
- Jareborg*: Jareborg, Nils, Handling och uppsåt, En undersökning rörande dolus-
lärans underlag, Stockholm 1969.
- Kom.* 1976: 72: Rikosoikeuskomitean mietintö 1976: 72, Helsinki 1976.
- Næss*: Næss, Knut, »Annet berusende eller bedøvende middel», En kommentar til
lovforslag i promillelovgivningen, Lov og Rett 1970, 70—84.
- NU A* 1977: 11: Läkemedel och trafik, Rapport med förslag från Nordiska läke-
medelsnämndens expertgrupp till märkning av läkemedel som kan ned-
sätta förmågan att uppträda som trafikant, NU-serien A 1977: 11.
- OM 11/1977*: Sakko- ja liikennejuopumussäännösten uudistaminen, Lainsäädäntö-
aineistoa, Kirjoituksia, Oikeusministeriön lainsäädäntöosaston julkaisu
11/1977.
- Schönke — Schröder*: Schönke, Adolf — Schröder, Horst, Strafgesetzbuch, Kom-
mentar, 18., neuarbeitete Auflage, München 1976.
- Serlachius*: Serlachius, Allan, Suomen rikosoikeuden oppikirja, I osa, Yleiset
opit, Helsinki 1909.
- Solarz*: Solarz, Artur, Framförande av motorfordon under påverkan av »annat
berusningsmedel än alkohol», Rättsliga och kriminalpolitiska aspekter,
SvJT 1978, 679—693.
- STM 19/1979*: Liikenteelle haitalliset lääkkeet — työryhmän muistio, Työryhmä-
muistio 1979: STM 19.
- Strahl*, 1976: Strahl, Ivar, Allmän straffrätt i vad angår brotten, Stockholm 1976.
- Strahl*, 1960: Strahl, Ivar, Svensk rättspraxis, Straffrätt 1953—1958, SvJT 1960,
256—287.
- Thornstedt*, 1952: Thornstedt, Hans, Det subjektiva rekvisitet vid olaga jakt,
SvJT 1952, 104—116.
- Thornstedt*, 1954: Thornstedt, Hans, Några frågor rörande medverkan till ratt-
fylleri, SvJT 1954, 145—157.
- Thornstedt*, 1948: Thornstedt, Hans, Om företagaransvar, Studier i specialstraff-
rätten, Stockholm 1948.
- Vikatmaa*: Vikatmaa, Juha, Erehdyksestä, Rikosoikeudellinen tutkimus, Turku
1970.

Défense sociale -liikkeen lähtökohtia ja periaatteita

Vanhempi oikeussihteeri *Hannu Kiuru*

Vuosi 1910 oli käännteentekevä Défense sociale -liikkeen historiassa. Adolphe Prins julkaisi tuolloin teoksen »La Défense sociale et les transformations du droit pénal», jossa esitti liikkeen ensimmäisen yhtenäisen tavoiteohjelman. Uuden suunnan oppien teoreettinen kehittäminen jäi vuosikymmeniksi varsin vähälle, ja vasta vuonna 1954 ilmestyi seuraava yleisesitys, Marc Ancelin »La défense sociale nouvelle».

Prins ja Kansainvälinen Kriminalistiyhdistys

Prins oli belgiallainen sosiologi, rikosoikeuden tutkija ja opettaja. Hän toimi yli kolmen vuosikymmenen ajan maansa vankeinhoitohallinnossa ylitarkastajana. Prins oli vuonna 1889 ollut perustamassa Kansainvälistä Kriminalistiyhdistystä yhdessä Franz von Lisztin ja Gérard Anton Van Hamelin kanssa. Yhdistys pyrki käytännön päämääriin. Sen tarkoituksena oli vaikuttaa siihen, että positiivisen rikosoikeuskoulun piirissä kehitetyt uudistusehdotukset toteutuisivat mahdollisimman monien maiden lainsäädännössä.¹ Säännöissään yhdistys nimesi pääperiaatteensa:

»Rikosoikeuden tehtävänä on taistelu yhteiskunnallisena ilmiönä pidettävää rikollisuutta vastaan. Rikosoikeustieteessä ja -lainsäädännössä

¹ Nurullah Kunter, La contribution de l'Union internationale de droit pénal au progrès de la législation et la science du droit criminel, Revue internationale de Droit pénal 1951 s. 319 ss.

on otettava huomioon antropologian ja sosiologian tutkimustulokset. Tehokkain valtion käytössä oleva ase rikollisuutta vastaan on rangaistus, mutta sen ohella on käytettävä muitakin keinoja, etenkin ennaltaehkäiseviä. Eron tekeminen tilapäisrikollisen ja taparikollisen välillä on tärkeätä sekä käytännön että teorian kannalta, ja tämä seikka on otettava huomioon myös rikoslakia säädettäessä. Rangaistustuomio saa merkityksensä vasta täytäntöönpanossa, ja kun tuomioistuimet ja vankeinhoito pyrkivät samaan päämäärään, olisi näiden toimintojen haitallinen toisistaan erottaminen poistettava. Vapausrangaistus on tärkein rangaistus, ja tämän vuoksi on oloja rangaistustilaisissa parannettava. Lyhytaikaisten vapausrangaistusten sijasta on mahdollisuuksien mukaan pyrittävä käyttämään muita yhtä tehokkaita toimenpiteitä. Pitkäaikaisten vapausrangaistusten pituuteen vaikuttavana seikkana on otettava huomioon rikoksen vakavuuden ohella myös vankeinhoitotoimenpitein saavutetut tulokset. Taparikollisten kohdalla rangaistusjärjestelmän tärkein tehtävä on mahdollisimman pitkäaikainen eristäminen muusta yhteiskunnasta riippumatta siitä, onko kysymyksessä vakaviin vai vähemmän vakaviin rikoksiin syyllistyminen.»

Ajamiensa aatteiden puolesta Kansainvälinen Kriminalistiyhdistys ehti toimia vain vajaan vuosikymmenen, sillä suuntaerimielisyyksien vuoksi edellä selostettu periaatepykälä kokonaisuudessaan kumottiin vuonna 1897. Samalla lisättiin sääntöihin maininta antropologisen näkökulman huomioon ottamisesta rikollisuuden vastustamisessa. Koulukuntakiistat heijastuivat siten yhdistyksen toiminnassa aika ajoin, vaikka alun perin olikin päätetty pysytellä puolueettomalla maaperällä oppiriitojen ulkopuolella. Lukuun ottamatta klassisen rikosoikeuskoulun vanhoilaisimpia edustajia yhdistyksessä oli kriminalisteja kaikista koulukunnista.² Jäsenmäärä oli jo vuonna 1904 toisella tuhannella.³ Ensimmäisen maailmansodan aattona ehdittiin jo laatia uusi tavoiteohjelma, mutta sen toteuttamiseen ei enää voitu ryhtyä. Van Hamel ja Prins kuolivat sodan aikana ja von Liszt vuonna 1919. Perustajajäsenten kuoltua ei yhdistyksen toimintaa enää haluttu jatkaa. Muutaman vuoden tauon jälkeen kriminalistit järjestäytyivät vuonna 1924 uudelleen ja perustivat Pariisissa Kansainvälisen rikosoikeusjärjestön (AIDP).

² Kunter, m. artikkeli s. 324 ss.

³ Eero Backman, Rikoslaki ja yhteiskunta I, 1976, s. 143.

Prinsin uudistusehdotukset

Kehittäessään omaa oppijärjestelmäänsä Prins otti lähtökohdakseen klassisen koulun periaatteiden riittämättömyyden rangaistusseuraamuk- sen määräämisen yhteydessä. Niiden perustana oli käsitys normaalista keskivertokansalaisesta, jota voitiin pitää matemaattisena suurena kiin- nittämättä lainkaan huomiota yksilöllisiin ominaisuuksiin ja erilaisuuteen. Tämä oli johtanut abstraktiseen kaavamaisuuteen, jolla ei ollut tekemistä elävän todellisuuden kanssa. Yhä selvemäksi oli kuitenkin käynyt, että ihmisyksilössä aina on ristiriitaisuuksia ja vastakohtaisuuksia. Tämä tuli ottaa varteen myös lainkäyttötoiminnassa.⁴ Ei ollut pidettävä riit- tävänä, että yksinkertaisesti vain julistettiin ihmisen olevan vapaa. Uu- det tieteenteoriat vaativat tuomarilta rikoslainsäädännön ja oikeuskäy- tännön tuntemisen ohella tietoja syytetyn entisyydestä, perheoloista ja psykologisesta tilasta. Tällaisen tutkimuksen tekeminen oli välttämä- töntä silloin, kun seuraamusta määrättäessä pyrittiin tiettyyn päämää- rään, yhteiskunnan suojeluun eikä pelkästään rikollisen teon rankaise- miseen tekijän syyntakeisuuden asteen mukaisessa suhteessa. Keskuste- lut deterministien ja vapaan tahdon kannattajien välillä olivat hyödyttö- miä. Rikosoikeuden tuli ennen kaikkea olla tehokas keino suojella yh- teiskuntaa. Tähän voitiin päästä korvaamalla moraalisen vastuun käsite rikoksenteikijän vaarallisuuteen perustuvalla kriteerillä.⁵ Klassisen kou- lukunnan oppien mukaisessa rangaistuskäytännössä yhteiskunta oli jäänyt vaille tarpeellista suojaa. Tuomarit olivat liian lempeitä ja osoittivat inhimillistä sääliä tuomittuja kohtaan langettamalla liian lyhytaikaisia vapausrangaistuksia. Vähentyneesti syyntakeisena tuomittu saattoi pääs- tä varsin vähäisellä rangaistuksella täysin riippumatta siitä, miten vaa- rallinen hän oli.

Prinsin ehdottama seuraamusjärjestelmä rakentui dualistiselle näke- mykselle. Rangaistuksesta ei tullut luopua. Se soveltui edelleenkin käy- tettäväksi useimpien rikoksiin syyllistyneiden kohdalla. Vaarallisia ri- kollisia, jollaisia Prinsin mukaan saattoivat olla rikoksen uusijat ja henki- sesti epänormaalit, oli kuitenkin kohdeltava heidän osoittamansa vaaral- lisuuden edellyttämällä tavalla. Heitä varten oli otettava käyttöön eri-

⁴ Paul Cornil, Adolphe Prins et la défense sociale, Revue Internationale de Droit pénal 1951 s. 177 ss.

⁵ Marc Ancel, La défense sociale nouvelle, 1966 s. 92 ss.

tyiset suojelutoimenpiteet. Uusijat oli Prinsin mielestä useimmissa tapauksissa tuomittu liian lieviin rangaistuksiin. Epänormaalit rikoksen tekijät olivat vähentyneesti syyntakeisia ja mahdollisesta vaarallisuudesta huolimatta heidät oli tuomittu varsin lyhytaikaisiin vapausrangaistuksiin. Täytäntöönpanon laillisuuden takaamiseksi Prins ehdotti erikoistuomioistuimen perustamista suojelutoimenpiteiden toteuttamisen valvomista varten. Toisaalta hän kannatti vankeinhoitohallinnon päätösvalan ulottamista toimenpiteen keskeyttämistä koskevan asian ratkaisemiseen. Mallina Prinsillä oli Australiassa käyttöön otettu epämääräisen rangaistus-tuomion täytäntöönpanon valvontalautakunta.⁶

Turvaamistoimenpiteet

Carl Stoossin vuonna 1893 laatimaan ehdotukseen Sveitsin rikoslaiiksi sisältyivät säädökset myös turvaamistoimenpiteistä. Muutakin Kansainvälisen Kriminalistiyhdistyksen suosittamia uudistuksia oli otettu tähän lakiehdotukseen, joka tosin johti lainsäädäntötoimiin vasta vuosikymmeniä myöhemmin (1937) useilta kohdin muuttuneessa muodossa.⁷ Saman yhdistyksen riveistä oli lähtöisin myös norjalainen rikosoppinut Bernhard Getz, joka oli valmisteellut Norjan vuodelta 1902 olevan rikoslain. Tässä laissa oli toteutettu turvaamistoimenpiteiden järjestelmä henkisesti epänormaaleja sekä moninkertaisia rikoksen uusijoita tai taparikollisia varten. Samantapaisia uudistuksia toteutettiin useiden maiden rikoslainsäädännössä maailmansotien välisenä kautena. Kansainvälinen rikosioikeusjärjestö oli valinnut vuonna 1926 Brysselissä pidetyn ensimmäisen kongressinsa aiheeksi kysymyksen, oliko turvaamistoimenpiteen korvattava rangaistus vai sitä täydennettävä.⁸ Jo ennalta oli selvää, että enemmistö oli dualistisen näkemyksen kannalla. Rangaistusta oli käytettävä syyntakeisen ja toimenpidettä syyntakeettoman rikoksentekijän kohdalla sekä molempia sanottuja seuraamuksia ainakin osittain syyntakeisten ja vaarallisten rikollisten kohdalla. Dualistisen järjestelmän omaksuminen johti siihen, että turvaamistoimenpiteet käytännössä lähestyivät rangais-

⁶ *Prins*, La défense sociale et les transformations du droit pénal, 1910 s. 133.

⁷ *Jean Graven*, Franz von Liszt et le nouveau droit pénal suisse, *Revue internationale de Droit pénal* 1951 s. 209 ss.

⁸ *Ansel*, Où en sont les mesures de sûreté? *Liber Amicorum in Honour of Professor Stephan Hurwitz*, 1971 s. 15 ss.

tuksia. Useimmiten niiden määrääminen kuului tuomioistuimille ja legaaliteettiperiaatteen noudattamista tässäkin yhteydessä korostettiin.

Turvaamistoinenpiteet tulivat rikoslakeihin Italiassa ja Tanskassa 1930 sekä Sveitsissä 1937 ja erityislakeihin Ruotsissa 1927 ja 1937, Suomessa 1932 ja Saksassa 1933. Autoritaarisissa Italiassa ja Saksassa näiden toimenpiteiden soveltamisessa noudatettiin sovitus- ja pelotusajatusta. Kun rangaistuksen tarkoituksena oli aiheutetun vääryyden sovittaminen ja rikoksen uusimisen ehkäiseminen, vapausrangaistuksen täytäntöönpanolla pyrittiin nimenomaisesti tuntuvaan pahan aiheuttamiseen tuomitulle. Muissakin maissa oli havaittavissa välittömästi ennen sodan puhkeamista ja sen aikana autoritaaristen piirteiden vahvistumista seuraamusjärjestelmässä. Niinpä Englannissa oli käytössä eristäminen hallinnollisin toimenpitein, ja Ranskassa muutettiin valtion turvallisuutta vastaan kohdistuvien rikosten rangaistusasteikkoa juuri sodan edellä huomattavasti ankarammaksi.⁹

Gramatica Défense sociale -liikkeen perustajana

Sodan jälkeen järjestäytyneen Défense sociale -liikkeen kokoava voima oli italialainen asianajaja Filippo Gramatica. Hän perusti Genovaan vuonna 1945 tutkimuskeskuksen uudenlaisen seuraamusjärjestelmän luomista varten ja ryhtyi valmistelemaan kansainvälisen kongressin koolle kutsumista. Prinsin kehittämien teorioiden pohjalta toteutetut lainsäädäntötoimet olivat osoittautuneet liian kapea-alaisiksi kohdistuessaan vain taparikkolisiin ja epänormaaleihin. Yhteiskunnan suojele oli jäänyt puolitiehen. Totalitaariset järjestelmät olivat merkinneet yksilön perusoikeuksien tukahduttamista.¹⁰ Vuonna 1947 järjestetyn ensimmäisen kongressin päätöslauselmissa todettiin, että valtion velvollisuus on suojella yhteiskuntaa sosiaalisilla toimenpiteillä, jotka eivät loukkaa yksilön oikeuksia. Uudistuksia vaadittiin rikosoikeudelliseen seuraamusjärjestelmään ja korostettiin kunkin yksilön subjektiivisten ominaisuuksien ja yhteiskunnallisen taustan tutkimisen tärkeyttä ennen toimenpiteen määräämistä. Kongressi osoitti vetoomuksensa kaikkien maiden hallituksille ja Yhdistyneille Kansakunnille ja vaati näitä vaikuttamaan sii-

⁹ Ancel, La défense sociale nouvelle, 1966 s. 110 ss.

¹⁰ Ancel, Vingt-cinq ans de défense sociale, 1975 s. 5 ss.

hen, että valmistelut rikoslainsäädännön uudistamiseksi mitä pikimmin saataisiin alulle.

Uuden liikkeen kannattajat perustivat toisessa kongressissaan vuonna 1949 oman yhdistyksen Société Internationale de Défense sociale. Puheenjohtajaksi valittiin Gramatica. Yhdistyksen piirissä oli tällä välin ilmennyt erimielisyyttä siitä, mille pohjalle liikkeen periaateohjelma oli rakennettava. Gramatica julistautui subjektiivisen rikosoikeuden kannattajaksi. Erään artikkelinsa hän oli kirjoittanut aiheesta »Taistelu rangaistusta vastaan». Gramatican käsityksen mukaan on pyrittävä pikemminkin parantamaan yhteiskuntaa kuin sitä suojelemaan. Tähän päämäärään päästään kohdistamalla parantamistoimenpiteet yksilöön. Rangaistusseuraamuksista on luovuttava ja niiden sijasta on käytettävä tarkoituksenmukaisia toimenpiteitä antisosiaalisen yksilön sopeuttamiseksi takaisin yhteiskuntaan. Rikosoikeudellisen vastuun tilalle on otettava antisosiaalisuuden käsite. Gramatica pitää myös tahdonvapauden ongelman pohtimista tarpeettomana. Rangaistuskäsitteen lisäksi tulee lakata käyttämästä nimityksiä rikollinen ja rikos. Uuden järjestelmän luominen tapahtuisi Gramatican mukaan YK:n ihmisoikeuksien komissiossa laadittavilla kansainvälisillä sopimuksilla, jotka muodostaisivat tärkeimmän osan kunkin maan yhtenäisestä säädöskokoelmasta (Code de Défense sociale). Kokoelmaan sisällytettäisiin antisosialisuutta, tuomioistuintoimintaa ja täytäntöönpanotoimintaa koskevien lakien lisäksi säännökset jälkihuollosta, yleisestä järjestyksestä ja yhteiskuntaelämän eri aloilla tapahtuvan toiminnan sääntelystä.¹¹

Liikkeen minimiohjelma

Gramatican kumouksellisten käsitysten vastapainoksi maltillisemman linjan kannattajat pyrkivät ranskalaisen kassaatio-oikeudenneuvoksen Marc Ancelin johdolla sopimaan niistä suuntaviivoista, joiden mukaan liikkeen tavoitteet määriteltäisiin. Muutamia vuosia kestäneet erimielisyydet voitiin sopia vuonna 1954. Silloin pidetyssä liikkeen kolmannessa kongressissa Ancelin johtama siipi sai taakseen enemmistön kannatuksen. Samalla hyväksyttiin noudatettavaksi jäsenkuntaa velvoittava minimi-

¹¹ Ancel, La défense sociale nouvelle, 1966 s. 125 ss. Filippo Gramatica, Principes de défense sociale, 1964 s. 305 ss.

ohjelma. Aikaisemmin samana vuonna oli ilmestynyt Ancelin uutta yhteiskunnan suojelua käsitellyt teos Pariisin yliopiston vertailevan oikeuden instituutin yhteyteen perustetun Défense sociale -tutkimuskeskuksen kirjasarjan ensimmäisenä niteenä. Gramatican väittämistä Ancel sanoutui päättäväisesti irti jo tässä vaiheessa ja esitti yksityiskohtaisempaa kriittikkä tätä vastaan teoksensa myöhemmässä painoksessa.¹² Uuden kriminaalipolitiikan tulee kyllä suojella yhteiskuntaa samoin kuin yksilöäkin mutta lähtökohtana on pidettävä ihmisoikeuksien kunnioittamista. Valtiolla on nimenomainen velvollisuus huolehtia siitä, että rikollinen voidaan saada jälleen yhteiskuntakelpoiseksi. Rikoksenteikijällä toisaalta on oikeus vaatia, että hänen resosialisointiseen ryhdytään toimenpiteisiin. Gramatican poistettaviksi vaatimat käsitteet on säilytettävä. Klassisen koulun oppien mukaisessa rikosprosessijärjestelmässä on paljon uudistettavaa mutta muutosten on tapahduttava siten, että tuomarin asema säilyy entisellään. Legaliteettiperiaatteen noudattaminen on tärkeätä, eikä hallinnollisille elimille saa antaa päätösvaltaa yksilön vapautta rajoittavien seuraamusten määräämisessä.

Minimiohjelmaa hyväksyttäessä edellytettiin kaikkien jäsenten yhtyvän siinä esitettyihin näkökohtiin. Yhdistyksen jäsenten julkituomat käsitelyt, jotka poikkeavat ohjelmasta, katsotaan henkilökohtaisiksi mielipiteiksi eivätkä ne ole yhdistystä velvoittavia. Minimiohjelman mukaan taistelu rikollisuutta vastaan on eräs yhteiskunnan tärkeimmistä tehtävistä. Rikosoikeudesta on kehitettävä välikappale yhteiskunnan käytettäväksi rikollisuuden vähentämiseksi. Tässä tarkoituksessa on aikaansaattava monipuolinen seuraamusjärjestelmä ja käytettävä myös ennaltaehkäiseviä toimenpiteitä. Suojeltaessa yhteiskuntaa rikollisuudelta on huolehdittava myös siitä, että yhteiskunnan jäseniä suojellaan joutumasta rikollisiksi. Uuden rikosoikeuden todellinen tarkoitus on yhteiskunnan ja sen jäsenten suojelu rikollisuutta vastaan. Tässä tarkoituksessa toimenpiteisiin ryhdyttäessä on inhimillisiä arvoja kunnioitettava. Kriminaalipolitiikkaa tulee elähdyttää kulttuurimme perusteisiin vanhastaan kuullunut usko ihmisarvoon. On tärkeätä, että rikosoikeus kunnioittaa ihmisoikeuksia ja noudattaa ehdotonta laillisuutta. Rikosoikeudellisia säännöksiä laadittaessa ja niitä sovellettaessa on mahdollisimman paljon

¹² Ancel, La défense sociale nouvelle, 1954 s. 87 ja 110 ss. 1966 (2. p.) s. 123 ss. ja s. 217 ss.

käytettävä hyväksi tieteellistä tutkimusta. Metafyysisille opeille rikosoikeuden teoriaa ei pidä rakentaa. Vapaan tahdon, syyllisyyden ja vastuun metafyysisille käsitteille ei rikosoikeutta saa perustaa. Toisaalta ei moraalisia arvoja kuitenkaan tule kieltää. Rikosoikeudenhoidon on oltava sopusoinnussa yhteiskunnan oman tunnon kanssa ja sen tulee voimakkaasti vedota moraalisen vastuun tunteeseen, joka kaikilla kansalaisilla on. Seuraamusten valinnassa on tärkeitä, että seuraamus edistää rikosoikeuden tarkoituksen saavuttamista. Sen tulee vaikuttaa tuomittuun parantavasti ja tehdä hänet yhteiskuntakelpoiseksi. On pyrittävä kokoamaan kaikki yhteiskunnan rikollisia tekoja vastaan käyttämät reaktiomuodot yhtenäiseksi järjestelmäksi. Sen tulee olla mahdollisimman monipuolinen, sillä tuomioistuimella täytyy olla valittavanaan yksilöllisten ominaisuuksien mukaan määräytyvä seuraamus. Rikosprosessin ja sitä seuraavan täytäntöönpanovaiheen on muodostettava yhtenäinen menettely, jonka eri vaiheet on järjestettävä siten, että toiminta kokonaisuudessaan täyttää yhteiskunnan suojelulle asetettavat vaatimukset.¹³

Eräitä keskeisiä ohjelmakohtia

Uuden Défense sociale -liikkeen tyypillisin piirre on uudenlainen suhtautuminen rikoksentekijään, jota ennen oli pidetty yhteiskunnan vihollisena, yhteiskuntasopimuksen rikkojana, julkisen syytteen häpeälliseksi leimaamana, syyntakeettomana ja vaarallisena tai epänormaalina. Häntä on pidettävä vaikeuksissa olevana tai yhteiskunnan kanssa konfliktiin joutuneena yksilönä, jota on ymmärrettävä ja pyrittävä kohtelemaan ihmisarvon mukaisesti. Rikosprosessijärjestelmässä on tehtävä muutoksia. Oikeudenkäynnissä tuomitaan tekijä eikä pelkästään teko. Oikeuden on voitava valvoa rikoksentekijän käyttäytymistä tekohetkestä täytäntöönpanon päättymiseen. Koko rikosoikeudenhoito on järjestettävä tieteelliselle pohjalle ja samalla on huolehdittava tuomarin lisäkoulutuksesta tähän vaativaan yhteiskunnalliseen tehtäväänsä. Olennaista muutosta aikaisempaan merkitsee rikollisen käyttäytymisen rankaisemiseksi käytettävissä olevien yksilöllisten seuraamusten laaja valikoima.¹⁴ Va-

¹³ Ancel, *Vingt-cinq ans de défense sociale*, s. 31 ss. Nordisk kriminalistisk årsbok 1955 s. 57 ss.

¹⁴ Ancel, *Vingt-cinq ans de défense sociale*, s. 9 ss.

pausrangaistus tulee edelleenkin säilyttää mutta vain tietynlaisia poikkeuksellisia tapauksia varten. Pitkäaikaisen eristämisen täytyy olla mahdollista, kun kysymys on yksilöstä, jonka käyttäytyminen, toiminta ja persoonallisuus riittävässä määrin osoittavat hänen koituvan pysyväksi vaaraksi yhteiskuntajärjestykselle. Tällainen preventiivinen vapaudenriisto soveltuu käytettäväksi moninkertaisten rikoksen uusijoiden ja epänormaalien kohdalla. Se on tällöin luonteeltaan lähinnä turvaamistoi-
menpide, mutta sen määrääminen ante delictum on kielletty. Jos vapaudenmenetys jatkuu pitkään, olisi täytäntöönpanon tarkoituksenmukaisuus määräjain otettava tarkastettavaksi riippumattomassa lautakunnassa, jonka jäsenenä on päteviä asiantuntijoita.¹⁵

Resosialisoinen laitosoloissa mahdollistaa vapausrangaistus, mikäli rangaistus aika on kyllin pitkä. Kysymykseen voivat kuitenkin tulla vain sellaiset nuoret rikoksenteijät, joihin kytetään kasvatustoimin vaikuttamaan. Muutaman kuukauden pituiset vapausrangaistukset, joiden uskotaan tyydyttävän abstraktista oikeudenmukaisuuden aatetta, vaikuttavat tuskin muuten kuin helppohintaisella tavalla rauhoittavat yleistä mielipidettä. Rikoslainsäädäntöön eräissä maissa otetut viikonloppuarestiksi nimittetyt seuraamusmuodot, Jugendarrest Saksan liittotasavallassa sekä Attendance Centre ja Detention Centre on tarkoitettu lähinnä nuorille rikoksenteijöille, joiden kohdalla valvontatoimenpiteet olisivat riittämättömiä ja tukitoimet hyödyttömiä. Täytäntöönpanovaihe rajoituu muutamaan tuntiin tai päivään ja käsittää tiukan kurin ja ankaran komennon alaiseen järjestykseen sopeuttamista. Tällainen seuraamus vaikuttaa psykologisen shokin tavoin. Se ei sitävastoin vaikuta haitallisesti asianomaisen toimeentuloon eikä vaikeuta hänen paluutaan takaisin täytäntöönpanon jälkeen kuten on asianlaita yleensä lyhytaikaisten vapausrangaistusten kohdalla. Ancel on suositellut tämäntapaisten seuraamusten määräämistä liikenne rikoksista, kun syytetään ajoneuvon kuljettajaa välinpitämättömyydestä toisten henkilöiden turvallisuutta kohtaan, jolloin tietynlainen sosiaaliterapia olisi paikallaan.¹⁶ Viikonloppuaresti ei Englannissa sen enempää kuin Saksassakaan säilynyt alun perin kaavaillussa muodossaan kuin muutaman vuoden. Tiukasta kurista ja

¹⁵ Ancel, Privation de liberté et traitement de la délinquance. Skrifter tillägnade Ivar Strahl, 1969 s. 90 ss.

¹⁶ Ancel, Privation de liberté et traitement de la délinquance. Skrifter tillägnade Ivar Strahl, s. 98 ss.

ankarasta komennosta on luovuttu. Täytäntöönpanon yhteydessä on alettu antaa resosialisoinnista edistävää ohjausta ja neuvontaa.¹⁷

Yli kolmen vuosikymmenen ajan *Défense sociale* -liike on vaatinut rangaistuksen korvaamista yksilöllisillä seuraamuksilla, resosialisointitarkoituksessa annettavien hoito- ja käsittelytoimenpiteiden toteuttamista täytäntöönpanovaiheessa sekä jälkihuollon turvaamista.¹⁸ Uusintarikollisuuden jatkuva kasvu niissäkin maissa, joissa on toteutettu liikkeen tekemiä ehdotuksia, ja hoitoidologiaa vastaan suunnattu kritiikki eivät ole vaimentaneet vaatimuksia yksilölliseen käsittelyyn tähtäävien uudistusten aikaansaamiseksi. Huonot tulokset ovat saattaneet johtua virheellisistä asenteista järjestelmää toteutettaessa. Toisaalta uusimistilastot sinänsä eivät riittäne näytöksi epäonnistumisesta. Ennenaikaisesti toteutetut ja puutteellisesti valmistellut kokeilut ovat useasti olleet syinä huonoihin tuloksiin. Uusia menetelmiä ei ole otettava käyttöön ennen perusteellisia tutkimuksia ja käytössä olevia keinoja on pyrittävä parantamaan. Asianmukainen käsittely laitosoissa on saattanut vaikuttaa myönteisesti poistamalla väkivaltarikollisen taipumuksen aggressiivisuuteen, mutta ei ole edistänyt hänen sijoittumistaan takaisin yhteiskuntaan, koska on passivoinut hänen aloitteisuutensa. Samanlaisia haitallisia vaikutuksia aiheutunee myös liian aktiivisen ja tehokkaan valvojan tai tukihenkilön holhoa- vasta suhtautumisesta.¹⁹

Défense sociale -liike on puoltanut turvaamistoimenpiteen ja rangaistuksen säilyttämistä seuraamusjärjestelmässä toisiaan täydentävinä reaktiomuotoina. Niiden teoreettista toisistaan erottamista on kuitenkin pidetty turhana, jopa mahdottomana ottaen huomioon näiden seuraamusten samansuuntaisen kehityksen. Vapausrangaistusten liiallista käyttöä paremman puutteessa liike on alun alkaen jyrkästi vastustanut. Vaihtoehtojen löytäminen niille on koettu ensiarvoisen tärkeäksi. Nimenomaan viime vuosina pidetyissä *Défense sociale* -kongresseissa uusia seuraamusmuotoja koskevat kysymykset ovat olleet keskeisiä ohjelmakohtia.²⁰

¹⁷ *Torsten Eriksson, Les techniques de l'individualisation judiciaire. Rapport général pour la section pénitentiaire. Huitième congrès international de défense sociale, 1971 s. 10 ss.*

¹⁸ *Ancel, Vingt-cinq ans de défense sociale, s. 15.*

¹⁹ *Ancel, Examen de conscience de défense sociale: Problème du traitement des délinquants, Revue de science criminelle et de droit pénal comparé 1978 s. 945 ss.*

²⁰ *Ancel, Vingt-cinq ans de défense sociale, s. 17 ss.*

Kannanotot Suomessa

Melko pian liikkeen vähimmäisohjelman julkaisemisen jälkeen pohjoismaiset kriminalistiyhdistykset järjestivät keskustelu- ja esitelmätilaisuuksia, joissa selvitettiin uusimman kriminaalipoliittisen suuntauksen periaatteita ja tavoitteita sekä arvioitiin sen merkitystä rikosoikeudellisen seuraamusjärjestelmän kehittämisen kannalta. Suhtautuminen näyttää olleen juuri Suomessa varauksellisinta.²¹ Tästä huolimatta 1960-luvulla maamme rikoslainsäädännössä toteutettiin tai saatettiin vireille useita sellaisia uudistuksia, joiden puolesta Défense sociale -liikkeen kannattajat olivat korottaneet äänensä. Virikkeet reformien toimeenpanoon lienevät kuitenkin tulleet pikemmin pohjoismaisen yhteistyön tuloksina kuin uuden liikkeen aikaansaannoksina.²² Viime vuosikymmenen loppupuolelta lähtien noudatetulle lainsäädännön uudistuslinjalle on luonteenomaista normaalirangaistusajattelun tähdentäminen yhtenäisyyden saavuttamiseksi oikeuskäytännössä. Rangaistus määrätään korostaisesti rikollisen teon eikä tekijän ominaisuuksien perusteella. Yksilölliset rangaistukset eivät näin ollen enää tule kysymykseen, koska niiden katsotaan vaikeuttavan pyrkimyksiä seuraamuksen ennalta-arvaattavuuteen ja lainkäytön yhdenmukaisuuteen. Vaikka tämä uusklassinen suuntaus paljolti rakentaakin yleisestävyyden varaan, ei kriminaalipoliittista säännöstöä kehitettäessä voitane nojautua pelkästään rikosoikeustieteeseen vaan jouduttaneen turvautumaan eri tieteenalojen saavutuksiin.²³ Professori Reino Ellilä onkin eräässä yhteydessä varoittaessaan rakentamasta uudistuksia epämääräisille perusteille todennut, että kaikkien tieteiden tarjoamia tuloksia on tutkittava ja sopivaksi katsottu hyväksi käytettävä.²⁴ Kun Défense sociale -liikkeen leimallisimpia piirteitä on pitäytyminen monitieteellisiin tutkimustuloksiin, on aiheellista olettaa, että liikkeen puolta-

²¹ Nordisk kriminalistisk årsbok 1955 s. 18 ss. ja 1957 s. 1 ss. *Brynolf Honkasalo*, Uusin kriminaalipoliittinen liike. T. M. Kivimäen juhlaulkaisu 1956 s. 129 ss. *Bruno A. Salmiala*, Défense sociale ja klassillinen koulu, DL 1957 s. 154 ss. *Veikko Virtanen*, Onko kriminaalipoliittikka tiedettä? LM 1965 s. 478 ss.

²² *Kaarlo Helasvuo*, Ken oikeutta maassa saa. Kriminaalipoliitiikan tarkastelua, 1969 s. 108.

²³ *Pekka Koskinen*, 80-luvun rikosoikeus, LM 1979 s. 313 ss.

²⁴ *Reino Ellilä*, Rikosoikeustieteen tehtävä ja suhde muihin tieteisiin, LM 1960 s. 937 ss.

mia seuraamusvaihtoehtoja saadaan toteutetuiksi maamme rikoslainsäädännössä myös normaalirangaistusajattelun aikakaudella.²⁵

²⁵ *Hannu Kiuru*, Défense sociale -liikkeen vaiheiden tarkastelua, Kriminaali-huolto 1969 s. 337 ss. ja *sama*, Yksilöllinen käsittely seuraamusjärjestelmässä. Défense sociale -liikkeen VIII kansainvälinen kongressi, Kriminaalihuolto 1972 s. 199 ss.

Lievästä pahoinpitelystä pahoinpitelyksi

RL 21 luvun 5 §:n 2 momentin tarkastelua

Professori *Pekka Koskinen*

I. Henkeen ja terveyteen kohdistuvia rikoksia koskevat RL 21 luvun säännökset uudistettiin kokonaisuudessaan vuoden 1970 alusta voimaan tulleella lailla (14. 7. 1969/491). Uudistusta oli edeltänyt pitkä ja monivaiheinen valmistelutyö. Lopullisen sisältönsä uusi RL 21 luku sai vasta eduskuntakäsittelyssä, jossa hallituksen esitykseen tehtiin monia tärkeitä muutoksia. Myös pahoinpitelysäännökset kirjoitettiin eduskunnan lakivaliokunnassa kokonaan uuteen asuun.¹

Pahoinpitelyrikokset jaettiin kolmeen törkeysluokkaan, joiden keskinäinen rajausta toteutettiin aikaisemmasta poikkeavalla tavalla. Olennaisena muutoksena aikaisempaan oli seurausvastuuperiaatteesta luopuminen törkeys porrastuksen perusteena. Pahoinpitelyrikkoksen perustunnusmerkistö sijoitettiin RL 21 luvun 5 §:ään, jonka mukaan on *pahoinpitelystä* tuomittava se, joka tahallaan aiheuttaa toiselle ruumiinvamman tai sairauden. Pahoinpitelyn kvalifioitua muotoa, *törkeää pahoinpitelyä* koskeva säännös sijoitettiin RL 21 luvun 6 §:ään. Juuri RL 21 luvun uudis-

¹ Ks. HE 1966: 68 ja LaVM 1969: 11. Uudistustyön vaiheista ennen tulokseen johtanutta vuoden 1966 HE:tä ks. *Helminen*, Klaus: Henki- ja pahoinpitelyrikoksia koskevat säännökset uudistettu, SPL 1969, 266. RL 21 luvun uudistuksen sisällöstä yleensä ks. edellisen artikkelin (SPL 1969, 265—271 ja 309—323) lisäksi *Heinonen*, Olavi: Henkeen ja terveyteen kohdistuvia rikoksia koskevat uudet säännökset, DL 1969, 332—352. Ks. vielä *Anttila*, Inkeri & *Heinonen*, Olavi: Rikosoikeus ja kriminaalipolitiikka (1977), 277—284 sekä *Honkasalo*, Brynolf: Suomen rikosoikeus. Erityinen osa I 1. Henkilöön kohdistuvat rikokset. Oppikirjana käyttämistä varten tarkastanut *Reino Ellilä* (1970), 9—66.

tuksen yhteydessä otettiin käyttöön uudenlainen kvalifioitujen tunnusmerkistöjen kirjoittamistekniikka, jota sen jälkeen on myöhemmissäkin rikoslainuudistuksissa sovellettu. Tunnusmerkistössä luetellaan joukko esimerkkitapauksia, jotka ovat omiaan luonnehtimaan pahoinpitelyn törkeäksi, mutta niiden käsilläolosta riippumatta valinta perussäännöksen ja kvalifioitujen säännöksen välillä konkreettisessa tapauksessa on jätetty riippuvaksi tuomioistuimen harkinnasta, jossa on otettava huomioon rikokseen johtaneet ja siitä ilmenevät seikat kokonaisuudessaan.

Erityistä *lievää pahoinpitelyä* koskevaa säännöstä ei vuoden 1969 uudistukseen johtaneessa hallituksen esityksessä lainkaan ollut. Eduskuntakäsittelyn yhteydessä tällainen säännös kuitenkin otettiin RL 21 luvun 7 §:ään. Sen mukaan lievästä pahoinpitelystä tuomitaan se, joka tahallaan aiheuttaa toiselle kipua tai muuten pahoinpitelee toista, jollei teko ole 5 tai 6 §:n mukaan rangaistava. Lakivaliokunnan mietinnössä säännöstä perusteltiin seuraavasti:²

»Valiokunta on pitänyt tarpeellisena myös erityistä lievää pahoinpitelyä koskevaa säännöstä. Myös nykyisin jaetaan varsinaiset pahoinpitelyt kolmeen ryhmään. Kuitenkin ryhmittelyperuste on nykyisessä laissa toinen kuin valiokunnalla. Valiokunnan lievää pahoinpitelyä koskeva säännös on toissijainen tavallista ja törkeää pahoinpitelyä koskeviin säännöksiin verrattuna. Se koskisi kahta erilaista tilannetta. Ensinnäkin sen piiriin kuuluisivat ne tapaukset, joissa toiselle tahallisesti aiheutetaan kipua. Jos tekoon kivun lisäksi liittyy seurauksena ruumiinvamma tai sairaus, ei kysymys ole enää lievästä pahoinpitelystä. Kivulla on — niin kuin tällä ilmaisulla jokapäiväisessä kielenkäytössä yleensäkin — ymmärrettävä vain fyysistä kipua. Toiseksi lievän pahoinpitelyn ryhmään kuuluisivat tapaukset, joissa tekijä on syyllistynyt pahoinpitelyyn sanan yleisimmässä merkityksessä eli käsiksi käymiseen tai muuhun fyysiseen väkivaltaan aiheuttamatta teollaan kuitenkaan mitään pahoinpitelyn edellä mainituista seurauksista.»

Jos kuvitellaan kaikki mahdolliset pahoinpitelyteot törkeysjärjestykseen ja katsotaan, minkä alan niistä eri pahoinpitelytunnusmerkistöt kattavat, havaitaan uudistuksen merkinneen lievän pahoinpitelyn ylärajan laskemista. Aikaisemmin arvosteltiin lieväksi sellainen pahoinpitely, josta tuli vähäinen vamma tai ei mitään vammaa. Uusitussa RL 21 luvussa vähäinenkin vamma tai sairaus vie teon pahoinpitelyä koskevan

² LaVM 1969:11, 5.

perussäännöksen piiriin. Toisaalta lievästä pahoinpitelystä tehtiin saman tien puhdas sakkorikos. Ruumiinvammaa tai sairautta aiheuttamattomasta pahoinpitelystä ei enää lainkaan säädetty vankeusuhkaa.

Rikoksen perustyyppiä lievempien tekomuotojen määrittelyssä ei ole vakiintunut yhtenäistä tunnusmerkistöjen kirjoitustapaa. Aina ei käytetystä tunnusmerkistötekniikasta yksiselitteisesti ilmene, miten raja perussäännöksen ja privilegoidun säännöksen välillä on tarkoitettu vetää.³ Tästä näkökulmasta on pahoinpitelyn ja lievän pahoinpitelyn rajaa vuoden 1969 uudistuksessa pidettävä kiitettävän selväpiirteisenä. Vamman tai sairauden aiheutuminen on ainakin periaatteessa selkeä rajanvetopiste. Käytännössä tietysti tämäkin raja on jonkin verran liukuva, näin esimerkiksi vähäpätöisten naarmujen ja mustelmien tapauksissa.⁴

II. Väkivallan ja järjestyshäiriöiden lisääntyminen nousi 1970-luvun alussa voimakkaasti julkisen keskustelun polttopisteeseen. RL 21 luvun uudistuksella sinänsä oli tuskin sanottavaa vaikutusta väkivaltarikollisuuden kehitykseen. Uudistuksessa ei ollut yleisesti ottaen muutettu henkeen ja terveyteen kohdistuvien rikosten rangaistustasoa.⁵ Kun julkisen keskustelun paine ajoi viranomaiset etsimään mahdollisia lainsäädäntötoimia yleisen järjestyksen ja turvallisuuden tehostamiseksi, myös vastikään uudistetusta RL 21 luvusta löytyi kuitenkin mahdollinen tarkistuksen kohde. Se oli lievää pahoinpitelyä koskeva RL 21 luvun 7 §:n säännös.

Sisäasiainministeriön asettama *järjestys- ja turvallisuusasiain toimikunta*⁶ piti keväällä 1974 valmistuneessa mietinnössään epäkohtana sitä, että ruumiinvammaa tai sairautta aiheuttamattomasta pahoinpitelystä oli RL 21 luvun 7 §:ssä tehty puhdas sakkorikos. Tällainenkin pahoinpi-

³ Ks. esim. varkauden ja näpistyksen (RL 28:1 ja 3) rajanvedon ongelmista Lahti, Raimo: Toimenpiteistä luopumisesta rikosten seuraamusjärjestelmässä (1974), 303—306.

⁴ Oikeuskäytännön melko väljä linja tässä suhteessa ilmenee mm. Jukka Kekkosen tutkimuksesta Lievät ja tavalliset pahoinpitelyt. Oikeuspoliittinen tutkimuslaitos. Julkaisu 15 (1976), 20—21.

⁵ LaVM 1969:11, 2, Helminen, SPL 1969, 267. — Tässä ei ole mahdollista paneutua käsittelemään väkivaltarikollisuuden kehitystä 1970-luvun alussa ja siihen vaikuttaneita syitä. Pääpiirteisen kuvan antaa katsaus *Rikollisuustilanne 1974*. Oikeuspoliittinen tutkimuslaitos (1975), 7—18.

⁶ Toimikunnan työn tulos on julkaistu *komiteanmietintönä* 1974:92. RL 21 luvun 7 §:n muutosehdotuksesta ja sen perusteluista ks. mietinnön s. 33—37.

tely saattoi toimikunnan mielestä osoittaa erityistä piittaamattomuutta toisen terveydestä ja ruumiillisesta koskemattomuudesta. Toimikunnan mukaan varsinkin kaduilla, yleisillä teillä, puistoissa tai muilla yleisillä paikoilla tapahtuvat käsi- ja jalkavammojen aiheuttamat vauriot, joihin teon kohteeksi joutuvat eivät anna vähäisintäkään aiheutta, olivat omiaan aikaansaamaan turvattomuutta ja pelkoa. Kun lisäksi RVA 23 §:n 1 momentissa tarkoitettu jokamiehen kiinniotto-oikeus edellyttää, että rikoksesta saattaa tulla vankeutta, oli tämäkin oikeus RL 21 luvun 7 §:n tapauksissa poissuljettu, mikä vaikeutti rikosten selvittämistä. Tietoisuus siitä, ettei teosta useinkaan joudu vastaamaan ja että siitä joka tapauksessa voidaan tuomita vain sakko-rangaistus, mitättöi toimikunnan mielestä lievää pahoinpitelyä koskevan säännöksen yleisestävän tehon.

Epäkohdan poistamiseksi järjestys- ja turvallisuusasiain toimikunta ehdotti vankeusrangaistuksen lisäämistä RL 21 luvun 7 §:ään sakon vaihtoehdoksi. Tätä perusteltiin nimenomaan yleisestävyyssäkökohdilla sekä sillä, että näin voitaisiin tuomita oikeustajuntaa paremmin tyydyttävä rangaistus silloin, kun teko osoittaa tekijässään piittaamattomuutta toisista ihmisistä. Ehdotetun vankeusasteikon maksimi oli neljä kuukautta. Näin olisi lievän pahoinpitelyn rangaistusuhka palannut samaksi kuin tätä rikosta koskeneessa säännönmukaisessa rangaistusasteikossa ennen vuoden 1969 uudistusta — on tietysti muistettava, että tuolloin aikaisemmin myös vähäiseen vammaan johtanut teko tuli lievänä pahoinpitelynä arvosteltavaksi.

Toisena mahdollisuutena toimikunta mainitsi pahoinpitelyrikosten tunnusmerkistöjen muuttamisen, jota ei kuitenkaan pidetty aiheellisenä »rikslain kokonaisuudistuksen parhaillaan ollessa vireillä».

III. Monet järjestys- ja turvallisuusasiain toimikunnan ehdotuksista johtivat suhteellisen pian lainsäädäntötoimiin.⁷ Vielä vuoden 1974 valtiopäiville annettiin hallituksen esitys, joka tähtäsi RL 21 luvun 7 §:ssä nähtyjen ongelmien poistamiseen. Hallituksen esitys ei kuitenkaan seurannut toimikunnan suosittelemaa linjaa, vaan toivottuun tulokseen pyrittiin tarkistamalla lievän pahoinpitelyn ja pahoinpitelyn rajaa tunnusmerkistöillisesti. Tämä puolestaan oli esityksen mukaan toteutettava lisää-

⁷ Pahoinpitelysäännösten tarkistuksen lisäksi toimikunnan ehdotusten pohjalta on säädetty TeräaseL (28.1.1977/108) ja L järjestyksen pitämisestä joukkoliikenteessä (17.6.1977/472). Vastaavat HE:t annettiin eduskunnalle jo vuonna 1975.

mällä *pahoinpitelyä* koskevaan RL 21 luvun 5 §:ään uusi 2 momentti, jossa pahoinpitelyn rangaistusuhka (vankeutta enintään kaksi vuotta tai sakkoa) ulotettaisiin eräisiin sellaisiinkin tapauksiin, joissa pahoinpitely ei ole johtanut ruumiinvammaan eikä sairauteen.⁸

Hallituksen esityksen perusteluissa selostetaan myös esitetyn kanssa vaihtoehtoisia lakitekknisiä ratkaisumalleja. RL 21 luvun 7 §:n täydentäminen vankeusasteikolla, mitä järjestys- ja turvallisuusasiain toimikunta oli ehdottanut, ei perustelujen mukaan olisi onnistunut ratkaisu. Lievän pahoinpitelyn pysyttämistä sakkorikoksena katsotaan tukevan tuomioistuintilastosta saatujen tietojen, joiden mukaan tavallisestakin pahoinpitelystä oli tuomittu käytännössä sakkoon yli neljässä tapauksessa viidestä. Lievän pahoinpitelyn enimmäisrangaistuksen yleistä korottamista ei perusteluissa muutenkaan pidetä yleisestäävyyden kannalta edullisimpana keinona. Niiden mukaan olisi tarkoituksenmukaisempaa korottaa rangaistuksia eriytyneemmin eli juuri niissä rikoksen ilmenemismuodoissa, joihin halutaan suhtauduttavan entistä tuomitsevammin.

Toisena vaihtoehtona hallituksen esityksessä mainitaan tavallisen ja lievän pahoinpitelyn rajan määrittely kokonaan uudella tavalla. Silloin tavallinen pahoinpitely käsittäisi perussäännöksenä kaikenlaisen, myös seurausta vaille jääneen pahoinpitelyn, ja lievä pahoinpitely olisi kokonaisharkinnan perusteella kysymykseen tuleva privilegioitu säännös. Suhde olisi siis samanlainen kuin varkauden ja näpistyksen (RL 28:1 ja 3), kavalluksen ja lievän kavalluksen (RL 29:1 ja 3) tai petoksen ja lievän petoksen (RL 36:1 ja 1 a) välillä. Tältä pohjalta tunnusmerkistöt voitaisiin esityksen perustelujen mukaan rakentaa seuraavasti:

Pahoinpitely. — Joka tahallaan aiheuttaa toiselle ruumiinvamman, sairauden tai kipua taikka muuten pahoinpitelee toista, tuomittakoon *pahoinpitelystä* vankeuteen enintään kahdeksi vuodeksi tai sakkoon.

Lievä pahoinpitely. — Jos pahoinpitely, rikoksen seuraus tai muut rikoksen teosta ilmenneet tai siihen johtaneet seikat huomioon ottaen on katsottava vähäiseksi, on rikoksentekijä tuomittava *lievästä pahoinpitelystä* sakkoon.⁹

⁸ Hallituksen esitys Eduskunnalle laiksi rikoslain 21 luvun 5 §:n muuttamisesta (HE 1974:226).

⁹ Rikosoikeuskomitean (kom. miet. 1976:72) runkosuunnitelman 24 luvun mukaan pahoinpitelyrikosten kolmijako säilyisi. Lievin tekemuoto, pahoinpitelyrikkomus, luonnehditaan »lievää moitittavuutta osoittavaksi pahoinpitelyksi»

Tällaisen ratkaisun heikkoutena on hallituksen esityksen mukaan kuitenkin se, ettei se selvästi kohdistuisi »niihin rikollisen käyttäytymisen muotoihin, jotka nyt ovat päiväkohtaisesti ongelmallisia eli uhkaaviin käsiksilikäymisiin».

Vaihtoehtoisten lakitekhnisten ratkaisujen syrjäyttämiseksi esitetyt perustelut eivät ole kaikilta osin vakuuttavia. Etenkin juuri »päivänkohtaisten ongelmien» voimakas korostaminen rikoslain keskeisen osan muutoksen perusteluna antaa kovin huonon kuvan lainsäätäjän harjoittaman kriminaalipolitiikan suunnitelmallisuudesta.

Vaikka hallituksen esityksessä edellä selostetuin tavoin esiteltiin eri lakitekhniset vaihtoehdot, itse esitys oli rajattu niin (laiksi rikoslain 21 luvun 5 §:n muuttamisesta), ettei sen pohjalta ollut valtiosääntöoikeudellisesti mahdollista toteuttaa muita vaihtoehtoja. Oli joko hyväksyttävä esityksessä tarjottu perusratkaisu tai hylättävä koko esitys.¹⁰

IV. Hallituksen esityksen mukaan oli RL 21 luvun 5 §:ään lisättävä seuraavanlainen uusi 2 momentti:

»Joka käy uhkaavasti käsiksi olosuhteisiin nähden turvattomaan henkilöön, tuomitaan niinkuin 1 momentissa on säädetty.»

Perusteluista ilmenee, että lainmuutoksella tähdättiin nimenomaan sellaisiin tapauksiin, joissa väkivaltainen käyttäytyminen kohdistuu aivan ulkopuoliseen henkilöön sellaisissa olosuhteissa, että uhrin on perusteltua syytä tuntea asemansa turvattomaksi. Juuri tällaiset tapaukset olivat olleet »päivänkohtaisia ongelmia» julkisessa keskustelussa, ja sellaisiin oli kiinnittänyt huomiota myös järjestys- ja turvallisuusasiain toimikunta.

(s. 264). Tämä tarkoittanee jonkinlaista kokonaisvaltaista rajanvetoa nyt puheena olevan HE:n vaihtoehtoisratkaisun kaltaisella tavalla.

Myös Ruotsissa pahoinpitelyn luokittelu vähäiseksi riippuu kokonaisarvostelusta. Ks. *Jareborg, Nils: Brotten. Första häftet. Grundbegrepp. Brotten mot personen* (1979), 160: »Avgörande för gränsdragningen mellan vanlig och ringa miss-handel är samtliga omständigheter vid brottet, inte bara skadans svårhet.» Molemista tekemuodoista säädetään BrB 3 luvun 5 §:ssä.

¹⁰ Millaisia muutoksia eduskunnalla on ylipäänsä mahdollisuus tehdä HE:n sisältämään lakiehdotukseen, on tärkeä ja ajankohtainen valtiosääntökysymys, josta yleisesti esim. *Jyränki, Antero, Perttunen, Juhani & Vilkkonen, Eero: Valta, valtio ja kansalainen. 4. painos* (1979), 186—187. — Esillä olevassa asiassa pidettiin ilmeisesti selvänä, ettei HE:n rajaus tehnyt mahdolliseksi RL 21 luvun 7 §:n sana-muotoon puuttumista.

Ehdotettu lakiteksti ei kuitenkaan ollut niin täsmällinen ja yksiselitteinen, kuin rikoslainsäädännöltä täytyy voida edellyttää.

Uhkaavuus. — Ehdotettu säännös edellytti toiminnan »uhkaavuutta». Uhkaus-sana johdannaisineen esiintyy kyllä entuudestaan rikoslaissa, mutta toisenlaisissa yhteyksissä. Hätävarjelu on sallittu aloitetun tahi kohta päätä uhkaavan oikeudettoman hyökkäyksen torjumiseksi (RL 3: 6). Tässä uhkaavuus ei luonnehdi toiminnan laatua, vaan hyökkäyksen väli-töntä läheisyyttä.¹¹ Uhkaus esiintyy tekotapana mm. väkisinmakaami-
sessa (RL 20: 1), pakottamisessa (RL 25: 12), ryöstössä (RL 31: 1) ja kiris-
tyksessä (RL 31: 4). Näissä tapauksissa uhkaus merkitsee uhrin toiminta-
vapauden rajoittamista synnyttämällä mielikuva häntä siinä tapauksessa
uhkaavasta pahasta, ettei hän taivu uhkaajan tahtoon.¹² Omana rikokse-
naan on RL 25 luvun 13 §:ssä kriminalisoitu laiton uhkaus. Tätä sään-
nöstä selvennettiin vuoden 1969 uudistuksessa siten, että tunnusmerkis-
tössä aikaisempaa selvemmin nimenomaan osoitetaan, miten ja mistä nä-
kökulmasta uhkausta tulee arvostella.¹³ Ilman vastaavanlaista tarken-
nusta olisi uuteen RL 21 luvun 5 §:n 2 momenttiin ehdotettu väljä uhkaa-
vuustunnusmerkki näköjään jättänyt säännöksen soveltamisalaan mel-
koista epämääräisyyttä.

Turvattomuus. — Uhkaavuuskriteeristä lausuttu sopii myös »olosuh-
teisiin nähden turvaton»-vaatimukseen. Tarkka rajanveto osoittautuu
tämänkin tunnusmerkin osalta perin vaikeaksi. Vertailumielessä on syytä
panna merkille, ettei esim. törkeää varkautta (RL 28: 2) ja törkeää ryöstöä
(RL 31: 2) koskeissa säännöksissä ole tyydytty näin ylimalkaiseen ilmai-
suun, vaan uhrin puolustuskyvyttömyys rikoksen kvalifioimisperusteena
on niissä kuvattu täsmällisemmin.¹⁴

¹¹ Hyökkäyksen uhkaavuudesta hätävarjelu kannalta ks. *Majanen*, Martti: Yksityishenkilön oikeudesta voimakeinojen käyttöön (1979), 48—50.

¹² Uhkauksesta vapauteen kohdistuvien rikosten tekotapana esim. *Honkasalo*, Erityinen osa I 1, 80.

¹³ Uhkauksen on tapahduttava »sellaisissa olosuhteissa, että uhatulla on pe-
rusteltu syy omasta tai toisen puolesta vakavasti pelätä henkilökohtaisen turval-
lisuuden tai omaisuuden olevan vaarassa».

¹⁴ RL 28: 2: »...tai se kohdistuu henkilöön, joka sairaudesta, iästä tai asuin-
olosuhteista johtuvan avuttomuutensa takia ei voi omaisuuttaan suojella...»

RL 31: 2: »...taikka jos rikos kohdistetaan henkilöön, joka ammattiinsa tai
toimeensa kuuluvan työn tai tehtävän vuoksi ei voi itseään tai omaisuuttaan puo-
lustaa...»

Tekotapa. — Jos uhkaavuus- ja turvattomuuskriteerit oli hallituksen esityksessä jätetty liian löysiksi, rikoksen tekotapa sitä vastoin oli määritelty aiheettoman ahtaasti, »käsiksi käymiseksi». Käsiksi käyminen sananmukaisesti tulkittuna on vain yksi pahoinpitelyn muoto.¹⁵ Aivan tarpeetonta olisi kai ollut pakottaa uuden säännöksen soveltamisessa vetämään rajaa varsinaisen käsiksi käymisen ja muun toisen koskemattomuuteen kajoamisen (vaikkapa lumipalloilla pommittamisen, ehkä potkimisenkin?) välille. Tämänäyttypistien tulkintakysymysten mahdollisuuskin oli päinvastoin täysi syy eliminoida jo etukäteen.

V. Kuten edellä jo mainittiin, hallituksen esitys oli rajattu niin, ettei sen lakitekniiseen perusrakenteeseen ollut enää eduskunnassa mahdollista puuttua. Toisaalta esityksen kokonaan hylkääminen olisi vallinneessa tilanteessa ymmärrettävästi merkinnyt melkoista poliittista uhkarohkeutta: olisihan tarjona ollut vaara leimautua piittaamattomaksi kansalaisten turvallisuudesta ja katurauhasta. Ainoaksi mahdollisuudeksi jäi pyrkiä kirjoittamaan ehdotettu säännös uudestaan, niin että siitä tulisi riittävän täsmällinen ja yksiselitteinen. Näin sitten tehtiinkin. Perusteellisen käsittelyn tuloksena säännös sai lakivaliokunnan mietinnössä¹⁶ seuraavan muodon, joka tuli myös RL 21 luvun 5 §:n 2 momentin lopulliseksi asuksi:

»Joka ruumiinvammaa tai sairautta aiheuttamatta pahoinpitelee ikänsä, vammautuneisuutensa tai muun siihen verrattavan syyn vuoksi taikka muuten olosuhteisiin nähden turvatonta henkilöä siten, että tällä on perusteltu syy pelätä henkensä tai terveytensä olevan vakavasti vaarassa, on tuomittava niinkuin 1 momentissa on säädetty.»

Säännös on lauserakenteeltaan raskas. Tunnuksmerkistön eri ainesosat on nyt kuitenkin määritelty olennaisesti selvemmin kuin alkuperäisessä säännösversiossa. Alunperin esitettyä paremmin säännös myös liittyy rikoslain entuudestaan voimassa oleviin säännöksiin.

Tekotapa. — Liikaa rajoittavan »käsiksi käymisen» asemesta tunnuksmerkistössä nyt puhutaan yleisesti »pahoinpitelemisestä». Kun RL 21 luvun 5 §:ssä on entuudestaan kriminalisoitu pahoinpitelynä ruumiin-

¹⁵ Tämä käy ilmi mm. edellä jaksossa I lainatun lakivaliokunnan mietinnön kappaleen katkelmasta: »... pahoinpitelyyn sanan yleisimmässä merkityksessä eli käsiksikäymiseen tai muuhun fyysiseen väkivaltaan...»

¹⁶ Ks. LaVM 1975:1 (HE:n 1974:226 johdosta).

vamman tai sairauden aiheuttaminen, uudessa 2 momentissa rinnastetaan niihin *ruumiinvammaa tai sairautta aiheuttamaton* pahoinpiteleminen määrättyin edellytyksin.

Niinkuin lainkohdan 1 momentissa ruumiinvamman tai sairauden aiheuttamisella on ymmärrettävä vain sellaisten tahallista aiheuttamista, tarkoittaa myös 2 momentin rajausta lakivaliokunnan mietinnön perustelujen mukaan sitä, ettei teolla ole tahallisesti aiheutettu vammaa tai sairautta. Uutta säännöstä olisi siis mahdollista soveltaa myös sellaisessa — luultavasti poikkeuksellisessa — tilanteessa, jossa joku säännöksen edellyttämässä olosuhteissa pahoinpitelee toista ja tulee aiheuttaneeksi vamman tai sairauden, ilman että minkäänlaista seurausta kuitenkaan voidaan lukea tahallisena hänen syykseen. Kirjaimellisesti tulkitenhan tekijä ei silloin ole vammaa tai sairautta *aiheuttamatta* pahoinpidellyt toista.¹⁷

Turvattomuus. — Turvattomuuskriteeriä on täsmennetty alkuperäisestä esityksestä osoittamalla lakitekstissä, millaisiin seikkoihin turvattomuusarvostelussa tulee kiinnittää huomiota. Turvattomuus saattaa ensinnäkin johtua kohteen henkilöön liittyvistä ominaisuuksista. Kohde voi siten olla turvaton »ikänsä, vammautuneisuutensa tai muun siihen verrattavan syyn vuoksi». On huomattava, ettei iän perusteella turvattomina ole pidettävä pelkästään vanhuksia — joiden rauhan häiritseminen näytti erityisesti olleen esillä lainuudistuksen taustana olleessa keskustelussa — vaan yhtä hyvin myös lapsia. Uudistus on siis ainakin periaatteessa tehostanut myös lasten ruumiillisen koskemattomuuden rikosoikeudellista suojaa.

Paitsi henkilöön yleensä liittyvistä ominaisuuksista turvattomuus voi johtua tilannekohtaisista tekijöistä. Säännöksen mielessä »muuten olosuhteisiin nähden turvaton» voi näin olla kuka hyvänsä esimerkiksi yöllä ja yksinäisessä paikassa pahoinpitelyn kohteeksi joutuva.

¹⁷ Jos seurauksena on vähäistä vaikeampi vamma tai sairaus, johon tekijällä on tuottamus, tulee tietysti kysymykseen RL 21 luvun 10 §:n säännös. Sen rangaistusuhka on yhtä ankara kuin 5 §:n.

On muuten huomattava, että ruumiinvammaa tai sairautta aiheuttamaton pahoinpitely voi uudistuksen jälkeen ainakin periaatteessa tulla arvosteltavaksi jopa törkeänä pahoinpitelynä: RL 21 luvun 6 §:n kvalifiointi kytkeytyy »5 §:ssä mainittuun rikokseen», ei siis yksin 5 §:n 1 momentissa mainittuun. Tämä todetaan myös lakivaliokunnan mietinnössä, jossa mahdollisuutta ei kuitenkaan pidetä käytännön kannalta merkittävänä.

Uhkaavuus. — Uhkaavuuskriteeriä tarkennettaessa on mallina käytetty RL 25 luvun 13 §:n laitonta uhkausta koskevan tunnusmerkistön rakennetta. Omaksutusta lainkirjoitustavasta ilmenee, että tilanteen uhkaavuutta on ensisijaisesti arvosteltava teon kohteen näkökulmasta. Täysin subjektiivisesta arvostelusta ei kuitenkaan ole kysymys. Säännöksen mukaan kohteella on oltava »perusteltu syy» pelätä olevansa vaarassa. Sen arvostelemisessa, milloin kohteella on pelkoon perusteltua syytä, on käytettävä objektiivisävyistä mittapuuta.¹⁸ Lakivaliokunnan mietinnön perusteluissa puhutaan tältä osin *yleisen elämäkokemuksen* mukaisesta arvostelusta. Vaikka siis poikkeuksellisen säikky kohde itse pelkääkin henkensä edestä, tämä ei vielä välttämättä riitä toteuttamaan tunnusmerkistöön kuuluvaa pahoinpitelyn uhkaavuuskriteeriä.

Uhkaavuuskriteeri on muutenkin muotoiltu melko vaativaksi: täytyy olla perusteltu syy pelätä *henkensä tai terveytensä olevan vakavasti vaarassa*. Vaaran vakavuutta arvosteltaessa on ilmeisesti kiinnitettävä huomiota paitsi loukkauksen todennäköisyyteen myös sen tuntuvuuteen. Niinpä silloin vähäisen terveydenhaitan uhka, vaikka se olisi todennäköinenkin, ei merkitsisi vakavaa terveyden vaaraa.

VI. Lopullisessa muodossaankin RL 21 luvun 5 §:n 2 momentti jättää tietysti lainsoveltajalle melkoisesti harkintavaltaa. Kuitenkin säännös ohjaa tätä harkintaa selvemmin kuin hallituksen esitykseen sisältynyt versio. Sikäli siis uudistuksessa päästiin kutakuinkin tyydyttävään lopputulokseen.¹⁹ Toinen asia on sitten koko tällaisen uudistuksen tarpeelli-

¹⁸ Tämä ei tarkoita sitä, että tilanteen todella objektiivisesti pitäisi olla niin vaarallinen kuin näyttää. Onhan esim. erehdyttävästi oikean näköisellä leikki-aseella uhkaamisen katsottu toteuttaneen ryöstöntapaisen kiristyksen tunnusmerkistön, ks. KKO 1971 II 60 ja tapausselostus Koskinen, Pekka: Ryöstöntapainen kiristäminen, DL 1971, oikeustapaosasto, 65—68. Samanlainen ratkaisu on KKO 1978 II 104.

¹⁹ Kuriositeettina voitaneen vertailumielessä mainita lakivaliokunnan mietintöön jätetty vastalause (edustaja Lemström), jossa kärkeväsanainten perustelujen (tyyliin: »Lailla on yhteiskunta rakennettava eikä väkivallantekijöiden ja rikollisten suojelulla niinkuin näyttää tilanne vallan vastuuta kantavien piirissä olevan.») jälkeen päädytään seuraavaan säännösehdotukseen: »Joka käy uhkaavasti käsiksi tai painostavasti uhkaa olosuhteisiin nähden rauhallisesti liikkuvaa henkilöä tai turvatonta henkilöä, on tuomittava niinkuin 1 momentissa on säädetty.» Säännösehdotuksen tulkinta jääköön tässä sikseen.

suus. Oliko todella välttämätöntä ryhtyä kohta uudelleen paikkaamaan vasta uudistettua RL 21 lukua?

Taustanahan oli huoli sellaisista käytännössä esiintyvistä tapauksista, joissa väkivaltainen ja uhkaava käyttäytyminen jäi vain RL 21 luvun 7 §:n mukaiseksi lieväksi pahoinpitelyksi eikä siten antanut mahdollisuutta sakkoa kovempaan rangaistukseen. Todellisuudessa kuitenkin sen tyyppiin tapauksiin, joita esitöissä mainitaan, useimmiten on sovellettavissa jokin entuudestaan voimassa oleva, vankeusuhankin käsittävä säännös.

Niinpä tyyppiesimerkkinä mainittuihin tapauksiin, joissa ulkopuoliseen käsiksi käyden vaaditaan rahaa tai tupakkaa, soveltuvat — hallituksen esityksen perusteluissa lausutuista epäilyksistä huolimatta — RL 31 luvun säännökset.²⁰ Toisena monissa tilanteissa kysymykseen tulevana mahdollisuutena on pakottamiskriminalisointi (RL 25:12). Kun esitöissä korostetaan tilanteen uhkaavuuden saattavan osaltaan syntyä karkeasta kielenkäytöstä, eleistä tai vastaavasta, on syytä huomata, että myös solvauksen (RL 27:3) tekotapana tulee kysymykseen mm. uhkaus. Laiton uhkaus (RL 25:13) on tietysti niinikään otettava huomioon. Kaikista mainituista rikoksista on säädettyä myös vankeusuhka.

Hallituksen esityksessäkkin — jossa tosin edellä luetelluista vaihtoehdoista mainitaan vain osa — myönnetään tilanne tällaiseksi.²¹

»Näin ollen tilanteet, joissa voimassa oleva laki ei suo mahdollisuutta käyttää vapausrangaistusta väkivaltaisesta käyttäytymisestä, joka ei ole aiheuttanut pahoinpitelytunnusmerkistön edellyttämää seurausta, ovat poikkeuksellisia. Sitäpaitsi vähänkin törkeämpi käsiiskikäyminen aiheuttanee säännönmukaisesti ainakin naarmuja tai mustelmia.»

Uudistusta voi tietysti perustella sillä, että seurausvastuujattelon tulua RL 21 luvussa hylätyksi ei seurauksen syntyminen tai syntymättä jää-

²⁰ HE:n mukaan näissä säännöksissä mainittujen rikosten rangaistusasteikko »edellyttää selvästi törkeämpää tekoa». Kuitenkin vuoden 1972 varallisuusrikos-uudistuksen yhteydessä RL 3 luvun 5 §:n 2 momenttiin otettiin rangaistussäännöksestä poikkeamista koskeva yleissäännös nimenomaan mm. sillä perusteella, ettei ryöstön yhteyteen liitetty erityistä privilegioitua säännöstä. Lieväkin ryöstö kuuluu tämän mukaan kyllä RL 31 luvun 1 §:n piiriin; vain rangaistussäännöksestä poikkeamiseen on uuden yleisen säännöksen mukaan mahdollisuus (HE 1972:23, 5—6 ja 13).

²¹ HE 1974:226, 2.

minen saa olla myöskään pahoinpitelyn ja lievän pahoinpitelyn yksinomaisena erotteluperusteena.²² Tähän olisi vain pitänyt kiinnittää huomiota jo vuoden 1969 uudistuksessa. Nytkin ajatuksen johdonmukainen toteuttaminen olisi edellyttänyt kokonaisvaltaisempaa pahoinpitelyn ja lievän pahoinpitelyn uudelleen rajaamista. Tästä annettiin hallituksen esityksen perusteluissa konkreettinen mallikin, jonka toteuttaminen kuitenkin tehtiin saman tien mahdottomaksi.

Uudistuksella on perustelujen mukaan haluttu vaikuttaa myös pahoinpitelyksi jo entuudestaan katsottujen tekojen arvosteluun. Rangaistusta niistäkin mitattaessa pitäisi kiinnittää erityistä huomiota siihen, kohdistuuko teko ulkopuoliseen turvattomaan henkilöön. Uuden RL 21 luvun 5 §:n 2 momentin on määrä korostaa tällaisen käyttäytymisen erityistä vakavuutta silloinkin, kun rangaistus tuomitaan 1 momentin tunnusmerkistön perusteella. Pyrkimys on oikeaan osuva, mutta tällainen toisen säännöksen soveltamiskäytäntöön vaikuttaminen — joka ei ehkä ole edes aivan ongelmaton periaatteellisesti katsoen — ei sinänsä perustele RL 21 luvun 5 §:n 2 momentin kiireellistä säätämistä.

VII. Millainen sitten on ollut uuden RL 21 luvun 5 §:n 2 momentin käytännöllinen merkitys? Lainuudistuksen aikoihin tehtiin Oikeuspoliittisessa tutkimuslaitoksessa selvitys, jossa uudistusta edeltäneen oikeuskäytännön perusteella tarkasteltiin uuden säännöksen tarpeellisuutta ja sille mahdollisesti tulevaa soveltamisalaa. Tutkimuksen tekijä *Jukka Kekkonen* päätyi arvioon, jonka mukaan uudelle säännökselle jäisi niukanlaisesti käyttöä:²³

»Luultavasti käykin näin niin, ettei uutta säännöstä tulla useinkaan käytännössä soveltamaan. Lainvalmistelijoiden tarkoittamassa mielessä uhkaavat pahoinpitelyt täyttivät yleensä vähintään tavallisen pahoinpitelyn tunnusmerkistön, johon vapausrangaistusta voitiin jo aikaisemmin käyttää.»

Tutustuminen lainuudistuksen jälkeisiin rikostilastoihin vahvistaa *Kekkosen* osuneen arviossaan oikeaan. Yleisissä alioikeuksissa vuosina 1977 ja 1978 syytettyjä ja tuomittuja koskevan tilastotiedotuksen mukaan

²² Katso tästä jo järjestys- ja turvallisuusasiain toimikunnan mielipidettä, *kom. miet.* 1974: 92, 33.

²³ *Kekkonen*, *Lievät ja tavalliset pahoinpitelyt*, 28.

nimittäin RL 21 luvun 5 §:n 2 momenttia sovellettiin — erityisesti pahoinpitelyrikosten kokonaismäärä huomioon ottaen — todella vähän.²⁴

	1977	1978
Syytettyjä	9	6
Rangaistukseen tuomittuja	8	4
Vankeuteen	3	3
Sakkoon	5	1

Suuresti liioittelematta voineekin sanoa, että RL 21 luvun 5 §:n 2 momentin säätäminen oli 1970-luvun rikoslainuudistuksista turhanaikuisimpia. Samalla se on kärjekäs esimerkki siitä tempoilevasta, tilapäisiä suhdanteita seuraavasta kriminaalipolitiikasta, joka on leimannut rikosten lajeja koskevien säännösten uudistamista maassamme ja josta pääsemiseksi kokonaisvaltaisempi uudistusote on välttämätön.

²⁴ Tilastokeskuksen tilastotiedotus OI 1979: 9: Yleisissä alioikeuksissa syytetyt ja tuomitut vuosina 1977 ja 1978.

Rikosseuraamukset ja niihin verrattavat pakkotoimenpiteet

Eräiden kontrollipolitiikan kysymysten tarkastelua

Professori Raimo Lahti

1. Rangaistukset ja muut rikosseuraamukset

a. Rikosoikeudessamme vallitsevan laillisuus- eli legaliteettiperiaatteen mukaan rikostunnusmerkistöjen ja rangaistussäännösten on perustuttava säädännäisoikeuteen; poikkeuksia lukuunottamatta niistä on säädettävä eduskuntalailla. Siten on rikoksena rangaistava vain sellainen käyttäytymismuoto, josta on laissa säädetty rangaistusuhka. Edelleen rikoksesta saadaan tuomita vain sellaiseen rangaistukseen, joka asianomaisesta rikoksesta on laissa säädetty seuraamukseksi.¹

Rikoslaisamme (RL) ei ole sillä tavoin selvästi kuin esim. Ruotsin rikoskaaressa (1962) määritelty rangaistuksen käsitettä. RL 2 luku on tosin otsikoitu »Rangaistuksista» (»Om straffen»), ja RL 2:1:n (L:ssa 613/74) mukaan yleisiä rangaistuksia ovat vankeus ja sakko sekä erityisiä rangaistuksia virkamiehiä varten viraltapano ja viran toimituksesta erottaminen. Toisaalta samassa luvussa, 16—17 §:ssä, on säädetty menettämis-seuraamuksista, joita vallitseva käsitys ei pidä rangaistuksina.² Edelleen RL 2:18 sisältää viittaus-säännöksen, jonka mukaan laissa erikseen säädettyissä

¹ Rikosoikeudellisesta legaliteettiperiaatteesta enemmän ks. esim. Brynolf Honkasalo, Suomen rikosoikeus. Yleiset opit I. 2. p. Helsinki 1965 s. 37—51 ja 55—58 ja sama, Nulla poena sine lege. Helsingfors 1937.

² Kokoavasti ks. Erkki Ailio, Esinekonfiskaatio Suomen oikeudessa. Helsinki 1964 s. 13—53 viittauksineen. Lisäksi ks. esim. Reino Ellilä, Uusittu liikenne-rikosoikeus. 2. p. Porvoo 1974 s. 154—155.

tapauksissa rikoksen rangaistuksena (ruots. p  f  lj  ) k  ytet  n muitakin kuin RL 2 luvussa mainittuja seuraamuksia.

Viimeksi selostettu antaa aiheen täydentää rikosoikeudellisesta laillisuusperiaatteesta sanottua. Ei ainoastaan rikosta seuraavista rangaistuksista ole s  adett  v   lailla, vaan hallitusmuodon (HM) 92   :n 1 mom:sta johdettava hallinto-oikeudellinen legaliteettiperiaate edellyttää kansalaisten oikeusasemaan välittömästi vaikuttavien säännösten antamista eduskuntalailla tai sellaisen lain perusteella.³ Huomattakoon, että hyvinkin pitkälle menevät henkilökohtaisen vapauden rajoitukset on vakiintuneesti katsottu mahdolliseksi säätää tavallisilla laeilla — perustuslain s   t  misj  rjestykseen turvautumatta — silloin, kun on kysymys rikos-, sosiaalihuolto- tai terveydenhoitolains  ad  nn  n alaan kuulumista pakkotoimenpiteist  . Tätä on HM 61   :n huomioon ottaen pidetty eräissä suhteissa kyseenalaisena käytäntönä.⁴

Rangaistus on periaatteellisesti t  rkein rikoksen seuraamus. Sakko-rangaistus on käytetyistä seuraamuksista yleisin: esim. v. 1976 tuomittiin sakkoon 90 % kaikkiaan n. 300 000 rangaistukseen tuomitusta (l  ki 90 % sakotettiin rangaistusmääräysmenettelyssä).⁵ Rikosoikeuden erityisen osan rangaistussäännöksiin sisältyvä lausuma, jonka mukaan rikoksenteijä on tuomittava (tietyn asteikon rajoissa) vankeuteen tai sakkoon, on silti nyky  n harhaanjohtava. Toisin kuin ehkä rikoslain säätämisen aikaan ei henkilön toteaminen rikokseen syypääksi en   useinkaan johda hänen tuomitsemiseensa rangaistukseen. Rikosoikeuden yleiseen osaan lisätyillä säännöksillä on enenevästi tehty poikkeuksia sanotuin tavoin muotoiltuihin erityisiin rangaistussäännöksiin. Poliisi- ja eräille muille valvontaviranomaisille samoin kuin syytt  j  viranomaiselle on laissa uskottu valtaa jättää m   r  tynlaisten vähäisten rikosten tapauksissa rikos- tai syyteilmoitus tekemättä taikka syyte ajamatta. Tuomioistuimen normaalisti käytettävissä olevia seuraamuksia ovat (ehdottoman) sakon ja vankeuden ohella tuomitsematta jättäminen, ehdollinen vankeus sekä yhdistettynä seuraamuksena ehdollinen vankeus ja oheissakko. Viimeksi

³ Kauko Sipponen, Lains  ad  nt  vallan delegoiminen. Vammala 1965 s. 440. Etenkin hallinto-oikeudellisesta vapaudenriistosta ja hallinnon lainalaisuuden periaatteesta ks. Aaro Ahtee, Hallinto-oikeudellinen vapaudenriisto. Vammala 1950 s. 86—119.

⁴ Ks. Ahtee, mts. 62—85 ja Paavo Kastari, Kansalaisvapauksien perustuslainturva. Vammala 1972 s. 154—156.

⁵ Suomen virallinen tilasto (SVT) XXIII B:112.

sanotuista seuraamuksista on ehdollisen vankeuden osuus merkittävin. Esim. v. 1976 oli yhteensä 30 000 vankeustuomiosta ehdollisia rangaistuksia 46 %.⁶

Rikoslainsäädännössämme kytketään eräitä oikeusvaikutuksia nimenomaan rangaistukseen, joten käytännössä esiintyy tarvetta vetää rajaa rangaistuksen ja muun rikosoikeudellisen seuraamuksen välille. Esim. RL 8 luvussa (L:ssa 138/73) säännellään rangaistuksen (ja menettämis-seuraamuksen) syyte- ja täytäntöönpano-oikeuden vanhentuminen. RL 3:5³ (L:ssa 498/72) ja vastaavat tuomitsemattajättämissäännökset koskevat sanamuotonsa mukaan vain rangaistuksen käytöstä luopumista. RL 6 luvun (L:ssa 466/76) säännöstö määrittää lakitekstin mukaan vain rangaistuksen mittaamista. Luvun 1¹ §:ssä ilmaisunsa saanutta suhteellisuusperiaatetta — rangaistuksen on oltava oikeudenmukaisessa suhteessa rikokseen — onkin vanhastaan pidetty tunnusomaisena juuri rangaistukselle erotukseksi turvaamistoimenpiteistä.⁷ Toisaalta muuttuneiden kriminaalipoliittisten painotusten mukaisesti on uudessa RL 6 luvussa omaksettuja periaatteita suositeltu sovellettavaksi myös muunlaiseen rikos-seuraamuksen määräämiseen, sikäli kuin erityissäännöksistä ei muuta johdu.⁸

Rangaistuksesta säädetty periaate on useammassa tapauksessa ulotettu syytetyn eduksi koskemaan muutakin seuraamusta. Vaikka tasavallan presidentin armahdusvaltaa rajaavassa HM 29¹ §:ssä puhutaan rangaistuksesta, säännöstä on sovellettu yleensä rikosoikeudelliseksi turvaamistoimenpiteiksi luonnehdittuihin seuraamuksiin, kuten konfiskaatioon.⁹ RL 8:1¹ §:ssä olevaa ilmaisua »rangaistusta ei saa tuomita» tulkitaan niin, että syyteoikeuden vanhennuttua teon rangaistavuus sulkeutuu pois.¹⁰ Säännöksellä ei ole siten kielletty vain tavanmukaisesti ymmärrettävän rangaistuksen tuomitsemista.

⁶ SVT XXIII B:112.

⁷ Tästä kokoavasti ks. Raimo Lahti, Toimenpiteistä luopumisesta rikosten seuraamusjärjestelmässä. Vammala 1974 s. 63—77 viittauksineen. Modernista sovitusajutuksesta rangaistuksen tarkoituksena ja tuohon ajatukseen sisältyvistä ekvivalenssin ja suhteellisuuden periaatteista ks. Ellilä, Tutkintavankeuden lukeminen rangaistuksen vähennykseksi Suomen oikeuden mukaan. Helsinki 1949 s. 13—49, erit. 45—46.

⁸ Ks. esim. M. Halinen ym., Rikosten seuraamukset. 2. p. Helsinki 1979 s. 131 ja 189.

⁹ Ks. esim. Ellilä, Uusittu liikennetrikosoikeus s. 149—150.

¹⁰ Ks. esim. Halinen ym., mts. 215.

b. Perusteena rikosoikeudellisten seuraamusten erottamiselle esim. hallinto-oikeudellisista tai hallinnollisista seuraamuksista on pidetty seuraamuksen määräämismenettelyä. Onko käsittelyjärjestys rikosprosessuaalinen vai esim. hallintoprosessuaalinen tai hallinnollinen? Tämä eroperuste ei ole kuitenkaan kaikissa tapauksissa selväpiirteinen. Sitä mukaa kuin rikosten oikeudellista sanktiointia on hajautettu muillekin elimille kuin tuomioistuimille, tuo peruste on harkinnanvaraistunut. Hankalasti luokiteltavia seuraamuksia ovat mm. syyttämättä ja ilmoittamatta jättäminen.¹¹

Viranomaismenettelyssä rikoksen johdosta määrättävistä oikeudellisista (virallisista) seuraamuksista on erotettava rikosten tosiasialliset eli epäviralliset seuraamukset. Niin ikään on huomattava, että oikeudellisen seuraamuksen (sanktion, reaktion) nimitys rajataan tavallisesti kattamaan vain määrätynlaiset virallisen kontrollin keinot. Tällöin oikeudellisen seuraamuksen vahvistamista edeltävä menettely sinänsä ja sen aikana käytettävät kontrollitoimenpiteet — kuten rikosprosessuaaliset pakkokeinot — ovat tosiasiallisia seuraamuksia. Lueteltujen seuraamustyyppien rajamaastoon sijoittuu lähikontrolli, jolla tarkoitetaan viranomaisen toimenpiteillään tukemaa epävirallista kontrollia.¹²

Tekijälle johtuu rikoksesta säännönmukaisesti useammanlaisia seuraamuksia, sekä oikeudellisia että tosiasiallisia. RL 6 luvun uudistamisen yhteydessä v. 1976 annettiin periaatteellisesti tärkeä yleissäännös, jota soveltamalla vähennetään seuraamusten säätelemätöntä kasautumista. Poikkeussäännöksiä tarkoitettuun RL 6:4:ään nojautuessaan tuomioistuin ottaa huomioon rikoksesta johtuneen tai tuomiosta aiheutuvan muun seuraamuksen ja sovittelee näin rangaistuksen kohtuulliseksi.¹³

2. Kontrollipolitiikan käsite ja sen tausta

a. Pyrittäessä muodostamaan kokonais kuvaa siitä, minkälaisin toimenpitein on tiettyssä yhteiskunnassa eri aikoina tahi eri yhteiskunnissa

¹¹ Ks. Lahti, mts. 66—75.

¹² Lähikontrollista ks. Juhani Salonen, Lähikontrollin kehittäminen. Suomen Poliisilehti 1978 s. 207—212.

¹³ Lain esitöistä ks. Hallituksen esitys (Hall.es.) n:o 125/1975 II vp. Asiakirjat A 2. Helsinki 1976 s. 15—16. Aiheesta laajemmin ks. Jukka Kekkonen, Sanktiokumulaatiosta ja rikosoikeudellisista sovittelusäännöksistä. Julkaisematon lissensiaattitutkimus. Helsingin yliopisto 1977.

pyritty pitämään yleistä järjestystä ja turvallisuutta, ei voida tyytyä vertaamaan vain rikoksiksi määriteltyjen käyttäytymismuotojen kontrolloinnissa olevia eroavuuksia. Oikeudellinen sanktiointi kohdistuu hyvin laajaan osaan inhimillistä käyttäytymistä. Tuollaisen vertailun kannalta on rikosten ohella kiintoisinta rangaistavaan menettelyyn verrattava ei-toivottu eli poikkeava käyttäytyminen. Siihen vastaamiseksi, milloin käyttäytyminen on rangaistavaan verrattavaa, on tärkeää tarkastella poikkeavan käyttäytymisen säätelämiseksi ja toivotun käyttäytymisen aikaansaamiseksi luotua kontrollijärjestelmää. Missä määrin on esim. otettu käyttöön rikosseuraamuksiin verrattavia pakkotoimenpiteitä?

Kymmenkunta vuotta sitten omaksuttiin kontrollipolitiikan käsite, jolla tarkoitetaan kriminaalipolitiikkaa laajempaa kokonaisuutta. Vielä 1960-luvun lopulla käsite kuvasi tarkastelukulmaa: käsitteen omaksuminen tai ainakin sen käytön yleistyminen lienee sen Pohjoismaissa tuolloin vilkkaasti käydyn keskustelun perua, jossa etenkin oikeusturvan kannalta kiinnitettiin arvostelemaa huomiota pakkotoimenpiteisiin, olivatpa ne rangaistuksen taikka huollon tai hoidon nimisiä (ks. jälj. 3. b). Seuranneen vuosikymmenen alun virallisiasiakirjoissa kontrollipolitiikka sai suunnittelulohkon aseman yhteiskuntapolitiikan kentässä sellaisten perinteisten päätöksentekoaalueiden kuin talous-, sosiaali- ja kulttuuripolitiikan rinnalla.¹⁴

Talousneuvoston asettama yhteiskuntapolitiikan tavoitteita ja niiden mittaamista tutkinut jaosto käsitteli v. 1972 ilmestyneessä mietinnössään »Elämisen laatu» kontrollipolitiikkaa osana yhteiskuntapolitiikkaa, nimenomaan eriarvoisuuden vähentämiseen ja sosiaaliseen turvallisuuteen tähtäävää yhteiskuntapolitiikkaa.¹⁵ Mietinnön taustaselvityksessä kontrollipolitiikan perinteisinä osalohkoina nähtiin kriminaalipolitiikan lisäksi sosiaalihuolto (osaksi?) ja mielisairaanhoidto. Lisäksi käsitteen piiriin luettiin sellaisia nykyaikaisia toiminta-aloja kuin työturvallisuus-, liikenne-, luonnonsuojelu- ja verovalvonta.¹⁶

¹⁴ Kontrollipolitiikan käsitteen taustasta ks. erit. Hannu Takala, Kontrollipolitiikka suunnittelukokonaisuutena. Monisteessa Lahti — Laitinen (toim.), Kontrollipolitiikasta. Turun yliopiston julkisoikeuden laitos, Rikos- ja prosessioikeuden julkaisusarja B n:o 4. Turku 1978 s. 5—10. Ks. samaa monistetta muiltakin osiltaan.

¹⁵ Talousneuvosto. Yhteiskuntapolitiikan tavoitteita ja niiden mittaamista tutkiva jaosto. Elämisen laatu. Tavoitteet ja mittaaminen. Helsinki 1972 (moniste) s. 197—203.

Mietinnön Elämisen laatu taustaselvityksessä esitettiin seuraavanlaisia perusteluja sille, miksi kontrollipolitiikkaa on syytä tarkastella yhtenäisenä yhteiskuntapolitiikan lohkona:¹⁷

— »Yhteiskuntapoliittinen näkökulma ja riittävän käsitteellisen yleistystason saavuttaminen edellyttävät, että kaikkien normien valvontaa tarkastellaan yhtenäisesti ...»

— »Sitoutuminen juridiseen rikoksen käsitteeseen kaventaa näkökulmaa.»

— »... kontrollipoliittiset osajärjestelmät monasti toimivat vaihtoehtoisesti ja limittäin siten, että samat henkilöt joutuvat verraten sattumanvaraisesti eri osajärjestelmien kohteeksi.»

— »Kontrollipoliittisten voimavarojen tarkoituksenmukaisen kohdentamisen kannalta on tärkeätä, että kontrollipolitiikkaa tarkastellaan yhtenä kokonaisuutena ...»

Näistä perusteluista ilmenevän mukaisesti on pidetty tarpeellisena ottaa käyttöön käsite, joka kattaa poikkeavan käyttäytymisen muotoja niitä säätelevien hallinnonhaarojen rajoista riippumatta.¹⁸ Poikkeavaa käyttäytymistä koskettavat yhteiskuntapolitiikan eri osa-alueet ovat kiinteässä vuorovaikutuksessa toisiinsa. Eri lohkoilla tehdyt päätökset vaikuttavat tai niiden pitäisi vaikuttaa toisiinsa. Tyypilliseksi esimerkiksi sopii viranomaisten suhtautuminen alkoholin ja muiden päihteiden väärinkäyttäjiin. Esim. juopumuksen rangaistavuuden poistamisella v. 1968 oli heijastusvaikutuksensa: päihdeongelmat muuttuivat poliisi- ja oikeusviranomaisten vastuualueeseen kuuluvista järjestyksenpito-ongelmista entistä enemmän sosiaali- ja terveysviranomaisten ongelmiksi.¹⁹

Tällaisiin kontrollipolitiikan eri lohkojen välisiin kytkentöihin ei kiinnitetä riittävästi huomiota. Esim. alkoholistihuoltoa ei sillä tavoin tehostettu kuin juopumusta dekriminialisoidaessa ajateltiin.²⁰ Kontrollipoli-

¹⁶ Em. mietinnön liite 6, s. 262—273 (laatijoina Risto Jaakkola, Klaus Mäkelä ja Hannu Takala).

¹⁷ Em. liite s. 264.

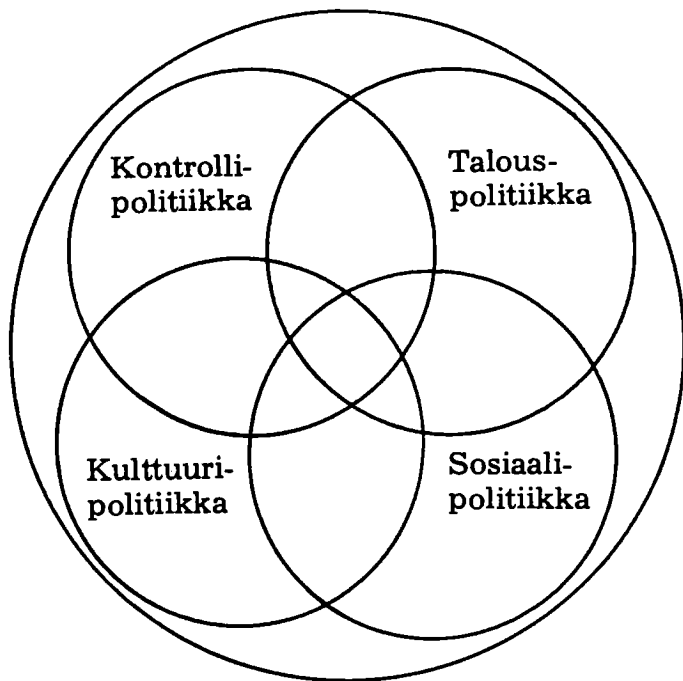
¹⁸ Ks. myös Kettil Bruun, Päihdepolitiikka kontrollipolitiikan välineenä. Vankeinhoito 1977 s. 5.

¹⁹ Tämä käy havainnollisesti ilmi Klaus Mäkelän ja Sirkka-Liisa Säilän tutkimuksesta Alkoholiehtoisten majoitusten jakaantuminen eri viranomaisten kesken. Alkoholipoliittisen tutkimuslaitoksen tutkimusseloste n:o 102/1976 (moniste). Ks. myös Säilä, Säilönotot sosiaalisena hättana Suomessa — juopumuksen ja kontrollin vuorovaikutuksesta. Saman laitoksen tutkimusseloste n:o 135/1979 (moniste).

²⁰ Kriittisistä puheenvuoroista ks. esim. Lappeenrannan kesäyliopiston kriminaalipoliittisen seminaarin 25.—29. 7. 1977 aineistoa »Päihdepolitiikka kontrol-

tiikan eri lohkoilla toimivien viranomaisten yhteistyötä tai niillä tapahtuvien toimintojen yhteensovittamista ei ole järjestetty. Pelkästään kriminaalipolitiikan alalla tilanne on jatkuvasti epätydyttävä. Rikollisuutta koskevat päätöksenteot jakaantuvat usean valtionhallinnon haaran kesken, ilman että näissä valtakunnallisesti tai alueittain tapahtuvia toimintoja missään elimessä sovitettaisiin yhteen. Muiden Pohjoismaiden tarjoama malli on eri toimintalojkoja edustavan kriminaalipoliittisen neuvoston tai neuvottelukunnan perustaminen.²¹

Kuvio 1. Yhteiskuntapolitiikka ja sen osa-alueet.²²

lipolitiikan välineenä» ja Usko Tiainen, Näkemyksiä alkoholi- ja kriminaalipolitiikasta. Sosiaalinen Aikakauskirja 4/1977 s. 58—61. Viralliskannanotoista ks. erit. *Komiteanmietintö* (Kom.miet.) 1978: 40. Pähdeasiainneuvottelukunnan mietintö. Helsinki 1978, eri kohdissa. Ks. myös jälj. 3 f.

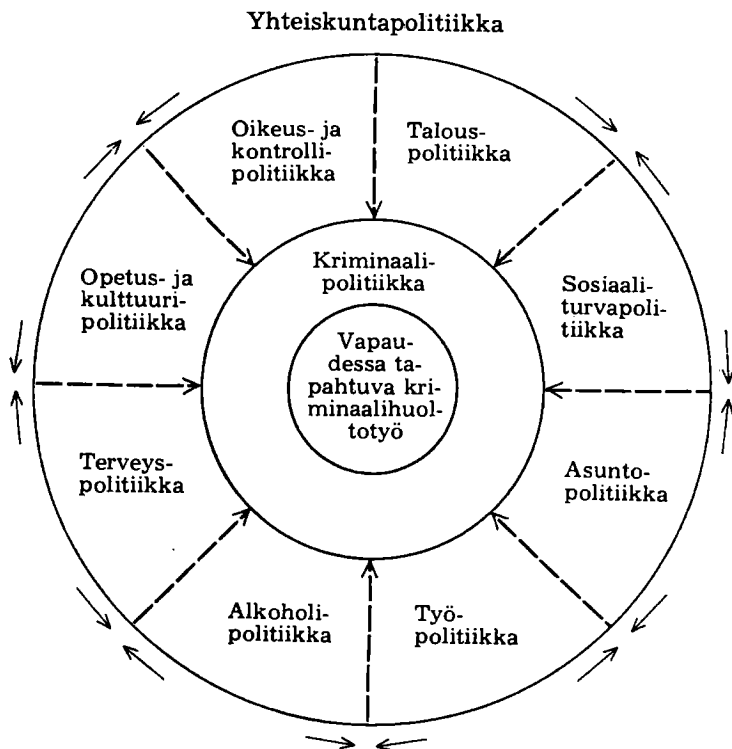
²¹ Ks. Lahti, Rikollisuus tutkimuksen ja päätöksenteon kohteena. Lakimies (LM) 1976 s. 524—528.

²² Lähde: Martti Kairinen, Sosiaaliturvaoikeus I. Turun yliopiston yksityisoikeuden laitoksen julkaisuja, Sarja A N:o 4. Turku 1977 s. 25.

b. Kontrollipolitiikan ja sen osalohkon, kriminaalipolitiikan (vielä pienempänä alueena vapaudessa tapahtuva kriminaalihuoltotyö), asemaa yhteiskuntapolitiikassa on havainnollistettu kuvioista 1—2 ilmenevällä tavalla.

Hahmotettaessa kontrollipolitiikka omaksi kokonaisuudekseen ei saa unohtaa, että ei-toivottua käyttäytymistä säännellään yhteiskunnallisen toiminnan eri alueille ja viime kädessä koko yhteiskuntapolitiikalle asetettavien tavoitteiden saavuttamiseksi.²⁴ Yhteiskunnan elimillä on tässä

Kuvio 2. Vapaudessa tapahtuvan kriminaalihuoltotyön asema yhteiskuntapolitiikassa.²³

²³ Lähde: *Kom.miet.* 1973:159. Kriminaalihuollon organisaatiotoimikunnan mietintö. Helsinki 1973 (moniste) s. 23.

²⁴ Ks. Antti Kivivuori, *Kriminaalipolitiikka? Kontrollipolitiikka? Oikeus* 1/1972 s. 41—43.

tehtävässään toki muitakin — tehokkaampiakin — keinoja käyttäytymisen säätelemiseksi kuin sen kontrollointi. Niinpä on tärkeää korostaa, ettei esim. kriminaalipolitiikka ole ainoastaan kontrollipolitiikan vaan ennen muuta yhteiskuntapolitiikan osa. Yhteiskuntapolitiikan yleisistä päämääristä määräytyvät kriminaali- ja kontrollipolitiikan erityistavoitteet. Vastaavasti näiden jälkimmäisten tavoitteiden saavuttamista eivät edistä yksistään valvonnalliset tai sopeuttavat (kontrollipolitiikalle tyyppilliset) keinot. Noita tavoitteita saavutettaessa ovat vielä merkittävämpiä (yleisen yhteiskuntapolitiikan) keinot, joilla puututaan ei-toivotun käyttäytymisen rakenteellisiin edellytyksiin.²⁵

c. Oikeustieteellisten opintojen uudistamiskomitea esitti v. 1973 ilmestyneessä mietinnössään vanhan oikeustieteen kandidaatin tutkinnon approbatur-arvosanaa vastaavien aineopintojen yhdeksi opetuskokonaisuudeksi oikeudellisesti sanktioitua käyttäytymistä. Tähän opetuskokonaisuuteen sisällytettäviä asioita rajatessaan komitea käytti apukäsitteenä kontrollipolitiikkaa.²⁶

Komitea ymmärsi kontrollipolitiikalla niitä toimenpiteitä ja järjestelyjä, joiden avulla pyritään ylläpitämään yhdenmukaista käyttäytymistä ja estämään ei-toivottuja käyttäytymismuotoja. Myös päätöksenteko siitä, mitkä käyttäytymismuodot katsotaan ei-toivottuiksi, luettiin nimenomaisesti kontrollipolitiikan alaan. Kontrollipolitiikan alaan kuuluvat, paitsi kriminaalipoliittiset, sosiaalihuoltoon ja terveydenhoitoon liittyvät huollon tai hoidon kohteen tahdon vastaiset tai tahdosta riippumattomat toimenpiteet. Rikosoikeudelliseen normistoon liittyvät läheisesti kurinpitosäännökset, kun taas holhouksella on tiettyjä yhteyksiä sosiaalihuoltoon.²⁷

Mietintöön pohjautuvassa, oikeustieteellisistä tutkinnoista annetussa asetuksessa (802/74) vastaava opetuskokonaisuus on nimetty »rikollisuudeksi». Rikollisuus on kuitenkin tarkoitettu ymmärrettävän laajasti, so. kattamaan ei ainoastaan rangaistava vaan myös siihen verrattava poikkeava käyttäytyminen. Tämän asetuksen kohdan edellyttämää oppimateriaalia, jossa käsiteltäisiin muuta kuin rikosoikeudellista järjestelmää

²⁵ Ks. esim. Lahti, Kriminaalipolitiikan rajaaminen. Teoksessa Inkeri Anttila ym., Rikollisuus ongelmana. Helsinki 1974 s. 16—22.

²⁶ *Kom.miet.* 1973: 30. Oikeustieteellisten opintojen uudistamiskomitean mietintö. Helsinki 1973 s. 178—182.

²⁷ Mts. 179.

koskevaa kontrollipolitiikkaa, on toistaiseksi niukalti olemassa. Lisäksi vallitsee epäselvyyttä siitä, mitä asioita ja minkälaista aineistoa kerro-
tuin tavoin määriteltiin opetuskokonaisuuteen tulisi ylipäänsä sisällyt-
tää. Käsillä olevan kirjoituksen tarkoituksena on osaltaan vähentää tuota
epätietoisuutta.

3. Rikosseuraamusten ja niihin verrattavien pakkotoimenpiteiden käytön kehityslinjoja

a. Rikosseuraamusten ja niihin verrattavien pakkotoimenpiteiden vä-
lisen suhteen selvittämisessä syventää näkökulmaa, jos on esitettävissä
historiallisia ja vertailevia tietoja. Seuraavassa luotava katsaus kehitys-
piirteisiin jää melko yleisluonteiseksi. Sen jälkeen esittelen ja arvioin
viime vuosina toteutettuja tai kaavailtuja kontrollipoliittisia lainvalmis-
teluhankkeita.

Kontrollipoliittisia valvontajärjestelmiä tarkasteltaessa kiinnitän eri-
tyistä huomiota oikeusturvakysymyksiin. Niin kuin Reino *Ellilä* on to-
dennut, nimenomaan rikosoikeudessa on muistutettava yksilön oikeus-
turvan takeista itse valtiota ja sen viranomaisia kohtaan. »Mutta yhä
enemmän ja samassa hengessä on ruvettu vaatimaan oikeusturvan takeita
myös yleensä julkisessa oikeudessa.»²⁸

b. Kuluva vuosisadan alkupuoliskon kriminaalipoliittiselle ajatte-
lulle Euroopassa ja Yhdysvalloissa oli leimallista painottaa rikoksente-
kijän persoonallisuuden huomioon ottamista sekä tälle rikoksen johdosta
määrättävien seuraamusten yksilöllistämistä ja eriyttämistä. Lääkin-
nällis-terapeuttista hoitomallia pyrittiin yleisesti soveltamaan, ei niin-
kään keskimääräisiin (tillapäis)rikollisiin vaan sellaisiin heistä poikkeaa-
viin ryhmiin kuin nuoret, psyykkisesti abnormit, toistuvasti uusivat (ta-
pa)rikolliset, irtolaiset ja alkoholin väärinkäyttäjät. Individuaalipreven-
tiivisten ajatuskulkujen voimistuminen ilmeni Pohjoismaissa selvimmin
toisaalta nuoria lainrikkoojia ja toisaalta psyykkisesti poikkeavia ja (mui-
ta) rikoksenuusijoita koskevien erityisseuraamusten käyttöönottona.
Uusille seuraamusmuodoille oli tunnusomaista, että ne olivat ajaltaan

²⁸ *Ellilä*, Rikosoikeustieteen tehtävä ja suhde muihin tieteisiin. LM 1960 s.
938.

epämääräisiä, joko tekijän hoidon tai vaarattomaksi tekemisen tavoitteeseen perustettuja.²⁹

Kerrotut ajatuskulut ovat saaneet Suomessa paljon vähemmän vastakaikua kuin muissa Pohjoismaissa. Esim. hoito-ideologian kulta-aikana 1950-luvulla Suomessa torjuttiin jyrkästi muiden Pohjoismaiden mallia noudattanut nuoria rikoksentekijöitä koskevan seuraamusjärjestelmän uudistusehdotus, jonka toteutuessa alle 18-vuotias rikoksesta syytetty olisi yleensä välttänyt tuomioistuinkäsittelyn ja mahdolliset toimenpiteet olisivat rajoittuneet lastensuojeluviranomaisten määrättäviin. Suomeen ei pohjoismaisesta linjasta poiketen myöskään perustettu hoidollisesti suuntautuvaa psykopaattilaitosta.³⁰

Henkilölle pakolla annettava käsittely, tapahtuipa se kriminaalipoliitiikan, sosiaali- tai terveydenhuollon alueella, joutui 1960-luvulta lähtien kriittisen tarkastelun kohteeksi Suomessa ja muissakin Pohjoismaissa. Pohjoismaisessa keskustelussa eriteltiin mm. rikoksen ja sairauden käsitteitä, alkoholistihuollon todellisuutta sekä yleensäkin erilaisten vapaudenriistojen tosiasiallisia vaikutuksia. Keskustelussa tuotiin esiin mm., ettei pakollinen käsittely laitoksessa tuota kohteelleen vähemmän kärsimyksiä silloin kun käsittely on huollon tai hoidon eikä rangaistuksen nimikkeistä. Edellisessä tapauksessa ei kohteen oikeusturvaan kiinnitetä yhtä paljon huomiota kuin kysymyksen ollessa tuomioistuimen määrättävästä rangaistuksesta. Jo se, että käsittely on ajaltaan epämääräinen, on ristiriidassa sellaisten keskeisten oikeusperiaatteiden kuin suhteellisuuden, tai yleisemmin oikeudenmukaisuuden ja ennustettavuuden periaatteiden, kanssa. Toisaalta vaikka on lisääntyvästi tutkittu eri käsittelymenetelmien erityisestävää vaikutusta, ei ole onnistuttu löytämään sellaisia menetelmiä, jotka olisivat henkilön uusimisalttiutta vähennettäessä tuntuvasti ja yleisesti muita parempia.³¹

²⁹ Selostettavista kehityslinjoista yleisesti ks. Inkeri Anttila, Konservativ och radikal kriminalpolitik i Norden. Nordisk Tidsskrift for Kriminalvidenskab 1967 s. 237—251 ja Lahti, Idéutvecklingen beträffande kriminalitet och straffsystem. Tidsskrift, utgiven av Juridiska Föreningen i Finland 1979 s. 650—667, kumpikin viittauksineen.

³⁰ Sanotun johdosta ks. esim. Lahti, Suomen rikosoikeudellisen seuraamusjärjestelmän kehitysvaiheista. Turun yliopiston julkisoikeuden laitos, Rikos- ja prosessioikeuden julkaisusarja A n:o 3. Turku 1977 s. 23—25.

³¹ Ks. esim. ed. av:ssä 29 mainittuja lähteitä viittauksineen. Ilmeisesti merkittävin suomalainen keskustelupuheenvuoro 1960-luvulla oli Lars D. Erikssonin toimittama antologia Pakkoautajat. Helsinki 1967.

Samalla kun pohjoismaisessa kriminaalipolitiikassa on suhtauduttu arvostelevasti rikoksentekijöille määrättävien seuraamusten pitkälle menevään yksilöllistämiseen, on tähdennetty rangaistuksille ja rangaistustyyppisille seuraamuksille asetettavia oikeudenmukaisuuden ja humanisuuden vaatimuksia.³² Edelleen on useiden virallisiasiakirjojen mukaan tavoiteltava pakon ja palvelun erottamista kriminaalipolitiikan sekä sosiaali- ja terveydenhuollon alueella. Siten hoito- ja sosiaalipalveluiden tulisi olla kaikille vapaaehtoisia. Niistä tulisi määrätä eri orgaanien kuin yksilön tahdosta riippumattomista kontrollitoimenpiteistä. Jälkimmäisistä, kontrollipoliittisista seuraamuksista määrättäessä olisi kiinnitettävä riittävästi huomiota oikeusturvanäkökohtiin. Kohteen tahdosta riippumatta annettavaan käsittelyyn olisi turvauduttava pidättyvästi, vain yhteiskunnan erityisen tärkeinä pitämien intressien sitä puoltaessa, varsinkin jos tuo käsittely merkitsee yksilön vapauden totaalista riistämistä.³³ Viimeksi sanotun tavoitteen painoa on Suomessa lisännyt se, että esim. vapausrangaistuksia ja mielisairaan tahdosta riippumatonta sairaalaan sulkemista on meillä vanhastaan käytetty enemmän kuin muissa Pohjoismaissa.³⁴

c. Mainitunlaisen uudelleen suuntautumisen ensimmäisiä merkittäviä ilmauksia Suomen lainsäädännössä olivat pakkokastroinnin poistaminen v. 1970 ja pakkolaitokseen eristämisen edellytysten olennainen tiukentaminen v. 1971. V. 1950 annetun lain voimassaolon alkuvuosina määrättiin vuosittain useita kymmeniä siveellisyysrikoksiin syyllistyneitä vastoin tahtoaan kastroitavaksi; 1960-luvulla ei kastroidu enää ketään edes vapaaehtoisen hakemuksen perusteella. Pakkokastroinnin kieltämistä perusteltiin ennen kaikkea sillä, että se »syvälle yksilön ruumiilliseen koskemattomuuteen kohdistuvana toimenpiteenä loukkaa yksilön

³² V. 1977—78 Pohjoismaissa ilmestyneiden kriminaalipoliittisten mietintöjen heijastamasta uskollisesta rikosoikeusajattelusta ja sen kritiikistä ks. erit. artikkelikokoelmaa *Straff och rättsfärdighet* — ny nordisk debatt. Stockholm 1980.

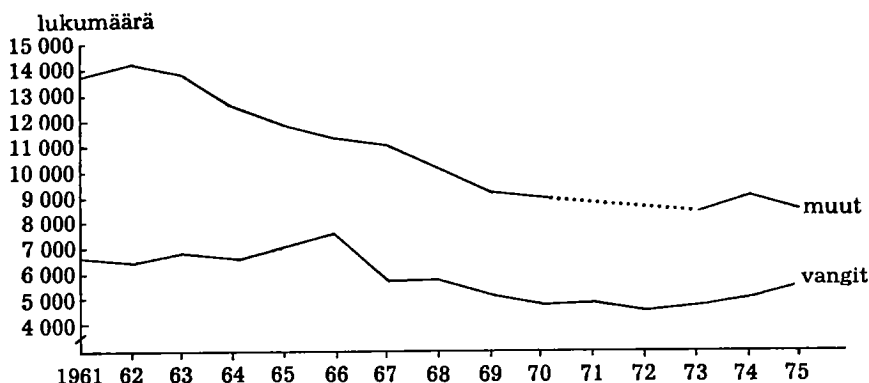
³³ 1970-luvun alun virallisjulkaisuista ks. erit. *Kom.miet.* 1971: A 25. Sosiaalihuollon periaatekomitean mietintö I. Helsinki 1971 ja *Kom.miet.* 1972: A 1. Kriminaalihuoltokomitean mietintö. Helsinki 1972.

³⁴ Vertailusta vapausrangaistusten osalta ks. Oikeuspoliittinen tutkimuslaitos. Rikollisuustilanne 1976. Helsinki 1977 s. 35—37 sekä psykiatrisen pakkohoidon osalta *Nordisk Medicin* 1978 s. 171—181 ja 205—212.

oikeuspiiriä enemmän kuin yhteiskunnan kannalta on välttämätöntä».³⁵ V:n 1971 lainuudistuksen seurauksena pakkolaitokseen eristäminen jäi sallituksi hyvin ahtaissa rajoissa, ja se koskee nyt vain määrätyn tavoin toisen hengelle tai terveydelle vaarallisia rikoksenuusijoita. Kun 1960-luvulla oli pakkolaitokseen eristettyjä samaan aikaan 200—400 (enimmäkseen 6 % maan koko vankiluvusta), heitä on lainmuutoksen jälkeen ollut alle kymmenen.³⁶

Työlaitoksissa, koulukodeissa sekä mielisairaaloissa ja alkoholistihoitoiloissa tahdonvastaisesti olleiden määriä v. 1961—1975 tarkasteltaessa havaitaan noihin »pakkohoitoloihin» sijoitettujen määrän vähentyneen tuona aikana. Kaiken aikaa tämä lukumäärä on ollut suurempi kuin vankien määrä.³⁷ Kuviosta 3 näkyvät sanotunlaisissa laitoksissa ja vankiloissa vuoden lopussa olleiden määrät. Kun v:n 1961 lopussa oli miltei 14 000 henkeä sosiaali- tai terveydenhuollon pakkotoimenpiteiden vuoksi laitoksissa (310 henkeä 100 000 asukasta kohti), suoritti rikosoikeudellista

Kuvio. 3. Työlaitoksissa, koulukodeissa sekä mielisairaaloissa ja alkoholistihoitoiloissa tahdonvastaisesti olleiden määrät sekä vankien määrät vuosina 1961—1975.³⁸

³⁵ Hall.es. n:o 106/1969 vp. kastroimislaiksi. Asiakirjat A I. Helsinki 1970 s. 1—2.

³⁶ Tarkemmin ks. edellä tässä juhlaulkaisussa olevaa Olavi Heinosen artikkelia.

³⁷ Yksityiskohtaisemmin ks. Tuija Mäkinen, Suljettujen laitosten laitospopulaatioiden kehitys. Oikeuspoliittinen tutkimuslaitos, Julkaisu 31. Helsinki 1979 (moniste). Ks. myös Kom.miet. 1978:40 s. 8—18.

³⁸ Lähde: Mäkinen, em. julkaisu s. 85.

vapausrangaistusta samaan aikaan n. 6 500 henkeä (suhdeluku 149). Vastaavat luvut olivat v. 1975 n. 8 500 (183) ja n. 5 500 (121).³⁹

Tarkasteltuna ajanjaksona ei sosiaali- tai terveydenhuollon pakkotoimenpiteitä koskevaan lainsäädäntöön tai virallismääräyksiin ole tehty niin olennaisia muutoksia, että noiden toimenpiteiden väheneminen selittyisi vain niillä. Muina syinä on viitattu mm. muuttuneisiin asenteisiin ja avohuoltoverkon kehittymiseen.⁴⁰ Asenteita on ilmeisesti merkittävästi muokannut edellä kosketeltu »pakkoauttamisen» kritiikki. Samanlainen pakkotoimenpiteiden väheneminen on ollut havaittavissa muidenkin Pohjoismaiden psykiatrisessa terveydenhuollossa ja päihteiden väärinkäyttäjien huollossa.⁴¹

d. Tärkeä kontrollipoliittisen lainsäädännön uudistus toteutettiin Suomessa muuttamalla v. 1977 (L:lla 521/77) perusteellisesti mielisairaslakia (187/52).⁴² Samalla annettiin vajaamielislain (107/58) korvannut laki kehitysvammaisten erityishuollosta (519/77). Kummallakin lailla parannettiin tahdosta riippumatta huoltoon otettavien oikeusturvaa. Esim. edellytyksiä, joilla henkilö voidaan tahdostaan riippumatta ottaa mielisairaalaan hoidettavaksi, tiukennettiin: henkilön on mielisairautensa vuoksi oltava välittömän mielisairaanhoidon tarpeessa tai erityisen vahingollinen itselleen tahi muille.

Uusitun mielisairaslain menettelytapasääntöjä on, että henkilö otetaan alustavan lääkärinlausunnon nojalla ensin sairaalaan tarkkailtavaksi enintään viiden päivän ajaksi, minkä jälkeen varsinainen sairaalaanotto päätös tehdään. Ilman uutta tutkimusta ja nimenomaista säilöissäpitämispäätöstä potilasta saadaan tämän tahdosta riippumatta pitää sairaalassa enintään kuusi kuukautta. Sairaalaan ottamista ja siellä pitämistä koskevaan päätökseen voi hakea muutosta hallinnolliselta tuomioistuimelta eli lääninoikeudelta.

Vaikka mielisairaalan potilaan oikeusturvaa on näin parannettu, se ei riidattomasti vastaa kansainvälistä mittapuuta, koska lopullista säilös-

³⁹ Mäkinen, em. julkaisu s. 83—94.

⁴⁰ Ks. *Kom.miet.* 1978: 40 s. 224.

⁴¹ Ks. *Nordisk Medicin* 1978 s. 171—181 ja 205—212.

⁴² Mielisairaslain uudistuksesta ks. esim. ed. (av. 14) main. moniste *Kontrollipoliitiikasta* s. 30—35 (Jarkko Eskola) ja *Nordisk Medicin* 1978 s. 179—181 (Antti Tirkkonen).

säpitämissä päätöistä ei tee tuomioistuin.⁴³ — Kansainvälistä kehitystä seuraten Suomessakin on myös muun kuin psykiatrisen terveydenhuollon alalla pantu enenevästi painoa potilaan integriteettiin ja itsemääräämisoikeuteen.⁴⁴

e. Useammassa viime vuosilta olevassa virallisjulkaisussa on käsitelty kontrollipolitiikan kehittämisen peruskysymyksiä. Rikosoikeuden kokonaisuudistusta valmistelemaan asetettu rikosoikeuskomitea keskittyi v. 1977 julkistetussa mietinnössään ehdottamaan parannuksia rikosoikeudelliseen järjestelmään. Tällöin oli kuitenkin välttämätöntä ottaa kanta »kaikkiin sellaisiin seuraamuksiin, jotka jossakin mielessä toimivat virallisten rangaistusten vaihtoehtoina tai korvikkeina».⁴⁵

Mietinnössä todetaan, että ei-rangaistavaa poikkeavaa käyttäytymistä koskevilla kontrollijärjestelmissä on usein oikeusturvaan liittyviä puutteellisuuksia. Edelleen siinä katsotaan, että »rankaisullisten tavoitteiden toteutuminen usean eri järjestelmän kautta» aiheuttaa yhteensovittamisongelmia sekä vaikeuttaa kontrollipoliittista tiedottamista ja hämärtää kontrollipoliittista keskustelua. Komitean mielestä rankaisullisiin tarkoituksiin tulisi yleensä pyrkiä käyttämään vain rikoslaissa osoitettuja virallisia rangaistuksia. Muiden rangaistusluonteisten tai rankaisullisia piirteitä sisältävien seuraamusten — tai niistä irrotettavien rankaisullisten aineiden — korvaamista varsinaisilla rangaistuksilla olisi järjestelmällisesti selvitettävä. Niissä tapauksissa, joissa rankaisullisia seuraamuksia ei ole mahdollista sisällyttää rikosoikeudelliseen järjestelmään, komitea edellytti sovellettavan nykyistä enemmän rangaistusten käytössä vallitsevia periaatteita (kuten laillisuus- ja suhteellisuusperiaatteita).⁴⁶

⁴³ Ks. Committee of Experts on legal problems in the medical field. European Committee on Legal Co-operation. Council of Europe, 26 April 1979. Enemmistö tässä mielisairaiden oikeudellista asemaa selvittäneessä asiantuntijakomiteassa edellytti, että mielisairaana tahdosta riippumattomasta »eristämisestä» päättää lopullisesti tuomioistuin (tuomari).

⁴⁴ Ks. esim. Lahti, Voluntary or Compulsory Treatment — Some Trends in Finnish Law. Monisteissa Reports I. 5th World Congress on Medical Law, Gent 19—23/8/1979. World Association for Medical Law, 1979, s. 14—16 ja Kom.miet. 1979:59. Sosiaali- ja terveyshallinnon oikeussuojakomitean mietintö. Helsinki 1980 s. 47—85.

⁴⁵ Kom.miet. 1976:72. Rikosoikeuskomitean mietintö. Helsinki 1976 (1977) s. 87.

⁴⁶ Mts. 86—88.

Selostetusta päätellen komitea halusi (entisestään) kasvattaa kriminaalipolitiikan osuutta muun poikkeavaa käyttäytymistä koskevan kontrollipolitiikan alaa supistamalla. Kriminaalipolitiikalle asetetut arvopäämäärät olisivat entistä merkityksellisempiä muidenkin kontrollipolitiikan lohkojen kannalta. Tosin on huomattava, että komitea toisaalta ehdotti haitallisuudeltaan vähäisistä teoista tuomittavien rangaistusten korvaamista maksuseuraamuksilla. Mietintö on tältä osin valitettavan suppeasanainen sisältäen mm. erittelemättömän lausuman, ettei ehdotetun maksuseuraamuksen määrääminen vaatisi asianomaisen syyllisyyden selvittämistä.⁴⁷

Mietinnössä olisi toivonut selviteltävän perusteellisemmin ensinnäkin rikosoikeudellisesta järjestelmästä luopumista ilman että uutta kontrollijärjestelmää luodaan sen tilalle, toiseksi tuon järjestelmän eli rikosprosessuaalisen käsittelyjärjestyksen korvaamista tai sen täydentämistä muunlaisella kontrollijärjestelmällä sekä kolmanneksi rikosoikeudellisen kontrollijärjestelmän erilaisia muuntelumahdollisuuksia. Esim. juuri kontrollimaksujärjestelmien käyttöalan laajentamiseen liittyvät periaatteelliset ja käytännölliset ongelmat olisivat ansainneet mietinnössä suurempaa huomiota mm. sen vuoksi, että useampia osittaisuudistushankkeita on asiassa vireillä.⁴⁸

f. Tahdonvastaista huoltoa — vapaaehtoisen ohella — on käsitelty perusteellisesti päihdeasiainneuvottelukunnan mietinnössä vuodelta 1978. Siinä on pidetty silmällä lähinnä päihdyttävien aineiden väärinkäyttäjien huollosta annetussa laissa (96/61), irtolaislaissa (57/36) ja huoltoapulaissa (116/56) säänneltyjä pakkotoimia. Lopullisen ehdotuksen — lakiteksteineen — neuvottelukunta laati uudeksi laiksi päihdeongelmaisten huollosta.⁴⁹ Tahdonvastaisia toimenpiteitä, lähinnä laitoshuoltoa, tarkasteli yleisesti myös sosiaali- ja terveyshallinnon oikeussuojakomitea v:n 1980 alussa julkistamassaan mietinnössä.⁵⁰ Tässä selostetaan lähemmin edellistä mietintöä.

Päihdeasiainneuvottelukunta piti tahdonvastaisia huoltotoimenpiteitä koskevan lainsäädännön puutteina toimenpiteiden edellytysten laiveutta

⁴⁷ Mts. 90.

⁴⁸ Ks. myös Lahti, Rikosoikeuskomitean kriminalisointeja koskevat ehdotukset. LM 1978 s. 824 ja laajasti Aino Virkkunen-Kimpanpää, Dekriminalisoinneista. LM 1979 s. 776—810 viittauksineen.

⁴⁹ Kom.miet. 1978: 40.

⁵⁰ Kom.miet. 1979: 59 erit. s. 139—144 ja 148—153.

ja niiden päällekkäisyyttä sekä säännösten osittaista vanhentuneisuutta. Tarkasteltuaan sosiaalihuollon periaatekomitean pakkohuollosta esittämiä käsityksiä (mm. sitä, ettei sosiaaliviranomaisten tulisi turvautua pakko-keinoihin yhteiskunnan edun nimessä yksilöä vastaan), neuvottelukunta totesi, ettei aina ole selvästi erotettavissa, milloin tahdonvastainen puuttuminen on perusteltua yksilön oman edun ja milloin yhteiskunnan edun vuoksi. Hoidon antamisen nimissä ei kuitenkaan saa toimia pelkästään yhteiskunnan intressien mukaisesti ja yksilön etujen vastaisesti. Ei ole myöskään realistista ajatella, että pakkotoimenpiteisiin turvauduttaisiin vain rikosoikeudellisen järjestelmän tai terveydenhuollon piirissä. Ehdotetut kaksi pääperustetta päihdeongelman saattamiselle tahdonvastaiseen hoitoon olisivat: hengenvaara ja vakavan terveydellisen vaurion vaara; yleinen tai perheen sisäinen väkivaltaisuus. Jälkimmäisen perusteen muotoilu on tuottanut vaikeuksia, koska väkivaltarikokseen syylistyminen sellaisenaan ei riittäisi edellytykseksi.⁵¹

Pohtiessaan, miten huolehdittaisiin tahdonvastaisten huoltotoimenpiteiden kohteiden oikeusturvasta noista pakkotoimista määrättäessä, neuvottelukunta ei nähnyt syytä poiketa maassamme vakiintuneesta linjasta, jonka mukaan sosiaalioikeudelliset vapaudenriistot käsitellään hallintotuomioistuimissa. Lääninoikeusmenettelyyn ehdotettiin kuitenkin korjauksia: päihdeongelman määrääminen hoitoon vastoin tahtoaan käsiteltäisiin lääninoikeudessa, uudentyyppisessä kokoonpanossa ja järjestyksessä.⁵²

g. Erikseen on ollut valmisteilla lasten ja nuorten sosiaalihuoltoa koskevan lainsäädännön uudistaminen. Samoihin aikoihin on suunniteltu nuoria rikoksentekejiä koskevan lainsäädännön kokonaisreformia. Viimeiset viralliset julkaisut ovat vuodelta 1977—78.⁵³ Pyrkimyksenä on, että nuoria koskeva rikosoikeudellinen järjestelmä keskittyisi rangaistustehävien hoitamiseen, kun taas lastensuojelua kehitettäisiin ensisijaisesti

⁵¹ *Kom.miet.* 1978: 40 s. 65—80, 126—133 ja 156—162.

⁵² *Mts.* 133—136 ja 163—186.

⁵³ *Kom.miet.* 1977: 37. Lasten ja nuorten sosiaalihuoltotoimikunnan mietintö. Helsinki 1977 (moniste) ja Olavi Heinonen ym., Ehdotus nuoria rikoksentekejiä koskevan lainsäädännön uudistamisesta. Oikeusministeriön lainvalmisteluosaston julkaisu 17/1978. Helsinki 1978 (moniste). Etenkin alle 15-vuotiaita koskevasta kontrollijärjestelmästä ks. Matti Joutsen, *Dealing with Child Offenders in Finland*. Oikeuspoliittinen tutkimuslaitos, Julkaisu 39. Helsinki 1980 (moniste).

sosiaalipalveluja tarjoavaksi järjestelmäksi. Näin nuo järjestelmät toimisivat entistä enemmän rinnakkain eivätkä päällekkäin. Kokonaan ei kuitenkaan luovuttaisi vastoin lapsen ja/tai hänen huoltajansa tahtoa nuoren epäsosiaaliseen käyttäytymiseen puuttuvista toimenpiteistä lastensuojelunkaan piirissä. Vastentahtoisia toimenpiteitä koskevia oikeusturvasäännöksiä edellytetään kehitettävän. Se, että ehdottomia vankeusrangaistuksia saataisiin uudistusehdotusten mukaan tuomita alle 18-vuotiaille vain erittäin painavasta syystä, olisi omiaan lisäämään lastensuojeluviranomaisiin kohdistuvaa painetta.

Moniin lapsen puhevaltaa ja oikeusasemaa koskeviin kysymyksiin joudutaan ottamaan kanta lähiaikoina odotettavissa olevan holhouslainsäädännön uudistamisen yhteydessä. Vajaavaltaisen oikeuksia ja oikeusturvaa tultaneen uudessa laissa painottamaan selvästi enemmän kuin nykyisessä 1800-luvun lopulta olevassa laissa on tehty.⁵⁴

h. Edeltänyt selonteko on osoittanut kontrollipoliittisen lainsäädännön olevan voimakkaasti muuttumassa. Yli kymmenen vuoden ajan eri muodoissaan jatkunut keskustelu esim. vapaudenriiston perusteista tai pakon ja palvelun erottamisesta ei silti ole tuottanut riidattomia tuloksia uusien lakien pohjaksi.

Selvitellyistä uudistusehdotuksista tehtävä yleinen havainto on, ettei niissä ehkä sittenkään ole riittävästi suhteutettu suunnittelun nimenomaisena kohteena olleiden toimenpiteiden edellytyksiä ja käsittelyjärjestystä muita kontrollipoliittisia toimenpiteitä koskeviin vastaaviin seikoihin. Kuitenkin sekä rikosseuraamuksia että niihin verrattavia pakkotoimenpiteitä kehitettäessä on ratkaistava suureksi osaksi samanlaiset oikeusturvakysymykset. Eräs parannuskeino on, että eri hallinnonhaaroilla toimivat valmisteluelimet ovat entistä tiiviimmässä yhteistyössä toistensa kanssa. Siten on helpompi sovittaa yhteen eri kontrollipoliittisten valvontajärjestelmien uudistuskaavaillut (vrt. ed. s. 109—110).

Edellä on ilmennyt, että Pohjoismaissa on kontrollipoliitiikan alalla käyty runsaasti samansuuntaista keskustelua ja ryhdytty samanlaisiin lainsäädäntötoimiin. Tähän nähden ovat kontrollipoliittista lainsäädäntöä

⁵⁴ Ks. esim. Ilkka Cantell, Holhouslainsäädäntö uudistumassa. Sosiaaliturva 1979 s. 436—442. Yleisesti ks. Lahti, Lapsen oikeudellinen asema. Teoksessa Lapsi ja tutkimus. Kansainvälisen lapsen vuoden 1979 Suomen komitea. Kuopio 1979 s. 15—17 viittauksineen.

kehittäessä muiden Pohjoismaiden vastaavat lainvalmisteluasiakirjat erityisen hyödyllistä vertailuaineistoa. Esim. pakkohoidon perustelta-
vuutta on Ruotsissa selvitetty poikkeuksellisen paljon, joten siitä kerty-
neeseen aineistoon on syytä huolella perehtyä alan suomalaisessakin lain-
valmistelussa.⁵⁵

⁵⁵ Ruotsin pakkohoitokeskustelusta ks. viimeksi *Regeringens proposition* 1979/80:1 Om socialtjänsten, erit. Del C: Lagrådsremiss om vård utan samtycke inom socialtjänst och sjukvård. Vrt. kotimaisista kannanotoista esim. Jorma Sipilä, Sosiaalisten ongelmien synty ja lievittäminen. Helsinki 1979 s. 154—160.

Virkamiehen väkivaltaisen vastustamisen (RL 16: 1) kohteesta

Vt. apulaisprofessori *Martti Majanen*

1. RL 2: 12:ssä on lueteltu ne henkilöt, jotka ovat rikoslain tarkoittamia virkamiehiä. Tämä säännös koskee yhtä hyvin niitä tapauksia, joissa virkamies on rikoksen tekijänä kuin niitä, joissa rikos kohdistuu virkamieheen.

Virkamiehille annettu rikosoikeudellinen suoja on kuitenkin joissakin tapauksissa haluttu ulottaa pitemmälle kuin vastuu virkamiehen ominaisuudessa tehdyistä rikoksista. Yksi tällainen tapaus on säädettyä RL 16: 1²:ssa, jonka mukaan virkamiehen väkivaltaisesta vastustamisesta rangaistaan myös teon kohdistuessa virkatehtävää suorittavan virkamiehen apuna olevaan henkilöön tai palvelusta toimittavaan sotilaaseen. Niinkään julkisista huvitilaisuuksista annetun lain 18³ §:n mukaan rangaistaan järjestysmieheen kohdistetusta väkivallasta niin kuin RL 16: 1:ssä säädetään. Toisaalta sekä laissa järjestyksen pitämisestä joukkoliikenteessä että laissa joukkoliikenteen tarkastusmaksusta on nimenomaisesti säädetty, että näissä laeissa mainituissa tapauksissa ei ole sovellettava RL 16: 1:ää.

2. RL 2: 12:n vanhahtavan ja käytännössä tulkintavaikeuksia aiheuttaneen säännöksen mukaan rikoslain tarkoittamia virkamiehiä ovat »valtion virkamiehet, samoin ne, jotka ovat asetetut hoitamaan kaupunkien, kauppalaisten, maalaiskuntien, seurakuntien tai muiden yhteisöjen tahi esivallan vahvistamien yleisten laitosten tahi säätösten asioita, sekä ne virka- ja palvelusmiehet, jotka ovat sellaisten virka- tahi hallintokuntien

käskynalaiset, ynnä muut, jotka ovat määrättyt tahi valitut julkiseen toimeen tai julkista asiata toimittamaan».¹

Säännöksen tarkoittamia virkamiehiä ovat kaikki virkasuhteessa valtion, kuntaan, seurakuntaan tai muuhun julkisyhteisöön olevat henkilöt. Merkitystä ei ole sillä, onko henkilö vakinaisen viran tai pysyvaisen toimen haltija, ylimääräinen toimenhaltija tai tilapäinen toimihenkilö, tai onko virka tai toimi päävirka tai -toimi vaiko vain sivuvirka tai -toimi. Virkasuhde voi olla yhtä hyvin pysyvä kuin väliaikainen. Myös virkaatoimittavat henkilöt ja viransijaiset ovat RL 2:12:n tarkoittamia virkamiehiä. Sen sijaan työsopimussuhteessa julkisyhteisöön olevat henkilöt eivät ole rikoslain tarkoittamia virkamiehiä. Ratkaisevaa on se, onko julkisyhteisön ja yksityisen henkilön välinen oikeussuhde julkisoikeudellinen virkasuhde vai yksityisoikeudellinen työsopimussuhde. Ero on varsin muodollinen. Joissakin tapauksissa ulkopuolisen henkilön on hyvin vaikea havaita tätä eroa. Käytännössä esiintyy tapauksia, joissa aivan samankaltaisia tehtäviä julkisyhteisön piirissä suorittavista henkilöistä osa on virkamiehiä ja osa työsopimussuhteessa olevia työntekijöitä.

Erityisesti RL 2:12:n määritelmä »määrättyt tahi valitut julkiseen toimeen tai julkista asiata toimittamaan» on aiheuttanut tulkintaongelmia. Tämän määrittelyn piiriin kuuluvat erilaisia julkisia tehtäviä suorittavat henkilöt, jotka eivät ole virkasuhteessa julkisyhteisöön ja jotka ovat virkamiehiä vain tuota tehtäväänsä suorittaessaan. Tähän ryhmään kuulu-

¹ Ks. RL 2:12:stä *Anttila & Heinonen*, Rikosten lajit, 2. p., Helsinki 1975, 60—61, *Anttila & Heinonen*, Rikosoikeus ja kriminaalipolitiikka, Helsinki 1977, 268—269, *Forsman*, Straffrättens allmänna läror, 3. uppl., Kerava 1930, 396, *Grottenfelt*, Kommentar till strafflagen, Helsingfors 1910—13, 51—53, *Honkasalo*, Suomen rikosoikeus, erityinen osa III, Hämeenlinna 1962, 69 ja 234—236, *Ignatius*, Ovatko rikoslain virkamiehiä koskevat säännökset sovellettavat kuntain valtuustojen jäseniin? LM 1925, 51—61, *Merikoski*, Suomen julkisoikeus pääpiirteittäin I, 5. p., Porvoo 1974, 247—250, *Modeen*, Virkamiesoikeus pääpiirteittäin, Porvoo 1976, 7—8, *Palme*, Om disciplinär straffning av tjänstemän, Åbo 1947, 90—91, *Rytkölä*, Virkamies hallinto- ja rikosoikeudellisenä käsitteenä, LM 1955, 760—767, *Rytkölä*, Virkamiesoikeus, 3. p., Vammala 1975, 66, 84—86, 300 ja 313 sekä *Ståhlberg*, Suomen hallinto-oikeus, yleinen osa, 2. p., Helsinki 1928, 306—307. Ks. myös *Julkishenkilöstön oikeusasemakomitean I osamietintö* (KM 1979:26), 155, 157—158, 163 ja 165. Komitea ehdottaa RL 2:12:n muutettavaksi seuraavansisältöiseksi: »Tässä laissa tarkoitetaan virkamiehellä sitä, joka on virkasuhteessa valtion, kuntaan, seurakuntaan tai muuhun julkiseen yhteisöön tai laitokseen sekä tällaisen julkisyhteisön luottamusmiestä samoin kuin sitä, joka muutoin käyttää julkista päätösvaltaa tai osallistuu julkisen päätösvalan käyttämiseen.»

vat muun muassa luottamustoimisuhteessa olevat kunnallisvaltuustojen ja lautakuntien sekä muiden vastaavien luottamuselinten jäsenet. Sen sijaan kansanedustajien katsotaan kuuluvan säännöksen piiriin vain silloin, kun heillä on erityinen luottamustehtävä kuten pankkivaltuusmiehen, valtiontilintarkastajan tai valtakunnanoikeuden jäsenen tehtävä.

Periaatteessa kaikki hallinto-oikeudellisesti virkamiehinä pidettävät henkilöt tulisi katsoa virkamieheksi myös RL 2:12:n tarkoittamassa mielessä, vaikka ainakaan vanhempi oikeuskäytäntö ei vaikuta tässä suhteessa aivan johdonmukaiselta.² Toisaalta on selvää, että rikosoikeudellinen virkamieskäsite on, kuten edellä olevastakin käy ilmi, hallinto-oikeudellista laajempi.

3. RL 16:1:n tarkoittaman väkivaltaisen vastustamisen kohteet eivät ole rajoittuneet pelkästään RL 2:12:n tarkoittamiin virkamiehiin. Rikoslain alkuperäisen 16:1²:n mukaan laki oli sama, »jos vastamainittu teko tehdään sille, joka on määrätty tahi valittu olemaan julkisessa toimituksessa apuna, taikka vartijalle tahi vahtimiehelle tahi muulle palvelusta toimittavalle sotilaille».

Uudistettaessa 1960-luvulla julkisoikeudellista hätävarjelua koskevia säännöksiä katsottiin, että kaikilla virkatehtävää suorittavan virkamiehen apuna olevilla yksityisillä henkilöillä, joille oli tarkoitus myöntää sama voimakeinojen käyttöoikeus kuin virkamiehelle, tulisi olla samanlainen suoja kuin itse virkamiehellä on. Sen sijaan pidettiin tarpeettomana mainita säännöksessä erikseen vartija ja vahtimies, koska hekin ovat palvelusta toimittavia sotilaita.³ Näin RL 16:1² sai seuraavan sisäl-

² Ks. esim. SOO 1917 p 403, jonka mukaan kunnallista vanginkuljettajaa ei pidetty virkamiehenä ja KKO 1927 I 3, jossa katsottiin, että Helsingin kaupungin raitioteiden piletientarkastaja ei ollut virkamies rikoslain tarkoittamassa mielessä. Viimeksi mainittu päätös annettiin KKO:ssa äänestyksen (4—1) jälkeen. Vähemmistöön jäänyt oikeusneuvos Serlachius olisi pysyttänyt hovioikeuden päätöksen, jossa piletientarkastaja oli katsottu virkamieheksi. Toisaalta päätöksessä KKO 1949 II 12 on Helsingin kaupungin liikennelaitoksen raitiovaunun rahastaja katsottu virkamieheksi. Virkamieheksi on myös katsottu mm. kaupungin kansanpuiston vahti (KKO 1932 II 124), kaupungin polttoainetoimiston piirityönjohtaja (KKO 1953 II 84) ja kaupungin liikennelaitoksen autokorjaamon työnjohtaja (KKO 1956 II 36). Varapostiljoonina postitoimistossa toiminutta henkilöä ei pidetty virkamiehenä (KKO 1935 II 594), mutta sitä vastoin postiautossa toiminut sijaispostiljooni katsottiin virkamieheksi (KKO 1942 II 149).

³ Hallituksen esitys n:o 67/1966 eräiden viranomaisten oikeutta voimakeino-

lön (L. 29. 12. 1967/621): »Laki on sama, jos edellä mainittu teko kohdistetaan siihen, joka on määrätty tai valittu avustamaan julkisessa toimituksessa tai tilaisuudessa, tai muuten on virkamiehen apuna tämän suorittaessa virkatehtävää, taikka palvelusta toimittavaan sotilaaseen.»

Tämän lisäyksen jälkeen ulottuu RL 16: 1:n tarkoittama rikosoikeudellinen suoja varsin laajalle henkilöpiirille. Kysymyksessä voi olla esimerkiksi kotietsintää toimittavan virkamiehen kutsuma todistaja tai muu vastaava jonkin säännöksen nojalla nimenomaisesti julkiseen toimitukseen määrätty tai virkamiestä avustamaan valittu henkilö, mutta suojan kohteena voi olla myös kuka tahansa muu, joka on virkamiehen apuna tämän suorittaessa virkatehtävää. Esimerkiksi RL 3: 8 ei anna tarkempaa selvitystä siitä, millä edellytyksillä henkilön on katsottava olevan apuna sanotussa pykälässä tarkoitettuja toimenpiteitä suoritettaessa. Mitään muotovaatimuksia ei ole asetettu apuun tulemiselle tai avun hyväksymiselle. Kysymyksessä voi olla nimenomainen avun pyyntö, mutta laki ei rajoita auttamista tähän, vaan yksityishenkilö voi tulla apuun aivan omaloitteisestikin. On epäselvää, milloin tällainen henkilö on RL 3: 8³:n tarkoittamassa mielessä todella apuna virkatehtävän suorittamisessa ja siten saanut myös oikeuden voimakeinojen käyttöön ja toisaalta myös RL 16: 1:n tarkoittaman suojan. Sinisalo on katsonut, että voimakeinojen käytön edellytykseksi voitaneen asettaa, että esimerkiksi poliisi on pyytänyt apua, hyväksyy sen selvästi tai että tällainen hyväksyminen on perustellusti odotettavissa.⁴

Virkamiehen apuna olevana henkilönä ei RL 16: 1:n tarkoittamassa merkityksessä voida pitää esimerkiksi niitä RL 3: 8⁴:n tarkoittamia yksityishenkilöitä, joilla on RVA 23 §:n tai PolL 20⁴ §:n nojalla itsenäinen oikeus ottaa kiinni verekseltä tavattu rikoksentekijä tai häiriötä aiheuttava päihtynyt.⁵

jen käyttämiseen koskevan lainsäädännön uudistamiseksi sekä eräksi siihen liittyviksi laeiksi, 4. Ks. myös *Hätävarjelukomitean mietintö* (KM 1960: 23, Mon.), 5, *Ehdotus hallituksen esitykseksi eduskunnalle julkisoikeudellista hätävarjelua koskevan lainsäädännön uudistamiseksi sekä eräksi siihen liittyviksi laeiksi* (KM 1964: A 1), 8—9 ja *Lainvalmistelukunnan julkaisu* n:o 8/1966 (*Ehdotus hallituksen esitykseksi eduskunnalle eräiden viranomaisten oikeutta voimakeinojen käyttämiseen koskevan lainsäädännön uudistamiseksi sekä eräksi siihen liittyviksi laeiksi*), 8.

⁴ Sinisalo, Poliisi, Helsinki 1973, 119. Ks. myös Majanen, Yksityishenkilön oikeudesta voimakeinojen käyttöön, Vammala 1979, 121—123.

⁵ Ks. Honkasalo 1962, 80.

4. Kun vuonna 1930 säädettiin laki huvitilaisuuksien järjestysmiehistä (5. 5. 1930/169), otettiin sen 4 §:ään nimenomainen viittaus, että järjestysmieheen kohdistetusta väkivallasta tai uhkauksesta tahi järjestysmiehen vastustamisesta rangaistaan niin kuin RL 16:1 ja 2:ssä säädetään. *Hallituksen esityksessä* viitattiin siihen, että järjestysmiesjärjestelmän heikkoutena on ollut muun muassa se, että järjestysmiehillä ei ole ollut erityistä rikosoikeudellista suojaa henkilöön kohdistuvaa väkivaltaa vastaan, vaikka järjestysmies tehtävässään useasti saattaa joutua vaaran alaiseksi.⁶ Tämän lain vuonna 1968 kumonneen lain julkisista huvitilaisuuksista (9. 8. 1968/492) 18[§]:ään tuli vastaavanlainen viittaus RL 16:1 ja 2:ään. Jotta järjestysmies nauttisi sanottua suojaa, tulee hänen olla poliisipiirin päällikön tähän tehtävään hyväksymä henkilö.⁷

Vuonna 1960 mietintönsä jättänyt ns. *hätävarjelukomitea* oli sitä mieltä, että edellä mainitun kaltaisen järjestysmiehiin kohdistuvaa väkivaltaa tai uhkausta tai järjestysmiesten vastustamista koskevan säännöksen tulisi olla rikoslaissa, minkä vuoksi komitea ehdotti, että RL 16:12:ssa mainittaisiin myös poliisiviranomaisen hyväksymä järjestysmies.⁸ Myöhemmistä julkisoikeudellista hätävarjelua koskevien säännösten uudistusehdotuksista on tämä kohta jätetty pois.

Se, että järjestysmiehiin kohdistuvaa väkivaltaa koskeva maininta ei sisälly RL 16:1:ään, vaan on toteutettu erillisellä viittaussäännöksellä, merkitsee sitä, että järjestysmiestä auttava henkilö ei ole RL 16:1:n tarkoittaman suojan piirissä, vaan häneen kohdistuvaa väkivaltaa tai uhkausta tulee arvioida tavallisten pahoinpitelyä, pakottamista tai laitonta uhkausta koskevien säännösten nojalla. Kuitenkin RL 3:8[§]:n mukaan yksityisellä henkilöllä on sama oikeus voimakeinojen käyttöön kuin 1 ja 2 momentissa mainituilla henkilöillä ollessaan säännöksessä tarkoitettujen virkatehtävien suorittamisessa apuna. Siitä huolimatta että RL 3:8[§]:ssa puhutaan virkatehtävistä, tarkoitetaan niillä *hallituksen esityksen* perustelujen mukaan myös järjestystä ylläpitämään asetettujen henkilöiden tehtäviä.⁹

Toisaalta, vaikka viittaus järjestysmiehiin olisi otettu RL 16:12:iin, ei se olisi muuttanut tätä tilannetta, koska säännöksen antama suoja ei kos-

⁶ *Hallituksen esitys* n:o 71/1929 laiksi huvitilaisuuksien järjestysmiehistä, 1.

⁷ Ks. järjestysmiehistä *Majanen* 1979, 125—126.

⁸ *KM* 1960: 23 *Mon.*, 5—6 ja 11.

⁹ *Hallituksen esitys* n:o 67/1966, 4.

ke enää 2 momentissa lueteltujen henkilöiden auttamista. Käytännössä tällä tuskin on merkitystä silloin, kun kysymys on virkamiehestä auttavan henkilön auttamisesta, koska tavallisesti voinee katsoa avun olevan virkamiehen auttamista. Sen sijaan palvelusta toimittavan sotilaan auttaja on samassa asemassa kuin järjestysmiehestä auttava, eikä nauti RL 16:1:n suojaa.

5. Päinvastoin kuin aikaisemmin on aivan viimeaikaisessa lainsäädännössä ollut havaittavissa halukkuutta rajoittaa RL 16:1:n soveltamisalaa erityislakien omilla rangaistussäännöksillä.¹⁰ Järjestyksen pitämisestä joukkoliikenteessä annetun lain (17.6.1977/472) 5¹ §:n mukaan rangaistetaan väkivaltaisesta käyttäytymisestä joukkoliikenteen kulkuneuvossa, jollei teosta muualla laissa ole säädetty ankarampaa rangaistusta. Kuitenkin säännöksen 2 momentissa on nimenomaan määrätty, että kuljetta- jaan ja häntä avustavaan matkustajaan kohdistuneeseen rikokseen ei ole sovellettava RL 16:1 ja 2:n säännöksiä.¹¹ Aivan vastaavasti on joukkoliikenteen tarkastusmaksusta annetun lain (11.5.1979/469) 12 §:ssä säädetty rangaistavaksi matkalippujen tarkastajan vastustaminen. Myöskään matkalippujen tarkastajaan kohdistuneeseen rikokseen ei ole sovellettava RL 16:1 tai 2:n säännöksiä.

Näiden molempien joukkoliikennettä koskevien lakien valmisteluvaiheissa vallitsi melkoinen erimielisyys siitä, kuinka tulisi järjestää väkivaltaisen vastustamisen ja haitanteon kriminalisointi. Aikaisemmissa valmisteluvaiheissa kannatettiin julkisista huvitilaisuuksista annetun lain mukaista järjestelyä, jonka mukaan laeissa olisi vain viittaussäännös RL 16:1 ja 2:ään.¹² Tosin järjestyksen pitämisestä joukkoliikenteessä annet-

¹⁰ Vrt. kuitenkin *Yksityisetsivä- ja vartioimisliiketoimikunnan mietintö* (KM 1976:70), 25—26, 41—42, 45 ja 90—92. Toimikunnan enemmistö katsoo, että varti- jaan kohdistetusta väkivallasta, uhkauksesta ja haitanteosta tulisi rangaista niin kuin RL 16:1 ja 2:ssä on säädetty.

¹¹ Ks. myös *Koskinen*, Kaksi ratkaisua vaaran aiheuttamisesta, LM 1978, 806.

¹² Näin järjestyksen pitämisestä joukkoliikenteessä annetun lain osalta *Järjestyksen- ja turvallisuusasiain toimikunnan mietintö* (KM 1974:92), liite s. 14—15 ja sittemmin rauennut *Hallituksen esitys* n:o 3/1975 laiksi järjestyksen pitämisestä joukkoliikenteessä, 2—3. Tosin joukkoliikenteen tarkastusmaksusta annetun lain osalta oikeusministeriön asettaman työryhmän mietinnössä (*Adahl & Silenti & Nikula*, Joukkoliikenteen tarkastusmaksu, Oikeusministeriön lainsäädäntöosaston julkaisu 8/1972, 27 ja 32) esitettiin RL 16:12:iin lisättäväksi joukkoliikenteen tarkastusmaksusta annetussa laissa tarkoitettu matkalippujen tarkastaja. Sen

tu laki tässä muodossa olisi uhottanut RL 16:1:n myös kuljettajaa auttavien henkilöiden vastustamiseen, kun sen sijaan julkisista huvitilaisuuksista annetussa laissa ei ole mitään mainintaa järjestysmiestä auttavista henkilöistä.

Järjestyksen pitämisestä joukkoliikenteessä annettua lakia valmisteltaessa kiinnitettiin erityistä huomiota siihen, että koska yksityisen liikenteen harjoittajan palveluksessa oleva kuljettaja suorittaa samaa joukkoliikenteen palvelutehtävää kuin julkisyhteisön omistaman kulkuneuvon kuljettaja, olisi perusteltua, että kumpikin saa työssään samanlaisen suojan. Kysymys oli vain siitä, saavatko he suojan RL 16:1:n vaiko lain oman erityissäännöksen nojalla. Lain säätämiseen johtaneessa *hallituksen esityksessä* katsottiin, että ei ole tarkoituksenmukaista, että RL 16:1 ja 2:n soveltamisalaa laajennetaan.¹³ Joukkoliikenteen tarkastusmaksua koskeneen lain säätämiseen johtaneessa *hallituksen esityksessä* puolestaan todettiin, että tarkastajan rikosoikeudellinen suoja matkustajan taholta tulevaa väkivaltaista vastustamista ja haitantekoa vastaan ehdotetaan samaksi kuin järjestyksen pitämisestä joukkoliikenteessä annetussa laissa on säädetty liikennevälineen kuljettajalle, koska teko voi samanaikaisesti kohdistua sekä tarkastajaan että kuljettajaan.¹⁴

Järjestyksen pitämisestä joukkoliikenteessä annettu laki koskee rautateiden henkilöliikennettä sekä raitiotie-, metro- ja linja-autoliikennettä. Se, mitä laissa on säädetty kuljettajasta, on vastaavasti sovellettava konduktööriin, tarkastajaan, rahastajaan tai muuhun sellaiseen liikennehenkilökuntaan kuuluvaan henkilöön, jonka tehtäviin kuuluu huolehtiminen järjestyksen säilymisestä kulkuneuvossa ja jolla on tätä asemaa osoittava virkapuku tai virkalakki taiikka muu vastaava selvästi havaittava tunnus (1 §). Tämän lain soveltamispiiriin kuuluu sekä RL 2:12:n tarkoittamia virkamiehiä että muita henkilöitä. Virkamiesten väkivaltaisen vastustamisen osalta tämä merkitsee rangaistusuhan lieventymistä, koska laissa

sijaan jo laintarkastuskuntaan lähetetyssä luonnoksessa hallituksen esitykseksi eduskunnalle laiksi julkisen joukkoliikenteen tarkastusmaksusta oli ehdotettu lakiin otettavaksi pelkkä viittaussäännös RL 16:1 ja 2:ään (*Laintarkastuskunnan lausunto* n:o 3/1974, liite s. 11 ja 16).

¹³ *Hallituksen esitys* n:o 119/1975 II vp. laiksi järjestyksen pitämisestä joukkoliikenteessä, 3. Ks. myös KM 1974:92, liite s. 15 ja *Hallituksen esitys* n:o 3/1975, 3.

¹⁴ *Hallituksen esitys* n:o 226/1977 laiksi julkisen joukkoliikenteen tarkastusmaksusta, 8.

järjestyksen pitämisestä joukkoliikenteessä on säädetty rangaistukseksi vain sakkoa tai enintään kuusi kuukautta vankeutta. Tosin, jos vastustaminen sisältää pahoinpitelyä, joka ei ole lievää, tulee sovellettavaksi RL 21:5 tai 6:n ankarammat säännökset.¹⁵

Laki joukkoliikenteen tarkastusmaksusta jäi lopulta soveltamisalaltaan varsin suppeaksi.¹⁶ Matkalippujen tarkastajaksi voidaan lain 6 §:n mukaan hyväksyä vain julkisyhteisön viranhaltija. Tästä huolimatta lakiin sisällytettiin erityinen matkalippujen tarkastajan vastustamista koskeva säännös, jonka rangaistusuhka on sama kuin vastaavassa järjestyksen pitämisestä joukkoliikenteessä annetun lain säännöksessä. Tämä säännös on kuitenkin perusteltavissa juuri sillä, että jo järjestyksen pitämisestä joukkoliikenteessä annetussa laissa on mainittu myös tarkastajat, jolloin ilman tarkastusmaksulaissa ollutta erityissäännöstä olisi käytännössä saattanut tulla tulkintavaikeuksia sen suhteen, mitä lakia olisi sovellettava.

6. Nykyinen lainsäädäntö ei vaikuta aivan johdonmukaiselta. Toisaalta RL 16:1:n soveltamisalaa on laajennettu eräisiin henkilöryhmiin (virkamiesten apuna toimivat ja järjestysmiehet), jotka eivät toimi tehtävissään virkavastuun alaisina. Toisaalta soveltamisalaa on supistettu sulkemalla sen ulkopuolelle eräät joukkoliikenteen tehtävissä palvelevat virkamiehet. Kun virkamiehen väkivaltainen vastustaminen on säädetty varsin ankarasti rangaistavaksi, ei sen soveltamisalan laajentamista virkavastuun omaavan henkilöpiirin ulkopuolelle liene pidettävä perusteltuna, vaan tulevassa lainsäädännössä pikemminkin olisi pyrittävä entistä tarkemmin rajaamaan se henkilöpiiri, jonka vastustaminen olisi tarpeen määrätä rangaistavaksi RL 16:1:n kaltaisella säännöksellä. *Rikosoikeuskomitean* mietinnön liitteenä olevassa runkosuunnitelmassa pidetään perustellusti epäsuotavana eri yhteyksissä esiintyneitä pyrkimyksiä laajen-

¹⁵ Rangaistusasteikkojen osalta on pientä epäjohdonmukaisuutta siinä, että RL 16:2:ssä on säädetty haitanteosta virantoimituksessa olevalle virkamiehelle rangaistukseksi vain vankeutta korkeintaan kolme kuukautta tai sakkoa, mutta järjestyksen pitämisestä joukkoliikenteessä annetun lain 51 §:n ja joukkoliikenteen tarkastusmaksusta annetun lain 121 §:n mukaan on sekä väkivaltaisesta vastustamisesta että haitanteosta sama rangaistusuhka: sakkoa tai vankeutta enintään kuusi kuukautta.

¹⁶ Ks. tämän lain valmisteluvaiheista jäljempänä tässä teoksessa olevaa *Nikulan* artikkelia. Ks. myös *Majanen* 1979, 220—230.

taa virkamiehille rikoslaissa suotua erityistä suojaa muihin ammattiryhmiin. Mikäli muille henkilöryhmille halutaan antaa enemmän suojaa kuin rikoslain yleisten säännösten nojalla voidaan antaa, tulisi sen tapahtua erillisillä, määrättyjä tilanteita tai tapauksia koskevilla säännöksillä.¹⁷ Tästä on rikosoikeuskomitean mietinnön ilmestymisen jälkeiseltä ajalta hyvinä esimerkkeinä mainittujen kahden joukkoliikennettä koskevan lain säännökset.

7. RL 16:1:n virkamiehen väkivaltaista vastustamista koskevasta tunnusmerkistöstä on erotettavissa neljä eri tekemuotoa: 1) väkivaltaa käyttäen tai väkivallalla uhaten pakotetaan tai koetetaan pakottaa virkamies tekemään tai tekemättä jättämään virkatoimi, 2) sanotulla tavalla tehdään vastarintaa virkamiehen suorittaessa virkatehtävää, 3) muutoin harjoitetaan väkivaltaa virkatehtävää suorittavaa virkamiestä vastaan, ja 4) tehdään väkivaltaa virkamiehelle kostoksi virkatoimesta.

Tunnusmerkistön täytyminen edellyttää väkivallan käyttämistä tai kahdessa ensimmäisessä tapauksessa ainakin sen uhkaa. Väkivalta merkitsee aktiivista toimintaa virkamiehen henkilöä (ruumiillista koskemattomuutta tai vapautta) kohtaan. Tämän väkivallan ei kuitenkaan tarvitse kohdistua välittömästi virkamieheen, vaan vaikuttaminen voi tapahtua myös välillisesti.¹⁸

Väkivalta tai väkivallan uhka voi kohdistua myös kolmansiin henkilöihin, mikäli tällä toimella pyritään vaikuttamaan asianomaisen virkamiehen virkatoimen suorittamiseen. KKO on tuominnut virkamiehen väkivaltaisesta vastustamisesta aseistautuneen syytetyn, joka oli pakotetukseen häntä pidättämään saapuneet poliisimiehet jättämään tekemättä tämän virkatoimen ilmoittanut poliisille tappavansa kolme hänen kanssaan samassa huoneistossa ollutta henkilöä, mikäli poliisi yrittäisi tulla huoneistoon (KKO 1977 II 66).

Virkamiehen väkivaltaisen vastustamisen tunnusmerkistö voi täyttyä myös kohdistamalla väkivalta virkamiehen käyttämiin välineisiin, mikäli siten koetetaan pakottaa virkamies jättämään virkatoimensa suorittamatta. KKO on katsonut RL 16:1:n mukaan rangaistavaksi teoksi muun

¹⁷ Rikosoikeuskomitean mietintö (KM 1976:72), 217.

¹⁸ Forsman, Särskilda brotten III, 4. uppl., Åbo 1938, 122—124, Honkasalo 1962, 71 ja 75 sekä Salmiala, Oikeustapausselostus DL 1951 oikeustapaussasto, 91.

muassa sen auton, johon poliisit olivat saattaneet pidätetyt, oven väkivaltaisen auki pitämisen pidätettyjen autosta riistämisen tarkoituksessa, ja auton perän nostamisen maasta siinä tarkoituksessa, ettei auto olisi päässyt liikkeelle (KKO 1955 II 142).

Virkamiehen väkivaltaisesta vastustamisesta on myös tuomittu syytetty, joka ampumalla poliisikoiraa oli pakottanut häntä koiraa käyttäen takaa-ajaneen poliisikonstaapelin luopumaan takaa-ajosta (KKO 1977 II 55). Tässä tapauksessa alioikeus katsoi jääneen näyttämättä, että syytetty olisi koiran ampuessaan käyttänyt väkivaltaa virantoimituksessa ollutta poliisimiestä vastaan tai että hän olisi ampumisellaan uhannut tätä taikka estänyt häntä suorittamasta virkatehtävää. Sen sijaan hovioikeus katsoi syytetyn, joka ampumalla poliisikoiraa ja siten väkivaltaa käyttäen oli pakottanut häntä poliisikoiran kanssa takaa-ajaneen poliisikonstaapelin luopumaan virkatehtäviinsä kuuluvasta takaa-ajosta, syyllistyneen virkamiehen väkivaltaiseen vastustamiseen. Jutun asiakirjojen mukaan koiran ampuminen oli tapahtunut noin 100 metrin päässä anastusrikoksen kohteena olleesta talosta, jonka takana koiran ohjaajana toiminut poliisimies oli ampumahetkellä. Tämäntapaaisissa tilanteissa voi tulla näyttövaikeuksia sen suhteen, onko syytetyllä tieto siitä, että koira on suorittamassa poliisimiehen antamaa tehtävää sekä myöskin siitä, että teko kohdistuu mainitun virkamiehen tehtävien suorittamiseen, mutta periaatteessa KKO:n omaksuma kanta on hyväksyttävissä.

Virkamiehen väkivaltaisen vastustamisen täyttyminen edellyttää tahallisuutta, johon kuuluu tietoisuus siitä, että teon kohde on edellä tarkoitettu henkilö. Jos syytetty ei tiennyt teon kohteiden olleen RL 16:1:ssä tarkoitettu henkilö, voidaan hänet tuomita vain tekemästään pahoinpitelystä, pakottamisesta, laittomasta uhkauksesta tms. rikoksesta.¹⁹

Useassa tapauksessa henkilön käyttämä virkapuku tai muu tunnusmerkki riittää osoittamaan asianomaisen henkilön virkamiesaseman. Muussa tapauksessa täytyy henkilö entuudestaan tuntea virkamieheksi tai tämän seikan selvitä muulla tavoin ennen väkivaltaan ryhtymistä. KKO on katsonut, että työvuoron päätyttyä siviilipuvussa kotimatalla ollutta poliisikonstaapelia, joka oli ryhtynyt opastamaan juuri sattuneen

¹⁹ Ks. KKO 1932 II 317: Kun syytetty pahoinpidellessään poliisikonstaapelia, joka oli pidättänyt syytetyn, ei ollut tietänyt tämän olleen poliisimies, syytetty tuomittiin rangaistukseen pahoinpitelystä. Ks. RL 16:1:n subjektiivisesta puolesta Forsman 1938, 130—131, Honkasalo 1962, 75—76 ja Ylösjoki, Poliisioikeus II, Hämeenlinna 1966, 282.

rikoksen asianomistajaa, oli pidettävä RL 16:1:ssä tarkoitettuna virantoi-
mituksessa olevana virkamiehenä. Poliisikonstaapelia pahoinpidellyt
syytetty, joka oli ennen pahoinpitelyä saanut paikalla olleilta tietää edel-
lä mainitun henkilön olevan poliisi ja käsittänyt hänen olevan virantoi-
mituksessa, tuomittiin rangaistukseen yksin teoin tehdyistä virkamiehen
väkivaltaisesta vastustamisesta ja pahoinpitelystä (KKO 1975 II 71).

Päätöksessä KKO 1976 II 6 on katsottu tavaratalon tilapäisesti myymä-
lätarkkailijaksi palkkaaman poliisimiehen, vaikka hän hoiti myymä-
lätarkkailijan tehtäviä vapaa-aikanaan virantoimituksen ulkopuolella,
kuulustellessaan väärennysrikoksella ostoksia niitä maksamatta hal-
tuunsa saanutta asiakasta suorittaneen poliisilain 13² §:ssä tarkoitettua
virkatehtävää. Väärät henkilötiedot antanut asiakas, jolle poliisimies oli
esittänyt virkamerkkinsä, tuomittiin viranomaisen erehdyttämisestä. Jos
kysymyksessä olisi ollut tähän poliisimieheen kohdistunut väkivalta sano-
tussa tilanteessa, olisi tapaukseen tämän kannan mukaisesti tullut soveltaa
RL 16:1:ää.

8. Kysymys RL 16:1:n kohteesta tuo esiin myös joitakin konkurenssi-
opillisia ongelmia. Virkamiehen väkivaltaisen vastustamisen katsotaan
ensisijaisesti kohdistuvan valtiovallan auktoriteettiin, vaikka se samalla
suuntautuu myös tuon auktoriteetin kannattajana kulloinkin esiintyvää
henkilöä vastaan. Tämän vuoksi on ollut jonkin verran epäselvää, olisi-
ko vastustuksen kohdistuminen useaan henkilöön katsottava yhdeksi ri-
kokseksi vai useiksi eri rikoksiksi. Uudempi oikeuskäytäntö näyttää ta-
vallisesti päätyneen yhden rikoksen kannalle.²⁰

Tähän liittyy myös kysymys RL 16:1:n ja pahoinpitelyrikosten kon-
kurenssista. Täysistuntoratkaisussa KKO 1951 I 10 asetettiin äänestyksen
jälkeen sille kannalle, että myös lievä pahoinpitely olisi ideaalikonku-
rensissa RL 16:1:n kanssa. Oikeuskäytännössä oli tätä ennen usein esiin-
tynyt myös lainkonkurenssia puoltavia ratkaisuja.²¹ Ellilä on pitänyt tätä
ratkaisua harkinnanvaraisena ja katsonut, että myös KKO:n vähemmistön
puoltaman käsityskannan tueksi voidaan esittää vahvoja perusteluja.²²

²⁰ Ks. tästä tarkemmin Koskinen, Yksitekoisesta rikosten yhtymisestä, Vam-
mala 1973, 163 sekä siellä mainitut lähteet ja Koskinen LM 1978, 797—800.

²¹ Ks. Ellilä, Uusittu liikennerikosoikeus, 2. p., Porvoo 1974, 186 aliv. 4, Hon-
kasalo 1962, 76, Koskinen 1973, 163—164, Livson, Näennäinen rikoskonkurrenssi,
Vammala 1954, 85—90, Salmiala, DL 1951 oikeustapaosasto, 89—93.

²² Ellilä 1974, 186—187 aliv. 4.

Voineekin kysyä, eikö olisi syytä uudelleen harkita tätä konkurenssikysymystä ja päätyä, niin kuin ainakin eräässä hovioikeusratkaisussa on tehty, lievän pahoinpitelyn osalta lainkonkurenssin kannalle.²³ Jos sen sijaan kysymyksessä olisi tavallinen tai törkeä pahoinpitely, olisi RL 21:5 tai 6:n ja RL 16:1:n välillä ideaalikonkurenssi, ja jos pahoinpitely olisi kohdistunut useampiin henkilöihin, tulisi pahoinpitelysäännös sovellettavaksi useampikertaisesti.²⁴

²³ Ks. *Lehtimaja*, Virkamiehen väkivaltainen vastustaminen ja lievä pahoinpitely, DL 1974, 460—462 ja siellä mainittu Itä-Suomen hovioikeuden päätös n:o 278/17. 4. 1973.

²⁴ Ks. *Koskinen* 1973, 163—164.

Joukkoliikenteen tarkastusmaksu

Teorian käytäntöä

Lainsäädäntöneuvos *Paavo Nikula*

Prologi

Valtioneuvoston oikeuskansleri teki 13. 12. 1957 oikeusministeriölle esityksen rangaistusmääräysmenettelyn yksinkertaistamiseksi. Esityksessä lausuttiin, että oikeusvarmuuden ohella lainkäytölle on asetettava vaatimukseksi oikeudenkäynnin nopeus ja halpuus. Tästä syystä olisi harkittava rangaistusmääräysmenettelyn muuttamista siten, että rangaistusmääräyksen antaisi asianomainen syyttäjä tai poliisiviranomainen. Asia joutuisi tuomarin käsiteltäväksi vain siinä tapauksessa, että syyllinen tällaista käsittelyä vaatii. Edelleen esityksessä lausuttiin, että tuomitun rangaistuksen täytäntöönpanon on tapahduttava mahdollisimman nopeasti. Vasta pitkän aikaa rikoksen tekemisen jälkeen tapahtunut rangaistustoimien täytäntöönpano ei vastaa rangaistuksille asetettavia tavoitteita. Tästä syystä oikeuskanslerin mielestä rangaistusmääräys, joka on tullut lopulliseksi sen johdosta, että asianomainen on siihen tyytynyt, on voitava panna täytäntöön varaamalla tuomitulle mahdollisuus välittömästi rahassa suorittaa hänelle määrätty seuraamus.

Esitys lähetettiin lainvalmistelukunnan käsiteltäväksi. Tammikuun 24 päivänä 1958 oikeusministeriölle antamassaan lausunnossa lainvalmistelukunnan VI jaosto, jonka muodostivat Reino Ellilä vanhempana ja Östen Elfving nuorempana jäsenenä, esitti (N:o 1/1958, vrt. myös Reino Ellilä: Uusittu liikenneriikosoikeus, Vammala 1974, s. 259—264), että ehdotetun päätösvallan antaminen syyttäjälle tai poliisiviranomaiselle merkitsisi tuomiovallan siirtämistä heille. Tämä merkitsisi huomattavaa poikkeamista hallitusmuodon 2 §:n 4 momentin mukaisesta periaatteesta,

että tuomiovaltaa käyttävät riippumattomat tuomioistuimet. Muutos olisi toteutettavissa siten vain perustuslain säätämisyjärjestyksessä. Rangaistusmääräysvaatimuksen tarkastavalla tuomarilla on menettelyssä tärkeä korjaava ja opastava sekä lainkäyttöä ohjaava tehtävä. Lausunnossa esitettiin myös, että rangaistusvaatimukseen sisältyvien rikosoikeudellisten tulkintakysymysten ratkaiseminen edellyttää suurempaa pätevyyttä kuin monellakaan poliisimiehellä tai syyttäjällä on.

Lausunnossa huomautettiin vielä siitä, että oikeuskansleri Olavi Hongan tekemä esitys merkitsisi rangaistuksen määräämisen uskomista syyttävälle ja saman asian vielä itse usein tutkineelle viranomaiselle. Tavaltaan syyttäjät ja poliisiviranomaiset voisivat joutua toimimaan tuomareina omassa asiassaan. Vaikka lakiin on otettu säännökset syyttämättä jättämisestä, on tuomitsemisvallan antaminen syyttäjälle eri luokkaan kuuluva ja arveluttavampi asia.

Näin lainvalmistelukunta päätyi siihen, että »hallitusmuodon perusprinsiippi» painaa enemmän kuin »toisarvoisemmat argumentit» rangaistusmääräysmenettelyn yksinkertaistamistarpeesta. Samalla kun todettiin, että sakkojen perimisen tehostamisen osalta on mahdollista edetä siihen suuntaan kuin oikeuskanslerin esityksessä toivottiin, esitettiin että siinä ehdotetusta lainsäädäntötoimesta muuten luovuttaisiin.

Oikeuskanslerin aloite ja siihen esitetyt vastanäkökohdat ovat yksi esimerkki siitä jatkuvasta pohdinnasta, jota lainvalmistelutyössä joudutaan käymään tehokkuuden ja oikeusturvan, käytännön tarpeiden ja oikeusjärjestelmän perusperiaatteiden yhteensovittamiseksi. Tällaisia tilanteita näyttää jatkuvasti esiintyvän erityisesti seuraamusjärjestelmän alueella. Yhtenä syynä on tapana esittää, että ihmisten kanssakäymisessä ja elämänmenossa ilmenee aina uusia piirteitä ja muotoja, jotka edellyttävät myös uudenlaista tapausten selvittämisen ja ratkaisemisen sekä seuraamusjärjestelmän ajattelua. Esimerkiksi autokannan voimakas kasvu, yhteiskunnan palveluiden ja avustusten lisääntyminen, uusien maksuvälineiden, käyttöshekin ja luottokortin, yleistyminen merkitsevät myös uusia oikeudellisia ongelmia.

Väärinkäytöksiin on voitava puuttua, niin kuin oikeuskansleri esitti, nopeasti ja äkkiä täytäntöönpanokelpoisin ratkaisuin. Mutta miten käytännön tarpeet sovelletaan rikosoikeudelliseen perusrakenteeseen, jossa kunnioitetaan asian tutkijan, syytteen esittäjän ja ratkaisijan toisistaan riippumatonta toimivaltaa yksityisen kansalaisen oikeusturvan takaamiseksi, siinä ongelma. Viimeisimpiä selvityksiä asiassa ovat rikemaksua

koskevat kaksi mietintöä ja lausuntoyhteenvedo (Oikeusministeriön lain-säädäntöosaston julkaisut 12/1975, 14/1977 ja 5/1978).

Pulma ei tietenkään ole yksin suomalainen. Jo silmäys eri maiden lainvalmistelutyöhön osoittaa, että asiaan on varsin monella taholla jouduttu panemaan huomiota. Lähimpänä esimerkkinä voidaan mainita ruotsalaiset mietinnöt vähäisten rikosten käsitlemisestä (Snyltningsbrott och sjukförsäkringsmissbruk, SOU 1973: 13 ja Mindre brott, SOU 1974: 27) sekä syyttämättä jättämisestä (Färre brottmål, SOU 1976: 47). Ensiksi mainitussa mietinnössä mm. ehdotettiin, että matkustuspetos de-kriminalisoidaisiin ja rangaistuksen sijasta teosta määrättäisiin maksu-seuraamus.

Yhtenä esimerkkinä ongelmista ja niiden ratkaisuyrityksistä meillä käynee joukkoliikenteen tarkastusmaksua koskeva laki, jonka valmistelu- ja säätämisvaiheita seuraavassa tarkastelen (pääasiallisena lähteenä ovat oikeusministeriön arkistossa säilytettävät lainvalmisteluasiakirjat, N:o 659/41/73 OM, työryhmäarkisto H f 28). Eri vaiheissa tulivat esiin edellä kerrotun tyyppiset periaatteelliset ja käytännölliset kysymykset varsin selvästi (lakia on selostanut Martti Majanen, Yksityishenkilön oikeudesta voimakeinojen käyttöön, Vammala 1979, s. 220—230. Vrt. myös Aino Virkkunen-Kimpanpään tutkimusta Dekriminalisoinneista, Lakimies 1979 s. 776—810, jossa on myös edustava kirjallisuusluettelo aiheesta).

Tarkastusmaksu ja sitä koskevan valmistelun vireilletulo

Tarkastusmaksujärjestelmällä tarkoitetaan tässä sitä, että henkilö joka tavataan matkustamassa joukkoliikennevälineessä (bussi, juna, met-ro, raitiovaunu jne.) ilman asianmukaista matkalippua, velvoitetaan suorittamaan tietty ennalta määrätyn suuruinen maksu, eli tarkastusmaksu. Tarkastusmaksu on matkalipun hintaa korkeampi ja suoritetaan liikenteenharjoittajalle. Tarkastuksen suorittavat erityiset matkalippujen tarkastajat, jotka voivat periä tarkastusmaksun heti tai antaa määräyksen maksun suorittamiseen myöhemmin. Järjestelmään voi liittyä se, että luovutetaan kaikkien matkustajien lippujen tarkastuksesta ja siirrytään pistokokeenluonteiseen avoimeen tarkastukseen.

Valtionrautateilla on vanhastaan voitu periä korotettu maksu ilman kelpaavaa lippua matkustavalta. Tämä perustuu rautatiekuljetusasetukseen (714/75) ja rautatiehallituksen päätökseen. Maksun määrää konduktööri.

Tarkastusmaksujärjestelmää koskevasta lainsäädännöstä tekivät esityksen vuonna 1967 Suomen Linja-autoliitto r.y. ja Helsingin kaupungin liikennelaitos. Esityksen mukaan tariffeissa olisi nimenomaisen säännöksen nojalla vahvistettu tarkastusmaksu, joka olisi peritty väärinkäytöstapauksissa ja ollut matkalipun hintaan verrattuna kymmenkertainen.

Esitys tehtiin liikenneministeriölle, joka pyysi oikeusministeriöltä lausunnon. Tässä asetuttiin ehdotukseen nähden varaukselliselle kannalle. Oikeusministeriö huomautti, että ehdotettu järjestelmä sisältää itse asiassa myös erehdykseen tai väärinkäsitykseen perustuvien tekojen sanktioinnin. Tämän vuoksi olisi matkustajien oikeusturva järjestettävä moitteettomasti. Oikeusministeriö torjui myös ajatuksen säätää tarkastusmaksusta asetuksella lakiin otettavan yleisen valtuutuksen perusteella.

Lausunnossa pidettiin mahdollisena, että ehdotetun kaltainen järjestelmä jossain muodossa voi toteutua. Paikallisliikenteessä tarkastusjärjestelmää puoltavat muun muassa menettelyn yksinkertaisuus ja mutkattomuus sekä hyvä ennaltaestävä vaikutus. Tämän vuoksi katsottiin tarpeelliseksi selvittää kysymystä vielä.

Asian valmistelua jatkettiin Helsingin kaupungin liikennelaitoksessa, joka hankki laajahkon kansainvälisen vertailuaineiston. Se osoitti, että tarkastusmaksu on maailmalla varsin laajasti käytössä suurissa kaupungeissa. Liikennelaitokset ovat saaneet tarkastusmaksun perimisoikeudet viranomaisilta, mutta usein menettelyn perusteesta on säännös laissa. Tarkastusmaksujen perimiseen liittyen on siirrytty matkalippujen avoimeen tarkastusjärjestelmään.

Helsingin kaupungin liikennelaitoksen kannalta tarkastusmaksujärjestelmän puolesta esitettiin, että laitos kärsii jatkuvasta kuljettajapulasta. Yhtenä syynä ovat ammattiin liittyvät rasitustekijät, joita ovat mm. rahastus- ja tarkastustehtävät. Rahastajan ammattiin on ollut vaikeata saada työvoimaa. Seurauksena on siirtyminen kuljettajarahastukseen ja automaattien käyttöön sekä kausilippujen ja näyttölippujen suosiminen tariffipolitiikassa. Tavoitteeksi asetettu rahastajien poistuminen ja kuljettajan rahastustehtävien lakkaaminen vähentäisivät laskelmien mukaan liikennelaitoksen vuosikustannuksia yli 20-kertaisesti tarkastustoiminnasta aiheutuviin kustannuksiin verrattuna. Pysäkkiajat lyhenisivät tarkastusmaksujärjestelmään liittyviä itsepalvelulaitteita käytettäessä lähes 20 %. Näin lyhenisivät kuljetuskaluston kierrosajat, mikä puolestaan tekisi mahdolliseksi saman matkustajamäärän kuljettamisen vähemmällä kalustolla. Myös jonojen ja tungoksen muodostuminen vau-

nuun noustaessa vähenisi. Tämä olisi vuonna 1971 tehtyjen laskelmien mukaan vähentänyt liikennelaitoksen kustannuksia noin 2,6 milj. markkaa vuodessa.

Tarkastusmaksujärjestelmän käytännön tavoitteisiin viitaten Helsingin kaupunginhallitus esitti 15. 6. 1972 oikeusministeriölle ryhtymistä toimenpiteisiin tarkastusmaksua koskevan lainsäädännön aikaan saamiseksi. Perusteluina esitettiin vielä, että metroasemien suunnittelu, jonka aloittamisella oli kiire, edellyttää tietoa siitä, voidaanko metrossa soveltaa tarkastusmaksujärjestelmää. Aloite johti selvitystyön vireilletuloon. Oikeusministeriön lainsäädäntöosaston päällikkö Antti Kivivuori antoi syyskuussa 1972 osaston lainvalmistelijoista koostuneen työryhmän (lainsäädäntöjohtaja Henry Ådahl puheenjohtajana sekä lainsäädäntöneuvos Timo Silenti ja lainsäädäntösihteeri Paavo Nikula jäseninä) tehtäväksi selvittää erityisesti sitä, miten järjestelmä voisi vaikuttaa matkustamisalttiuteen ilman asianmukaista lippua. Edelleen kehoitettiin selvittämään oikeusturvavaatimuksia tarkastusmaksujärjestelmässä sekä perusteita, joilla tarkastusmaksu jätetään määräämättä, esimerkiksi erehdyksen tai lipun kadottamisen johdosta. Perusaineistoksi työryhmän tuli hankkia tietoa ulkomaisista järjestelmistä kiinnittäen erityistä huomiota siihen, miten tarkastusmaksun ja matkustuspetoksen kriminalisoinnin suhde on järjestetty ja miten maksut kohdistuvat eri yhteiskuntaryhmiin sekä millaisia oikeusturvakeinoja ja maksun määräämättäjättämisperusteita on säännelty. Aineistoa oli hankittava erilaisten yhteiskuntajärjestelmien alueelta.

Tarkastusmaksujärjestelmää koskevan selvityksen toimeksianto on varsin luonteenomainen 1970-luvun lainvalmistelulle. Lähtökohtana on vallitsevan tilanteen selvittely sekä eri ratkaisuvaihtoehtojen käytännön vaikutusten arviointi. Periaatteellisempaa ja yleisempää laatua olevina kysymyksinä on selvitettävä menettelyssä esiintulevat oikeusturvaongelmat ja niiden ratkaisumahdollisuudet. Myös kansainvälisen vertailuaineiston hankkiminen kuuluu olennaisena osana valmisteluun ja vertailupohjan yksipuolisuudesta pyritään eroon.

Ensimmäinen ehdotus tarkastusmaksusta ja sen ongelmat

Työryhmä muodosti ensiksi käsityksen kansainvälisestä vertailuaineistosta. Yleisinä havaintoina oikeusvertailusta työryhmä totesi:

- Tarkastusmaksu suoritetaan liikenteenharjoittajalle.
- Tarkastusmaksumenettelyn lainsäädännöllinen pohja on usein epämääräinen. Yleisiä säännöksiä joko ei ole lainkaan tai ne ovat sangen yleispiirteiset. Tarkastusmaksua koskevat määräykset on yleensä vahvistettu liikenteenharjoittajakohtaisesti.
- Tarkastusmaksumenettely on pyritty saamaan yksinkertaiseksi. Erilaisin säännöksin ja tulkintaohjein on maksun suoritusvelvollisuus saatu hyvin yleiseksi.
- Poikkeuksia tarkastusmaksun suorittamisvelvollisuuteen on tehty vain lasten ja — joissakin tapauksissa — vanhusten, invaliidien ja turistien kohdalla. Erikoista on Saksan Liittotasavallassa vanhempien velvollisuus suorittaa maksu lastensa puolesta.
- Tarkastusmaksumenettely ei estä rikosoikeudelliseen toimenpiteeseen ryhtymistä.
- Liputta matkustaneen henkilötietojen vaatimiseen eivät tarkastushenkilökunnan valtuudet yleensä riitä, vaan tässä on käytettävä apuna poliisia.

Oman maan tilanteen selvittämiseksi työryhmä kuuli asiantuntijoina poliisihallinnon, liikenneministeriön, valtionrautateiden ja muiden liikennöitsijöiden edustajia.

Ilman asianmukaista matkalippua tapahtuvan matkustamisen ehkäiseminen rikosoikeudellisin keinoin katsottiin käytännössä epätarkoituksenmukaiseksi. Liikenteenharjoittajan kannalta maksuvilpin ilmoittaminen syytteeseen ei ole kovin mielekäs ratkaisu, koska menettelyn taloudellinen lopputulos jää heikoksi, varsinkin jos käytetään rangaistusmääräysmenettelyä, jossa ei aina kulujakaan saada korvattua. Lisäksi on poliisin puoleen kääntyminen kesken matkan hankalaa. Tämän vuoksi matkustajalta, joka tavataan ilman asianmukaista matkalippua kulkuvälineessä, tyydytään vaatimaan lipun hinnan suorittamista tai häntä kehoitetaan poistumaan kulkuneuvosta. Avoimen rahastusjärjestelmän mukainen matkalippujen tarkastuksen muuttuminen pistokokeenluontoiseksi lisää liputta matkustamisen riskiä ja siten liikenteenharjoittajan taloudellisia menetyksiä. Näistä syistä työryhmä katsoi, että muu kuin rikosoikeudellinen seuraamus on tarpeen saada käyttöön.

Matkustaminen ilman asianmukaista matkalippua voi tulla rangaistavaksi lievänä petoksena. Tämän vuoksi oli valmistelussa otettava kantaa siihen, miten rangaistusseuraamus ja tarkastusmaksu suhtautuvat toisiinsa. Vaihtoehtoiset ratkaisut asetettiin seuraavasti:

1. Kriminalisoinnin jättäminen entiselleen. Tarkastusmaksun perimisen lisäksi voitaisiin matkustajaa vastaan aina nostaa syyte.
2. Dekriminalisointi kokonaan. Tarkastusmaksun määrääminen estäisi kaikki syytetoimenpiteet ja ainoaksi sanktioksi jäisi tarkastusmaksu.
3. Lievän petoksen dekriminalisointi. Tämän vaihtoehdon mukaan tarkastusmaksu jäisi ainoaksi seuraamukseksi silloin, kun kysymys on lievistä petoksista. Mahdollisuus määrätä tarkastusmaksun lisäksi rangaistus säilyisi petoksen tai väärennyksen kysymyksessä ollen.
4. Ehdollinen dekriminalisointi. Tässä tapauksessa jätettäisiin tarkastajan harkintaan, määrääkö hän tarkastusmaksun vai ilmoittaa teon poliisille mahdollista syytteen nostamista varten. Vain toista mahdollisuutta voitaisiin käyttää.

Vaihtoehtoja punnittaessa katsottiin, että kriminalisointien jättäminen entiselleen samoin kuin vain lievän petoksen dekriminalisointi voivat johtaa seuraamusten kasaantumiseen. Tätä voitaisiin tosin pyrkiä estämään sillä, että tarkastusmaksua ei perittäisi, tai jo suoritettu tarkastusmaksu palautettaisiin, jos samasta teosta myöhemmin tuomittaisiin rangaistus. Tällainen menettely olisi kuitenkin ollut tarpeettoman monimutkaista. Täydellistä dekriminalisointia taas pidettiin epätydyttävänä ratkaisuvaihtoehtona sen vuoksi, että mahdollisuus rikosoikeudellisiin toimenpiteisiin ryhtymiseen olisi säilytettävä tarkastusmaksun kanssa vaihtoehtoisena keinona niiden tapausten varalta, jolloin henkilö toistuvasti jättää asianmukaisen matkalipun lunastamatta tai kun käytetään väärennettyä lippua taikka väärinkäytös muuten on vakavanlaatuinen. Näin resonoiden jo ensimmäisessä valmisteluvaiheessa päädyttiin siihen, että tarkastusmaksu jää määräämättä, jos asia päätetään ilmoittaa poliisille tai viralliselle syyttäjälle käsiteltäväksi siinä järjestyksessä kuin rikosasioista on säädetty.

Tarkastusmaksujärjestelmän ennaltaehkäisevää vaikutusta työryhmä piti hyvänä. Lisäksi järjestelmän nopeus tuo etuja. Liikenteenharjoittajan kannalta pidettiin etuna, että tarkastuksen tehokkuutta vaihdellen voidaan säännellä lipun matkustamisesta aiheutuvia menetyksiä toisaalta ja tarkastusmaksutulon kertymistä toisaalta optimaalisen lopputuloksen saavuttamiseksi.

Työryhmä ehdotti (oikeusministeriön lainsäädäntöosaston julkaisu 8/1972) säädettäväksi lain joukkoliikenteen tarkastusmaksusta. Sen mukaan oikeus tarkastusmaksun perimiseen olisi annettu liikenteenharjoit-

tajalle liikenneministeriön päätöksellä. Tämä ministeriö olisi myös vahvistanut tarkastusmaksun suuruuden. Maksu olisi voitu määrätä henkilölle, joka matkustaa joukkoliikennevälineellä ilman asianmukaista matkalippua. Maksun olisi määrännyt liikenneministeriön hyväksymä matkalippujen tarkastaja, joka tehtävässään olisi ollut viranomaisvalvonnan alainen. Matkustajat olisivat olleet velvolliset esittämään tarkastajalle matkalippunsa. Valtionrautateillä olisi voitu vaihtoehtoisesti periä vanhastaan käytössä olleita lisämaksuja tai tarkastusmaksuja. Maksu olisi perittävässä pakolla ilman tuomiota tai päätöstä.

Tarkastajalle ehdotettiin myös oikeus käyttää voimakeinoja. Tarkastaja olisi ollut oikeutettu ottamaan kiinni ilman asianmukaista matkalippua matkustavan henkilön, joka ei heti suorita häneltä vaadittua tarkastusmaksua taikka josta tarkastaja on päättänyt tehdä ilmoituksen poliisille. Tarkastajalla olisi myös ollut oikeus poistaa henkilö kulkuneuvosta tai toimittaa hänet poliisin kuulusteltavaksi. Tähän ei kuitenkaan olisi ollut oikeutta, jos toimenpiteestä aiheutuisi matkustajan hengelle tai terveydelle ilmeistä vaaraa. Matkustajan kiinnioittamiseksi tai poistamiseksi taikka poliisin kuulusteltavaksi toimittamiseksi tarkastajalla olisi ollut oikeus tarvittaessa käyttää sellaisia voimakeinoja, joita matkustajan käyttäytyminen ja tilanne muutoin huomioon ottaen voidaan pitää puolustettavina. Tarkastajalta ei edellytetty virkamiesasemaa.

Jatkovalmistelussa ongelmalliseksi osoittautui lain soveltamisala eli ehdotettu mahdollisuus tarkastusmaksujen kantamiseen myös yksityisten yhtiöiden harjoittamassa joukkoliikenteessä ja lain soveltaminen alle 15-vuotiaisiinkin matkustajiin. Erityisesti kysymyksiä herättivät maksujen perimisoikeuden myöntäminen yksityisessä työsuhteessa oleville tarkastajille, näiden oikeus voimakeinojen käyttämiseen sekä heidän rikosoikeudellinen suojansa. Ongelmat aiheutti se, että kysymyksessä on pohjaltaan yksityisoikeudelliseen sopimukseen, konkludenttisesti syntyvään kuljetussopimukseen, liittyvä julkisoikeudellista laatua oleva sanktio. Useimmissa tapauksissa tarkastusmaksusanktio tulisi määrättäväksi menettelystä, joka on myös kriminalisoitu petosrikoksena. Tarkastusmaksu ei siten luontevasti asetu mihinkään oikeudelliseen ympäristöön. Se ei ole puhtaspiirteinen sopimusoikeudellinen seuraamus eikä rikosoikeudellinen sanktio, vaan sitä voidaan pitää käsitteellisesti uuden tyyppisenä oikeudellisena ilmiönä. Se on tarkoitettu käytettäväksi joukkoliikenteessä, jonka ominaispiirre on, että palvelusten hyväksikäyttö perustuu yksityisoikeudellisiin sopimuksiin, mutta itse toimintaa harjoitetaan myös

yleisen edun vuoksi. Tähän osaltaan perustuu, että myös tarkastusmaksussa on yksityisoikeudellisia ja julkisoikeudellisia aineksia. Tästä syystä ajateltiin valmistelussa, että tarkastusmaksua ei voida arvioida vain yksityisoikeudellisesta tai vain julkisoikeudellisesta näkökulmasta.

Ehdotuksen jatkovalmistelut

Tarkastusmaksutyöryhmän ehdotuksen lausuntokäsittelyssä nousi esille kysymys lain soveltamisalasta. Eräissä lausunnoissa, muun muassa Enemmistö ry:n antamassa, sanottiin, että järjestelmän tulisi koskea vain julkisyhteisöjen harjoittamaa joukkoliikennettä. Huomiota kiinnitettiin myös siihen, että lapset olisi jätettävä maksujärjestelmän ulkopuolelle.

Lausuntokäsittelyn jälkeen valmistelua jatkettiin oikeusministeriössä. Osastopäällikkö Kivivuori antoi entiselle työryhmälle uuden toimeksiantannon 3.4.1974, jossa tehtäväksi annettiin laatia »ehdotus hallituksen esitykseksi julkisen joukkoliikenteen tarkastusmaksujärjestelmästä.» Toimeksiantoon liittyneiden ohjeiden mukaisesti tarkastusmaksujärjestelmä olisi mahdollinen vain valtion tai kunnan taikka näiden kanssa yhdysliikenteessä olevien yhteisöjen harjoittamassa liikenteessä. Tarkastajana voisi olla vain virkamies.

Toimeksiantannon mukaisesti laaditusta esitysehdotuksesta pyydettiin laintarkastuskunnan lausunto 24.10.1974. Laintarkastuskunta (oikeusneuvos Väinö Kyrö puheenjohtajana sekä oikeusneuvos Paavo Salervo ja hallintoneuvos Pekka Kurvinen jäsenenä) esitti lausunnossaan (N:o 3/1974, 9.12.1974), että oikeus tarkastusmaksun perimiseen tulisi voida myöntää myös muiden kuin julkisyhteisöjen harjoittamaan liikenteeseen. Laintarkastuskunta edellytti myös, että liikenteenharjoittaja viimeistään tarkastusmaksun perimisen alkaessa siirtyy avoimeen rahastukseen sekä että matkalippujen hankkiminen ja leimaaminen järjestetään niin yksinkertaiseksi ja helpoksi, ettei se tuota matkustajille vaikeuksia. Vielä edellytettiin, että tarkastusmaksujen perimisoikeuden myöntäminen on yleisen edun kannalta tarpeellista.

Tämän jälkeen valmistelua jatkettiin laintarkastuskunnan esittämiä huomautuksia ja näkökohtia läpikäyden. Vuonna 1975 lopulla asia oli oikeusministeriössä edennyt niin pitkälle, että hallituksen esityksen antamista voitiin harkita. Oikeusministeri Kristian Gestrinin, osastopäällikkö Kivivuoren ja kirjoittajan neuvottelujen jälkeen ministeri Gestrin asettui

laintarkastuskunnan puoltamalle ja omasta puolestani ehdottamalleni kannalle eli että esityksen soveltamisala liikenteenharjoittajien osalta oli määriteltävä sellaiseksi kuin alun perin oli kaavailtu. Järjestelmä olisi siis ollut mahdollista ottaa käyttöön muussakin kuin julkisyhteisön harjoittamassa eli myös ns. yksityisessä joukkoliikenteessä. Soveltamisalaa rajattiin toisaalta siten, että esitykseen lisättiin säännös, jonka mukaan lakia ei sovelleta alle 12-vuotiaaseen matkustajaan. Tarkastusmaksu olisi ollut vahvistettava erikseen 12—15-vuotiaita ja erikseen muita matkustajia varten. Ensiksi mainituille matkustajille määrättävä tarkastusmaksu olisi saanut olla enintään puolet muita matkustajia varten vahvistetun tarkastusmaksun suuruudesta.

Ehdotuksen käsittely valtioneuvostossa

Oikeusministeriössä valmisteltu ehdotus saatettiin keväällä 1976 oikeuspoliittisen ministerivaliokunnan käsiteltäväksi. Tässä käsittelyssä kiinnitettiin erityistä huomiota järjestelmän työllisyyspoliittisiin vaikutuksiin. Sen sijaan muut kiistakysymykset eivät nousseet esille.

Oikeuspoliittisen ministerivaliokunnan toimeksiannosta kuultiin Auto- ja Kuljetusalan Työntekijäliitto r.y:tä (AKT), Kunnallisten Työntekijäin ja Viranhaltijain Liitto r.y.-KTV:tä ja Rautatieläisten Liitto r.y:tä. Näiden edustajat edellyttivät, että järjestelmän käyttöönotosta on työntekijäjärjestöjen kanssa sovittava ja muun muassa olemassa olevan henkilökunnan työllisyys ja palkkaedut turvattava.

Lakiesityksen perusteluihin lisättiinkin maininta siitä, ettei oikeudesta tarkastusmaksun perimiseen saisi olla seurauksena rahastushenkilökunnan palvelussuhteen lakkauttaminen tai sen ehtojen huonontuminen. Näin ollen ennen tarkastusmaksun kantamisoikeuden myöntämistä liikenneministeriön olisi (kursivoinnit tässä lisätty) selvitettävä, miten nämä henkilöstöä koskevat kysymykset on ratkaistu. Tällä korjauksella asia esiteltiin valtioneuvostossa 16. 6. 1976. Esittelyssä vielä ministeri Pirkko Työläjärven ehdotuksesta terävöitettiin henkilöstön etujen suojaamista koskevia edellä kursivoituja ilmaisuja poistaen konditionaalit. Hallituksen esitys eduskunnalle laiksi joukkoliikenteen tarkastusmaksusta annettiin tasavallan presidentin esittelyssä 17. 6. 1976 (N:o 108/1976 vp.). — Ruotsissa annettiin 21. 10. 1976 esitys joukkoliikenteessä perittävistä lisämaksuista. Tämän esityksen valmistelusta, joka tapahtui mietinnön SOU

1973: 13 pohjalta kulkulaitosministeriössä, ei meillä tiedetty, mutta esitys saatiin käyttöön. Ruotsin esitys ja sen mukainen 1. 1. 1977 voimaan tullut Lag om tilläggsavgift i kollektiv persontrafik eroavat meikäläisestä mm. siinä, ettei tarkastajalla ole voimakeinojen käyttöoikeutta, mutta hän voi »avvisa» niskoittelevan matkustajan kulkuneuvosta, ja ettei tarkastusmaksua ilman eri tuomiota voida periä.

Eduskuntakäsittely ja ongelmien rajaus

Eduskunnassa esitys lähetettiin liikennevaliokuntaan, joka pyysi lakivaliokunnalta lausuntoa. Siellä käsittely alkoi marraskuussa 1976. Oikeusministeriön taholta valiokunnan käsittelyssä tuotiin esille rutiiniasiat, selostettiin lain taustaa ja yleisiä tavoitteita sekä valmisteluvaiheita. Asiantuntijoina kuullut liikenneministeriön sekä sisäasiainministeriön edustajat esittivät eräitä huomautuksia lain yksityiskohtiin.

Keskeiset seuraavissa lain käsittelyvaiheissa esille tulevat argumentit esitettiin edustaja Paula Eenilän Turun Päivälehdessä 3. 11. 1976 julkaisussa artikkelissa. Sen otsikko oli »Liikenteenharjoittajille lasten sakottamisoikeus.» Selostettuaan lain sisältöä ja taustaa Eenilä sanoi, että »asia on siten pahempi, kuin miltä se näyttää.» Edelleen Eenilä lausui, että lain hyväksyminen toisi »yksityisiä viranomaisia» suomalaiseen yhteiskuntaan: »viranomaisia, joilla olisi oikeus tuomioistuimien asemesta tuomita ja kantaa sakkomaksuja kansalaisten, erityisesti lasten, muutoin piiloon jäävistä rikkomuksista.» Esitetylnaista järjestelmää Eenilä piti hyväksyttävissä olevana ainoastaan silloin, »kun liikenteestä huolehtivat julkisyhteisöt, kunta tai valtio». Kirjoittaja viittasi myös siihen, että eräissä lausunnoissa, jotka oli annettu oikeusministeriön asettaman rikesakkotyöryhmän mietinnöstä, ei katsottu mahdolliseksi antaa edes poliisille tuomiovaltaa rikesakoissa. Siten oli kierretty tämän kirjoituksen alussa esitettyyn problematiikkaan.

Kirjoituksensa Eenilä päätti arvioimalla lain tarkoitusta tavalla, joka myös kuvastaa järjestelmän käytäntöön ottamisen yleisempiä poliittisia näkökohtia: »Yksityisten yrittäjien aseman vahvistaminen julkisen rinnalla ja kustannuksella säilyväksi kilpailijaksi.»

Poliittinen rintamajako — hyvin ymmärrettävästi — eduskunnassa kulki kaiken aikaa siten, että vasemmiston edustajat eivät halunneet ulottaa lain soveltamisalaa koskemaan yksityisten yhteisöjen harjoittamaa

joukkoliikennettä, ei-socialististen puolueiden edustajien ollessa laajan soveltamisalan kannalla. Muista jo valmistelun varhaisissa vaiheissa omaksutuista järjestelmän piirteistä ei juuri erimielisyyttä ilmennyt, lukuunottamatta lain soveltamista myös alle 15-vuotiaisiin. Tämän kannattajia ja vastustajia löytyi kummastakin leiristä.

Lakivaliokunnan lausunto liikennevaliokunnalle valmistui äänestyksen jälkeen 2. 12. 1976 (n:o 5/1976 vp.). Enemmistön eli valiokunnan ei-socialististen jäsenten muotoileman lausunnon mukaan soveltamisalaan ei puututtu. Valiokunta ehdotti, ettei liikenneministeriön tarkastusmaksujen perimisoikeuden myöntämistä koskeviin ratkaisuihin saisi hakea muutosta. Tältä osin siis vahvistettiin periaate, että liikenneministeriö vapaaharkintaisesti ratkaisee, onko liikenteenharjoittajalle myönnettävä oikeus tarkastusmaksujen perimiseen sekä onko tämä oikeus mahdollisesti peruutettava niistä syistä, jotka laista ilmenee. Lakivaliokunnan lausunnossa todettiin edelleen se periaate, ettei tarkastusmaksujärjestelmä lainkaan koske itse matkalipun perimistä, vaan ainoastaan seuraamusta sen suorittamisen laiminlyönnistä.

Vasemmiston eriävän mielipiteen mukaan:

»(T)arkastusjärjestelmällä on tarkoitus siirtyä joustavampaan rangaistusjärjestelmään joukkoliikenteessä ilmenevien lieviksi petosrikoksiksi katsottavien rikkomusten osalta, silloin kun niitä ei haluta viedä rikosasiain käsittelyyn. Koska kysymys on rikoksesta ja sen seuraamuksen määräämisestä ja näin ollen riippumattomille tuomioistuimille kuuluvan tuomiovallan käytöstä, ei oikeutta tarkastusmaksun kantamiseen oikeusjärjestyksemme perusperiaatteita rikkomatta ja yleistä oikeuskäsitystä loukkaamatta voida myöntää yksityiselle liikenteenharjoittajalle. Ainoastaan julkisyhteisölle voi olla oikeus rankaisullisen maksuseuraamuksen määräämiseen ja sakon luonteisen maksun kantamiseen (...). On tarkasti varottava luomasta sellaista käytäntöä, että erilaisissa tilanteissa vähäisiksi katsottuista teoista rangaistuksen määrääminen voitaisiin luovuttaa julkisen vallan ulkopuolelle yksityisille. Tällaisen käytännön aloittaminen saattaa nostaa esille mitä erilaisempia vaatimuksia myöntää yksityisille yhä uusiin tarkoituksiin oikeuksia kantaa sakkoja tarkastusmaksun nimellä tai jollakin muulla vastaavalla nimityksellä.»

Valiokunnan vähemmistö ehdotti lain säädettäväksi soveltamisalan osalta siten, että julkisyhteisölle, jolla tarkoitettiin kuntaa, voitaisiin myöntää oikeus tarkastusmaksun kantamiseen toimialueensa joukkoli-

kenteessä, siis myös kunnan alueella liikennettä harjoittavan yksityisen liikenteenharjoittajan kulkuneuvoissa. Tarkastusmaksu jäisi kuitenkin julkisyhteisölle. Edelleen vähemmistö ehdotti, ettei tarkastusmaksua sovellettaisi matkustajaan, joka ei ole täyttänyt 15 vuotta. Samalla todettiin periaate, joka edelleen lain tulkinnassa on pidettävä oikeana:

»Alle 15-vuotiaiden jättäminen tarkastusmaksun ulkopuolelle ei merkitse sitä, että maksutta matkustaminen tässä ikäryhmässä jouduttaisiin sallimaan. Tarkastajalla olisi edelleen oikeus näissä tapauksissa vaatia matkalipun hinta suoritettavaksi välittömästi tai määrättävä se maksettavaksi. Kuljettajalla on edelleen myös oikeus poistaa ilman hyväksyttävää syytä maksusta kieltäytyvä matkustaja kulkuneuvosta.»

Seuraavana vaiheena oli asian käsittely liikennevaliokunnassa, jossa samanaikaisesti käsiteltiin hallituksen esitys järjestyksen pitämisestä joukkoliikenteessä (n:o 119/1975 II vp.). Sama kahtiajakko kuin lakivaliokunnassa ilmeni myös liikennevaliokunnassa. Liikennevaliokunnan ei-sosialistisen enemmistön mielipiteen mukaan laaditussa mietinnössä 4.3.1977 (n:o 1/1977 vp.) annettiin tavallaan vastausta vasemmiston kritiikkiin:

»Ehdotettuun tarkastusjärjestelmään on kohdistettu arvostelua sillä perusteella, että se tekisi mahdolliseksi siirtää julkisen vallan tehtäviin kuuluvaa rangaistusvaltaa yksityisille liikenteenharjoittajille. Valiokunnan käsityksen mukaan tarkastusmaksujärjestelmässä ei kuitenkaan ole kysymys varsinaisen rangaistusvallan siirtämisestä, vaan ensisijaisesti kuljetussopimuksen ehtojen noudattamisen valvonnasta. Ilman asianmukaista matkalippua matkustaminen ei suinkaan aina ole rikos. Ehdotettu laki ei myöskään estäisi rikosoikeudellisten seuraamusten käyttämistä silloin, kun matkustaja on syyllistynyt rikokseen; rikosoikeudellinen järjestelmä päin vastoin syrjäyttäisi lakiehdotuksen 8 §:n mukaisesti tarkastusmaksujärjestelmän. Tarkastusmaksun käyttöön otto ei siis supistaisi periaatteessa rikosoikeudellisen järjestelmän alaa, vaikkakin se käytännössä vähentäisi tarvetta turvautua rikosoikeudellisiin keinoihin. Tarkastusmaksun kantamisoikeuden mahdollinen myöntäminen yksityisille sisältää tosin sellaisia poikkeuksellisia piirteitä, että se voi olla perusteltua vain merkittävän yleisen edun vuoksi. Lisäksi on todettava, että tarkastusmaksun kantaminen ja myös joukkoliikenteen harjoittaminen kokonaisuudessaan tapahtuu viranomaisen myöntämän luvan nojalla ja viranomaisten valvon-
nassa.»

Näillä perusteilla valiokunnan enemmistö katsoi, että oikeus tarkastusmaksun kantamiseen voidaan antaa myös yksityiselle joukkoliikenteen harjoittajalle.

Valiokunnan mietintöön jättämässään vastalauseessa vasemmiston edustajat toistivat lakivaliokunnan lausuntoon liitetystä vasemmiston eriävässä mielipiteessä esille tuotuja näkemyksiä korostaen, että »rangaistusvallan käyttö kuuluu erottamattomasti julkisen vallan tehtäviin, minkä vuoksi tarkastusmaksun kantamisen oikeutta ei saisi antaa muille kuin julkisyhteisöille.» Lisäksi kiinnitettiin huomiota siihen mahdollisuuteen, että tarkastusmaksun kantamisoikeuden antaminen yksityiselle liikenteenharjoittajalle johtaa liikennehenkilökunnan irtisanomisiin, muihin vastaaviin toimiin eikä liikenteen palvelutason paranemiseen, koska ei voida varmistaa yksityiselle liikenteenharjoittajalle myönnettävän tarkastusmaksun kantamisoikeuden hyödyn tulemistä matkustajille.

Valiokunnan vasemmiston edustajat toistivat soveltamisalan osalta sen, mitä lakivaliokunnan vasemmiston edustajat olivat ehdottaneet. Täysistuntokäsittelyssä 15.3.1977 esitti Skdl:n edustaja Aulis Juvela, että tarkastusmaksuille ehdotettu laaja soveltamisala edellytti perustuslain säätämisyjärjestystä, koska esityksen hyväksyminen tiesi tuomiovallan siirtämistä.

Periaatteet selviävät

Ensimmäistä täysistuntokäsittelyä seuranneessa suuren valiokunnan käsittelyssä päätettiin pyytää perustuslakivaliokunnan lausunto siitä, voidaanko liikennevaliokunnan enemmistön ehdottama lakiehdotus käsitellä tavallisessa lainsäätämisyjärestyksessä. Perustuslakivaliokunta kuuli asiantuntijoina hovioikeuden presidentti Voitto Saariota, professori Mikael Hidéniä ja apulaisprofessori Ilkka Saraviitaa. Näiden lausuntoja ei ole käytettävissäni, mutta saadun tiedon mukaan kaikki kolme asiantuntijaa esittivät yhdensuuntaiset näkemykset säätämisyjärjestyksestä.

Perustuslakivaliokunnan ratkaistavana oli kysymys siitä, minkälaisena tarkastusmaksua luonteeltaan on pidettävä ja mitä tämän vuoksi merkitsevät tarkastajien valtuudet maksun määräämisessä ja pakkokeinojen käyttämisessä. Vasemmiston näkemyksissä oli painotettu maksun rangaistusluonteisuutta ja siitä aiheutuvaa vaatimusta, että tarkastusmaksua koskevat ratkaisut ovat julkista toimintaa ja kuuluvat vain viranomaisille. Liikennevaliokunnan mietinnössä korostettiin tarkastus-

maksun luonnetta sopimuksen sanktiona. Valiokunnan ei-sosialistinen enemmistö painotti maksun olevan liitännäinen itse kuljetussopimukseen ja sen ehtojen, ennen kaikkea matkalipun suorittamisen, täyttämisen sopimus oikeudellinen sanktio.

Perustuslakivaliokunta luonnehti lausunnossaan 20.5.1977 (n:o 3/1977 vp.) tarkastusmaksujärjestelmää seuraavasti:

»(J)ärjestely merkitsee käytännössä sitä, että henkilöltä, jonka menettely useimmissa kysymykseen tulevissa tapauksissa täyttää myös rikoksen tunnusmerkistön, peritään maksu, joka suuruudeltaan ei ole tarkoitettukaan vastaamaan teon aiheuttamaa vahinkoa, joka on selvästi suurempi kuin teon tekijälleen tuottama hyöty ja joka on niskoittelutapauksessa ulosotettavissa ilman tuomiota. Kun maksu lisäksi on tarkoitettu vähentämään tavanomaisten rikosoikeudellisten seuraamusten käyttöä, on tarkastusmaksua valiokunnan mielestä pidettävä asiallisesti rangaistukseen rinnastettavana vaihtoehtoisena seuraamuksena siitäkin huolimatta, että sen saajana saattaa olla myös yksityinen liikenteenharjoittaja.»

Perustuslakivaliokunta korosti siis tarkastusmaksun rangaistuksen luonnetta enemmän kuin sen yksityisoikeudellista puolta. Voinee sanoa, että valiokunta perusti käsityksensä siihen, minkälaisena tarkastusmaksua käytännössä yleisön taholla lähinnä pidetään. Valiokunnan ajattelutapaa voidaan pitää realistisena eikä muodollis-juridisiin argumentteihin perustuvana.

Säätämisyjärjestyksen kannalta keskeisenä säännöksenä perustuslakivaliokunta piti matkalippujen tarkastajan oikeudet ja vastuun säänteleää lakiehdotuksen säännöstä. Tarkastajalla olisi ehdotuksen mukaan kiinniotto-oikeus ja oikeus voimakkeiden käyttöön, tosin laissa säädetävin erityisin rajoituksin. Jos käytettäisiin ankarampia voimakkeita kuin lain mukaan voidaan pitää puolustettavina, tekijä olisi tuomittava noudattaen, mitä RL 3:9:ssä on hätävarjeluun liioittelusta säädetty. Valiokunta totesi näiden johdosta, että tavoitteena ei ole järjestyksenpito tai järjestyksen säilyttäminen eli siis selvä ja välitön julkinen intressi, vaan valtuudet, joilla pyritään tehostamaan toisen valtuuden käyttöä eli maksun perintää.

Ryhtyessään pohtimaan lain säätämisyjärjestystä perustuslakivaliokunta totesi ensinnäkin, että

»lakiehdotuksen hyväksymistä liikennevaliokunnan ehdottomassa muodossa on pidettävä kyseenalaisena, koska rikosoikeudelli-

seen seuraamukseen rinnastettavan tarkastusmaksun määrääminen ja kansalaisten henkilökohtaisen vapauden turvaan puuttuvat kiinniottotoimenpiteet ja poliisin kuulusteltavaksi toimittaminen sekä myös mahdollisesti tarpeellisiin voimakeinoin ryhtyminen on siinä tehty mahdolliseksi myös yksityisen palveluksessa oleville tarkastajille, joita ei hallituksen esityksessä sen enempää kuin valiokunnan mietinnössäkään ole katsottu eikä ole katsottavakaan rikoslain 2 luvun 12 §:ssä tarkoitetuiksi virkamiehiksi ja siten virkavastuulla toimiviksi.»

Valiokunta totesi edelleen, että tarkastajan määräisi lääninhallitus, joka myös valvoisi tarkastajien toimintaa. Perustuslakivaliokunnan mielestä

»säännökset eivät kuitenkaan muutoksenhakumahdollisuudesta huolimatta takaa (...) kansalaisten oikeusturvan kannalta riittävää tarkastajien valvontaa eikä myöskään takeita siitä, että tarkastajilla on heille suotavia valtuuksia käytettäessä tarvittava koulutuksen ja kokemuksen perusteella hankittu asiantuntemus.»

Perustuslakivaliokunta jatkoi linjanvetoa ottaen tarkasteltavakseen sen, missä ajassa tarkastajan kiinniotettava henkilö on toimitettava poliisin kuulusteltavaksi. Valiokunta lausui, ettei lakiehdotuksessa ole tätä aikaa millään tavoin määriteltä. Ehdotuksen hyväksyminen tältä osin merkitsisi »lakiehdotuksen yhteiskunnalliseen merkitykseen verrattuna varsin suhteetonta puuttumista hallitusmuodossa taattuun henkilökohtaisen vapauden suojaan ja poikkeamista oikeusjärjestyksemme vakiintuneesta käytännöstä, jonka mukaan vapaudenriiston kesto on määriteltävä lainsäädännössä mahdollisimman tarkkarajaisesti.» — Tähän seikkaan ei aikaisemmin missään vaiheessa oltu kiinnitetty huomiota.

Perustuslakivaliokunta kokosi näkemyksensä seuraavasti:

»(L)akiehdotuksen säännökset antavat siten yksityisen palveluksessa oleville ilman virkavastuuta toimiville henkilöille, joiden kelpoisuusvaatimuksia ja valvontaa koskevia lakiehdotukseen sisältyviä säännöksiä ei voida pitää riittävinä, niin laajat ja sisällöltään epätasälliset valtuudet puuttua yksityisen kansalaisen henkilökohtaiseen koskemattomuuteen, että se voi tapahtua vain perustuslain säätämisyjärjestyksessä käsiteltävällä lailla.»

Valiokunta kiinnitti huomiota myös siihen, että maksu voitaisiin määrätä 12—15-vuotiaallekin henkilölle, jolla ei ole rikosoikeudellista vastuuta. Tätä valiokunta piti poikkeuksellisenä ratkaisuna, jolla ei kuitenkaan ole suoranaista vaikutusta lakiehdotuksen säätämisyjärjestykseen.

Perustuslakivaliokunnan yksimielistä mietintöä voidaan pitää varsin merkittävänä linjanvetona periaatteista, joita maksutyyppeistä seuraa käytönotossa on noudatettava. Toiminnan tulee tapahtua virkavastuulla ja tehokkaasti valvottuna. Olennaisena voidaan pitää myös valiokunnan kannanottoa siitä, että vapaudenriiston kesto tulee laissa määritellä mahdollisimman tarkkarajaisesti. Toisaalta valiokunta ei pitänyt arveluttavana maksun määräämisvallan uskomista muulle viranomaiselle kuin tuomioistuimelle, seuraamuksen rankaisullisesta luonteesta huolimatta.

Perustuslakivaliokunta korosti henkilökohtaisiin vapausoikeuksiin, ennen muuta henkilökohtaiseen koskemattomuuteen puuttumisen perustuslainsäädännöllistä suojaa. Tältä osin valiokunnan lausuntoa on syytä tarkastella yhdessä samaan aikaan valmisteltavana olleen lunastuslainsäädännön (HE n:o 179/1975 II vp.) säätämisyjärjestystä koskeneen lausunnon kanssa. Perustuslakivaliokunnan enemmistö lausui 10 päivää ennen kuin lausunto suurelle valiokunnalle tarkastusmaksulaista valmistui, että lunastuslaki voidaan käsitellä tavallisessa lainsäätämisyjärjestyksessä huolimatta niistä epäilyistä, joita mm. valiokunnan vähemmistöön jääneet jäsenet esittivät lain ristiriidasta perustuslain omaisuuden suoja-säännöksen kanssa (perustuslakivaliokunnan mietintö n:o 14/1977 vp.).

Voitaneen ajatella, että kohta omaisuuden suoja-säännöstä koskevan kiistan ratkaiseen mietinnön jälkeen valiokunta kernaasti oli valmis otamaan henkilökohtaisista vapausoikeuksista asiantuntijoiden puoltaman tiukan kannan. Valiokunta oli lunastuslakiesitystä käsitellessään pitänyt mahdollisena, että ehdotuksen mukaisesti määrättävä lunastuskorvaus voi tiettyyn määrään asti poiketa perustuslain edellyttämästä täydestä korvauksesta ja että tässä tapauksessa lainsäädäntöjärjestystä harkittaessa »kohtuullisuudelle, järjestykselle ja yhteiskuntakehitykseen soveltu-vuudelle on pantava erityistä painoa.»

Näitä argumentteja on tunnetusti usein käytetty harkittaessa lainsäädäntöjärjestystä omaisuuden suojan kannalta ja katsottu, että tavallisessa lainsäädäntöjärjestyksessä voidaan hyväksyä laki, joka ei loukkaa normaalia, kohtuullista ja järkevää oikeuden käyttämistä. Tarkastusmaksulakiesitystä käsitellessään valiokunta lausui, että ehdotettu puuttumismahdollisuus henkilökohtaiseen vapauteen oli »varsin suhteetonta», mikä merkitsee, että on käytettävä perustuslainsäädäntöjärjestystä. Voidaan myös viitata tietoisopissa esitettyyn ajatukseen, että kaikkiin perusoikeuksiin ei voida käyttää samoja argumentteja lainsäädäntöjärjestystä

harkittaessa, vaan että perustuslainvastaisuuden kynnyksen korkeus vaihtelee eri perusoikeuksien kohdalla. Ks. Mikael Hidén: Perusoikeudet hallitusmuodon II luvussa. Jurisprudencia I 1971, Vammala 1971, s. 96, vrt. myös s. 97 siteroitu Kairan mielipide ja siitä käydyn keskustelun referointi s. 97—99 sekä Hidénin s. 103 esittämä oikeusturvatekijöiden merkitys säättämisyjärjestykselle: »Oikeusturvatekijöihin on luettava varsinaisten menettelynormien lisäksi kysymykset siitä, minkätasoiset ja kuinka kvalifioituidut viranomaiset käyttävät asiassa päätösvaltaa, kuinka selvät rajat heidän harkinnalleen on asetettu».

Perustuslakivaliokunnan lausunnon jälkeen oli selvää, ettei hallituksen ehdottamaa ja liikennevaliokunnan enemmistön kannattamaa lakia saada aikaan. Tarkastusmaksulain yhteiskunnallinen merkitys ei ollut sitä luokkaa, että vaikeutettua lainsäädäntöjärjestystä olisi ollut käytettävä, vaikka sen edellyttämä enemmistö olisi löytynyt, mikä tosin oli täysin epätodennäköistä.

Uusi esitys tarkastusmaksulaiksi

Lain käsittelyn perustuslakivaliokunnassa saaman kääntein johdosta ryhdyttiin valmistelemaan uutta esitystä siltä pohjalta, että se voitaisiin käsitellä tavallisessa lainsäädäntöjärjestyksessä. Näin oli palattu uudelleen sille linjalle, jonka vuonna 1974 osastopäällikkö Kivivuori oli lainvalmistelulle määrännyt.

Perusajatuksiksi uudessa valmistelussa otettiin, että tarkastusmaksujärjestelmä on viranomaistoimintaa ja se saadaan ottaa käyttöön vain sellaisessa liikenteessä, johon julkisyhteisöt voivat määräävästi vaikuttaa.

Olennaista oli, että uuden ehdotuksen mukaan tarkastajaksi voitaisiin hyväksyä vain julkisyhteisön viranhaltija. Tämä olisi tehtävässään poliisipiirin päällikön valvonnan alainen. Valvonta ehdotettiin siis laskettavaksi lähemmäs itse varsinaista toimintaa, asianomaiseen poliisipiiriin. Tietenkin myös tarkastajan pakkokeinojen käyttämisoikeutta ehdotettiin täsmennettäväksi.

Uusi hallituksen esitys, jonka nimenä nyt oli esitys eduskunnalle laiksi julkisen joukkoliikenteen tarkastusmaksusta, annettiin 2. 12. 1977 (n:o 226/1977 vp.). Samana päivänä peruutettiin aikaisempi esitys.

Uusi esitys lähetettiin liikennevaliokuntaan käsiteltäväksi yhdessä edustaja Lauri Impiön samaa asiaa koskeneen aloitteen kanssa. Liikenne-

valiokunnan ei-sosialistinen enemmistö katsoi edelleen, että oikeus tarkastusmaksujen perimiseen olisi tehtävä mahdolliseksi antaa myös yksityiselle liikenteenharjoittajalle. Samaa ehdotettiin lakialoitteessa. Perustuslakivaliokunta sai jälleen asian lausunnolle.

Perustuslakivaliokunta lausui, että perusoikeuksien suojaan kuuluvat myös riittävinä pidettävät oikeusturvajärjestelyt. Valiokunta katsoi, että uuteen hallituksen esitykseen sisältyvä lakiesitys sisälsi sellaiset oikeusturvajärjestelyt ja niin täsmälliset ja rajalliset valtuudet puuttua kansalaisten perusoikeuksiin, että esitys voidaan käsitellä tavallisessa lainsäätämisyjärjestyksessä. Liikennevaliokunnassa laadittu jäsenten enemmistön kannan mukainen mietintöluonnos taas sisälsi perustuslakivaliokunnan yksimielisen lausunnon mukaan sen »keskeisimmän» muutoksen hallituksen esitykseen, että oikeus tarkastusmaksun perimiseen voidaan myöntää kaikille liikenteenharjoittajille. Tarkastajat eivät siten välttämättä olisi virkavastuulla toimivia henkilöitä. Jo liikennevaliokunnan enemmistö alustavan mietintöluonnoksensa hyväksyessään oli edellyttänyt siihen sisältyvän lakiehdotuksen säädettäväksi perustuslain säätämisyjärjestyksessä. Perustuslakivaliokunta oli samalla kannalla ja piti »liikennevaliokunnan mietintöluonnokseen sisältyviä oikeusturvajärjestelyjä kansalaisten henkilökohtaisen vapauden tosiasiallisesti saaman suojan kannalta sen laatuksena», ettei tavallinen lainsäädäntöjärjestys voinut tulla kysymykseen.

Hallituksen taholla pidettiin kuitenkin edelleen selvänä, ettei tarkastusmaksujärjestelmän kaltaista varsin rajoitettua lainsäädäntöä ole pyrittävä saamaan voimaan perustuslain säätämisyjärjestyksessä. Tämän vuoksi ryhdyttiin hakemaan ratkaisuvaihtoehtoa, joka voisi tulla käsitellyksi tavallisessa lainsäädäntöjärjestyksessä ja saavuttaa mahdollisimman laajan kannatuksen eduskunnassa. Liikennevaliokunnan sihteeri Pekka Luukkainen laati ensimmäisen vaihtoehdon kompromissiksi. Se oli hallituksen esityksen mukainen sen keskeisen periaatteen osalta, että tarkastusmaksun perimistehtävistä voi huolehtia vain julkisyhteisö, jonka viranhaltijat toimivat tarkastajina. Ehdotus teki kuitenkin mahdolliseksi, että kunta tai muu julkisyhteisö ottaa tehtäväkseen tarkastusmaksun perimisen myös yksityisessä joukkoliikenteessä, jos näin sovitaan. Ehdotus vastasi siten perusajatukseltaan sitä, mitä vasemmistö oli ensimmäisen lakiesityksen käsittelyssä ehdottanut.

Liikennevaliokunnan ei-sosialistiseen ryhmään kuuluneet edustajat eivät kuitenkaan välitysehdotusta hyväksyneet. Tämän vuoksi Luukkai-

nen laati vielä uuden sovitteluehdotuksen. Sen mukaan oikeus tarkastusmaksun perimiseen voitaisiin myöntää vain raideliikennettä harjoittavalle julkisyhteisölle yhteisön harjoittamassa joukkoliikenteessä. Jos tällainen yhteisö pääkaupunkiseudun yhteistyövaltuuskunnan toimialueella harjoittaa joukkoliikennettä yhteistoiminnassa yhden tai useamman muun liikenteenharjoittajan kanssa, liikenneministeriö voisi kaikkien yhteistoimintaan osallistuvien hakemuksesta päättää, että oikeus tarkastusmaksun perimiseen koskee koko yhteistoiminnassa harjoitettua liikennettä.

Tämä sovitteluehdotus sai valmistelemissa keskusteluissa hyväksymisen ja se esitettiin suurelle valiokunnalle, johon liikennevaliokunnan mietintö eriväline mielenpitäminen oli käsitellyssä tällä välin edennyt. Suuressa valiokunnassa välitysehdotus hyväksyttiin yksimielisesti ja sen mukaisesti laki sitten säädettiin. Päätös täysistunnossa oli yksimielinen, joskin sosialidemokraattien edustaja Jacob Söderman esitti uudelleen epäilyjä lain työllisyysvaikutuksista ja kokoomuksen edustaja Jalmari Torikka antoi ymmärtää, että laki voitaisiin hylätäkin.

Näin tarkastusmaksulaki oli saanut sisällön, joka rajoitti soveltamisen rautateille sekä Helsingin kaupungin liikennelaitoksen eli lain keskeisen aloitteentekijän liikenteeseen. Voittaneen edellyttää, että laki täyttää minimitarpeen. Ainakin se on jo — ennen voimaansa tuloaan — täyttänyt sen tärkeän tehtävän, että on saatu lisää perustuslakivaliokunnan kannanottoja perusoikeustulkinnasta. Lain vaiheikas historia ei kuitenkaan päättynyt vielä hyväksymiseen eduskunnassa.

Vahvistamisvaiheet

Eduskunnan hyväksyttyä lain julkisen joukkoliikenteen tarkastusmaksusta 21. 11. 1978 eduskunnan vastaus esiteltiin tasavallan presidentille, joka vahvisti lain 19. 1. 1979. Sittemmin eduskunnan tarkistajat ilmoittivat oikeusministeriölle, että lain nimikkeen tulee kuulua Laki joukkoliikenteen tarkastusmaksusta (siis ilman sanaa »julkinen»). Tarkistajat pyysivät oikeusministeriön toimenpidettä asian oikaisemiseksi. Oikeusministeriö katsoi, huomioon ottaen hallitusmuodon 19 §:n ja valtiopäiväjärjestyksen 84—86 §:n säännökset, että nimikkeen oikaiseminen edellyttää eduskunnan kirjelmää, joka on esiteltävä tasavallan presidentille. Tällainen kirjelmä eduskunnan puolesta puhemiesten allekirjoittamana saapuikin ja se esiteltiin tasavallan presidentille 11. 5. 1979, joka vahvisti

lain eduskunnan kirjelmän mukaisesti nimikkeeltään oikaistuna (469/79). — Tässä viimeisessä episodissa jouduttiin mallia haettaessa palaamaan aina vuoteen 1934, jolloin oli oikaistu tasavallan presidentin esittelyssä yhdistyksistä annetun lain eräät muutokset.

Viimeisenä vaiheena lainvalmistelussa oli joukkoliikenteen tarkastusmaksusta annetun asetuksen antaminen. Se tapahtui 25. 5. 1979 (498/79).

Epilogi

Tarkastusmaksulain valmistelu- ja säätämishistoria osoittanee, miten monella tapaa ja useassa vaiheessa voidaan joutua punnitsemaan vastakain käytännön tarpeita sekä tärkeitä perusoikeusjärjestelmään sisältyviä periaatteita. Edelleen nähdään hyvin perustuslakivaliokunnan keskeinen ja poliittisesti mahdollisimman neutraaliin oikeudelliseen argumentointiin pitäytyvä vaikuttajan asema. Valiokunnan ei-sosialistiset jäsenet omaksuivat heti alusta pitäen liikennevaliokunnan ryhmätovereistaan poikkeavan kannan, joka myös oli penseä tarkastusmaksun kantamisoikeuden myöntämiseen yksityiselle liikenteenharjoittajalle. Vielä havaitaan, miten moninaisia vaiheita saatetaan lain aikaansaamisessa joutua käymään läpi.

Yhtenä juonteena historiikissa on uudenlaisten seuraamusten käyttöönoton tarve jokapäiväisiä elämäntilanteita varten pyrkimyksenä ennen kaikkea yleisestävän tehon ja nopean täytäntöönpanon lisääminen. — Muutenhan koko asia ei olisi maksanut vaivaa.

Eri asia on, että 1970-luvun lopulla heikentynyt työllisyystilanne saatataa vielä soveltamisvaiheessa nostaa lain työllisyyttä koskevat vaikutukset esiin. Julkisyhteisöjen merkitystä työllistäjänä on korostettu. Lisäksi yleisen järjestyksen ja turvallisuuden säilyttäminen ja varmistaminen joukkoliikennevälineissä erityisesti maan alla edellyttäne pysyvää henkilöstöä huomattavastikin enemmän kuin matkalippujen kiertävät tarkastajat.

Puutteena voidaan pitää sitä, että tällainen uusien seuraamusten käyttöönotto tapahtuu pieninä palasina. Ensin säädettiin pysäköintivirhemaksulaki, nyt joukkoliikenteen tarkastusmaksulaki ja vasta ollaan valmistelemassa yleistä rikemaksulakia. Vieläkään ei ole selvää käsitystä siitä, missä määrin massarikokset pitäisi dekriminallisoida ja mikä menetely ehkä omaksua rikosoikeudenkäynnin eri lajien sijaan. Mahdollisim-

man pian olisi päästävä kokonaisnäkemykseen niin hyvin maksuseuraamusmenettelyistä kuin kriminalisointien poistamisestakin.

Alussa mainitusta oikeuskanslerin aloitteesta laadittuun lainvalmistelukunnan VI jaoston lausuntoon oikeuskansleri vielä vastasi. Hän katsoi lainvalmistelukunnan perustaneen käsityksensä teoreettisiin näkemyksiin ja periaatekysymyksiin. Oikeuskansleri katsoi, että uudistamiskysymystä ei kuitenkaan ole ratkaistava yksistään teoreettisten perustelujen pohjalta, vaan myös käytännön vaatimusten mukaisesti.

Tarkastusmaksulain vaiheet osoittavat, että kumpikin näkökulma on välttämätön. Eduskuntakäsittely tarkastusmaksulain osalta havainnollistane nimittäin, että tärkeä mittapuuh kaikelle uudistustyölle on Reino Ellilän Uusitussa liikennetrikosoikeudessaan (s. 265) viittaama »suomalaisen kansanmiehen arviointi», mutta hyvä on osata myös teoriaa. Lainsäädäntöä voidaan valmistella ja ajatuksissa kehitellä yhtä hyvin teoreettisista lähtökohdista kuin käytännön tarpeista. Se mihin lainsäädännön päätöksenteossa päädytään, määräytyy kuitenkin eduskunnassa kiteytyvän yleisen oikeustajunnan mittapuun mukaan. — Ei ehkä aina, mutta usein.

Heitteillepanosäännösten uudistamisesta

Vs. assistentti *Harri Palmén*

1. Johdannoksi

Rikoslainsäädännön kokonaisuudistushanke on tätä kirjoitettaessa edistynyt niin pitkälle, että rikosoikeuskomitean mietinnön¹ ilmestymisestä on kulunut pian kolme vuotta, ja lausunnot siitä on annettu.² Nyt odotellaan päätöksiä uudistustyön jatkamisesta.

Rikosoikeuskomitean mietintö on luonteeltaan periaatemietintö. Siinä on hahmoteltu niitä yleisiä suuntaviivoja, joita uudistuksessa olisi komitean mielestä noudatettava. Yksityiskohtaista säännösehdotusta komitea ei ole esittänyt, mutta jatkotyön ja keskustelun helpottamiseksi mietintöön on kuitenkin liitetty luonnos rikoslain erityiseksi osaksi, niin sanottu uuden rikoslain runkosuunnitelma.³

Runkosuunnitelmassa korostetaan nimenomaan sitä, ettei kysymys ole tunnusmerkistöehdotuksista. Luonnehdinnat antavat vain yleispiirteisen käsityksen siitä, millaisia rangaistussäännöksiä rikosoikeuskomitean mielestä uuteen rikoslakiin tulisi ottaa.⁴ Sen vuoksi myös keskustelun käyminen runkosuunnitelman yksityiskohdista on useimmissa tapauksissa hankalaa: komitean jossakin yhteydessä käyttämästä sanonnasta ei voida päätellä, että se olisi tarkoitettanut tämän sanonnan ottamista myös lopulliseen tunnusmerkistöön.⁵ Keskustelu rikosluonnehdinnoista voi siten

¹ KM 1976:72.

² Ks. *Laaksonen ym.* 1978.

³ Näin *Rikosoikeuskomitea* s. 185.

⁴ *Rikosoikeuskomitea* s. 187.

⁵ Tämän on nimenomaisesti todennut komitean sihteerijäsen Patrik Törnudd, ks. *Törnudd* 1977 viite 2.

usein olla turhaa, kun ei tiedetä, onko komitea todella tarkoittanut sitä, mikä mietinnöstä näyttäisi olevan luettavissa.

Eräissä kohdin on kuitenkin mahdollista saada runkosuunnitelmasta selville komitean käsitykset — nimittäin silloin, kun jotakin esitystä on nimenomaisesti perusteltu. Yksi tällainen kohta on tämän kirjoituksen aiheena oleva heitteillepanosäännös. Runkosuunnitelmassa ei näet ole lainkaan heitteillepanosäännöstä, ja tätä komitea perustelee seuraavasti:⁶

»Edellä esitettyihin säännöksiin ei sisälly nykyisen kaltaisia heitteillepanosäännöksiä. Aktiivinen heitteillepano (esimerkiksi tajutoman henkilön vieminen talvisaikaan asunnottomalle seudulle) on tilanteesta ja tekijän tarkoituksesta riippuen rangaistava joko pahoinpitelynä, pahoinpitelyn yrityksenä tai vaaratilanteen aiheuttamisena. Hengenvaarassa olevan auttamatta jättämisestä olisi erillinen säännös, jollainen on nykyisessäkin rikoslaissa. Ongelmallisempia ovat ne tilanteet, joissa tekijällä voidaan katsoa olevan esimerkiksi edelläkäyneen toiminnan perusteella erityisvelvollisuus auttaa toista, ja auttamisen laiminlyönti siksi perustaa pahoinpitely- tai vaarantamisrikoksen. Erilaisten laiminlyöntien rinnastaminen aktiiviseen tekoon on kuitenkin selvítettävä lähinnä rikoslain yleisillä säännöksillä tai rikoslain ulkopuolisilla käyttäytymisohjeilla.»

Heitteillepanosäännöksen jättäminen pois runkosuunnitelmasta on siis komitean tietoinen ratkaisu, joka ensi lukemalta saattaa vaikuttaa tarkoituksenmukaiselta. Siihen liittyy mielestäni kuitenkin ongelmia sekä periaatteellisesti että käytännön kannalta. Niiden pohdiskelun taustaksi on syytä esittää eräitä pääkohtia nykyisistä heitteillepanosäännöksistä ja niiden tulkinnasta.

2. Nykyiset heitteillepanosäännökset

Rikoslain 21 luvun 11 §:ssä kriminalisoidaan heitteillepano seuraavasti:

»Joka tahallaan saattaa toisen avuttomaan tilaan taikka sellaiseen tilaan jättää henkilön, josta hän on velvollinen huolehtimaan, tuomittakoon heitteillepanosta kuritushuoneeseen enintään kahdeksaksi vuodeksi tai vankeuteen vähintään kuudeksi kuukaudeksi.

⁶ Rikosoikeuskomitea s. 268—269.

Jos rikos tehdään sellaisessa paikassa tai sellaisissa olosuhteissa, että ainoastaan vähäinen vaara avuttomaan tilaan saatetun tahi jätetyn hengelle tai terveydelle on tarjona, olkoon rangaistus vankeutta tai sakkoa.»⁷

Heitteillepanosäännöksen suojeluobjektina on henki tai terveys. Tämä todettiin nimenomaan pahoinpitelyrikoksia koskevan vuoden 1969 lainuudistuksen esitöissä perusteena sille, että säännös siirrettiin aikaisemmalta paikaltaan RL 25 luvusta RL 21 lukuun.⁸ Meidän lakimme mukaan jo vähäinen vaara terveydelle toteuttaa 2 momentin tunnusmerkistön, joten hengenvaaraa ei välttämättä vaadita.

Säännöksessä on mainittu kaksi vaihtoehtoista tunnusmerkistön toteuttamistapaa, aktiivinen toiminta ja laiminlyönti. Aktiivinen toiminta kuvataan sanoilla »saattaa toisen avuttomaan tilaan». Mikä tahansa teko, jolla kohteen avuttomuus aiheutetaan, täyttää tunnusmerkistön.⁹ Laiminlyöntivaihtoehto on laissa kuvattu sanoin »sellaiseen tilaan jättää henkilön, josta hän on velvollinen huolehtimaan». Laissa on siis erikseen asetettu vaatimus, että tekijän tulee olla velvollinen huolehtimaan uhristaan. Tällaisesta tilanteesta, jossa erityinen toimintavelvollisuus on käsillä, olen aikaisemmin käyttänyt nimitystä vastuuasema.¹⁰ Niihin tilanteisiin, joissa vastuuaseman on katsottu olevan kysymyksessä, ei tässä yhteydessä puututa.¹¹

Molemmissa heitteillepanon tekemuodoissa tunnusmerkistön toteuttaminen edellyttää seurausta: uhrin tulee joutua konkreettiseen vaaraan, josta laissa käytetään nimitystä avuton tila. Jos vaara oli vain vähäinen, sovelletaan säännöksen 2 momentin lievempää rangaistusasteikkoa, muulloin 1 momenttia. Avuttoman tilan käsitettä tulkittaessa on kirjallisuudessa pohdittu mm. sitä, edellyttääkö avuttomaan tilaan jättäminen sitä, että tekijä poistuu uhrinsa luota.¹² Kun kysymyksessä on nimenomaan vaarantamisrikos, en pitäisi tätä välttämättömänä. Erikseen ei kirjallisuudessa näytä pohdittu esimerkiksi sellaisia tapauksia, joissa joku jät-

⁷ RL 2:3:n mukaan 1 mom:n rangaistusasteikko on nykyään 6 kk—8 v vankeutta ja 2 mom:n sakkoa tai 14 vrk—4 v vankeutta.

⁸ Ks. HE 1966: 68 s. 9 ja KKO:n lausunto, LaVM 1969: 11 s. 16.

⁹ Honkasalo 1970 s. 56.

¹⁰ Ks. Palmén 1978 s. 29.

¹¹ Ks. niistä esim. Honkasalo 1933 s. 213—222, Livson 1949 s. 159—207 ja Palmén 1978 s. 54—99. Ks. myös jäljempänä s. 166.

¹² Ks. Honkasalo 1970 s. 59—60.

tää tulematta avuttomassa tilassa olevan luokse. Jos vakavasti sairastunut vanhus kutsuu puhelimella lastaan apuun, tulisi auttamisen laiminlyönti mielestäni rangaista heitteillepanona.

Heitteillepano on tahallinen rikos. Tahallisuuteen kuuluu yleensä tietoisuus kaikista niistä tosiseikoista, joista teon rangaistavuus riippuu.¹³ Heitteillepanorikoksen tekijän tulee siis olla tietoinen sekä omasta toiminnastaan tai laiminlyönnistään että uhrin joutumisesta avuttomaan tilaan. Laiminlyöntitapauksissa tekijän on tiedettävä olevansa vastuuasemassa.¹⁴

Nykyisessä lainsäädännössämme on erityissäännökset kahdesta heitteillepanon sukuisesta tilanteesta. Tieliikennelain 3 §:ssä on säädetty tiellä kulkevien velvollisuudesta auttaa liikenneonnettomuuden uhreja. Jos liikenneonnettomuudessa osallisena ollut moottoriajoneuvon kuljettaja laiminlyö tämän velvollisuutensa, hänelle tuomitaan rangaistus TLL 8 a §:n mukaan liikennepaosta. Myös muiden tiellä kulkevien laiminlyönnit ovat rangaistavia, ja rangaistus tuomitaan TLL 9 §:n blankosäännöksen mukaisesti.¹⁵ Vastaavasti on merilain 201 §:ssä säädetty aluksen päällikön velvollisuuksista yhteentörmäyksen tapahduttua, ja niiden laiminlyönti on kriminalisoitu 235 §:ssä. Näiden säännösten rangaistusasteikot vaikuttavat epäjohdonmukaisilta: merilain mukaan rangaistusmaksimi on kaksi vuotta vankeutta, tieliikennelain mukaan neljä vuotta, ja heitteillepanon asteikko ulottuu aina kahdeksaan vuoteen vankeutta.

Liikennepaon ja heitteillepanon keskinäinen konkurensisuhde on aiheuttanut tulkintaongelmia. Ennen nykyisen TLL 8 a §:n säätämistä *Salmiala* katsoi, että heitteillepano ja TLL:n säätämän auttamisvelvollisuuden laiminlyönti voivat olla ideaalikonkurensissa.¹⁶ TLL 8 a §:n säätämiseen johtaneesta hallituksen esityksestä käy ilmi, että liikennepakosäännös tarkoitettiin moottoriajoneuvon kuljettajia koskevaksi erityissäännökseksi, joka siten lainkonkurenssin perusteella syrjäyttää heitteillepanon.¹⁷ Nykyään vallitsevan kannan mukaan siis auttamisvelvollisuutensa laiminlyönyt moottoriajoneuvon kuljettaja tulee rangaistuksi vain

¹³ *Honkasalo* 1967 s. 100.

¹⁴ Ks. *Forsman* 1899 s. 108, *Serlachius* 1924 s. 34 ja *Honkasalo* 1970 s. 61. Laiminlyöntirikosten tahallisuudesta ks. *Palmén* 1978 s. 38–40.

¹⁵ Liikennepakoa ja auttamisvelvollisuuden laiminlyöntiä koskevia säännöksiä ovat perusteellisesti selvittäneet *Ellilä* 1974 s. 17–29 ja *Salmiala* 1962.

¹⁶ *Salmiala* 1962 s. 172–173; näin myös *Ellilä* 1974 s. 22.

¹⁷ *HE* 1962: 62 s. 2 ja *Ellilä* 1974 s. 22.

liikennepaosta, ei heitteillepanosta, eikä heitteillepanosäännös sovellu myöskään muihin tiellä kulkeviin.¹⁸

Edellä selostettu vallitseva kanta ei tunnu kriminaalipoliittisesti tarkoituksenmukaiselta. Miksi juuri tieliikenteessä (ja vastaavasti kaiketi myös vesiliikenteessä) toisen avuttomaan tilaan jättäminen tulisi rangaista lievemmin kuin muissa tapauksissa? On ilmeistä, että joissakin tapauksissa tällaiset laiminlyönnit ovat täysin rinnastettavissa muihin heitteillepanotapauksiin. Nykyisen lainsäädännön pohjalta voitaisiin tilannetta korjata seuraavalla tulkintatavalla: laissa puhutaan siitä, että joku laiminlyö 3 §:ään perustuvan auttamisvelvollisuutensa. Jos hänellä on (myös) jonkin muun perusteen nojalla velvollisuus huolehtia onnettomuuden uhrista, hänen laiminlyöntinsä voitaisiin tuomita heitteillepanona, jos sen muut tunnusmerkit täyttyvät.

Tätä tulkintamahdollisuutta ei kuitenkaan ole tarpeen enempää perustella, sillä lainmuutos on ilmeisesti piakkoin odotettavissa. Eduskunnassa käsiteltävänä olevan tieliikennelakiesityksen¹⁹ mukaan liikennepako muutettaisiin nimenomaisesti toissijaiseksi heitteillepanoon nähden. Pelkkä auttamisvelvollisuuden laiminlyönti rangaistaisiin liikennepakona, mutta jos onnettomuuden uhri jää avuttomaan tilaan, teko katsottaisiin rikoslain mukaan heitteillepanoksi.²⁰

Ehdotettu ratkaisu vaikuttaa tarkoituksenmukaiselta. Liikennepakosäännös koskisi kuitenkin — kuten nykyäänkin — vain onnettomuudessa osallisina olleita moottoriajoneuvon kuljettajia. Muilla onnettomuuteen osallisilla on lakiehdotuksen 64 §:n mukaan myös velvollisuus auttaa onnettomuuden uhreja, mutta tämän velvollisuuden laiminlyöntiä ei ole erikseen kriminalisoitu. Se lienee siten tuomittava pääsääntöisesti lain blankorangaistussäännöksen mukaan, kuten myös nykyisen TLL:n voimassa ollessa.²¹ Entä jos esimerkiksi polkupyöräilijä ajaa jalankulkijan päälle, ja tämä jää sen vuoksi avuttomaan tilaan? Hallituksen esityksessä ei ole kiinnitetty huomiota tällaisiin tilanteisiin. Edellä hahmottelemani vaihtoehtoinen tapa tulkita nykyistä lakia lienee tässä varteenotettava mahdollisuus, varsinkin kun se johtaisi niin moottoriajoneuvojen kuljettajien kuin muidenkin tiellä kulkevien laiminlyöntien samanlaiseen arvos- teluun.

¹⁸ *Ellilä* 1974 s. 22—23.

¹⁹ *HE* 1979: 74.

²⁰ Ks. *HE* 1979: 74 s. 24.

²¹ *Ellilä* 1974 s. 23.

3. Heitteillepano vaarantamisrikoksena

Heitteillepano on konkreettinen vaarantamisrikos. Säännöksen ratio-na on kriminalisoida vaaran aiheuttaminen toisen hengelle tai terveydelle saattamalla tai jättämällä tämä avuttomaan tilaan, ja tunnusmerkistön toteutuminen edellyttää mainitunlaista vaaraa.

Rikosoikeuskomitean mietinnön perusajatuksia on vaarantamisvas-tuun korostaminen sen sijaan, että rangaistavuus kytkettäisiin aiheutu-neeseen vahinkoon.²² Heitteillepanosäännöksen jättäminen pois runko-suunnitelmasta ei perustukaan siihen, että komitea pitäisi tällaisen vaa-rantamisen kriminalisointia tarpeettomana. Alussa siteeratusta komitean kannanotosta näkyy, että nykyään heitteillepanona rangaistavat teot tuli-sivat komitean ehdotuksen mukaan rangaistaviksi eräiden muiden sään-nösten nojalla. Rangaistavuuden rajoja ei siis kaiketi olisi tarkoitus täl-laisten tapausten osalta muuttaa, kysymys olisi vain niiden erilaisesta rikosoikeudellisesta rubrisoinnista, mahdollisesti myös erilaisista rangais-tusasteikoista.

Rikosoikeuskomitean ehdotuksen taustalla on nähdäkseni pyrkimys edelleen syntetisoida rangaistussäännöksiä eli siis säätää erityissään-nösten tilalle yleisempiä.²³ Tämähän on yleisemminkin rikosoikeudessa tun-nettu kehityslinja — ajatellaanpa vain vuoden 1734 lain lukuisia surmaa-mista koskevia säännöksiä, joiden tilalla nykyään ovat lähinnä vain mur-haa ja tappoa koskevat säännökset.

Rikosoikeuskomitean ehdotus jatkaa tässä suhteessa heitteillepano-säännösten aikaisempaa kehityslinjaa. Nykyisen tapainen yleisluontoi-nen heitteillepanosäännös tuli Suomen lainsäädäntöön vasta vuoden 1889 rikoslain mukana. Sitä ennen oli kriminalisoitu vain vastasyntyneen lap-sen heitteillepano.²⁴ Rikoslain alkuperäisessä muodossa säädettiin erik-seen toisaalta aviottoman lapsen heitteillepanosta (silloinen RL 22: 8), toi-saalta yleensä »avuttomaan tilaan saattamisesta tai jättämisestä» (silloi-nen RL 25: 3). Aviotonta lasta koskenut erityissäännös kumottiin vuoden

²² *Rikosoikeuskomitea* s. 58—60. Komitean vaarantamisajattelun epäsel-vyyksistä ks. *Majanen & Palmén* 1977 s. 97—99.

²³ Toinen taustatekijä tässä yksityiskohdassa lienee Ruotsin laista saatu esi-merkki: siellähän ei heitteillepanoa ole enää erikseen kriminalisoitu (ks. *Beckman ym.* 1974 s. 168). Kuten muuallakaan, komitea ei tässä viittaa ulkomaiseen ver-tailuaineistoon.

²⁴ Ks. *Livson* 1958 s. 27—29.

1969 henkeen ja terveyteen kohdistuvia rikoksia koskeneessa uudistuksessa, ja kaikki heitteillepanotapaukset rangaistaan nykyään yhden yleissäännöksen, RL 21:11:n mukaan.

Rikosoikeuskomitea haluaisi siis nyt mennä askelta pidemmälle: erillistä heitteillepanosäännöstä ei olisi, vaan nykyiset heitteillepanot rangaistaisiin tilanteen mukaan joko pahoinpitelynä, pahoinpitelyn yrityksenä tai vaaratilanteen aiheuttamisena. Käytännössä kai pahoinpitelystä tai sen yrityksestä tuomitseminen tulisi vain harvoin kysymykseen, koska se edellyttää pahoinpitelytahallisuuden näyttämistä toteen oikeudenkäynnissä, mikä lienee useimmissa tapauksissa varsin hankalaa. Näyttää siis siltä, että useimmiten heitteillepano rangaistaisiin vaaratilanteen aiheuttamisena, jota on luonnehdittu runkosuunnitelmassa seuraavasti:²⁵

»Vaaratilanteen aiheuttaminen. Vakavan vaaratilanteen aiheuttaminen toiselle joko tahallaan tai huolimattomuudesta suorittamalla välinpitämättömyyttä toisen hengestä ja terveydestä osoittava teko, ellei rikosta ole rangaistava hengenvaaran aiheuttamisena. Tekijän välinpitämätöntä suhtautumista arvosteltaessa on erityisesti kiinnitettävä huomiota siihen, rikkoiko hän tahallaan tai tuotamuksellisesti hengen tai terveyden suojaamiseksi annettua eriteltyä määräystä.»

Vaaratilanteen aiheuttaminen on tarkoitettu sijoitettavaksi III törkeysluokkaan.²⁶ Rangaistusasteikko ulottuisi siten sakosta kahden vuoden vankeuteen — tosin huomattavin varauksin.²⁷

Pyrittäessä rangaistussäännösten syntetisointiin törmätään jossakin vaiheessa rikosoikeudelliseen legaliteettiperiaatteeseen. Kun rikosoikeuden peruslähtökohdaksi asetetaan, että vain laissa rikoksiksi määritellyt teot ovat rangaistavia, johtaa tämä myös siihen, että rikosmääritelmien tulee olla riittävän täsmällisiä. On usein sanottu, että rikosoikeudella on — ja tulee olla — fragmentaarinen luonne. Jos säännösten abstraktiota-soa jatkuvasti nostetaan, joudutaan tilanteeseen, jossa lain rikostunnusmerkistöt eivät enää selvästi erota rangaistavaa ja rankaisematonta käytäytymistä toisistaan.

²⁵ Rikosoikeuskomitea s. 264—265.

²⁶ Ilmeisesti painovirheen vuoksi rikosluonnehinnan yhteydessä ei ole mainittu törkeysluokkaa. Se käy kuitenkin ilmi muualta, ks. Rikosoikeuskomitea s. 269.

²⁷ Ks. Rikosoikeuskomitea s. 188—189 ja *Törnudd* 1977 s. 161—162.

En halua väittää, että rikosoikeuskomitean esittämä vaaratilanteen aiheuttamisen luonnehdinta olisi liian korkealla abstraktiotasolla ja siksi legaliteettiperiaatteen kannalta arveluttava, sillä kysymyksessähän ei ole tunnusmerkistöehdotus. Mielestäni on kuitenkin jonkin verran ristiriitaista, että rikosoikeuskomitea toisaalta korostaa voimakkaasti »lakisidon-naisuusperiaatetta», toisaalta ehdottaa yleisluonteisia vaarantamissään-nöksiä.²⁸ Jo nykyään voimassa olevaa RL 21:12:n vaaran aiheuttamista koskevaa säännöstä voitaisiin pitää vaarallisen yleispiirteisenä. Myös rangaistavuuden porrastamisen kannalta tuntuisi järkevältä säilyttää yksityiskohtaisempia säännöksiä, elleivät tapaukset todella ole täysin toisiinsa rinnastettavia.²⁹

Rikosoikeuskomitean mietintö nostaa esiin myös toisen yleensä vaarantamiskriminalisointeihin ja erityisesti heitteillepanoon liittyvän ongelman, nimittäin vaarantamisrikosten ja loukkaamisrikosten yrityksen kriminalisoinnin suhteen. Mietinnössähän todetaan, että nykyiset heitteillepanotapaukset olisivat komitean ehdotuksen mukaan eräissä tapauksissa rangaistavia pahoinpitelynä tai pahoinpitelyn yrityksenä. Vaaratilanteen aiheuttamisen ja pahoinpitelyn yrityksen suhde kaipaa mielestäni hieman selvitystä.

Yrityksen kriminalisoinnin perusteena katsotaan meillä olevan se vaara, jonka yritys aiheuttaa asianomaisen säännöksen suojaamalle oikeushyvälle. Yritys on edistynyt rangaistavalle asteelle vasta, kun konkreettinen vaara on syntynyt.³⁰ Jos joku yrittää pahoinpidellä toista, hänen samaan vaarantamiseensa soveltuu siis kaksi eri vaarantamissäännöstä: pahoinpitelyn yritys ja komitean esittämä vaaratilanteen aiheuttaminen. Perinteisten lainkonkurenssisääntöjen mukaan tekoon yksityiskohtaisemmin soveltuva säännös syrjäyttää yleissäännöksen.³¹ Siten vaaratilanteen aiheuttaminen syrjäytyisi pahoinpitelyn (tai surmaamisen) yrityksen tieltä, ja tekijä tulisi tuomita vain yrityksestä.

Ratkaisu tuntuu useimmissa tapauksissa järkevältä — poikkeuksia ovat tietenkin ne yritykset, joka samalla aiheuttavat yleistä vaaraa, jolloin joudutaan soveltamaan ideaalikonkurenssisäännöksiä. *Nykyisen lain*

²⁸ Lakisidonnaisuusperiaatteesta ks. Rikosoikeuskomitea s. 96—98 ja 167—168.

²⁹ Vaarantamisvastuuta on legaliteettiperiaatteen kannalta arvostellut myös Eriksson 1977 s. 76.

³⁰ Honkasalo 1967 s. 155—167.

³¹ Honkasalo 1967 s. 259 ja Ellilä 1974 s. 182.

kannalta tämä ratkaisu kuitenkin johtaa varsin erikoiseen tilanteeseen. Jos joku yrittää pahoinpidellä toista saattamalla hänet avuttomaan tilaan, tapaukseen soveltuisivat pahoinpitelyn tai törkeän pahoinpitelyn yritystä ja heitteillepanoa koskevat säännökset. Törkeän pahoinpitelyn yrityksen rangaistusasteikko on RL 21:6:n, 4:1:n ja 3:2:n mukaan 14 vrk—7 v 6 kk vankeutta (ja tavallisen pahoinpitelyn yrityksen 1—90 päiväsakkoa tai 14 vrk—1 v 6 kk vankeutta). Heitteillepanossa taas asteikko on normaali-tapauksessa 6 kk—8 v vankeutta, eli selvästi ankarampi. Näin ollen ei pelkästä pahoinpitelyn tai törkeän pahoinpitelyn yrityksestä tuomitseminen ilmeisesti tulisi kysymykseen, vaan joudutaan joko tuomitsemaan pelkästään heitteillepanosta tai käyttämään ideaalikonkurenssisäännöksiä.

Edellä kuvattu tilanne johtuu kai etupäässä siitä, että nykyisen heitteillepanosäännöksen rangaistusasteikko on liian ankara.³² Kysymyksellä lienee kuitenkin myös yleisempää merkitystä: vaarantamiskriminalisointien ja yrityssäännösten suhteeseen on kiinnitettävä huomiota niin uusia vaarantamisrikoksia säädettäessä kuin konkurenssijärjestelmää uudistettaessa.

4. Heitteillepano laiminlyöntirikoksena

Alussa siteeratussa rikosoikeuskomitean mietinnön kohdassa kiinnitetään huomiota myös laiminlyönnillä tapahtuvaan heitteillepanoon. Tältä osin esitys on kovin epämääräinen, minkä vuoksi seuraava komitean kannan arviointi on varsin spekulatiivista.

Rikosoikeuskomitean mietinnön varsinaisessa osassa on kokonaan sivuutettu laiminlyöntirikosten ongelmat. Komitea ei pohdi, mitä rikoksia laiminlyönnillä voidaan tehdä, mitä seikkoja laiminlyönnin rangaistavuus edellyttää tai miten laiminlyönnin kriminalisoinnit lakiteknisesti toteutettaisiin. Rangaistavuuden rajat jäävät tältä osin täysin avoimiksi. Laiminlyöntiproblematiikka liittyy tietenkin moniin kriminalisointeihin, ei vain heitteillepanoon, niinkuin rikosoikeuskomitean mietinnön perusteella voisi luulla.

Etsittäessä ratkaisua laiminlyönnillä tapahtuvia heitteillepanoja koskeviin ongelmiin, nimenomaan siihen, millaisissa tilanteissa heitteillepano voi toteutua laiminlyönnillä, voidaan käyttää apuna kirjallisuudessa mai-

³² Tuomioistuintilaston mukaan ei esimerkiksi vuosina 1970—1976 heitteillepanosta tuomittu kertaakaan yli kahden vuoden vapausrangaistusta.

nittuja vastuuasematilanteiden ryhmittelyjä.³³ Vastuuasemat voidaan jakaa toisaalta tilanteisiin, joissa joku on velvollinen *suojaamaan tiettyä oikeushyvää* (heitteillepanotapauksissa jonkun toisen henkeä ja terveyttä) kaikkeinlaisilta loukkauksilta, toisaalta tilanteisiin, joilla jollakulla on velvollisuus *valvoa tietystä lähteestä syntyviä vaaroja*.³⁴

Toisen henkilön suojaamiseen velvoittavat seikat on edelleen jaettu kolmeen ryhmään, jotka kaikki ovat relevantteja myös heitteillepanotilanteissa:

— Läheinen yhteiselämä, kuten perhesuhteet, samassa taloudessa asuminen tms.

— Tehtäväksi ottaminen, joko sopimukseen perustuen tai ilman sitä.

— Työ- tai virkatehtävät.

Valvottavana vaaran lähteenä tulee heitteillepanotapauksissa kysymykseen vain oma edeltänyt toiminta.

Rikosoikeuskomitea heittää siis harkittavaksi kaksi mahdollisuutta ratkaista laiminlyöntirikosten ongelmat: rikoslain yleiset säännökset ja rikoslain ulkopuoliset käyttäytymisohjeet. Eräissä maissa on laadittu yleisiä säännöksiä laiminlyöntien rinnastamisesta aktiiviseen toimintaan. Nämä säännökset ovat kuitenkin (ainakin tutkimuksen nykyvaiheessa) niin yleisluontoisia, ettei niistä juuri saa ohjetta konkreettisten tapausten ratkaisemiseen.³⁵ Ainakaan toistaiseksi ei missään tietääkseni ole kuvattu eri vastuuasemia rikoslain yleisen osan säännöksissä.

Rikoslain ulkopuolisilla käyttäytymisohjeilla komitea tarkoittanee sen tapaisia säännöksiä, joita nykyään sisältyy esimerkiksi tieliikennelakiin ja merilakiin.³⁶ Tällaisten säännösten laatiminen olisi varmasti paikallaan, ja suhteellisen helppoa olisi säätää laissa esimerkiksi vanhempien velvollisuudesta huolehtia pienistä lapsistaan. Mutta millainen rikoslain ulkopuolinen käyttäytymisohje kattaisi esimerkiksi tapauksen KKO 1942 II 172 tilanteen:

»Syytetty oli, sittenkun hän oli suojellakseen itseään toisen henkilön kohtapäätä uhkaavalta hyökkäykseltä lyönyt tätä nyrkillään

³³ Ks. niistä Palmén 1978 s. 54—64 lähteineen.

³⁴ Ks. tarkemmin Palmén 1978, etenkin s. 60 ja 62.

³⁵ Ks. tarkemmin Palmén 1978 s. 104—107 lähteineen.

³⁶ Tähän viittaa komitean esitys liikennepaosta, ks. Rikosoikeuskomitea s. 299—300.

ohimoon seurauksin, että hänen pääkallonsa oli murtunut ja aivokalvoin oli syntynyt verenvuoto, jättänyt hänet avuttomaan tilaan.» Syytetty tuomittiin heitteillepanosta.

Tuomio on tässä tapauksessa perustunut syytetyn edeltäneestä toiminnasta syntyneeseen vastuuasemaan. Vastaavanlaisia tilanteita, joista ei juuri voi kuvitella säädetävän kovinkaan eriteltyjä käyttäytymisnormeja, saattaa syntyä monenlaisesta muustakin edeltäneestä toiminnasta. Jos laiminlyönnin rangaistavuuden edellytykseksi asetettaisiin se, että tällainen käyttäytymisnormi on säädetty, olisi tuloksena monien nykyään rangaistaviksi katsottujen tapausten dekriminalisointi. Säännösten täsmällisyyden kannalta tulos olisi aivan oikea, mutta siihen liittyvät vaarat on myös otettava huomioon.

Laiminlyönnin kriminalisointiin liittyvät yleiset ongelmat kaipaavat perusteellista selvitystä ennen rikoslain kokonaisuudistusta. Heitteillepanotapaukset ovat oikeastaan varsin selkeä ryhmä esimerkiksi laiminlyönnillä tehtyihin kuolemantuottamuksiin verrattuina. Jos nykyisenkaltaisen heitteillepanosäännös säilytettäisiin, se olisi varsin helposti kirjoitettavissa nykyistä täsmällisemmäksi mainitsemalla tunnusmerkistössä tarkemmin, millaisissa tilanteissa sen soveltaminen tulee kyseeseen. Vaikka säännös siitä huolimatta jäisi edelleen jonkin verran epätäsmälliseksi, olisi oikeusepävarmuutta ainakin vähennetty.

5. Lopputoteamuksia

Heitteillepano ei ole lukumääräisesti merkittävä rikostyyppi. Tuomioistuintilastoista saatavien tietojen mukaan on vuosina 1970—1978 tuomittu heitteillepanosta vuosittain neljästä 18:aan henkeä.³⁷ Vähäinen lukumäärä ei kuitenkaan merkitse sitä, että heitteillepanotapaukset olisivat myös merkitykseltään vähäisiä. Niille annettua merkitystä osoittaa esimerkiksi se, että ne nykyisen lainsäädännön mukaan ovat hyvin ankarasti rangaistavia.

Ne vaaranantamis- ja laiminlyöntiongelmät, joihin edellä on heitteillepanoa esimerkkinä käyttäen viitattu, liittyvät moniin muihinkin rikoksiin

³⁷ Tuomioistuinten tutkimat rikokset. SVT XXIII B: 106—112 sekä Tilastotiedotus OI 1979: 9.

— oikeastaan rikosoikeusdogmatiikan ydinkysymyksiin. Niiden ottaminen huomioon uutta rikoslakia säädettäessä on välttämätöntä, vaikka ratkaisujen löytäminen saattaakin monissa tapauksissa olla hyvin vaikeaa. Vaikeudet ovat kuitenkin voittamista varten.

Lähdeluettelo

- Beckman, N., Holmberg, C., Hult, B. & Strahl, I.* 1974: Brottsbalken jämte förklaringar. Band I. Brotten mot person och förmögenhetsbrotten m.m. 4. upplagan, 519 s. — Stockholm.
- Ellilä, R.* 1974: Uusittu liikenne rikosoikeus. 2. painos, 302 s. — Porvoo, Helsinki.
- Eriksson, L. D.* 1977: Straffrättskommitténs anatomi. — *Oikeus* 6: 72—80.
- Forsman, J.* 1899: Anteckningar enligt professor Jaakko Forsmans föreläsningar öfver de särskilda brotten enligt strafflagen af den 19 december 1889. Första afdelningen. Brotten mot individens rättsgebit. V + 577 s. — Helsingfors.
- HE* 1962: 62. Hallituksen esitys eduskunnalle laiksi tieliikennelain muuttamisesta.
- HE* 1966: 68. Hallituksen esitys eduskunnalle henkeen ja terveyteen kohdistuvien rikosten rankaisemista koskevan lainsäädännön uudistamisesta.
- HE* 1979: 74. Hallituksen esitys eduskunnalle tieliikennelaiksi.
- Honkasalo, B.* 1933: Kausaalisuuskysymys rikosoikeudessa. XXII + 223 s. — Helsinki.
- » — 1967: Suomen rikosoikeus. Yleiset opit. Toinen osa. 2. p., 282 s. — Helsinki.
- » — 1970: Suomen rikosoikeus. Erityinen osa I 1. Henkilöön kohdistuvat rikokset. 175 s. — Helsinki.
- Laaksonen, J., Sulonen, A. & Törnqvist, J.* 1978: Lausunnot rikosoikeuskomitean mietinnöstä. Tiivistelmä. — Oikeusministeriön lainvalmisteluosaston julkaisu 18/1978. Helsinki. (Moniste.)
- LaVM* 1969: 11. Lakivaliokunnan mietintö n:o 11 hallituksen esityksen johdosta henkeen ja terveyteen kohdistuvien rikosten rankaisemista koskevan lainsäädännön uudistamisesta. (HE 1966: 68.)
- Livson, M.* 1949: Epävarsinainen laiminlyöntirikos (delictum commissivum per omissionem). Rikosoikeudellinen tutkimus. XXI + 235 s. — Vammala.
- » — 1958: Avuttomaan tilaan saattaminen tai jättäminen. (RL 22:2 ja 25:3). 86 s. — Vammala.
- Majanen, M. & Palmén, H.* 1977: Rikosoikeuskomitea ja yleiset opit. — *Oikeus* 6: 93—100.
- Palmén, H.* 1978: Laiminlyöntirikoksista. Tutkimus erityisen toimintavelvollisuuden merkityksestä laiminlyönnin rankaisemisessa. IX + 112 s. — Helsingin yliopiston rikosoikeuden laitoksen julkaisuja n:o 3. Helsinki.
- Rikosoikeuskomitean mietintö* 1976: 72. Straffrättskommitténs betänkande. KM 1976: 72. — Helsinki 1976.

- Salmiala, B. A.* 1962: Tieliikennelain 3 § 1 mom:n tulkintaa lähinnä silmälläpitäen sen säätämää liikenneonnettomuudessa vahingoittuneen auttamisvelvollisuutta. Kysymys erittäinkin RL 25 luv. 3 §:n soveltamisesta. — DL 43: 152—174.
- Serlachius, A.* 1924: Suomen rikosoikeuden oppikirja. Toinen osa. (I puolisko). 215 s. — Helsinki.
- Törnudd, P.* 1977: Rikoslakiuudistus ja periaatemietintö. — Oikeus 6: 160—166.

Lentokonekaappaus kansallisena ja kansainvälisenä rikoksena

Vt. professori P. O. Träskman

1. Kriminalisoinnin tausta

Vuonna 1971 liitettiin RL 34 lukuun uutta rikostyyppiä, lentokonekaappauksia koskeva 14 a §. Täten Suomi oli saattanut loppuun kansallisen lainsäädäntötyön, jonka taustana oli pääosin kansainvälinen tarve. Vuoteen 1971 mennessä ei yksikään suomalainen lentokone vielä ollut joutunut kaappauksen kohteeksi eikä yhtään ulkomaalaista konetta ollut kaappauksen kautta pakotettu maahamme. Kansainvälisesti lentokonekaappauksista oli kuitenkin 1960-luvulla tullut varsin polttava kysymys.

Vuosina 1968 ja 1969 maailmassa kaapattiin käytettävissä olevien tietojen mukaan yhteensä 116 lentokonetta.¹ Tämän johdosta YK:n yleiskokous oli joulukuussa 1969 hyväksynyt päätöslauselman, jossa valtioita kehoitettiin ryhtymään tarpeellisiin lainsäädäntötoimiin kaappausten torjumiseksi sekä saattamaan kaappauksiin syyllistyneet rikosoikeudelliseen vastuuseen.² Marraskuussa 1970 yleiskokous hyväksyi uuden päätöslauselman, jossa mm. poikkeuksetta paheksuttiin lentokonekaappauksia sekä kehoitettiin valtioita ryhtymään kaikkiin mahdollisiin toimiin tällaisten tekojen estämiseksi ja syyllisten rankaisemiseksi.³

¹ Katso HE 1971: 71, s. 1 sekä *Broms*, Bengt, Yhdistyneet Kansakunnat ja lentokonekaappausten estäminen, Lm 1970, s. 816 ss.

² HE 1971: 71, s. 1, sekä *Broms* m.k. s. 816 ss.

³ *Freedman*, Robert O, Soviet Policy toward International Terrorism, teoksessa *Alexander*, Yonah (ed.) International Terrorism. National, Regional and Global Perspectives. New York, London 1976, s. 122 ss.

Jo vuonna 1963 oli Tokiossa pidetyssä kansainvälisessä kokouksessa hyväksytty yleissopimus, joka koski ilma-aluksissa tehtyjä rikoksia sekä eräitä muita tekoja.⁴ Yleissopimukseen sisältyy myös eräitä säännöksiä ilma-aluksen laittomasta haltuunottamisesta (luku IV). Suoranaisia rangaistusmääräyksiä sopimukseen ei kuitenkaan sisälly, vaan ainoastaan joitakin toteamuksia niistä vaihtoehtoisista toimintamahdollisuuksista, joita valtiot voivat käyttää otettuaan huostaansa ilma-aluksen laittomaan haltuunottamiseen syyllistyneen henkilön (art. 13 kohdat 2—5).⁵

Tokiassa solmitun yleissopimuksen täydentämiseksi kansainvälinen siviili-ilmailujärjestö (ICAO) alkoi vuonna 1968 valmistella lentokonekaappauksia koskevaa yleissopimusta. Työ saatettiin loppuun vuonna 1970 hyväksymällä kansainvälisessä konferenssissa Haagissa yleissopimus.⁶ Tämän jälkeen laadittiin kolmaskin kansainvälinen yleissopimus siviili-ilmailun turvaamiseksi. Tämä sopimus, siviili-ilmailun turvallisuuden kohdistuvien laittomien tekojen ehkäisemistä koskeva yleissopimus, hyväksyttiin Montrealissa syyskuussa 1971.⁷

Haagin yleissopimus johti uuteen lainsäädäntöön monissa valtioissa. Suomi allekirjoitti sopimuksen jo tammikuussa 1971. Pohjoismaiden neuvosto hyväksyi saman vuoden helmikuussa päätöslauselman, jossa pohjoismaiden hallituksia kehoitettiin hyväksymään Haagin yleissopimus niin pian kuin mahdollista. Näin tapahtuikin ja kaikki pohjoismaat täydensivät omia rikoslakejaan uusilla rangaistussäännöksillä lentokonekaappauksesta.⁸

Suomessa tämä tapahtui siten että RL 34 lukuun liitettiin mainittu uusi 14 a §. Rangaistussäännös sisälsi yhden rikoksen kaksi eri tekemuotoa, joille annettiin nimikkeet ilma-aluksen kaappaus ja ilma-aluksen laitton haltuunotto.

⁴ Katso *Träskman*, P. O, Ne punire, sed dedere. En redogörelse för det finsk-sovjetiska kaparavtalet av år 1974. JFT 1978, s. 475 s.

⁵ Katso siitä tarkemmin *Shubber*, Sami, Jurisdiction over crimes on board aircraft. The Hague 1973, s. 45 ss.

⁶ Yleissopimus ilma-alusten laittoman haltuunoton ehkäisemisestä, solmittu Haagissa 16. 12. 1970, katso *HE* 1971: 71, s. 5 ss.

⁷ Tämän yleissopimuksen johdosta Suomen RL:iin lisättiin uusi ilmaliikennesabotaasia sekä ilmaliikenteen häiritsemistä koskeva säännös 34:14b. Katso myöskin *Träskman*, m.k. s. 476 siinä mainittuine lähteineen.

⁸ Katso *Träskman*, m.k. s. 476.

2. Rikostunnusmerkistö

Säännöksen perustunnusmerkistö on ilma-aluksen kaappaus. RL 34: 14 a¹ mukaan ilma-aluksen kaappauksesta tuomitaan se, »joka ilma-aluksessa väkivaltaa tai uhkausta käyttäen laittomasti pakottaa päällikön tai miehistön jäsenen ryhtymään aluksen ohjaukseen kuuluvaan toimenpiteeseen tai sellaisesta luopumaan taikka sanotulla tavalla muuten ottaa aluksen määräämisvaltaansa tai puuttuu aluksen ohjaukseen tai kulkuun».

Tunnusmerkistö edellyttää, että teko tehdään ilma-aluksessa. Ulkopäin tuleva väkivalta tai uhkaus ei täytä tunnusmerkistöä, vaan kysymykseen tulee tällöin lähinnä ilmailukennesabotaasia koskeva rangaistussäännös (RL 34: 14 b). Ilma-aluksen kaappausta koskeva säännös ei kuitenkaan edellytä, että teko tapahtuu aluksen ollessa lennolla. Mikään siis ei estä katsomasta ilma-aluksen kaappaukseksi tekoa, joka on tehty ilma-aluksessa sen ollessa pysäköitynä maassa, mikäli tunnusmerkistön muut ainesosat täyttyvät.

Ilma-aluksen kaappausta koskevassa rangaistussäännöksessä on kuvattu kolme eri tekotapaa:

- tekijä pakottaa väkivaltaa tai uhkausta käyttäen laittomasti päällikön tai miehistön jäsenen ryhtymään aluksen ohjaukseen kuuluvaan toimenpiteeseen tai sellaisesta luopumaan;
- tekijä ottaa väkivaltaa tai uhkausta käyttäen laittomasti aluksen määräämisvaltaansa;
- tekijä puuttuu väkivaltaa tai uhkausta käyttäen laittomasti aluksen ohjaukseen tai kulkuun.

Ensiksi mainittu tapa voidaan katsoa tyypillisimmäksi. Yleensä lentokonekaappaus tehdään siten, että aluksen päällikkö tai muu miehistön jäsen pakotetaan väkivaltaa tai uhkausta käyttäen muuttamaan aluksen reittiä ja laskeutumaan muualle kuin suunniteltuun laskeutumispaikkaan. Vaikka pakottaminen tässä tapauksessa kohdistuu päällikköön tai miehistön jäseneen, ei välttämättä edellytetä, että myös pakottamiskeinona käytetty väkivalta tai uhkaus kohdistuisi suoraan heihin, vaan se voi kohdistua muuhunkin henkilöön, esimerkiksi matkustajaan. Tunnusmerkistö edellyttää, että päällikkö tai miehistön jäsen pakotetaan johonkin ohjaustoimenpiteeseen tai sellaisesta luopumaan. Välttämätöntä ei ole, että toimenpide tai siitä luopuminen todella muuttaa aluksen kulkusuuntaa, vaik-

ka näin useimmiten käyneeikin. Ilma-aluksen kaappauksen tunnusmerkistö täyttyy siis siinäkin tapauksessa, että tekijän toiminta ei ole aiheutanut mitään merkittävää muutosta aluksen kulkusuuntaan tai lentokorkeuteen.⁹

Toinen tunnusmerkistössä kuvattu tekotapa käsittää esimerkiksi ne tapaukset, joissa tekijä väkivalloin tekee päällikön tai miehistön jäsenen toimintakyvyttömäksi ja ryhtyy itse kuljettamaan alusta. Tämä voi tapahtua myös pakottamalla päällikkö taikka miehistön jäsen toimenpiteisiin tai niiden laiminlyönteihin niin voimakkaalla väkivallalla tai uhkauksella, että pakotettujen oma toimintakyky kokonaan häviää ja pakottaja on siten katsottava aluksen kuljettajaksi.¹⁰

Kolmas kuvattu tekotapa koskee tapausta, jossa tekijä väkivaltaa tai uhkausta käyttäen muuten puuttuu aluksen ohjaukseen tai kulkuun. Tällöin on lain esitöiden mukaan¹¹ lähinnä ajateltu sellaisia tapauksia, »että tekijä itse puuttuu aluksen ohjaukseen esimerkiksi ryntäämällä ohjaamoon ja tarttumalla ohjauslaitteisiin, ja väkivaltaisesti asettuu vastustamaan päällikköä tai miehistöä, kun nämä yrittävät estää häntä tai poistaa hänet ohjaamosta». Tässä on otettu huomioon myös tapaukset, joissa tekijä koneen turva- tai ohjauslaitteisiin kohdistuvalla vahingonteolla pakottaa aluksen päällikön tai miehistön jäsenen laskeutumaan muualle kuin suunniteltuun laskeutumispaikkaan tai muutoin muuttamaan lento-reettiä.

Ilma-aluksen laitton haltuunotto (RL 34: 14 a²) on vähäisempi rikos kuin ilma-aluksen kaappaus. Lainsäätäjän tarkoituksena on ollut, että ilma-aluksen kaappaus kattaisi kaikki tavanomaiset, useimmiten käytännössä esiintyvät rikoksen tekotavat. Ilma-aluksen kaappaus on toisin sanoen perustunnusmerkistö ja ilma-aluksen laitton haltuunotto toissijainen rikostyyppi. Ilma-aluksen laitonta haltuunottoa koskevaa säännöstä tulee soveltaa ainoastaan sellaisissa vähemmän merkityksellisissä ilma-aluksen haltuunotto tapauksissa, joissa ilma-aluksen kaappausta koskevan säännöksen soveltaminen johtaisi kohtuuttoman ankaraan rangaistukseen.¹²

Ilma-aluksen laitton haltuunotto on kysymyksessä silloin, kun »kaappaaminen ei ole (ollut) omiaan aiheuttamaan vakavaa vaaraa ilma-aluk-

⁹ Katso HE 1971: 71, s. 2.

¹⁰ *Ibidem*, s. 2.

¹¹ *Ibidem*, s. 2.

¹² *Lakivaliokunnan mietintö 1971: 17, s. 2.*

sen matkustajille tai miehistölle,» sekä silloin, kun kokonaisarvostelun perusteella voidaan päätyä pitämään rikosta »vähäisempänä» kuin »normaalina» ilma-aluksen kaappausta. Esimerkkinä tapauksesta, johon lievempää rangaistussäännöstä voidaan soveltaa, mainitaan lain esitöissä se, että kaappaus tehdään aluksen ollessa maassa.¹³

Sekä ilma-aluksen kaappaus että ilma-aluksen laitton haltuunotto edellyttävät, että teossa on käytetty väkivaltaa tai uhkausta ja että haltuunotto tapahtuu laittomasti. Mikäli joku ottaa ilma-aluksen haltuunsa ilman väkivaltaa taikka uhkausta, kysymyksessä ei voi olla kaappausrikos, vaan lähinnä varkaus tai moottoriajoneuvon luvaton käyttöönotto (RL 28:1—2 tai 38:6 a²).¹⁴ Mikäli tekijällä taas on haltuunottoonsa laillinen peruste, kysymyksessä tietenkin on laillinen teko.

Ilma-aluksen kaappaus on Suomen lain mukaan varsin törkeä rikos. Rangaistusuhaksi on asetettu vankeutta 2—12 vuotta. Ilma-aluksen luvaton haltuunotto on tätä huomattavasti lievempi rikos, josta on säädetty rangaistukseksi vankeutta korkeintaan 4 vuotta. Minimi on vankeusrangaistuksen yleinen minimi eli 14 päivää.

3. Konkurenssi

Vuoden 1971 lainmuutokseen saakka Suomen rikoslaissa ei ollut erillistä lentokonekaappauksen kriminalisointia. Monet niistä teoista, joilla lentokonekaappauksia käytännössä tehdään, olivat kuitenkin sinänsä rangaistavia jo ennen lentokonekaappauksen erilliskriminalisointia. Eri tilanteissa oli mahdollista soveltaa lentokonekaappaukseen ainakin seuraavia rikostunnusmerkistöjä tai joitakin niistä: vaaran aiheuttaminen (RL 21:12), ihmisryöstö (RL 25:1), laitton vangitseminen (RL 25:9) ja pakottaminen (RL 25:12). Mikäli väkivaltaa oli käytetty aluksen päällikköä, miehistöä tai matkustajia kohtaan, voitiin lisäksi asianhaarojen mukaan soveltaa virkamiehen väkivaltaista vastustamista (RL 16:1), tahallista surmaamista (RL 21:1 tai 2), kuolemantuottamusta (RL 21:9), tahallista pahoinpitelyä (RL 21:5—7) tai ruumiinvamman tai sairauden tuottamusta (RL 11:10) koskevia säännöksiä. Joissakin tapauksissa saattoi lisäksi tulla sovellettavaksi jokin anastusrikosta tai vahingontekoa koskeva säännös.

¹³ *Ibidem*, s. 2.

¹⁴ Katso Träskman, m.k. s. 488 sekä Majanen, Martti, Moottoriajoneuvon luvattomasta käyttöönottamisesta, Lm 1971, s. 350 ss.

Mainituista rangaistussäännöksistä yhtään ei kumottu, kun uudet säännökset ilma-aluksen kaappauksesta ja ilma-aluksen laittomasta haltuunotosta lisättiin rikoslakiin. Täten syntyi uusia konkurenssongelmia: milloin lainkonkurenssi sulkee pois lentokonekaappausta koskevan säännöksen ja »vanhan» rangaistussäännöksen samanaikaisen soveltamisen, milloin taas rikosoikeudellinen arvostelu edellyttää ideaalikonkurenssisäännösten soveltamista?¹⁵

Lainkonkurenssitapaukset voidaan jakaa kahteen ryhmään.¹⁶ Ensimmäisessä tyyppissä jonkin rikostunnusmerkistön täyttyminen ei ole mahdollista ilman toisen rikostunnusmerkistön täyttymistä.¹⁷ Tässä tapauksessa syrjäytyvä tunnusmerkistö sisältyy sovellettavaksi tulevaan tunnusmerkistöön. Esimerkkinä voidaan mainita normaalityypistä koskeva rikostunnusmerkistö ja saman rikoksen kvalifioitu ja privilegioitu muoto (esim. pahoinpitely sekä törkeä ja lievä pahoinpitely). Toisena esimerkkinä voidaan mainita ns. yhdistetyn rikoksen suhde niihin perusrikoksiin, joista yhdistetty rikos on muodostettu (esim. ryöstön suhde pahoinpitelyyn, laittomaan uhkaukseen ja omaisuuden anastukseen).

Toisen lainkonkurenssityyppin muodostavat tapaukset, joissa on mahdollista mutta ei välttämätöntä että jokin teko täyttää kaksi eri rikostunnusmerkistöä.¹⁸ Mitä säännönmukaisempaa on molempien tunnusmerkistöjen täyttyminen samanaikaisesti, sitä todennäköisemmin kysymyksessä on lainkonkurenssi. Harkittaessa onko kysymyksessä lainkonkurenssi vai ei, otetaan huomioon tunnusmerkistöjen samankaltaisuus, rangaistussäännöksillä suojattujen oikeushyvien laatu sekä säännöksissä asetettujen rangaistusuhkien samankaltaisuus.¹⁹ Tämän tyyppinen lainkonkurenssi vallitsee esimerkiksi asiakirjaväärennyksen ja petoksen välillä.

Ilma-aluksen kaappauksen ja ilma-aluksen luvattoman haltuunoton välillä vallitsee selvästi lainkonkurenssi. Voidaan myös katsoa, että lain-

¹⁵ Harkitessani lisensiaatiksi valmistuttuani väitöskirja-aihetta prof. Reino Ellilä kehotti minua tutkimaan lentokonekaappausta. Yhtenä tärkeänä syynä siihen, että tästä rikostyyppistä tarvittiin rikosoikeudellista tutkimusta hän mainitsi nimenomaan konkurenssikysymykset. Toiseksi hän mainitsi rikoksen ajankohtaisuuden sekä esille tulevat kansainväliset ongelmat. Valitettavasti en pystynyt noudattamaan Ellilän kehoitusta — tämä kirjoitus olkoon kuitenkin ositus siitä, että pidin ehdotettua aihetta hyvänä.

¹⁶ Katso Lahti, Raimo, Lainkonkurenssista. Lm 1968, s. 711 ss.

¹⁷ Ibidem, s. 717 ss.

¹⁸ Ibidem, s. 719 ss.

¹⁹ Ibidem, s. 720 s.

konkurenssi vallitsee kaappausrikoksen (RL 34: 14 a) ja pakottamisen (RL 25: 12) välillä, koska molemmat tunnusmerkit edellyttävät, että tekijä väkivallalla tai uhkauksella pakottaa jonkun johonkin, ja kaappausrikokset erityisenä rikostyyppinä täten syrjäyttävät yleisemmän pakottamisrikoksen. Samoin voidaan katsoa, että kaappausrikos syrjäyttää vaaran aiheuttamisen (RL 21: 12), koska kaappausrikokset kriminalisoivat erään vaaran aiheuttamisen erityismuodon, nimittäin vaaran aiheuttamisen lentoturvallisuudelle.

Sitä vastoin näyttää siltä, että kaappausrikos ja henkeen ja terveyteen kohdistuvat rikokset yleensä ovat ideaalikonkurensissa. Poikkeuksen muodostavat lievä pahoinpitely ja (tavallinen) pahoinpitely, koska kaappausrikokseen tulee tunnusmerkitönsä mukaan yleensä sisältyä myös henkilöön kohdistuvaa väkivaltaa. Mikäli käytetty väkivalta voimakkuudeltaan ja seurauksiltaan on ylittänyt tavallisen pahoinpitelyn, on sitä vastoin perusteltua arvioida teko yksin teoin tehdyksi kaappausrikokseksi ja törkeäksi pahoinpitelyksi. Tällaisen ratkaisun tueksi voidaan viitata vallitsevaan oikeuskäytäntöön ryöstön ja pahoinpitelyrikosten suhdetta arvosteltaessa.²⁰

Harkittaessa kaappausrikoksen ja varallisuusrikoksen välistä konkurenssia on huomattava, että kaappauksen yhteydessä tehty varallisuusrikos saattaa kohdistua paitsi koneessa olevien omistuksessa tai hallinnassa olevaan omaisuuteen myös muiden henkilöiden omaisuuteen. Kaappaja voi esimerkiksi pitämällä koneen matkustajia tai miehistön jäseniä panttivankeineen kiristää ulkopuolisilta rahaa tai muuta omaisuutta.

Riippumatta siitä, mihin omaisuuteen kaappauksen yhteydessä tehty varallisuusrikos kohdistuu, lienee kuitenkin syytä katsoa, että kysymyksessä on ideaalikonkurenssi kaappausrikoksen ja ko. varallisuusrikoksen välillä.

Ehkä vaikeinta on ratkaista, onko kaappausrikoksen ja laittoman vangitsemisen (lähinnä RL 25: 9) välillä ideaali- vai lainkonkurenssi. Olisin valmis katsomaan, että näiden rikosten välillä on aina lainkonkurenssi, koska laitton vangitseminen *säännönmukaisesti* sisältyy kaappausrikokseen. Koska kaappausrikoksen rangaistusuhka on huomattavan korkea laittomasta vangitsemisesta säädettyyn rangaistusuhkaan verrattuna (12

²⁰ Katso *Honkasalo*, Brynolf, Suomen rikosoikeus. Erityinen osa I². Varallisuusrikokset. Oppikirjana käyttämistä varten tarkastanut Reino *Ellilä*. Helsinki 1964, s. 110.

vuotta ja 6 vuotta vankeutta) kriminaalipoliittisetkaan syyt eivät estä sitä että kaappausrikoksen katsotaan aina syrjäyttävän laittoman vangittumisen.²¹

4. Kotimainen käytäntö

Viimeisen kymmenen vuoden aikana Suomessa on tehty ainoastaan muutama kaappausrikos ja niistäkin pari on ollut varsin vähäpätöisiä.²² Yhdessä tapauksessa rikoksenteijät palautettiin kotimaahansa Neuvostoliittoon ilman varsinaista oikeudellista käsittelyä Suomessa.²³ Kotimaista oikeuskäytäntöä on siksi olemassa hyvin niukasti, ainoastaan yksi tapaus.²⁴ Tämän tapauksen oikeuskäsittely on lisäksi vielä kesken.

Syksyllä 1978 eräs mieshenkilö, A. L., kaappasi Finnairin Oulusta Helsinkiin matkalla olleen vuorokoneen ja pakotti sen ampuma-aseella uhaten aluksi jonkin verran poikkeamaan reitistä. Helsinkiin laskeutumisen jälkeen kaappaja vapautti koneessa olleet lukuunottamatta kolmea miehistön jäsentä sekä kahdeksaa naispuolista matkustajaa. Polttoainetäydennyksen jälkeen A. L. pakotti koneen lentämään Amsterdamiin, mistä hän aluksi ilmoitti haluavansa Tel Aviviin, mutta heti sen jälkeen kuitenkin muutti mieltään ja pakotti koneen lentämään takaisin Suomeen. Kaappaus päättyi lopuksi kaappaajan antautumiseen Oulussa, missä viranomaiset olivat järjestäneet hänelle mahdollisuuden tavata perheensä.

Kaappauksen aikana tekijä oli eri vaiheissa vaatinut itselleen ja muille henkilöille ja järjestöille rahaa yhteensä 825.000 markkaa. Suurimman osan tästä joutui maksamaan lentoyhtiö Finnair, osa kiristettiin eräältä lehtiyhtiöltä. Rahat toimitettiin kaappaajalle hänen antamiensa ohjeiden mukaan, mutta palautettiin kaappauksen päätettyä.

²¹ Vrt. Greve, Vagn, *Unmarck Larsen, Bent og Lindegaard, Per*, Kommenteret straffelov. Speciel del. København 1975, s. 156 ss.

²² Katso *Träskman*, m.k. s. 479 s.

²³ Katso tästä tapauksesta lähemmin *Träskman*, m.k. s. 473 ss.

²⁴ Heinäkuun 20 p:nä 1979 eräs mieshenkilö aseella uhaten pakotti Haaparannassa ambulanssikuljettajan ajamaan hänet ensin Tornioon ja sieltä Kemin lentokentälle, jossa hän vaati käyttöönsä lentokonetta. Lentokonetta ei kuitenkaan hänelle toimitettu, vaan hän joutui antautumaan haavoituttuaan poliisin luodeista. Tapausta pidettiin aluksi ilma-aluksen kaappauksen yrityksenä, mutta myöhemmin tämä oikaistiin. Kyseessä on luultavammin ilmaliikenteen häiritseminen, josta syyte nostettiin. Selostus perustuu Hbl:ään 21.7.1979.

Rikosta käsiteltiin Vantaan KO:ssa, joka antoi lopullisen ratkaisunsa 9. 4. 1979. Oikeus katsoi A. L:n syyllistyneen ampuma-aseen ja ammuksien luvattomaan hallussapitoon sekä yksin teoin tehtyihin ilma-aluksen kaappaukseen, kahdeksaan laittomaan vapaudenriistoon (vangitsemiseen) sekä jatkettuun ryöstöntapaiseen kiristämiseen. Teon aikana tekijä oli oikeuden mukaan ollut vähentyneesti syyntakeinen. Laittomasta ampu-
ma-aseen ym. hallussapidosta hänet tuomittiin 3 kk vankeuteen ja muista rikoksista 7 v vankeuteen eli yhdistettynä 7 v 1 kk vankeuteen. Sekä virallinen syyttäjä että tuomittu hakivat päätökseen muutosta HO:sta, missä asia edelleen on vireillä.²⁵

Tapausselostuksesta huomataan alioikeuden katsoneen, että laitton vangitseminen osittain sisältyi ilma-aluksen kaappaukseen, osittain ei. Siltä osin kuin matkustajia pakotettiin edelleen jäämään koneeseen välilaskun jälkeen, oikeus sovelsi ideaalikonkurensssia koskevia säännöksiä, mutta siltä osin kuin matkustajien vapaus oli riistetty ennen välilaskua ja miehistön vapautta loukattiin, KO ei katsonut sitä aiheelliseksi. Näiltä osin KO siis katsoi laitton vangitsemisen syrjäytyvän ja vain ilma-aluksen kaappausta koskevan säännöksen soveltuvan.

Vaikka sinänsä on mahdollista ymmärtää oikeuden ajatuksen/kulkua, en kuitenkaan pidä ratkaisua tältä osin perusteltuna. Edellä esitetyin perustein olisin valmis katsomaan, että ilma-aluksen kaappaus aina syrjäyttää laitton vangitsemisen. En siis näe syytä KO:n tavoin erotella toisaalta matkustajia ja toisaalta miehistön jäseniä sekä toisaalta ennen välilaskua ja toisaalta sen jälkeen koneessa olevia matkustajia.

5. Kansainvälinen yhteistoiminta lentokonekaappausten ehkäisemiseksi; aut dedere — aut punire

Rikoksentehtäjän ja hänen vaikuttamiensa perusteella on mahdollista erottaa neljä eri lentokonekaappaustyyppiä: 1) kaappaukset, joiden tekijänä on ollut psyykkisesti poikkeava, mielisairas henkilö, 2) kaappaukset, jotka tehdään tavanomaisessa rikollisessa tankoituksessa, esimerkiksi kaapatussa koneessa olevan omaisuuden anastamiseksi, 3) kaappaukset, joiden ainoana tarkoituksena on paeta valtiosta toiseen, esimerkiksi poliittisen

²⁵ Selostus Hbl:n mukaan (10. 4. 1979).

vainon välttämiseksi sekä 4) kaappaukset, joissa kyseessä on yksi taistelumuoto tietyn poliittisen päämäärän saavuttamiseksi.²⁶

Kahta ensimmäistä kaappaustyyppiä on kansainvälisesti katsoen yksimielisesti pidetty paheksuttavina. Sitä vastoin on esiintynyt varsin suuria mielipide-eroja kahden viimeksimainitun kaappaustyyppin arvioinnissa. Mielipidepakolaisille on usein oltu valmiita myöntämään tiettyjä vapautuksia, mukaanlukien vapautus rikosoikeudellisista toimenpiteistä niitten rikosten osalta, joihin pakolainen on syyllistynyt pyrkiessään poistumaan tietyistä valtiosta toiseen. Samoin myös sellaiset henkilöt, jotka eivät ole valmiita hyväksymään jonkin vapautusliikkeen kaikkia päämääriä ja tekoja, kuitenkin ovat puolustaneet heidän taistelutoimenpiteitään kaappaukset mukaan lukien. Jopa järjestäytyneillä terroristeilla on omat kannattajansa.²⁷

Nämä mielipide-erot ovat vaikeuttaneet kansainvälisten sopimusten aikaansaamista. Kun Yhdistyneiden Kansakuntien yleiskokous vuonna 1969 käsitteli lentokonekaappauksia, niitä kyllä paheksuttiin, mutta samalla painotettiin, etteivät mahdolliset oikeudelliset toimenpiteet saaneet vähentää valtioiden oikeutta ja velvollisuutta kunnioittaa perinteistä oikeutta poliittiseen turvapaikkaan. Tätä on pidetty myönnytyksenä sille, että kaappaaja voi tietyin edellytyksin saada anteeksi kaappauksensa, jos hän hakee turvapaikkaa siinä valtiossa, johon kone on kaapattu.²⁸ Vielä jyrkemmin puolustettiin poliittisin perustein tehtyjä kaappauksia YK:n kansainvälisessä kriminaalipoliittisessa konferenssissa Genevessä vuonna 1975. Siellä esitetyn mielipiteen mukaan kaappaukset ja muutkin rikokset ovat oikeutettuja, mikäli ne liittyvät vallankumoukselliseen toimintaan vapauden saavuttamiseksi.²⁹

Kansainvälistä rikosoikeutta kehitettäessä on yleensä tavoiteltu järjestelmää, jota on luonnehdittu sanonnalla »aut dedere, aut punire». Rikosoikeuden soveltamisalaa ja rikoksen johdosta tapahtuvaa luovuttamista koskevat säännökset on laadittava siten, että ne täydentävät toisensa.

²⁶ Katso *Träskman*, m.k. s. 479 ss. sekä *Douglas Joyner*, Nancy, Aerial Hijacking as an International Crime, Leiden 1974, s. 208 ss.

²⁷ Katso *Träskman*, m.k. s. 480 ss. siinä mainittuine esimerkkeineen.

²⁸ *Ibidem*, s. 480 s. siinä mainittuine lähteineen.

²⁹ *Metsälampi*, Veli-Martti, Some Remarks on the Basic Obligations of States in the Cases of Unlawful Seizure of Aircraft. Teoksessa *Essays in Honour of Erik Castrén. Celebrating His 75th Birthday March 20, 1979*. Finnish Branch of the International Law Association. Helsinki 1979, s. 52 s.

Valtiolla, jonka alaisuudessa rikoksentekijä on, tulee aina olla mahdollisuus joko itse saattaa rikoksentekijä vastuuseen oman lakinsa mukaan tai luovuttaa hänet valtioon, jossa syytteen esittäminen on mahdollinen.

Lentokonekaappausten osalta tätä »aut dedere, aut punire» -järjestelmää on toteutettu Haagin yleissopimuksessa. Yleissopimuksen 2 artiklassa sopimuspuolet sitoutuvat säätämään ankarat rangaistukset lentokonekaappauksesta ja 4 artiklassa ne sitoutuvat muotoilemaan tämän rikoksen omat tuomiovaltaa koskevat säännöksensä universaaliperiaatteen mukaisesti. Sopimuksen 8 artiklassa taas säädetään, että lentokonekaappauksen aina tulee olla sellainen rikos, josta luovuttaminen on mahdollinen.

Valtion oman tuomiovaltan ja luovuttamisen suhdetta käsitellään 4 artiklassa. Tämän mukaan jokaisen sopimusvaltion tulee laatia tuomiovaltaa koskevat säännöksensä sellaisiksi että se aina voi asettaa alueellaan oleskelevan lentokonekaappaukseen syyllistyneen henkilön syytteen, mikäli se ei luovuta häntä valtioon, jolla on lähemmät kosketusyhteydet häneen tai hänen rikokseensa.

6. Rankaiseminen Suomessa

Haagin yleissopimuksen mukaisesti Suomen tuomioistuinten tuomiovalta lentokonekaappauksissa noudattaa universaaliperiaatetta. RL 1:3² mukaan Suomen rikoslakia voidaan soveltaa ilma-aluksen kaappaukseen tai ilma-aluksen laittomaan haltuunottoon riippumatta siitä, missä rikos on tehty, minkä valtion kansalainen rikoksentekijä on tai missä hän asuu, sekä riippumatta siitä, onko rikoksen kohteella minkäänlaista yhteyttä Suomeen.

7. Lentokonekaappaukseen syyllistyneen henkilön luovuttaminen Suomesta

Rikoksen johdosta tapahtuvaa luovuttamista koskevat säännökset Suomen oikeudessa sisältyvät lakiin rikoksen johdosta tapahtuvasta luovuttamisesta (7. 7. 1970/456), lakiin rikoksen johdosta tapahtuvasta luovuttamisesta Suomen ja muiden pohjoismaiden välillä (3. 6. 1960/270) sekä eri luovuttamissopimuksiin. Näistä sopimuksista yksi, rikoksen johdosta tapah-

tuva luovuttamista koskeva eurooppalainen yleissopimus (5. 8. 1971/540), on monenkeskinen ja muut kahdenkeskisiä.³⁰

Nämä luovuttamista koskevat säännökset tyydyttävät sinänsä hyvin ne vaatimukset, joita Haagin yleissopimuksessa toteutettu »aut dedere, aut punire»-järjestelmä asettaa. Se ei kuitenkaan merkitse sitä, että yleissopimuksella luotu järjestelmä olisi tehokas kaikissa tilanteissa. Sopimushan jättää valtiolle, joka on pidättänyt kaappauksesta epäillyn henkilön, oikeuden itse päättää haluaako se ryhtyä syytetoimenpiteisiin omassa maassa vai luovutetaanko epäilty toiseen valtioon. Harkittaessa mahdolliseen luovuttamispyyntöön suostumista tulee noudattaa niitä yleisiä ehtoja, jotka luovutuspyyntöä vastaanottaneessa valtiossa luovuttamiselle on asetettu.³¹ Tämä johtaa siihen, että luovuttaminen usein käy mahdottomaksi jonkin perinteisen luovuttamisesteen vuoksi.

Tällaisina luovuttamisesteinä voidaan Suomen osalta mainita se, että luovutettavaksi pyydetty rikoksentehtäjä on Suomen kansalainen (poikkeuksena luovuttaminen toiseen pohjoismaahan), että kysymyksessä on poliittinen rikos (joitakin poikkeuksia varsinkin toiseen pohjoismaahan luovutettaessa) tai että humanitaariset syyt puhuvat luovuttamista vastaan. Lentokonekaappauksissa merkityksellisiä ovat varsinkin kiellot luovuttaa poliittiseen rikokseen syyllistynyt sekä henkilö, jonka voidaan pelätä poliittisen katsomuksensa, tai yhteiskunnalliseen ryhmään kuulumisensa tai poliittisten olosuhteiden takia joutuvan vainon kohteeksi luovuttamista pyytävässä valtiossa.

On myöskin huomattava, ettei Haagin yleissopimus ratkaissut millään tavalla vanhaa kiistakysymystä siitä, mitä tarkoitetaan poliittisella rikoksella, vaan jokaiselle valtiolle jätettiin vapaat kädet antaa käsitteelle se sisältö, jonka se itse parhaaksi katsoo.³²

Haagin yleissopimusta onkin tässä kohdin moitittu varsin ankarasti.³³ Yhtenä arvostelijana on ollut Neuvostoliitto, joka on jyrkästi vastustanut poliittisen turvapaikan myöntämistä lentokonekaappaukseen syyllistyneille.³⁴ Neuvostoliitto on siksi ehdottanut kansainvälistä sopimusta, joka velvoittaisi sopimuspuolet pakolliseen luovuttamiseen lentokonekaappaus-

³⁰ Luettelo näistä lakikirjassa RL 1:10 säännöksen alla.

³¹ Katso *Träskman*, m.k. s. 482 s.

³² *Ibidem*, s. 483.

³³ Katso *Metsälampi*, m.k. s. 51 ss.

³⁴ Katso *Träskman*, m.k. s. 485 s. siinä mainittuine lähteineen.

tapauksissa.³⁵ Kun tällaista sopimusta ei ole saatu aikaan Neuvostoliitto on solminut eri valtioiden kanssa kahdenkeskisiä sopimuksia, joihin sisältyy määräys lentokonekaappaukseen syyllistyneen henkilön pakollisesta palauttamisesta kaapatun lentokoneen rekisteröintivaltioon. Tällaisia sopimuksia se on solminut Afganistanin, Iranin, Turkin ja Suomen kanssa.³⁶ Suomen sopimus tuli voimaan vuonna 1975. Se on voimassa viisi vuotta kerrallaan. Sopimus jatkuu tämän jälkeen automaattisesti mikäli sitä ei tänä aikana sanota irti.³⁷

8. Lentokonekaappaus poliittisena rikoksena

Koska lentokonekaappauksissa usein on silmiinpistävä poliittinen piirre poliittisen rikoksen määrittely sekä säännökset tällaisen rikoksen mahdollisesta erikoisasemasta ovat lentokonekaappausten ehkäisemisessä tärkeitä. Poliittisen rikoksen määrittely onkin ollut yhtenä keskeisenä kysymyksenä niissä kansainvälisissä konferensseissa, joissa lentokonekaappauksista ja niiden torjumisesta on keskusteltu. Yleisesti hyväksyttyyn määritelmään ei ole päästy.

Suomessa on yleensä pitäydytty varsin perinteiseen poliittisen rikoksen määritelmään. Poliittisena rikoksena on pidetty ns. ehdottomasti poliittisia rikoksia, eli valtioon kohdistuvia rikoksia.³⁸ Tulkinnessa on käytetty hyväksi mm. RTA:een sisältyvää poliittisen (valtiollisen) vangin määritelmää. Analogisesti tämän kanssa on poliittiseksi rikokseksi katsottu rikos, jonka tekijällä on oikeus nauttia poliittiselle vangille suotuja oikeuksia (kts. RTA 2:11 a). Poliittisiksi rikoksiksi on siten katsottu ne rikokset, joista säädetään RL 11 ja 12 luvussa sekä RL 16:24:ssä.

Selvää kuitenkin on, että tämä poliittisen rikoksen määritelmä on liian suppea harkittaessa luovuttamista poliittiseksi väitetyn rikoksen johdosta. Poliittisena rikoksena on näet tällöin pidettävä paitsi ehdottomasti poliittista rikosta myös ns. ehdollisesti poliittista rikosta. Poliittiseksi rikokseksi on katsottava, paitsi valtiollinen rikos, muukin rikos, mikäli rikosentekijän vaikuttimet ovat olleet poliittisia ja rikoksen tekotapa sellai-

³⁵ *Ibidem*, s. 485.

³⁶ *Ibidem*, s. 486 sekä *Metsälampi*, m.k. s. 62.

³⁷ *Träskman*, m.k. s. 486 ss.

³⁸ Katso *Björkstén*, S. R., *Politiska brott och utlämning av förbrytare*, JFT 1927, s. 342 ss. sekä siinä mainitut lähteet.

nen, etteivät sen ei-poliittiset ainesosat määrää teon pääasiallista luonnetta. Kysymykseen tulee siis in casu-harkinta, jossa toisiinsa verrataan tekijän poliittisia vaikuttimia ja hänen käyttämiään ei-poliittisia keinoja.³⁹

Tällaisen laajemman poliittisen rikoksen määritelmän perusteella lentokonekaappaus voidaan tietyissä tapauksissa katsoa poliittiseksi rikokseksi, mikä estäisi siihen syyllistyneen henkilön luovuttamisen. Tätä ratkaisua on kuitenkin yleensä pidetty epätydyttävänä: lentokonekaappaus on katsottu niin vaaralliseksi rikokseksi, että luovutuksen pitäisi periaatteessa aina olla mahdollista. Eräät kansainväliset tahot ovatkin asettaneet päämääräksi sopimuksen, jossa todettaisiin ettei kaappausta milloinkaan pidettäisi poliittisena rikoksena.

Näiden hankkeiden yhtenä tuloksena voidaan mainita terrorismia koskevaan eurooppalaiseen yleissopimukseen sisältyvä määräys, jonka mukaan tiettyjä rikoksia ei missään tapauksessa voida katsoa poliittisiksi rikoksiksi. Yksi näistä sopimuksessa mainituista rikoksista on lentokonekaappaus.⁴⁰ Tähän sopimukseen liittynyt valtio ei siis milloinkaan voi evätä lentokonekaappaukseen syyllistynyttä henkilöä koskevaa luovutuspyyntöä viittaamalla siihen, että kyseessä on poliittinen rikos.

Samaan tulokseen on Suomen ja Neuvostoliiton välisessä kaappaus-sopimuksessa pyritty jonkin verran toisenlaisella määräyksellä. Sopimuksen mukaan rikoksen tekijä tulee palauttaa ilma-aluksen rekisteröintivaltioon »riippumatta siitä, mitä motiiveja rikokseen syyllistyneillä on ollut» (art. 3 k. 3). Tällä säännöksellä on ilmeisesti pyritty välttämään palauttamisen (luovuttamisen) estyminen sen johdosta, että rikos on katsottava poliittiseksi. Koska palauttaminen tämän säännöksen mukaan on riippumaton rikoksen laadusta, on sopimuksessa välttytty ottamasta kantaa siihen, milloin rikos on katsottava poliittiseksi tai milloin palauttaminen on mahdollista, vaikka rikos olisikin katsottava pääasiallisesti poliittiseksi. Suomen ja Neuvostoliiton välisen kaappaus-sopimuksen mukaan palauttaminen on mahdollista, vaikka kaappaus olisi luonteeltaan selvästi poliittinen.⁴¹

³⁹ Katso L rikoksen johdosta tapahtuvasta luovuttamisesta 6 §.

⁴⁰ Terrorismia koskeva eurooppalainen yleissopimus 1 art. (European Treaty Series No. 90). Katso myöskin Weis, P, Asylum and Terrorism. The Review of International Commission of Jurists, No. 19/1977, s. 37 ss.

⁴¹ Tarkemmin tästä *Träskman*, m.k. s. 498 ss.

9. Lentokonekaappaukset ja ihmisoikeudet

Uudet kansainväliset sopimukset lentokonekaappausten ehkäisemiseksi ovat selvästi kaventaneet valtioille kuulunutta oikeutta ja velvollisuutta myöntää poliittinen turvapaikka. Tässä kohden eräitä sopimuksia onkin arvosteltu. Arvostelua on saanut osakseen mm. Suomen ja Neuvostoliiton välinen kaappaussopimus, koska sen palauttamista koskeva määräys on katsottu liian ehdottomaksi.

Varsinkin sellaista kaappausta, johon poliittisen tai muun vainon uhri on maasta paetakseen joutunut turvautumaan, on katsottu voitavan pitää oikeutettuna tai ainakin anteeksiannettavana. Vertauskuvana on toisinaan käytetty palavaa vankilaa. Koska vangilla, yleiseen pakkotilasäännöstöön vedoten, on oikeus paeta vapauteen palavasta vankilasta joutumatta siitä syytteeseen, täytyy myös henkilöllä, joka voi paeta kotimaassaan tapahtuvaa poliittista vainoa vain syyllistymällä rikokseen, olla siihen oikeus joutumatta rikoksestaan vastuuseen.⁴²

Vastaanottavalla valtiolla on oikeus asettaa pakolainen syytteeseen omassa tuomioistuimessa tai luovuttaa hänet toiseen valtioon, ei kuitenkaan siihen, josta hän on paennut ja jota vastaan turvapaikka on myönnetty.⁴³

Harkittaessa turvapaikan myöntämistä sovelletaan vastaanottavan valtion sisäisiä lakeja sekä mahdollisia kansainvälisiä sopimuksia.⁴⁴ Suomessa tämä merkitsee etenkin Ulkomaalaisasetuksen 24 §:ää sekä vuoden 1951 kansainvälistä pakolaissopimusta.

Huomattavaa on, ettei ainakaan Suomen ja Neuvostoliiton välinen julkinen kaappaussopimus sulje pois mahdollisuutta myöntää kaappaukseen syyllistyneelle henkilölle Suomessa poliittinen turvapaikka. Sopimuksen 11 artiklan mukaan sen määräykset eivät nimittäin »vaikuta sopimuspuolten oikeuksiin tai näkökohtiin tuomiovaltaa, maahantuloa tai maasta poistumista, ulkomaalaisten oleskelua, turvapaikkaoikeutta, lentoliikennettä eivätkä niiden vastaavaa lainsäädäntöä koskevissa kysymyksissä». Tätä sopimuksen kohtaa on tulkittava siten, että Suomelle osoitettu pyyntö kaappaukseen syyllistyneen henkilön palauttamiseksi Neuvosto-

⁴² Katso Sundberg, Jacob W. F, Lawful and unlawful seizure of aircraft. Terrorism. An International Journal, Volume 1, Numbers 3—4, s. 439 ss.

⁴³ Katso Kansainvälisen rikosoikeusjärjestön (AIDP) konferenssissaan Hampurissa 1979 hyväksymä päätöslauselma turvapaikan myöntämisestä. Julkilauseumat jaosto IV.

⁴⁴ Katso tarkemmin Träskman, m.k. s. 501 ss.

liittoon voidaan evätä, mikäli Suomi päättää myöntää asianomaiselle henkilölle poliittisen turvapaikan.⁴⁵

Virallisissa neuvostoliittolaisissa kannanotoissa on toki jyrkästikin vastustettu turvapaikan myöntämistä ylipäänsä henkilölle, joka on syylistynyt lentokonekaappaukseen. Tätä perustellaan rikoksen törkeydellä; olisi ristiriitaista myöntää yleisinhimillisiin näkökohtiin vedoten turvapaikka henkilölle, joka omalla teollaan on osoittanut suurta välinpitämättömyyttä muita henkilöitä kohtaan saattamalla heidän henkensä vaaraan. Kun henkilö omalla toiminnallaan on loukannut perustavaa laatua olevia ihmisarvoja, hänellä ei ole oikeutta vaatia kaikkea sitä mitä muille on suotu.⁴⁶

Tässä suhteessa Suomen kanta ei välttämättä ole sidoksissa Neuvostoliiton näkökantaan. On huomattava, että pohjoismainen pakolaispolitiikka perinteisesti on ollut suhteellisen liberaali. Lisäksi Suomi on liittynyt sekä vuoden 1951 kansainväliseen pakolaissopimukseen että vuonna 1967 New Yorkissa tehtyyn pöytäkirjaan pakolaisten oikeudellisesta asemasta,⁴⁷ kun taas Neuvostoliitto ei ole sitä tehnyt. Suomella on siten muitakin velvoitteita kuin huolenpito kansainvälisestä lentoturvallisuudesta.

Nämä velvoitteet edellyttävät, että Suomeen tuleville pakolaisille suodaan heille kuuluvat oikeudet riippumatta siitä, miten he ovat tänne päässeet. Suomen toiminta ei tässä suhteessa ole ollut kansainvälisesti moitteetonta. Sen jälkeen kun Suomi vuonna 1977 sen ja Neuvostoliiton väliin kaappausopimukseen vedoten oli palauttanut Neuvostoliittoon ne kaksi henkilöä, jotka olivat sieltä kaapanneet koneen Suomeen, YK:n pakolaiskomissio katsoi aiheelliseksi antaa Suomelle ankarat moitteet ilmeisen leväperäisestä suhtautumisesta vuoden 1951 pakolaissopimuksen velvoitteisiin.⁴⁸

Tämäkin osoittaa lentokonekaappausta koskevien näkökantojen moninaisuuden. Kysymyksessä on rikostyyppi, jonka arvioinnissa monet kriminaalipoliittiset ja rikosoikeudelliset pulmakysymykset edelleen odottavat ratkaisuaan. Lentokonekaappaukset ja niiden kansallinen sekä kansainvälinen oikeudellinen säätely kaipaavat vieläkin tutkimusta.

⁴⁵ *Ibidem*, s. 503.

⁴⁶ *Ibidem*, s. 485.

⁴⁷ *Ibidem*, s. 501, sekä Melander, Göran, Flyktingar och asyl. Stockholm 1972, s. 268 s.

⁴⁸ Pakolaiskomission moitteille ei ole Suomessa annettu julkisuutta, mutta ne ilmenevät Weisin artikkelista. Weis, m.k. s. 42.

Objektiivinen rangaistusvastuu ja syyksiluettavuus

Assistentti Terttu Utriainen

Vuonna 1967 Lakimieheissä julkaistussa artikkelissaan Juha Vikatmaa katsoi, että varsinkin erikoisrikosoikeudessa esiintyy tilanteita, joissa syyllisyysvaatimuksesta sen nykyisessä muodossaan olisi syytä luopua. Tällaisia erikoisrikosoikeuden sääntelyä vaativia tilanteita esiintyi hänen mielestään erikoisesti työ- ja liike-elämässä. Vikatmaan myönteinen suhtautuminen objektiiviseen eli syyllisyydestä riippumattomaan vastuuseen johtui lähinnä siitä, että hän kytki oikeushenkilöiden rangaistusvastuun eli ns. rikosoikeudellisen yhteisövastuun objektiivisen rangaistusvastuun ongelmaan. Jos Suomen rikosoikeudessa nimellisesti tunnustettaisiin objektiivinen rangaistusvastuu, ei hänen mielestään enää olisi olemassa esteitä oikeushenkilöiden rangaistusvastuuseen saattamiselle.¹

Vikatmaan ennakkoinnit osoittautuivat suuntaa-antaviksi. Mielenkiinto taloudellista rikollisuutta kohtaan kasvoi seuraavalla vuosikymmenellä niin Suomessa kuin muuallakin.² Vuonna 1973 ilmestyneissä painovapaustoimikunnan (1973:1), ympäristörikostoimikunnan (1973:49) ja työrikostoimikunnan I (1973:70) mietinnöissä kaikissa pohdittiin yhteisövastuun ja objektiivisen rangaistusvastuun mahdollisuuksia. Näitä komiteamietintöjä edelsi Eero Backmanin yleisesitys yhteisöjen rikosoikeudellisen vastuun ongelmista, joka julkaistiin oikeusministeriön lainsäädäntöosaston julkaisusarjassa vuonna 1972 (3/1972). Johdonmukaisena

¹ Vikatmaa, Juha, Objektiivisen rangaistusvastuun ongelmasta. — Lakimies 1967 s. 730.

² *Ekonomisk brottslighet*. BRÅ Rapport 1979:1.

jatkona edellisille voidaan pitää rikosoikeuskomitean mietinnön (1976: 72) yhteisöjen rikosoikeudellista vastuuta koskevaa jaksoa.

Kaikkia edellä mainituissa esityksissä objektiivista rangaistusvastuuta on sivuttu ainoastaan arvioitaessa rikosoikeudellisen yhteisövastuun käyttömahdollisuuksia ja hahmoteltaessa tällaisen vastuun mahdollista rakennetta. Objektiivinen rangaistusvastuu on Vikatmaan tavoin nähty ainoastaan eräänä edellytyksenä tietyn tyyppiselle yhteisövastuulle. Kumpikin käsite on tässä yhteenkytkennässä hämärtnyt. Ajateltu yhteisövastuu on saanut sellaisia piirteitä, jotka eivät ole tämän vastuun teoreettista rakennetta selventäneet. Rikosoikeuskomitean mietinnössä yhteisöjen toiminta on personifioitu tavalla, joka yhteisövastuun omaksumisen kannalta ei ole mitenkään välttämätöntä, mutta kylläkin teoreettista sekaannusta aiheuttavaa.³

Seuraavassa tarkoitukseni on lyhyesti tarkastella objektiivisen vastuun käsitettä suhteessa syyksiluettavuuteen. On kuitenkin jo tässä yhteydessä huomattava, että objektiivisen rangaistusvastuun ongelmat sivuavat monia muitakin rikosoikeuden yleisiin oppeihin liittyviä käsitteitä, joihin toivon voivani muussa yhteydessä myöhemmin palata.

1. »Keine Strafe ohne Schuld»

Rangaistuksen kytkeminen nykyisessä mielessä tekijän henkilökohtaiseen syyllisyyteen on historiallisesti suhteellisen nuori ilmiö. Syyllisyyskäsitteen nouseminen hallitsevaksi tekijäksi rangaistusta tuomittaessa liittyy legaliteettiperiaatteen luomiseen ja valistuksen aikaan eli 1700-luvun jälkipuoliskolle ja 1800-luvun alkuun. Esimerkiksi vuoden 1734 lain säätäjille tämä periaate oli 1600-luvun Ruotsissa tuntematon.⁴ Valistusfilosofien kritisoidessa feodalismien mielivalltaista oikeudenkäyttöä syyllisyyskäsite oli eräs tekijä, jonka terävöittämisellä oli mahdollisuus

³ Utriainen, Terttu, Yhteisövastuu. — Oikeus 2/1977 s. 107—108; Traskman, P. O., Straffrättsligt ansvar i samfund de lege ferenda. s. 59—60. — Modern strafflagstiftning. Finsk-svenskt symposium i Åbo 29—30 augusti 1977. Institutionen för offentlig rätt vid Åbo universitet (Turun yliopisto). Publikationer i straff- och processrätt. Serie A nr. 5. Åbo 1977.

⁴ Olin, Gustav, Några blad ur det svenska straffsystemets historia. s. 840. Teoksessa: Minnesskrift ägnad 1734 Års Lag av jurister i Sverige och Finland den 13 december 1934. II. Stockholm 1934.

rajata tuomioistuinten lainkäyttövaltaa. Syyllisyysperiaatteella vastuu teosta kytkettiin tekijään, jolloin sivullisten ja kollektiivien mahdollinen rangaistusvastuuseen saattaminen suljettiin pois.⁵

Suuri ansio legaliteettiperiaatteen kehittämisestä kuuluu saksalaiselle Johan Paul Anselm Feuerbachille (1775—1833), joka muotoili Ranskan suuren vallankumouksen ihmisoikeuksien julistuksen VIII artiklan sisältämät vaatimukset rikosoikeudelliseksi legaliteettiperiaatteeksi. Rajoittaakseen oikeudellista mielivaltaa Feuerbach korosti ideologisesti lain pyhyyttä ja arvovaltaa. Valtion tehtävänä oli prosessin kautta tuomita vain teko, ei tekijän mielenlaatua tai persoonallisuutta. Rangaistus kytkettiin formaaliseen oikeudenloukkaukseen, johon kuului kaksi elementtiä: teko ja tahto. Ideansa hän toteutti ensimmäisessä saksalaisessa feodalismin jälkeisessä rikoslaissa Baierin 'Strafgesetzbuch'issa, josta sittemmin tuli esikuva useille eurooppalaisille rikoslaeille.⁶

»Nullum crimen sine lege»-säännöllä tuomioistuinten toimivalta rajoitettiin laissa mainittuihin rikostunnusmerkistöihin. Tämän lisäksi legaliteettiperiaate sisälsi myös elementin, jota Hegel aikanaan oli korostanut rikosteorioissaan: ihmisen näkemisen yksilönä, vapaana teoistaan vastuunalaisena olentona, eikä ainoastaan olosuhteiden orjana.⁷ BRÅ:n raportissa vuodelta 1977 voi löytää samanlaisen ajatuskulun. Siinä katsotaan, että yhteiskunta toisaalta vaatii vastuuta, mutta että kansalaisilla on myös oikeus tulla käsitellyiksi vastuunalaisina yksilöinä.⁸

Yhteiskunnallisten rakenteiden ratkaiseva merkitys yksilön kehitymiselle ja käyttäytymismahdollisuuksille on Kantin ja Hegelin ajoista kirkastunut niin filosofiille kuin juristeillekin, mutta yksilöllisen rangaistusvastuun perusta on yhä mahdollisuudessa käyttäytyä normin mukaisesti. »Yksilön vapaus on syyllisyyden perusta», niinkuin John Lekschas asian ilmaisi vuonna 1967 DDR:n rikoslakiehdotusta esitellessään.⁹ Yhteiskunnan moite voi kohdata tekijää ainoastaan silloin, kun

⁵ Jareborg, Nils, Brotten. Första häftet. Grundbegrepp. Brotten mot person. s. 18—19. Lund 1979; Ellilä, Reino, Työrikostoimikunnan mietinnön I tarkastelua. — Lakimies 1974 s. 99—101.

⁶ Hartman, Richard, Zum Gedenken an Johan Paul Anselm Feuerbach. — Staat und Recht 1953 s. 371—376.

⁷ Lekschas, John, Der Mensch in der Hegelschen Strafrechtstheorie und im sozialistischen Strafrecht. — Staat und Recht 1970/10 s. 1616—1622.

⁸ Nytt straffsystem. Idéer och förslag. BRÅ Rapport 1977:7. s. 154, 183.

⁹ Lekschas, John, Die Regelung des Schuldprinzips im StGB-Entwurf. — Neue Justiz 1967/5 s. 138.

hän useammasta käyttäytymismahdollisuudesta valitsee kriminalisoidun vaihtoehdon. Tämä rikosoikeudellisen vastuun lähtökohta on voimassa Euroopassa niin sosialistisissa kuin ei-socialistisissakin maissa. Kääntäen se merkitsee Nils Jareborgin mainitsemaa konformiteettiperiaatetta, eli ettei tekijä ole rikosoikeudellisesti vastuunalainen teosta, jos hänellä ei ole ollut kykyä tai tilaisuutta noudattaa lain määräyksiä. Tällöin hyväksytään anteeksiantoperusteet rangaistusvastuun alaa supistavina tekijöinä sekä suljetaan objektiivisen vastuun mahdollisuus pois.¹⁰

2. Objektiivinen rangaistusvastuu syyksiluettavuuden systematiikassa

Mannermaalla ja pohjoismaissa rikoksen tunnusmerkistötekijät on perinteisesti jaettu subjektiiviseen ja objektiiviseen puoleen. Lähinnä saksalaiseen doktriiniin nojautuen Pekka Koskinen vuonna 1976 rikoksen yleistä rakennetta hahmotellessaan katsoi objektiiviseen puoleen kuuluvan itse teon, oikeudenvastaisuuden ja tunnusmerkistön mukaisuuden. Subjektiiviseen puoleen hän puolestaan luki syyntakeisuuden, syyksiluettavuuden ja ns. normatiivisen ainesosan.¹¹ Hahmoteltaessa rikoksen rakenne tällä tavoin syyksiluettavuus ja erityisesti sen päämuoto tahallisuus on, niin kuin Jareborg toteaa, jötain positiivista, joka täytyy olla olemassa, jotta tekijä voitaisiin saattaa rikosoikeudelliseen vastuuseen.¹²

Nykyinen rikoslainsäädäntömme on yksiselitteisesti objektiiviseen rangaistusvastuuseen nähden kielteisellä kannalla. Oikeudenkäymiskäärän 17 luv. 1 §:n 1 mom:n mukaan rikosasioissa kantajan tulee näyttää toteen ne seikat, joihin hänen vaatimuksensa nojautuu. Tämä merkitsee sitä, että todistuskysymyksinä rikoksen kaikki tunnusmerkistötekijät ovat periaatteessa saman arvoisia. Kantaja on näyttövelvollinen pääsääntöi-

¹⁰ Jareborg, Nils, Första häftet. s. 19.

¹¹ Koskinen, Pekka, Rikoksen yleisestä rakenteesta, erityisesti tuottamuksellista rikoksista. s. 29—33. — Teoksessa: Tuottamukselliset rikokset. Rikosoikeudellinen jatkokoulutusseminaari Tvärminnessä 18.—20. 2. 1976. Helsinki 1976.

¹² Jareborg, Nils, Handling och uppsåt. En undersökning rörande doluslärans underlag. s. 333—335. Stockholm 1969. — Rikoksen rakennetta hahmotellessaan Jareborg ottaa lähtökohdakseen lähinnä anglosaksisen oikeuden, jossa rikoksen subjektiivinen puoli tulee tarkastelun kohteeksi lähinnä vain anteeksi- ja niihin verrattavia perusteita tutkittaessa. — Ibid. s. 353.

sesti aina niin objektiivisten kuin subjektiivistenkin tunnusmerkistökijöiden suhteen. Rikoslain 3 luv. 5 §:n 1 mom:ssa puolestaan säädetään, ettei teosta, joka harkitaan tapahtuneeksi pikemmin tapaturmasta kuin tuottamuksesta, tule rangaistusta tuomita. Tuottamus on siten kaikissa tapauksissa syyksiluettavuuden minimivaatimus rangaistusvastuuseen saattamiselle. Väitöskirjassaan Vikatmaa esitti tahallisuuden, tuottamuksen ja tapaturman keskinäisestä suhteesta seuraavan kaavion:¹³

TAHALLISUUS	
— dolus determinatus	
— dolus directus	
— dolus eventualis	Rangaistavuuden raja, ellei muuta ilmene
TUOTTAMUS	
— culpa luxuria	
— tavallinen culpa	Rangaistavuuden ehdoton alaraja (RL 3:51)
TAPATURMA	

Koska nykyiseen rikoslainsäädäntöömme ei kuulu tunnusmerkistöjä, joiden täyttymiseen riittäisi pelkästään rikoksen objektiivinen puoli, ei myöskään objektiivista vastuuta Suomen rikoslainsäädännössä ole. Jos tekijä tulisi tuomituksi tahallisuutta edellyttävästä teosta ilman, että teko on tahallinen, päätös olisi sen pääsäännön vastainen, jonka mukaan rangaistavilta teoilta yleensä edellytetään tahallisuutta. Jos taas tekijä tulee tuomituksi tuottamuksellisesta teosta ilman sitä huolimattomuutta tai varomattomuutta, jota tuottamus tarkoittaa, päätös on rikoslain 3 luv. 5 §:n 1 mom:n nimenomaisen säännön vastainen.

Vikatmaan esittämässä kaaviossa syyksiluettavuuden muotojen väliset erot näyttäivät lähinnä kvantitatiivisilta. Jos objektiivinen rangaistusvastuu olisi sijoitettava tähän kaavioon, sen paikka olisi tuottamuksen rajan alapuolella. Se merkitsi silloin samaa kuin tapaturma eli casus.

Tapa nähdä syyksiluettavuuden muodot laadultaan saman suuntaisina on oikeusteoriassa ollut hyvin yleinen. Perustana tällaiselle katsantokannalle on ollut mm. syyksiluettavuuden muotojen määrittelyn vaikeus. Jo Jaakko Forsman aikanaan myönsi asian olevan näin katsoen kuitenkin mahdolliseksi rajan vetämisen tahallisuuden ja tuottamuksen välille olosuhteiden kokonaisarvion perusteella. Sen sijaan tuottamuksen ja tapa-

¹³ Vikatmaa, *Juha*, Erehdyksestä. s. 36. Turku 1970.

turman välistä rajaa Forsman piti relatiivisena ja katsoi rikoslain 3 luv. 5 §:n 1 mom:n sanamuotoon nojautuen, että kysymyksessä on kvantitatiivinen eikä kvalitatiivinen ero. Ratkaisu jää viimekädessä tuomioistumelle.¹⁴ Myös Allan Serlachius näki syyksiluettavuuden muodot samansuuntaisina. Teon tahallisuudesta tai tuottamuksesta ei hänen mukaansa voinut vielä päätellä teon laatua, onko se hyväksyttävä vai paheksuttava, vaan ainoastaan, missä määrin hyväksyttävä tai paheksuttava se on. Syyksiluettavuuden muodot eivät silloin ilmaise teon suuntaa, vaan sen voimaa. Toisin kuin Forsman Serlachius katsoi myös rajan tahallisuuden ja tuottamuksen välille vaikeasti vedettäväksi. Tässäkin tapauksessa ratkaisu riippuu viimekädessä siitä, mitä tuomari pitää todennäköisenä.¹⁵

Syyksiluettavuuden muotojen hahmottamiselle jatkuvana skaalana on ollut myös kriminaalipoliittisia syitä. Syyksiluettavuudessa ratkaisevana elementtinä on tekijän tahto. Tahdon voimakkuus osaltaan ilmentää tekijän yhteiskunnan vastaista mielenlaatua.¹⁶ On luonnollista suhteuttaa rangaistusasteikkojen ankaruus juuri yhteiskunnanvastaisen tahdon voimakkuuteen. Tahdon intensiteetin vähetessä rangaistuksen tarve samalla vähenee häviten lopuksi kokonaan sellaisissa tapauksissa, joissa teon voidaan katsoa johtuvan enemmän ulkopuolisista tekijöistä kuin tekijän tahdosta.

Vaikkakin teon moitittavuutta ajatellen syyksiluettavuuden eri muodot voidaan nähdä jatkuvana skaalana, tahallisuus ja tuottamus rakenteeltaan poikkeavat toisistaan. Rakenteellisen eron voi havaita jo Brynolf Honkasalon oppikirjoissaan käyttämistä ja meillä yleisesti hyväksytyistä määritelmistä:¹⁷

Dolus determinatus: Tekijä on tarkoittanut tietyn rikosoikeudellisesti relevantin seurauksen aikaansaamista.

Dolus directus: Tekijä ei ole suoranaisesti tavoitellut seurauksen aikaan saamista, mutta mieltänyt seurauksen aikomansa teon välttämättömäksi lisäseuraamukseksi tai edellytykseksi.

¹⁴ Forsman, Jaakko, Straffrättens allmänna läror. s. 189—192. Helsingfors 1900.

¹⁵ Serlachius, Allan, Suomen rikosoikeuden oppikirja. I osa. Yleiset opit. s. 142—143. Helsingissä 1909.

¹⁶ Thyrén, Johan C. W., Principerna för en strafflagsreform III. s. 3—10. Lund 1914.

¹⁷ Honkasalo, Brynolf, Suomen rikosoikeus. Yleiset opit. II osa. Toinen, korjattu painos. s. 82—95. Helsinki 1967.

Dolus eventualis: Tekijä ei ole tavoitellut seurauksen aikaan saamista eikä pidä sitä välttämättömästi tekoonsa liittyvänä, mutta suhtautuu seurauksen syntymismahdollisuuteen kuitenkin hyväksyvästi tai välinpitämättömästi.

Tahallisuuden muodot ovat nykyisen rikoslain olemassaolon aikana kiteytyneet yleensä edellä mainittuihin kolmeen muotoon. Aikaisemmin on esiintynyt muunkinlaisia malleja, mm. Hagströmer jakoi Ruotsissa viime vuosisadan loppupuolella omassa esityksessään tahallisuuden peräti kuuteen eri muotoon.¹⁸

Tuottamus jaetaan kahteen muotoon:¹⁹

Culpa luxuria: Positiivisen eli todellisen tahtoteorian mukaan tämän asteinen syyksiluettavuus on olemassa silloin, kun tekijän tahto suuntautuu torjuvasti miellettyyn seuraukseen. Ns. Frankin uudemman kaavan mukaan teko on puolestaan tahallinen, jos tekijä ajatteli: Olkoonpa, että tekoni johtaa miellettyyn seuraukseen, ryhdyn siihen kuitenkin. Honkasalon mukaan voidaan apuna käyttää myös ns. hypoteettista tahtoteoriaa määrättäessä rajaa tahallisuuden ja tuottamuksen välille. Ratkaisevaa on silloin, miten tekijä olisi käyttäytynyt, jos hän olisi pitänyt varmana sen seurauksen syntymistä, jonka syntymistä hän piti vain todennäköisenä.

Culpa: Tekijä ei ole lainkaan mieltänyt seurauksen syntymisen mahdollisuutta eikä hänen tahtonsakaan ole mitenkään suuntautunut tähän mahdollisuuteen. Tuottamus merkitsee kuitenkin välinpitämättömyyttä, koska tekijä ei ole tarpeeksi kiinnittänyt huomiota tekoonsa ja sen seuraukseen, vaikka hän olisi voinut havaita tekonsa laadun.

Tuottamuksen rakennetta analysoitaessa on havaittu, että se on rakenteeltaan toisenlainen kuin tahallisuus. Tuottamuksessa on normatiivisia aineksia enemmän kuin tahallisuudessa. Franz von Liszt puhui oppikirjassaan vuosisadan vaihteessa tuottamuksessa havaittavasta ns. kaksikermaisesta normatiivisesta aineksesta. Tällä tarkoitettiin sitä, ettei varovaisuuskäskyn olemassaolo yksinään leimaa virheelliseksi sitä ennalta-arvaamisen puutetta, jota tekijä on osoittanut rikkomalla yksittäistä käskyä. Tuottamuksessa samoin kuin tahallisuudessaakin lähtökohtana on

¹⁸ Hagströmer, Johan, Svensk straffrätt. Första bandet. s. 179—184. Uppsala 1901—1905.

¹⁹ Honkasalo, s. 84—95, 120—124.

perusajatus siitä, että tekijä olisi voinut käyttäytyä normin mukaisesti. Subjektiivisessa mielessä asetetaan mittapuuksi se, mitä tekijä olisi voinut tehdä ja objektiivisessa mielessä se, mitä hänen olisi pitänyt tehdä.²⁰ Toisaalta se, ettei tuottamuksessa ole samanlaisia psykologis-intellektuaalisia ainesosia kuin tahallisuudessa, ja toisaalta tuottamuksen suurempi normatiivisuus ovat olleet perusteina sille, että tuottamus on voitu nähdä muunakin kuin pelkästään tahallisuuden lievempänä muotona. Sitä voidaan pitää myös omana erityisenä tunnusmerkistötyyppinään.²¹ Tällöin kysymyksenasettelu päätöksenteossa olisi myös erilainen siten, ettei tekoa automaattisesti katsottaisi tuottamukselliseksi pelkästään sillä perusteella, ettei esimerkiksi positiivisen tahtoteorian mukaista tahallisuutta voida todeta. Lähtökohdaksi täytyisi ottaa tahallisuuden ja tuottamuksen elementit sellaisena kuin ne tunnusmerkistöistä ilmenevät ja niistä lähtien pyrkiä selvittämään, täyttääkö teko tutkittavana olevan syyksiluettavuuden muodon. Jo tällä hetkellä monilla kriminalisoiduilla teoilla ei ole tuottamuksellista muotoa lainkaan. Suuntaus ilmeisesti tulee jatkossakin olemaan se, että tyypillisesti tuottamuksellisena kriminalisoituja tekoja tullaan yhä enemmän dekriminalisoimaan ja depenalisoimaan eli poistamaan rangaistavien tekojen joukosta tai korvaamaan rangaistukset muilla seuraamuksilla.²²

Objektiivista rangaistusvastuuta on hieman vaikea sijoittaa sellaiseen syyksiluettavuuden systematiikkaan, jossa tahallisuuden ja tuottamuksen muodot nähdään lajiltaan erilaisina eikä toistensa jatkona. Kaavio voisi kuitenkin ehkä olla seuraavanlainen:

TAHALLISUUDEN MUODOT

Dolus determinatus

Dolus directus

Dolus eventualis

Objektiivinen
rangaistusvastuu

TUOTTAMUKSEN MUODOT

Culpa luxuria

Culpa

Objektiivinen
rangaistusvastuu

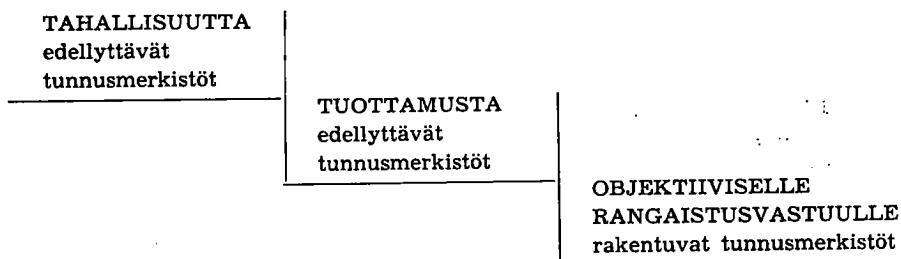
²⁰ Liszt, Franz von, *Rikosoikeuden yleiset opit*. s. 260—266. Keravalla 1929.

²¹ Jescheck, Hans-Heinrich, *Lehrbuch des Strafrechts*. s. 426—427. Berlin 1972.

²² *Nytt straffsystem*. — BRÅ Rapport 1977:7. s. 45—49; Virkkunen—Kimpanpää, Aino, *Dekriminalisoinneista*. — Lakimies 1979 s. 781—798.

Edellä olevassa kaaviossa syyksiluettavuuden muodot on nähty siten, että jos teko ei täytä tahallisuudelle asetettavia vaatimuksia jäljelle jää kaksi mahdollisuutta: Se voi täyttää tuottamuksen tunnusmerkistön tai olla täyttämättä sitä. Viimeksi mainitussa tapauksessa langettava päätös merkitsisi sitä, että tekijä on tuomittu objektiiviseen rangaistusvastuuseen. Jos teko katsotaan sellaiseksi, että ainoastaan tahallinen muoto on mahdollinen, jää ainoaksi mahdollisuudeksi objektiivinen rangaistusvastuu, jolleivät tahallisuuden tunnusmerkistötekijät täyty.

Sellaisissa rikosoikeudellisissa järjestelmissä, joissa objektiivista rangaistusvastuuta esiintyy, tilanne on oleellisesti toinen kuin meillä. Niinpä esimerkiksi anglosaksisissa maissa, joiden rikosoikeudellinen järjestelmä rakentuu common law'n periaatteille, objektiivinen rangaistusvastuu esiintyy omana tunnusmerkistötyyppinä. Se ei ole tahallisuuden eikä tuottamuksen jatke, vaan tunnusmerkistötyyppi, jonka täyttyminen ei ole riippuvainen syyksiluettavuudesta. Objektiivinen rangaistusvastuu ei silloin tarkoita sellaista syyttömien henkilöiden rankaisemista, joilta olisi jo todettu tahallisuuden ja tuottamuksen puuttuvan. Teko on voitu tehdä tahallisesti, tuottamuksellisesti tai ilman traditionaalista syyksiluettavuutta. Tällä seikalla ei objektiivisen rangaistusvastuun tapauksissa ole kuitenkaan merkitystä, koska syyksiluettavuus ei kuulu tunnusmerkistötekijöihin.²³

Anglosaksista järjestelmää tarkasteltaessa on huomattava, ettei rikoksen yleinen rakenne ole identtinen mannermaisen rakenteen kanssa. Yleisesti ottaen voidaan sanoa, että rikoksen objektiivista puolta vastaa 'actus reus' ja subjektiivista puolta 'mens rea'. 'Actus reus' sisältää kui-

²³ Howard, Colin, Strict responsibility. s. 1. London 1963.

tenkin myös sellaisia psykologis-intellektuaalisia ainesosia, jotka meillä lähinnä luetaan rikoksen subjektiiviseen puoleen. Lisäksi on huomattava, etteivät tahallisuuden ja tuottamuksen eri muodot sisällöltään ole samoja kuin meillä. Meidän tieteissopissamme tuottamuksellisena pidettävät culpa luxuria tilanteet määritellään common law-maissa lähinnä tahalliseksi dolus-rikoksiksi.²⁴ Käsitteiden erilaisuudesta huolimatta voidaan tunnusmerkistöt anglosaksisissa maissa kirjoitettujen tunnusmerkistöjen ja prejudikaattien pohjalta jakaa edellä kuvattuihin kolmeen tunnusmerkistötyyppiin, joista osa edellyttää täyttyäkseen tahallisuutta, osa tuottamusta ja osa ei kumpakaan näistä syyksiluettavuuden muodoista. On luonnollista, että objektiiviselle rangaistusvastuulle rakentuvat kriminaalisoinnit koostuvat teoista, joita ei moitittavuudeltaan pidetä kovin vakavina. Yleensä rangaistuksena tulee ainoastaan sakko kysymykseen. Tunnusmerkistötyyppinä objektiivinen rangaistusvastuu ei ole common law-maissa mitenkään harvinainen.²⁵

Anglosaksisessakaan oikeudessa, jossa objektiivista rangaistusvastuuta pääasiassa esiintyy, ei vastuu ole kokonaan objektiivista siinä mielessä, että tekijä vastaisi teostaan kaikissa mahdollisissa tilanteissa. Objektiivisella rangaistusvastuulla on suljettu pois ainoastaan mens rea'n vaikutus, mutta tekijä voi puolustukseksi vedota kaikkiin niihin seikkoihin, jotka vaikuttavat 'actus reuksen' eli itse teon arviointiin. Tällaisia seikkoja ovat esimerkiksi pakkotila, hätävarjelu ja syyntakeisuuden puuttuminen. Silloinkin kun vastuu on säädetty objektiiviseksi, tuomioistuimet omaloitteisesti tulkitsevat esimerkiksi anteeksiantoperusteita niin laajasti, että objektiivisen vastuun ala tosiasiallisesti kaventuu. Oikeuskäytännössä on esiintynyt kuitenkin horjuvuutta. Colin Howard toteaaakin objektiivista vastuuta koskevassa tutkimuksessaan, että käytännössä anteeksiantoperusteita yleensä sovelletaan objektiivisen rangaistusvastuunkin tapauksissa tosiasioiden ollessa kyllin dramaattisia. Oikeuskäytännön perusteella on kuitenkin vaikeata luoda yleistä sääntöä siitä, kuinka dramaattisissa tilanteissa niitä tulisi soveltaa.²⁶

²⁴ Williams, Glanville, Criminal law. The General Part. Second Edition. s. 151—153. London 1961.

²⁵ Fitzgerald, P. J. — Elton, T., The size of the problem. s. 61. Teoksessa: Studies on Strict Liability. Law Reform Commission of Canada. Ottawa 1974.

²⁶ Howard, s. 190—203, 207.

3. Raja rangaistavien ja rankaisematta jäävien tekojen välillä

Sama syyllisyysvaatimus, joka aikanaan esiintyi ensimmäisessä ihmisoikeuksien julistuksessa on sittemmin sisällytetty YK:n vuodelta 1948 olevan ihmisoikeuksien julistuksen 11 artiklaan sekä vuodelta 1952 olevan Euroopan neuvoston ihmisoikeuksia koskevan konvention 7 artiklaan. Syyksiluettavuuden osalta on melko yksinkertaista todeta syyllisyysvaatimuksen täyttyvän silloin, kun rikosoikeudelliseen järjestelmään ei sisälly objektiivista vastuuta. Huomattavasti vaikeampaa sitä vastoin on sanoa, mitä syyksiluettavuus sisältää ja missä objektiivisen rangaistusvastuun ja tahallisuus- ja tuottamusvastuun välinen raja käytännössä kulkee. Vaikeudet johtuvat sekä teoreettisista että käytännöllisistä seikoista.

a. Syyksiluettavuuden muodot — laissa määrittelemättä jätettyjä käsitteitä

Legaliteettiperiaatteen yleisestä hyväksymisestä huolimatta rikosoikeudessa on lukuisia käsitteitä, joita ei rikoslaissa ole edes päälinoillaan määriteltä, vaan määrittelemine on jätetty oikeustieteen ja -käytännön varaan. Tahallisuuden ja tuottamuksen osalta tilanne vaihtelee eri maiden rikoslaeissa tällä hetkellä. Suomen rikoslakiin (19.12.1889/39) ei sisälly tahallisuuden ja tuottamuksen määritelmiä, ei myöskään Ruotsin Brottsbalken:iin (1962: 700).

Rikoslakien säädäntävaiheessa on yleensä keskusteltu siitä, tulisiko tahallisuus ja tuottamus määritellä lakitekstinä. Näin tapahtui viime vuosisadalla myös nykyistä rikoslakia säädettäessä. Ensimmäisessä vuoden 1875 rikoslakiehdotuksessa olivat määritelmät mukana. Ehdotuksen 3 luvun 55 §:ssä oli yleissäännös, joka määräsi ensiksi tuottamuksen rangaistavuuden alarajaksi. Sanamuoto poikkesi hieman nykyisestä ja kuului seuraavasti: »För händelse som pröfvas hafva mera af våda, än af oakt-samhet timat, skall ingen till ansvar dömas.» Varomattomuuden mainitseminen tässä kohdassa johtui nimenomaan siitä, että tuottamus oli ehdotuksessa jaettu kolmeen tärkeysasteeseen: törkeään huolimattomuuteen, huolimattomuuteen ja varomattomuuteen.²⁷ Määritelmät sisälsivät myös rangaistuksen mittaamishojeita.

²⁷ Huolimattomuus ja törkeä huolimattomuus oli määriteltä esityksessä seuraavasti: »Handling vare såsom värdslös ansedd, om gerningsmannen viste, att

Komitean esittämät tuottamuksen formuloinnit osoittivat ensiksi sen, että raja tapaturman ja tuottamuksen välillä ei ole tarkka, vaan relatiivinen. Toiseksi se ilmaisi ajatuksen siitä, ettei rikoslain tarkoituksena ole saattaa rangaistavaksi kaikkea varomattomuutta, vaan ainoastaan sellainen toiminta, joka tekona osoittaa suurempaa huolimattomuutta suojeltavista oikeushyvistä. Komitean esittämät ajatukset tuntuvat hyvin uuden-aikaisilta, kun niitä verrataan tällä hetkellä vallitsevaan rikosoikeudelliseen suuntaukseen, niin kuin Pertti Myhrberg artikkelissaan on havainnut.²⁸ Myös rikosoikeuskomitea vuonna 1977 julkistamassaan mietinnössä oli sitä mieltä, että syyksiluettavuuden lajit tulisi määritellä rikoslaisissa.²⁹ Esitystä voidaan pitää perusteltuna, sillä on huomattava, että syyllisyys on paitsi psykologinen, ennen kaikkea yhteiskunnallinen käsite. Luonnossa ei esiinny syyllisyyttä, ainoastaan yhteiskunnassa. Sen tähden myös tämän käsitteen täytyy olla sellainen, joka on ainakin päälinjoiltaan määriteltävissä siten, että kaikki voivat sen käsittää ja käyttäytymisensä sen mukaan orientoida. Vastuu on se rengas, jolla ihminen yksilönä assosioi elämänsä yhteiskunnalliseen muotoon.³⁰

Nykyisen rikoslain säätämisvaiheissa määritelmät sen sijaan joutuivat vaikeuksiin. Tämä ei koskenut ainoastaan tuottamusta, myös tahallisuutta ja erehdystä koskeneita pykäläiä kritisoitiin. Turun ja Vaasan hovioikeuksien lausunnoissa katsottiin, ettei käytännössä ole mahdollista erot-

sådan rättskränkning, som af handlingen förorsakades, kunde af samma handling vållas, fastän han vid dess utförande antog, att sådan verkan deraf ej inträffa skulle. Var rättskränkningens inträffande mera sannolikt, än dess utebifvande; vare vårdslösheten såsom grof ansedd, och bör den omständighet, när den icke i straffbudet särskildt afsedd blifvit, såsom straffhöjningsskäl gälla.»

Varomattomuuden määritelmä kuului seuraavasti: »Såsom oaktsam vare handling ansedd, om gerningsmannen vid dess utförande icke betänkte, att sådan rättskränkning, som deraf inträffade, kunde af den handling vållas, fastän han, efter sin kunskap om verkan af slik handling, hade bort inse, i fall han hade omtänksammare varit. Egde han särskild kunskap om farligheten af sådan handling och gaf likväl icke akt på farans möjlighet; vare det såsom straffhöjningsskäl ansedt.» — *Underdånige förslag till Strafflag för Storfurstendömet Finland*. s. 17—18. Komitebetänkande 1875: 9.

²⁸ Myhrberg, Pertti, Nykyaajan ratkaisuja 1875 rikoslakiehdotuksessa. — *Oikeus* 1976: 1 s. 17—18.

²⁹ Rikosoikeuskomitean mietintö 1976: 72 s. 111.

³⁰ Jareborg, Första häftet. s. 8—12, 18—21. Lekschas, John — Loose, Wolfgang — Renneberg, Joachim, Verantwortung und Schuld im neuen Strafgesetzbuch. s. 25. Berlin 1964.

taa esityksessä mainittuja tahallisuuden ja tuottamuksen muotoja toisistaan, ja vaikka siihen pystyttäisiinkin, sillä tuskin olisi suurta hyötyä.³¹ Lainopillinen tiedekunta kritisoi myös käsitteiden määrittelyä laissa ja katsoi, että lainsäätäjän tulisi pidättäytyä abstraktisten käsitteiden määrittelystä ja sen sijaan kohdistaa kieltonsa ja kääkynsä reaaliin tilanteisiin, toiminnan maailmaan. Tiedekunta kyllä katsoi, että laki on tai sen tulisi olla positiivisen oikeuden järjestelmän samoin kuin tieteenkin. Nämä järjestelmät ovat kuitenkin lausunnon mukaan erilaisia, koska toinen käsittelee ajattelun kautta luotuja käsitteitä, toinen tekoja varten luotuja sääntöjä.³² Hagströmer päätyi niin ikään kielteiselle kannalle, mutta hieman eri perustein. Hän katsoi nimittäin, että määrittelyllä tul-taisiin ratkaisemaan tieteellisiä kiistakysymyksiä, ja että määritelmiä koskevilla lainsäännöksillä tul-taisiin siten sitomaan tieteen vapaata kehitystä. Määritelmien sanamuodot saattaisivat estää tuomioistuimia omaksumasta tieteen viimeisimpiä käsitelmäärittelyjä lain sanamuodon vastaisina.³³

Lausunnoissa esitettyjä kannanottoja on hyvin vaikea nähdä perusteltuina nykyhetken näkökulmasta. Niiden lähtökohtana näyttää olevan oletamus siitä, että syyksiluettavuus on jokin staattinen olemassaoleva ilmiö, joka tutkimalla hahmottuu yhä selvemmäksi ja myös verbaalisesti paremmin ilmaistavaksi käsitteeksi. Epäilemättä psykologisella ja psykiatrisella tiedolla on tässä yhteydessä oma merkityksensä, varsinkin tahallisuuden käsitettä analysoitaessa. On kuitenkin aina pidettävä mielessä, ettei rikosprosessissa tuomioistuimen käsiteltävänä ole pelkkä abstraktinen, psykiatrinen tapahtuma, vaan yhteiskunnan rikoslainsäädännöllä moitittavaksi julistama teko. Syyllisyyden elementit ilmentävät sekä psykologisia että sosiaalisia suhteita tekijän ja teon välillä.³⁴ Tahallisuuden ja tuottamukseenkaan määritelmät eivät ole vapaita sosiaalisista arvostuksista esiintyvät ne sitten lakitekstissä tai oikeustieteellisissä kirjoituksissa. Legaliteettiperiaatteen ja yhdenvertaisuuden kannalta on kuitenkin parempi, että käsitteet määritellään laissa kuin jätetään mää-

³¹ *Underdånige utlåtanden öfver Förslagen till Strafflag*. 27, 100. Helsingfors 1880.

³² *Underdånige utlåtanden öfver Förslagen till Strafflag*. s. 136.

³³ Hagströmer, Johan, Granskning af Förslaget till Strafflag för Storfurstendömet Finland. s. 9, 16. Upsala 1879.

³⁴ Lekschas, J. — Seidel, D. — Dottenborn, H., (Gesamtredaktion), Studien zur Schuld. s. 23. Berlin 1975.

rittelemättä. Käsitteiden määrittelemättömyys yhdistyneenä päätösten perustelemattomuuteen jättää lainsäädäntöön todellisen aukon. Mikäli käsitteet muuttuvat, niin kuin ne sisällöltään koko ajan tekevät, jos tarkasteltavaksi otetaan tarpeeksi pitkä aikaväli, voidaan määritelmiä tietysti myös muuttaa.

b. Syyksiluettavuuden eri muotojen toteaminen

Syyksiluettavuuden eri muotojen erottaminen toisistaan on askarruttanut oikeusoppineita jatkuvasti. Serlachius katsoi, kuten edellä on mainittu, tuomioistuinten olevan mahdollittoman tehtävän edessä. Hänen lähtökohtanaan oli ajatus siitä, että tahallisuus ja tuottamus ovat laadultaan samansuuntaisia. Kysymys on ainoastaan aste-eroista. Lähtökohtana Serlachiuksen aikana oli Frankin ns. vanhempi kaava, jonka mukaan teko on tahallinen, jos tekijä olisi tehnyt sen, vaikka hän olisi varmuudella tietänyt sen seurauksen syntyväksi, jonka syntymismahdollisuudesta hän tekotilanteessa oli tietoinen. Serlachius katsoi, että raja tahallisuuden ja tuottamuksen välillä tulee sen vuoksi riippumaan siitä, mitä tuomari arvostelee todennäköiseksi. Sillä hänen mukaansa »...mitä toinen hyväksyy tahi on hyväksymättä on yhtä mahdollon luotettavasti saada selville, kuin päättää mitä toinen olisi tehnyt, jos hän olisi tietänyt jotakin, jota hän todellisuudessa ei ole tietänyt.»³⁵

Tällä hetkellä dolus eventualiksen arvioinnissa käytetään Frankin ns. uudempaa kaavaa, jonka mukaan tekoa on pidettävä tahallisuutena, jos tekijä ymmärsi, että seuraus voi syntyä teon tuloksena. Tekijän suhtautuminen seurauksen syntymiseen on ollut hyväksyvää tai välinpitämätöntä. 'Olkoonpa, että seuraus syntyy, teen sen kuitenkin'.³⁶ Frankin uudemasta kaavasta huolimatta tahallisuuden toteamisessa joudutaan turvautumaan todennäköisyysarviointiin aina silloin, kun tekijä ei nimenomaisesti ilmoita tarkoittaneensa seurauksen syntymistä. Tuomioistuin joutuu arvioimaan, millä todennäköisyydellä tekijä tiesi tai otti lukuun seurauksen syntymismahdollisuuden.³⁷

Tuottamukseen kuuluu vieläkin enemmän arvostuselementtejä kuin tahallisuuteen, riippumatta siitä miten tuottamus hahmotetaan. Näin on

³⁵ Serlachius, Allan, s. 133, 142—143.

³⁶ Koskinen, Pekka, Oletettu tahallisuus unohdettu todellisuus. — Oikeus 2/1977 s. 102—103.

³⁷ Jareborg, Handling och uppsåt. s. 46—48, 223—226.

Honkasalon jaossa tuottamuksen subjektiivisiin ja objektiivisiin kriteeriöihin eli siihen, mitä tekijän olisi pitänyt tehdä ja siihen, mitä hän kapasiteetillaan olisi voinut tehdä.³⁸ Niin on myös Gillis Ereniuksen tavassa puhua subjektiivisesta ja objektiivisesta mittapuusta eli standardista.³⁹ Arvostuselementit ovat nähtävissä myös Jareborgin esittämässä kahden lajisessa culpassa: teko-culpassa 'gärningsculpa' ja henkilökohtaisessa culpassa 'personlig culpa'.⁴⁰

Syyksiluettavuuden — tahallisuuden tai tuottamuksen — toteamisessa ei siten ole kysymys yksinomaan tosiasian olemassaolon tai puuttumisen todistamisesta. Kysymys on myös normin formuloinnista, joka sulautuu usein yhteen näyttökysymyksen kanssa. Faktat ja normit yhdistyvät tässä asiassa, eli niin kuin Hannu Tapani Klami tuottamuksen osalta on todennut: »Tuottamuksen käsite edellyttää sekä arvostusta että oikeusjärjestystä merkitysyhteytenä. Meidän on selvitettävä, mitä eri normeissa on säädetty käyttäytymisestä, mutta lisäksi on arvostettava, millainen huolellisuus on riittävä.»⁴¹ Viime kädessä vaadittavan huolellisuuden määrää tuomioistuin yksittäistä tapausta ratkaistessaan.

Myös tahallisuuden alarajan — *dolus eventualiksen* — määrittämiseen sisältyy normin formulointia. Tuomioistuin ei tosiasiassa pysty, eikä aina edes pyrikään selvittämään sitä, miten tekijä suhtautui seurauksen syntymismahdollisuuteen. Tilanne voi olla myös sellainen, ettei tekijällä edes itselläänkään ole selvää kuvaa omasta suhtautumisestaan teon hetkellä. Ainoa mitä tuomioistuin voi tällaisessa tilanteessa tehdä, on asettaa ulkoisesti havaittavat tosiseikat ja tapahtumatiedot päätöksenteon lähtökoh-

³⁸ Honkasalo, s. 120—124.

³⁹ Erenius, Gillis, Oaktamhet. Studier i straffrätt. s. 86—87. Stockholm 1971.

⁴⁰ Henkilökohtaisessa culpassa Jareborg näkee tahallisuuden jatkeen. Teko ei ole tahallinen, mutta tekijä on teollaan ottanut riskin, vaikka hänellä ainakin on ollut aihetta uskoa tai epäillä tunnusmerkistön mukaisen teon tapahtuvan. Henkilökohtainen culpa liittyy siten syyllisyystunnuksmerkistöön. Teko-culpa puolestaan Jareborgilla kuuluu oikeudenvastaisuustunnuksmerkistöön. Tekijä voi olla huolimaton tai varomaton kahdella tavalla: tehdessään teon, esimerkiksi ajamalla autoa varomattomasti, tai tekemällä teon, esimerkiksi suorittamalla vaarallisen ohituksen. — Jareborg, Första häftet. s. 192—195; Culpösa brott. Två sorters culpa. s. 8—9. — Modern strafflagstiftning. Finsk-svenskt symposium i Åbo 29—30 augusti 1977. Institutionen för offentlig rätt vid Åbo universitet (Turun yliopisto). Publikationer i straff- och processrätt Serie A nr 5. Åbo 1977.

⁴¹ Klami, Hannu Tapani, Oikeustapausanalyysin perusteita. — Lakimies 1979 s. 418—422.

daksi ja niiden perusteella päätellä, millainen tekijän suhtautuminen todennäköisesti on ollut. Subjektiiivisten tunnusmerkistötekijöiden toteaminen tapahtuu siten objektiivomalla ulkoisesti havaittavat tosiseikat. Tuomioistuinten jäsenet arvioivat omien tietojensa ja arvostustensa perusteella, suhtautuuko vastaavassa tilanteessa ja vastaavalla tavalla käyttäytyvä henkilö yleensä seurauksen syntymismahdollisuuteen hyväksyvästi tai välinpitämättömästi.⁴²

Vaikka tahallisuuteen ja tuottamukseen sisältyy paljon edellä mainittuja arvostuselementtejä, ei tämän seikan tule hämärtää niitä yleisiä päämääriä, joita rikosoikeudellisellekin päätöksenteolle on asetettava. Riippumatta siitä, mikä tuomioistuin asian ratkaisee ja millaisilla arvostuksilla varustetut tuomioistuinten jäsenet asian päättävät, legaliteettiperiaate edellyttää sitä, että mielivaltaiset ratkaisut mahdollisimman pitkälle eliminoidaan ja että ennustettavuus päätöksenteossa mahdollisimman pitkälle toteutuu. Toisin sanoen päätökset on subjektiivistenkin tunnusmerkistötekijöiden osalta tehtävä mahdollisimman objektiivisten normien perusteella siten, että yksittäiset tuomarit eri tuomioistuimissa päätyvät suunnilleen samanlaisissa tapauksissa pääpiirteissään samoihin lopputuloksiin.⁴³ Jotta yhdenvertaisuus lain edessä mahdollisimman pitkälle toteutuisi, tuomioistuimilla tulee olla käytettävänä tietyt yleiset perusteet päätöksiä tehdessään. Rikosoikeudessa legaliteettiperiaatteen mukaisesti lähtökohtana on lakiteksti. Tämän lisäksi päätöksenteon apuna voidaan käyttää lakien valmistelun yhteydessä syntyneitä asiakirjoja, oikeustieteellistä kirjallisuutta ja korkeimman oikeuden ratkaisuja.⁴⁴ Koska Korkeimmalla oikeudella on 1. 1. 1980 voimaan tulleen muutoksen ansiosta mahdollisuudet toimia entistä paremmin oikeuskäytäntöä ohjaavana prejudikaattituomioistuimena, on syytä tässä yhteydessä korostaa sen merkitystä myös tahallisuuden, tuottamuksen ja objektiivisen rangaistusvastuun käsitteiden selventäjänä.

⁴² Jareborg, Första häftet. s. 35.

⁴³ Thornstedt, Hans, Legalitet och teleologisk metod i straffrätten. Festskrift tillägnad Nils Herlitz. s. 319—322, 331—338. Stockholm 1955; On syytä korostaa legaliteettiperiaatteen ja käsitteiden selvyden merkitystä myös hallinto-oikeudellisia seuraamuksia tuomittaessa. Kansalaisten oikeusturvan kannalta ei niinkään ole merkitystä sillä, kutsutaanko seuraamusta rangaistukseksi vai hallinnolliseksi seuraamukseksi.

⁴⁴ Takala, Eero, Muutoksenhaku korkeimmassa oikeudessa uudistuu. — Defensor Legis 3—4/1979 s. 74—75.

c) *Prejudikaattien merkityksestä*

Oikeuskäytännön merkitys vaihtelee riippuen siitä, kuinka tarkasti käsitteet on pystytty lainsäädännössä määrittelemään. Konkreettistenkin käsitteiden yhteydessä saattaa kuitenkin esiintyä tulkintavaikeuksia. Vielä huomattavasti vaikeampi tilanne on laissa määrittelemättä jätettyjen käsitteiden osalta. Syyksiluettavuudessa on lisäksi kysymys osaltaan ihmisen sisäisestä suhtautumisesta, joka sinänsä on vaikeasti arvioitavissa. Oikeuskäytännön merkitys tällaisissakin tapauksissa on kuitenkin hyvin suuri. Juridisten käsitteiden, niin myös tahallisuuden ja tuottamuksen, sisältö konkretisoituu vasta tuomioistuimen soveltaessa normia yksittäistapaukseen. Vasta silloin voidaan sanoa, mitä esimerkiksi dolus eventualis tai culpa ovat, tai missä tuottamuvastuun ja objektiivisen rangaistusvastuun välinen raja kulkee.

Tahallisuuden ja tuottamuksen sisältöä määriteltäessä prejudikaateilla on merkitystä, mikäli päätösten kirjoitustapa on sellainen, että siitä yleistämällä pystytään hahmottamaan käsitteen tarkempi sisältö. Syyksiluettavuudessa on, niin kuin edellä on kerrottu, myös paljon puhtaasti arvostusten varassa olevia ainesosia, joiden määrittelyssä prejudikaateilla parhaassa tapauksessa voi olla oikeuskäytäntöä yhtenäistävä vaikutus. On kuitenkin huomattava, että prejudikaatitkin aina koskevat ainoastaan yhtä konkreettista oikeustapausta. Niidenkin pohjalta päädytään usein tulkintaongelmiin. Päätöksen kirjoitustavasta johtuen voidaan usein löytää useampiakin täysin perusteltavissa olevia yleistyksiä. Ongelmaksi jää myös se, kuinka pitkälle yksittäisessä tapauksessa esiintyneitä faktoja ja normitulkintoja voidaan yleistää.⁴⁵

Lainsäädännön ja oikeuskäytännön väliin jää usein alue, jossa käsitteet tulisi tarkemmin yleistasolla määritellä. Näin epäilemättä on asiantaita syyksiluettavuudessa. Meidän järjestelmässämme tämä määrittelytehtävä kuuluisi lähinnä oikeustieteelliselle tutkimukselle. Se edellyttäisi kuitenkin rikosoikeudellisen dogmaattisen tutkimuksen laajentamista ja organisoimista aivan toisessa laajuudessa, kuin mihin rajatuilla henkilöresursseilla tällä hetkellä on mahdollista päästä.⁴⁶

⁴⁵ Jareborg, Nils, Första häftet. s. 72—73.

⁴⁶ DDR:ssä prejudikaattien ja lainsäädännön väliin jäävä määrittelemätön alue on pyritty täyttämään, paitsi oikeustieteellisellä tutkimuksella, korkeimman oikeuden antamilla oikeuslinjoja koskevilla päätöksillä, jotka julkaistaan lakien

tapaan. Korkeimman oikeuden plenum ei siellä enää käsittele yksittäistapauksia, vaan sen tehtävä on oikeuskäytännön antamien kokemusten perusteella analysoida oikeudellisia käsitteitä ja valmistelutyön jälkeen antaa käsitteistä tuomioistuimia sitovia yleistyksiä. Näillä yleistyksillä on normatiivinen luonne. Valmistelu tapahtuu korkeimman oikeuden työryhmässä, johon usein kutsutaan, paitsi tuomioistuinten jäseniä myös oikeustieteen asiantuntijoita. Valmistelutyö voi kestää vuosia. Esimerkkinä mainittakoon todistelua koskeva 'Richtlinie des Plenums des Obersten Gerichts der DDR zu Fragen der Gerichtlichen Beweisaufnahme und Wahrheitsfindung im sozialistischen Strafprozess' (Gesetzblatt der DDR 1978/Teil I nr. 14 s. 169). Vastaavanlaisia oikeuslinjapäätöksiä on lukuisia, rikosoikeudessa esimerkiksi syyksiluettavuuskysymyksistä ja lääkärin vastuusta.

— *Toeplitz, Heinrich*, Zur Entwicklung des Obersten Gerichts als Leitungsorgan.
— *Neue Justiz* 9/1979 s. 392—394.

Tabula gratulatoria

*Esko S. Aalto
Jorma S. Aalto
Aimo O. Aaltonen
Markku Aarola
Eero Aho
Matti L. Aho
K. T. ja Eira Ahonen
Veikko Ahtiala
Erkki Ailio
Martti Airaksinen
Pentti Ajo
Inkeri Anttila
Paavo Arminen
Asianajotoimisto Ingerthilä
& Peltonen
Kalervo Auerma
Mauri Autio
Eero Backman
Erik Castrén
Kalle Eerola
Pauli J. J. Eino
Erkki Einola
Kalevi Ellilä
Veikko Eskola
Seppo Fraunberg
Henrik Grönqvist
Atte Grönroos
Ilmari Haapajoki*

*Tauno Haavikko
Jouko Halila
Jaakko Haltia
Martti Hannukainen
Jukka Harju
Pekka ja Ulla-Riitta Harju
Kalevi ja Eeva Heikkilä
Keijo Heikola
Olavi Heinonen
Reijo Heinonen
Juhani Heiskanen
Klaus Helminen
Helsingin yliopiston oikeustieteelli-
sen tiedekunnan kirjasto
Helsingin yliopiston rikosoikeuden
laitos
Markku Hemminki
Antti Hemmo
Mikael Hidén
Risto Hiekka
Tuula ja Jouko Hiidensalo
Osmo Hiltunen
Juhani Holmas
Toivo Holopainen
Olavi Honka
Kari Honkanen
Juhani Honkavaara
Esko Hoppu*

Veikko O. Hyvönen
Veikko Hyytiäinen
Ritva Hyöky
Martti Häkkinen
Matti Häkkinen
Eeva Hämäläinen
Osmo Hänninen
Olli Härmänmaa
Kalevi Y. Hölttä
Olavi Iirola
Ikaalisten tuomiokunta
Olli Ikkala
Aake Ilomäki
Heikki Jaatinen
Topi Johansson
Erkki Järvenpää
Osmo Kaitokari
Martti Kajander
Uuno Kangas
Pentti Kangasvieri
Antero Kantola
Marja Karanko-Mattila
Aira Karjalainen
Ilkka Karumo
Orvokki Kauppila
Veikko Kauppinen
Ilkka Kemppainen
Kalevi Kemppainen
Tuula ja Seppo Kemppainen
Kari Keto
Reino Ketola
Juha Kettunen
Juha Kiiha
Esko Kiiheläinen
Urho Kiukas
Hannu Kiuru
Ukko Kiviharju
Eero Kivimäki

Raili Korhonen
Leena Korkalainen
Kai Korte
Pekka Koskinen
Mikael Krogerus
Matti Kunnas
Jorma Kuopus
Jyrki Kurkinen
Kari Kuula
Jouko Kylmälä
Juhani ja Tellervo Kyläkallio
Kirsti Käki
Mikko Kämäräinen
Usko Kärki
Antero Laakso
Raimo Lahti
Kullervo Lappi
Tapio Lappi-Seppälä
Lapuan tuomiokunta
Olli Laurila
Lauri Lehtimaja
Iiro Lehtinen
Asko Lehtonen
Timo Lehtonen
Yrjö Lehtonen
Martti Leistén
Heikki Leivonen
Johannes Leivonen
Kari Levasma
Per Lindholm
Reino Lindström
Viljo Linnankivi
Leo Kalevi Lohi
Christian Lundqvist
Pertti Luntiala
Esko Lähdevuori
Martti Majanen
Pertti Mannonen

Heikki Meriläinen
Mikkelin raastuvanoikeus
Mikkelin tuomiokunta
Aaro Mikkonen
Esko S. Minkkinen
Viking Modeen
Kari Moisander
Ole Molin
Martti V. Mustakallio
Anja ja P. J. Muukkonen
Eero Mäkinen
Heikki Mälkki
Gustaf Möller
Kalervo Mörä
Tuula Nevala
Lasse Nieminen
Pertti Niemistö
Lasse Nikkarinen
Paavo Nikula
Lauri Norros
Aarne Nuorvala
Aune Nuutilainen
Kalevi Nyysönen
Jorma Olli
Oulun Asianajotoimisto
Kari Paaso
Harri Palmén
Jukka Pasanen
Torsti Patakangas
Tuula Pellikka
Jorma T. Penttinen
Pertti Petäjäniemi
Martti Porvali
Antti Poukka
Olavi Pyykkönen
Martti Pöyhönen
Heikki Rauramo
Juhani Rautama

Timo Rautio
Taisto Rautpalo
Rauno Renvall
Matti Rintala
Tauno Rissanen
Olli Ruokonen
Maarit ja Olavi Rytkölä
Markku Rätty
Juhani Salmenkylä
Timo J. Salminen
Virpi Salomaa
Marja-Liisa Salonen
Oiva Sartamo
Mauno Satuli
Tuomo Seppänen
Martti Siiteri
Kaarlo E. Similä
Heikki Simula
Päivikki ja Sakari Sohlberg
Veikko Sonninen
Paavo ja Kyllikki Soukka
Nils H. Sundberg
Suomen Asianajajaliitto
Pirkko Surakka
Häkon Susitaival
Antti Suviranta
Pehr Swanljung
Raija Särkioja
Matti J. Taavila
Erkki-Juhani Taipale
Tapio Takki
Kristian Tammivuori
Helena Tanskanen
Kyösti Tasa
Arto Tiensuu
Tapani Tiilikainen
Seppo Tiitinen
Kari S. Tikka

P. O. Träskman
Tuovi Tschernij
Esko Tuisku
Tatu A. Tulenheimo
Olle Tuominen
Timo Tuominen
Saara Tyyni
Arto Ullakonoja
Terttu Utriainen
Vaasan hovioikeus
Raimo Valkama

Jaakko Valtonen
Pekka Varpasuo
Jukka Varviala
Ensio Vasarla
Rainer Veisterä
Aatto Virta
Raimo Vistbacka
Pekka Vuorinen
Juhani Wirilander
Matti Wuori
Jorma Ylipartanen
Matti Ylöstalo

Suomalaisen Lakimiesyhdistyksen julkaisuja

A-SARJA

50. INKERI ANTILA, Alakäsiin kohdistuneet si-
veellisyysrikokset ja niiden tekijät. 1956, nid.
20,—, sid. 25,— (nid. 15,—, sid. 19,—)
52. SIMO ZITTING, Saantosuoja irtalmisto-oikeudes-
sa. 1956, sid. 25,— (sid. 19,—)
53. VÄINÖ VIHMA, Suorituksen mahdottomuus varal-
lisuusolkeudellisissa sopimussuhteissa. 1957, nid.
25,—, sid. 30,— (nid. 19,—, sid. 22,—)
54. VEIKKO REINIKAINEN, Prosessinedellytyksen
puuttuminen oikeusseuraamuksista. 1958, sid.
25,— (sid. 19,—)
56. SIMO ZITTING, Kaupunkimaan omistuksesta.
1960, nid. 20,—, sid. 25,— (nid. 15,—, sid. 19,—)
59. OLAVI RYTKÖLÄ, Merenkulkumaksut. 1958, nid.
20,— (nid. 15,—)
60. OLLI IKKALA, Kunnan yleinen toimivalta. 1959,
nid. 20,—, sid. 25,— (nid. 15,—, sid. 19,—)
63. K. A. TELARANTA, Erehdys oikeustolmlopin pe-
rusongelmana. 1960, sid. 30,— (sid. 22,—)
68. KAUKO SIFPONEN, Lainsäädäntövalian delegoi-
minen. 1965, nid. 50,—, sid. 60,— (nid. 37,—,
sid. 45,—)
69. ERIK CASTREN, Siviiliväestön oikeussuoja maa-
ja ilmasodassa. 1964, sid. 20,— (sid. 15,—)
72. TAUNO VESANEN, Valtiontaloutta koskevat edus-
kunnan ratkaisut ja hallituksen toimivalta. 1965,
nid. 40,—, sid. 50,— (nid. 30,—, sid. 37,—)
73. TENHO AUTERE, Oikeus ilmatilan käyttöön siviil-
ilmailutarkoituksessa rauhan aikana. Erityisesti
Suomen ilmailujulkisoikeutta silmällä pitäen.
1955, nid. 40,—, sid. 50,— (nid. 30,—, sid. 37,—)
75. ESKO HOPPU, Rahdinottajan tavaravastuusta.
1966, nid. 40,— (nid. 30,—)
76. ANTERO JYRÄNKI, Sotavoiman ylin päällikkyy-
s. 1967, nid. 50,—, sid. 60,— (nid. 37,—, sid. 45,—)
77. ESKO HOPPU, Valtion oikeudesta luopua saata-
vistaan. 1968, sid. 40,— (sid. 30,—)
80. TOIVO SAINIO, Muukaalaisen oikeusasemasta II.
1969, sid. 40,— (sid. 30,—)
81. TOIVO HOLOPAINEN, Kunnan asema valtiossa.
Oikeudellinen rakennetutkimus. 1969, sid. 50,—
(sid. 37,—)
83. TENHO AUTERE, Kansainvälisten riitojen rauhan-
omaisesta selvittelystä. Erityisesti tuomiovaltaa
silmällä pitäen. 1968, nid. 30,—, sid. 40,— (nid.
22,—, sid. 30,—)
84. KAARLO SARKKO, Työrauhavelvollisuudesta.
1969, nid. 40,— (nid. 30,—)
85. HANNU TAPANI KLAMI, Julius Paulus, 1969, nid.
20,—, sid. 25,— (nid. 15,—, sid. 19,—)
86. AULIS AARNIO, Kysymykset testamenttioikeuden
alalla. 1969, nid. 30,— (nid. 22,—)
90. MIKAEL HIDEN, Eduskunnan oikeusasiamies.
1970, sid. 50,— (sid. 37,—)
91. JUHA VIKATMAA, Erehdyksestä. Rikosoikeudel-
linen tutkimus. 1970, nid. 50,—, sid. 60,— (nid.
37,—, sid. 45,—)
95. ILKKA SARAVIITA, Lakiehdotuksen leppäämään-
jättäminen. 1971, nid. 60,—, sid. 70,— (nid. 45,—,
sid. 52,—)
96. MIKKO KÄMÄRÄINEN, Huoltajan tuottamuserus-
teinen korvausvastuu. 1972, nid. 40,—, sid. 50,—
(nid. 30,—, sid. 37,—)
97. IRMA LAGER, Tuomionpurun edellytyksistä si-
villi- ja hallintoprosessissa. 1972, nid. 50,—, sid.
60,— (nid. 37,—, sid. 45,—)
98. TERTTU APALA-ARLANDER, Yleislausekkeista.
1972, nid. 40,—, sid. 50,— (nid. 30,—, sid. 37,—)
99. Rikosoikeudellisia kirjoitelmia III. Niilo Salova-
ralle 13. 10. 1972 omistettu. 1972, nid. 40,—, sid.
50,— (nid. 30,—, sid. 37,—)
100. PIRKKO-LIISA ARO, Ennakkokäyttöoikeus paten-
tinhaltijan yksinoikeuden rajoituksena. 1972, nid.
40,—, sid. 50,— (nid. 30,—, sid. 37,—)
101. ESKO RIEPULA, Eduskunnan perustuslakivalio-
kunta perustuslakien tulkitsejana. 1973, nid. 50,—
(nid. 37,—)
102. MARTTI CASTREN, Liikesalaisuuden oikeus-
suojusta. 1973, nid. 40,—, sid. 50,— (nid. 30,—,
sid. 37,—)
103. EERO VILKKONEN, Hallintolainkäytön alasta.
1973, nid. 50,—, sid. 60,— (nid. 37,—, sid. 45,—)
104. ILKKA SARAVIITA, Kansainvälisen järjestön pe-
russäännön hyväksyminen ja voimaansaattaminen
Suomessa. 1973, nid. 50,—, sid. 60,— (nid. 37,—,
sid. 45,—)
105. PEKKA KOSKINEN, Yksitekoisesta rikosten yh-
tymisestä. 1973, nid. 50,— (nid. 37,—)
106. RAIMO LAHTI, Toimenpiteistä luopumisesta ri-
kosten seuraamusjärjestelmässä. 1974, nid. 75,—,
sid. 110,— (nid. 75,—, sid. 82,—)
107. LEENA KARTIO, Rakennuksenomistajan oikeus-
asemasta erityisesti silmälläpitäen maapohjan
omistussuhteiden merkitystä. 1974, nid. 60,—,
sid. 70,— (nid. 45,—, sid. 52,—)

Suomalaisen Lakimiesyhdistyksen julkaisuja

A-SARJA

108. MIKAEL HIDÉN, Säädosvalvonta Suomessa. I Eduskuntalait. 1974, nid. 60,—, sid. 70,— (nid. 45,—, sid. 52,—)
109. TAUNO VESANEN, Vientimaksusta. Vero-oikeudellinen tutkimus. 1974, nid. 40,—, sid. 50,— (nid. 30,—, sid. 37,—)
110. SEPPO LAAKSO, Hallituksen muodostaminen Suomessa. Tutkimus HM 36 §:n taustasta, geneetikasta, tulkinnasta ja sovellutuskäytännöstä. 1975, nid. 82,—, sid. 90,— (nid. 62,—, sid. 68,—)
111. ERKKI HAVANSI, Takavarikko ja hukkaamiskielto ulosottolain 7 luvun mukaan. I. 1975, nid. 174,— (nid. 130,—)
112. PIRKKO-LIISA ARO, Sattumanvaraiset edut elinkeinotoiminnassa. 1975, nid. 50,—, sid. 58,— (nid. 38,—, sid. 44,—)
113. ERKKI J. HOLLO, Pilaamiskielon sisältö vesilain mukaan. 1976, nid. 94,—, sid. 104,— (nid. 70,—, sid. 78,—)
114. PAULI KOSKI, Konserni. 1977, nid. 104,—, sid. 114,— (nid. 78,—, sid. 85,—)
115. EERO BACKMAN, Rikoslaki ja yhteiskunta. 1976, nid. 104,—, sid. 114,— (nid. 78,—, sid. 85,—)
116. ERKKI AUREJÄRVI, Urakkasopimus. Työnsuoritusopimuksia koskevan teorian arviointia. 1976, nid. 88,— (nid. 66,—)
117. LARS BJÖRNE, »...syihin ja lakiin eikä mieltä valtaan...» 1977, nid. 131,— (nid. 98,—)
118. MATTI NIEMIVUO, Valtionavut kunnille ja kuntainliitoille. 1976, nid. 94,— (nid. 71,—)
119. PIRKKO-LIISA ARO, Kasvinjalostajan oikeudellisesta asemasta — kehityskulkuja ja nykynäkymiä. 1977, nid. 48,—, sid. 60,— (nid. 36,—, sid. 45,—)
120. JYRKI VIROLAINEN, »Reformatio in pejus-kielosta». 1977, nid. 114,—, sid. 126,— (nid. 85,—, sid. 94,—)
122. ILKKA SARAVIITA, Kansainvälisten järjestöjen sanktiojärjestelmät. 1977, nid. 90,—, sid. 102,— (nid. 68,—, sid. 77,—)
124. PEKKA HALLBERG, Hallinto-oikeudellisen valituksen käyttöalasta. 1978, nid. 134,—, sid. 146,— (nid. 101,—, sid. 110,—)
125. LAURI HORMIA, Todistamiskielloista rikosprosessissa I. 1978, nid. 114,—, sid. 126,— (nid. 86,—, sid. 95,—)
126. VESA MAJAMAA, Toisen maalla oleva rakennus kiinnitysluoton kohteena. 1978, nid. 130,—, sid. 142,— (nid. 98,—, sid. 107,—)
127. KAARINA BUURE-HÄGGLUND, Irtaimiin esineisiin kohdistuvat reaali-vaikutukset kansainvälisen yksityisoikeuden kannalta. 1978, nid. 100,— (nid. 75,—)
128. KAUKO WIKSTRÖM, Oikeuskäytännön tulkinnasta. 1979, nid. 84,—, sid. 96,— (nid. 63,—, sid. 72,—)
129. MARTTI KAIRINEN, Perussuhdetieteistä työoikeuden yleisten oppien osana. 1979, nid. 120,—, sid. 132,— (nid. 90,—, sid. 99,—)
130. MARTTI CASTREN, Vahingonkorvaus immateriaalioikeudessa. 1979, nid. 123,—, sid. 135,— (nid. 92,—, sid. 101,—)
131. KIRSTI RISSANEN, Kilpailu ja tavaramerkit. 1978, nid. 144,— (nid. 108,—)
132. JUHANI WIRILANDER, Rasitteesta maankäyttömääräyksenä. 1979, nid. 288,—, sid. 300,— (nid. 216,—, sid. 225,—)
133. MIKKO TULOKAS, Öljyvahingoista. 1978, nid. 136,—, sid. 148,— (nid. 102,—, sid. 111,—)
134. KARI-PEKKA TIITINEN, Työ- ja virkaehtosopimusten neuvottelulausekkeista. 1979, nid. 144,—, sid. 156,— (nid. 108,—, sid. 117,—)
135. LAURI HORMIA, Todistamiskielloista rikosprosessissa II. 1979, nid. 96,—, sid. 108,— (nid. 72,—, sid. 81,—)
136. ERKKI HAVANSI, Panttioikeus osakkeeseen I. 1979, nid. 170,—, sid. 182,— (nid. 128,—, sid. 137,—)
137. JUHANI WIRILANDER, Käyttöoikeudesta kiinteistöön. 1980, nid. 166,—, sid. 179,— (nid. 125,—, sid. 134,—)
138. VIRPI TIILI, Harhaanjohtava mainonta. 1979, nid. 155,—, sid. 167,— (nid. 116,—, sid. 125,—)
139. TIMO KONSTARI, Harkintavallan väärinkäytöstä. 1979, nid. 102, sid. 116,— (nid. 77,—, sid. 87,—)
140. MARTTI MAJANEN, Yksityishenkilön oikeudesta voimakelnojen käyttöön. 1979, nid. 143,—, sid. 157,— (nid. 107,—, sid. 117,—)
142. OLLI MÄENPÄÄ, Keskusviraston asema valtionhallinnossa. 1979, nid. 186,—, sid. 199,— (nid. 140,—, sid. 149,—)
143. LARS BJÖRNE, Oikeusjärjestelmän kehityksestä. 1980, nid. 85,— (nid. 64,—)

Julkaisut ovat Suomalaisen Lakimiesyhdistyksen jäsenten tilattavissa suluissa mainittuun erikoishintaan os. Annankatu 16 B 42, 00120 Helsinki 12, puh. 90-603 567. (Kirjakauppahinnat ovat ohjeistojen mukaan.)